

T.C
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ZENGİLERİN HALEP HÂKİMİYETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇAĞATAY GENÇTÜRK

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Ortaçağ Tarihi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Aydın USTA

HAZİRAN 2018

Çağatay Gençtürk tarafından hazırlanan “ZENGİLERİN HALEP HÂKİMİYETİ”
adlı bu tezin yüksek lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Aydın Usta

Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak
kabul edilmiştir.

Danışman : Prof. Dr. Aydın Usta

Üye : Prof. Dr. Ebru Altan

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Erman Şan

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna
uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Adı-Soyadı: Çağatay Gençtürk
İmzası: Çağatay

ÖZET

Büyük hazırlıklar neticesinde Anadolu, Suriye ve Filistin topraklarına yerleşen Haçlılar, sırasıyla Urfa Kontluğu, Antakya Prinkepsliği, Kudüs Krallığı ve Trablus Kontluğu'nu kurarak bölgeyi işgal etmişlerdir. Haçlıların bu işgalleri zaman içerisinde artarak devam etmiştir. Söz konusu ilerleyiş Musul valisi olan İmâdeddin Zengî'nin Halep'i almasıyla son bulmuştur. Bahsi geçen tarihten sonra Zengî önderliğinde Müslümanların yükselişi başlamıştır. Bu yükseliş Kuzey Irak, el-Cezire ve Kuzey Suriye'yi tek bayrak altında birleştiren Zengî'nin 1144'de Urfa'yı almasıyla zirveye çıkmıştır. Bu beklenmedik kayıp üzerine kıta Avrupa'sının en kudretli iki kralı VII. Louis ve III. Konrad komutasında II. Haçlı seferi başlamışsa da başarılı olamamıştır.

Zengî'nin Câber kuşatması sırasında şehit düşmesi üzerine Atabeyliğin Halep kolunu kuran Nureddin Mahmud, babasının siyasetini takip ederek Urfa Haçlı Kontluğu'nu tamamen ortadan kaldırmıştır. Sonrasında 1154 yılında Dımaşk'ı almış, 1164 yılında Harim'de tüm Bizans-Haçlı-Ermeni ordusunu bozguna uğratmış ve 1169 yılında tüm Mısır'a hâkim olmuştur. Bu başarılarla da yetinmeyen Nureddin, 1174 yılına gelindiğinde Kuzey Irak, el-Cezire, Suriye, Mısır, Hicaz, Yemen, Sudan ve Trablusgarp'a hükmeder duruma gelmiştir. Bununla birlikte Danişmendliler ile Kilikya Ermenilerini de kendine bağlamıştır. Siyasî anlamda kazandığı başarılarla Haçlıları dar bir sahile hapseden Nureddin, Mısır'daki Şii Hilafetine son vererek Müslümanlar arasındaki ikiliği ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Haşişîlere karşı amansız bir mücadele vererek Suriye'de faaliyet göstermelerine olanak tanımamıştır. Neticede 1174 yılında vefat eden Nureddin, arkasında sosyal, kültürel, adli ve mimari alanlarda çok gelişmiş bir Atabeylik bırakmıştır. Bu mirasa hâkim olan Selahaddin Eyyubi, İmâdeddin Zengî ve Nureddin Mahmud zamanında takip edilen siyaseti sürdürerek 1187 yılında Kudüs'ü fethetmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmâdeddin Zengî, Nureddin Mahmud b. Zengî, Zengîler, Haçlılar, Selahaddin Eyyubi

ABSTRACT

With a great preparation, the Crusaders who settled in Anatolia, Syria and Palestine has occupied the land by establishing County of Edessa, Principality of Antioch, Kingdom of Jerusalem and County of Tripoli respectively. These occupations of the Crusaders continued to increase in number as time goes by. This increase came to an end after Imad al-Din Zangi who was the governor of Mosul took the control of Aleppo in 1128. After that time, the Muslims started to grow in the leadership of Zangi. This growth reached to the peak point after Zangi, who united the northern Iraq and the northern Syria under a single flag, captured Urfa in 1144. Because of this unexpected loss, the two most powerful kings in Europe, VII. Louis and III. Konrad, initiated the second Crusade, yet it was an unsuccessful attempt.

After Zangi fell a martyr in the siege of Câber, Nur al-Din Mahmud, who established the Zangid dynasty in Aleppo completely abolished the County of Edessa by following the political perspective of his father. Afterwards, he took the control of Damascus in 1154, defeated all the armies of Byzantine, Crusader and Armenian in 1164 and controlled Egypt as a whole in 1169. Nur al-Din for whom these accomplishments were not enough came to a point where he ruled Northern Iraq, Syria, Egypt, Hejaz, Yemen, Sudan and Tripolitania in 1174. Besides, he made Danishmends and Armenians of Cilicia comply with himself. Nur al-Din, who made the Crusaders pass through very tough times with his accomplishments in politics, got rid of the disagreement between Muslims by eliminating Fatimid Caliphate in Egypt. Additionally, he put a great afford against Assassins and made them unable to facilitate. Consequently, Nur al-Din, who passed away in 1174, left an Atabeg which was highly developed in terms of social, cultural, judicial and architectural areas. In 1187, Saladin ibn Ayyub who had this heritage, conquered Jerusalem by following the political perspective followed at the time of Imad al-Din Zangi and Nur al-Din Mahmud.

Keywords: Imad al-Din Zangi, Nur al-Din Mahmud b. Zangi, Zangids, Crusaders, Saladin ibn Ayyub

ÖNSÖZ

Milli tarihimizin en önemli olaylarından birisi hiç şüphesiz Haçlı seferleridir. Büyük hazırlıklar neticesinde Anadolu'ya gelen Haçlılar, İznik'i aldıktan sonra Selçuklu ordusunu Dorylaeum savaşı ile mağlup etmişlerdir. Bu başarıdan sonra Haçlılar sırasıyla Urfa Kontluğu, Antakya Prinkepsliği, Kudüs Krallığı ve Trablus Kontluğu'nu kurarak bölgeyi işgal etmişlerdir. I. Haçlı seferiyle başlayan bu işgaller zaman içerisinde artarak devam etmiştir. Haçlıların bölgedeki ilerlemeleri karşısında Halep ve Dimaşk Müslümanların en önemli direniş noktaları haline gelmiştir. Özellikle Halep, Urfa ve Antakya Haçlılarının birleşerek orta Suriye'ye ilerlemelerini engellemesi açısından önemli bir rol üslenmiştir. Ayrıca Haçlıların Irak topraklarına inmesini önlemek açısından da mühim bir görevi başarıyla gerçekleştirmiştir. Tüm bu olumlu yanlarına rağmen şehir, Kâsımüddevle Aksungur'un ölümüyle birlikte giderek artan bir karışıklığa düşmüştür. İlgazi ve Belek'in bölgeyi ele geçirmesiyle bir nebze rahatlayan şehir, onların ölümüyle tekrar kaosa sürüklenmiştir. Bu sebeple Haçlılar şehri almak için sayısız girişimde bulunmuştur. Ancak 1127 yılında Musul valisi ve Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un çocuklarının atabeyi olan İmâdeddin Zengî'nin Halep'i almasıyla tüm dengeler değişmiştir. Bu tarihten sonra şehir Haçlılara karşı savunmadan saldırıya geçmiş, Haçlı ilerleyişi tamamen durdurulmuş ve Müslümanların yükselişi başlamıştır. Bu yükseliş Zengî'nin 1144 yılında Urfa'yı fethetmesiyle taçlanmıştır.

Zengî'nin ölümünden sonra Atabeyliğin Halep kolunu kuran Nureddin, babasının siyasetini takip ederek 1154 yılında Dimaşk'ı almış, 1164 yılında Harim'de tüm Bizans-Haçlı-Ermeni ordusunu bozguna uğratmış ve 1169 yılında tüm Mısır'a hâkim olmuştur. Onun art arda kazandığı başarılar Haçlıların dar bir sahile hapsedilmesini sağlamıştır. 1174 yılına gelindiğinde Nureddin Mahmud, Kuzey Irak, el-Cezire, Suriye, Mısır, Hicaz, Yemen, Sudan ve Trablusgarp'a hükmeder duruma gelmiştir. Bununla birlikte Danişmendliler ile Kilikya Ermenileri de kendine bağlamıştır. Bütün hayatını Kudüs'ün fethine adayan Nureddin, düşmanlarını mağlup etmesine karşın zamana yenik düşerek 1174 yılında vefat etmiştir. Onun ölümüyle efendisinin siyasetini takip eden Selahaddin, Nureddin'in mirasını tek bayrak altında topladıktan sonra Kudüs'ü fethetmiştir.

İmâdeddin Zengî ile başlayan Müslümanların yükselişi hiç şüphesiz Haçlı seferleri için bir dönüm noktası olmuştur. Bu sebeple gerek batılı gerekse İslâm ülkelerinde Zengîler üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Ülkemizde İmâdeddin Zengî hakkında ilk kapsamlı çalışmayı yapan Coşkun Alpтеkin¹, bu alanın incelenmesi için önemli bir adım atmıştır. Bunu takiben Halil İbrahim Gök *Musul Atabeyliği Zengîler*(Musul

¹ Coşkun Alpтеkin, *The Reign Of Zangi, 521-541/1127-1146*, Erzurum 1978.

Kolu 1146-1233)² adlı kapsamlı bir çalışmayı ortaya koymuştur. Tüm bu olumlu çalışmalara karşın ülkemizde Nureddin Mahmud'u ve Halep Atabeyliği'ni anlatan kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu bakımdan bu çalışma bu boşluğu kapatmak amacıyla ele alınmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Zengî hâkimiyetinden önce başta Halep olmak üzere bölgenin genel durumuna ayrılmıştır. İkinci bölüm de İmâdeddin Zengî'nin siyasi hayatına değinilmiştir. Üçüncü bölüm ise Nureddin Mahmud'un siyasi, sosyal, kültürel, adli ve mimari faaliyetlerine ayrılmıştır. Ayrıca bu bölümde Nureddin'in mirasının Selahaddin'e geçişi ve Zengîler döneminde yaşanan ilginç olaylara da yer verilmiştir. Metin oluşturulurken bazı bölge, şehir ve kasaba adlarının tarihi isimlerine yer verilmiştir. Örneğin, bugünkü Mezopotamya'yı ifade etmek için bölgenin tarihi adı olan "el-Cezire"; Şam şehrini ifade etmek için "Dımaşk" vb. kastedilmiştir.

Bu çalışmam sırasında bana yardımcı olup yol gösteren, çalışmamın her aşamasında büyük desteğini gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Aydın Usta'ya teşekkürü bir borç bilirim. Bunun yanında birçok eseri bulmama yardım eden kütüphaneci ve tarihçi arkadaşım Gülsemin Coşkun'a teşekkür ederek minnettarlığımı sunarım. Ayrıca çalışmam sırasında bana yardımcı olan İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi çalışanlarına, İSAM kütüphane görevlilerine, Berkay Yekta Özer ve Nuran Ünal'a da teşekkürü bir borç bilirim.

ÇAĞATAY GENÇTÜRK

² Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengîler (Musul Kolu 1146-1233)*, Ankara 2013.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	XI
KAYNAKLAR	XII
1. Bizans Kaynakları	XII
2. Yerli Hristiyan Kaynakları	XIII
3. Latin Kaynakları.....	XVI
4. İslâm Kaynakları	XVIII
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	
ZENGÎLER HÂKİMİYETİ ÖNCESİ HALEP	11
1. Halep’te Selçuklu Hâkimiyeti	11
1.1. Haçlı Seferleri öncesinde Halep	11
1.2. Haçlı Seferleri Sırasında Halep	15
1.2.1. Antakya Kuşatması.....	15
1.2.2. Haçlı Devletleri ile Halep Melikliği Arasındaki Mücadeleler.....	18
1.2.3. Tell-Başir Savaşı (1107).....	20
2. Sultan Muhammed Tapar’ın Haçlılara Karşı Cihad Girişimleri Sırasında Halep	22
3. Halep’te Selçuklu Hâkimiyetinin Son Bulması: Alp Arslan ve Sultanşah Dönemi	25
4. Halep’te Artuklu Hâkimiyeti	27
II. BÖLÜM	
İMÂDEDDİN ZENGÎ VE DÖNEMİ.....	33
1. İmâdeddin Zengî’nin Halep Hâkimiyeti Öncesi Faaliyetleri	33
1.1. Zengî’nin Tarih Sahnesine Çıkışı	35
1.2. Sultan Mahmud’un Bağdat Kuşatması Esnasında Zengi’nin Rolü (1126).....	36
2. Zengî’nin Musul Valisi Olması ve İlk Faaliyetleri	38
3. Zengî’nin Halep’e Hâkim Olması ve İlk Faaliyetleri	41
3.1. Dimaşk Atabeyliği (Tuğ-Tekinliler) İle Olan Mücadeleler.....	42
3.2. Haçlılarla Yapılan Mücadeleler	44
3.3. Artukoğullarıyla Yapılan Mücadeleler	45
3.4. Dübeyş b. Sadaka’nın Yakalanması	46
4. İmâdeddin Zengî’nin, Irak Selçukluları ve Abbasilerle Olan Münasebetleri	47
4.1. I. Bağdat Seferi.....	47
4.2. II. Bağdat Seferi	49
4.4. Irak Selçuklu Devletinde İstikrarın Sağlanması.....	51
5. İmâdeddin Zengî’nin Suriye’yi Birleştirme Politikası ve Haçlılarla Mücadelesi	53
5.1. Halep Valisi Savar’ın Haçlılarla Mücadelesi	53

5.2.	I. Dımaşk Kuşatması (1135)	55
5.3.	Montferrand Kalesinin Fethi (1137)	57
5.4.	Bizans İmparatoru İoannes Komnenos'un Suriye Seferi (1137-1138).....	58
5.5.	Hıms'ın Çeyiz Yoluyla Ele Geçirilmesi	62
5.6.	II. Dımaşk Kuşatması (1139).....	63
6.	İmâdeddin Zengî'nin 1140-1144 Arasındaki Faaliyetleri	65
6.1.	İmâdeddin Zengî'nin Artuklulara Karşı İzlediği Siyaset	65
6.2.	İmâdeddin Zengî'nin Şehrizûr ve Yörelerinin Ele Geçirmesi	67
6.3.	İmâdeddin Zengî'nin Hakkari Kürtleriyle Mücadeleleri	67
6.4.	Halep Emîri Savar'ın Haçlılarla Mücadelesi	68
7.	Urfa'nın Fethi Öncesi Bölgenin Genel Durumu	69
7.1.	Musul Atabeyliğinin Durumu	69
7.2.	Bizans İmparatorluğu'nun Durumu	70
7.3.	Antakya-Urfa Haçlıları Arasındaki Çekişmeler	70
7.4.	Fetih Öncesi Kudüs Haçlı Krallığı'nın Durumu	71
7.5.	Musul Atabeyliği ve Irak Selçuklu Devleti Arasındaki İlişkiler	72
8.	Urfa'nın Zaptı (24 Aralık 1144)	72
9.	Urfa'nın Fethi Sonrası Yaşanan Olaylar ve İmâdeddin Zengî'nin Ölümü	78
9.1.	Fırat'ın Doğusunun Haçlılardan Temizlenmesi	78
9.2.	Melik Alp Arslan'ın İktidarı Ele Geçirme Çabası	78
9.3.	Urfa'da İsyan Teşebbüsü	79
9.4.	İmâdeddin Zengî'nin Ölümü (14-15 Eylül 1146)	80

III. BÖLÜM

İKİYE AYRILAN ATABEYLİĞİN HALEP KOLONUN KURULMASI VE

NUREDDİN MAHMUD'UN YÜKSELİŞİ.....84

1.	Atabeyliğin Halep Kolunun Kurulması ve İstikrarın Sağlanması	84
1.1.	Urfa'nın Tekrar Fethedilmesi	87
2.	Dımaşk Atabeyliği ile Zengîlerin Halep Kolu Arasında İttifak	89
2.1.	Serhad Kuşatması (1147).....	89
3.	II. Haçlı Seferi (1147-1148)	91
3.1.	Haçlı Orduları Anadolu'da	94
3.2.	Akka Toplantısı (24 Haziran 1148)	96
3.3.	Dımaşk Kuşatması (24-28 Temmuz 1148)	96
3.4.	el-Ureyma Kalesi'nin Ele Geçirilmesi (1148)	98
4.	Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi'nin Ölümü ve Sincar Krizi.....	99
5.	Nureddin Mahmud'un Suriye'ye Hâkim Olmasına Giden Süreç.....	101
5.1.	Nureddin Mahmud'a Karşı Haçlı-Haşişî İttifakı: İnab Savaşı (29 Haziran 1149).....	101
5.2.	Urfa Haçlı Kontunun Esir Edilmesi	102
5.3.	Antakya Prinkepsliği'nin Sahile Hapsedilmesi	103

5.4.	Urfa Haçlı Kontluğunun Yıkılması.....	104
5.5.	Suriye'nin Tek Bayrak Altında Birleşmesi.....	105
5.5.1.	I. Dimaşk Kuşatması (Nisan-Mayıs 1150).....	105
5.5.2.	II. Dimaşk Kuşatması (Mayıs 1151).....	107
5.5.3.	Dimaşk Atabeyliği'nin Halep Zengîlerine Tabi Duruma Gelmesi (26 Temmuz 1151).....	109
5.5.4.	Halep-Dimaşk Kuvvetlerinin Askalan'a Yardım Teşebbüsü (Mayıs 1153)....	111
5.5.5.	Nureddin Mahmud'un Dimaşk'ı Ele Geçirmesi (25 Nisan 1154).....	111
5.6.	Nureddin Mahmud'un Harim Kalesi'ni Kuşatması ve Kısa Süreli Barış.....	113
5.7.	Halep Zengîleri ve Haçlılar Arasındaki Ateşkesin Bozulması.....	114
6.	Nureddin Mahmud'un Hastalılığı Sırasında Nusretüddin'in Halep'i Ele Geçirme Çabası	116

IV.BÖLÜM

NUREDDİN MAHMUD'UN BİZANS VE HAÇLILARLA MÜNASEBETLERİ.....118

1.	Bizans İmparatoru Manuel'in Suriye Seferi (1159).....	118
2.	Nusretüddin'in İkinci Kez Halep Atabeyliği'ni Ele Geçirme Teşebbüsü	120
3.	Antakya Prinkepsi Renaud de Chatillon ve Joscelin'in Nureddin'e Esir Düşmesi ..	121
4.	Nureddin Mahmud'un Sayda Hâkimine Yardım Etmesi	122
5.	Nureddin Mahmud'un Harim Kalesi'ni İkinci Defa Kuşatması	122
6.	Nureddin Mahmud'un Tarblus Haçlı Kontluğu'nu Ele Geçirme Girişimi	122
7.	Harim Zaferi: Ermeni-Bizans-Haçlı İttifakının Bozguna Uğraması (1164).....	124
8.	Banyas'ın Fethi (1164).....	127
9.	Nureddin Mahmud'un Trablus Haçlı Kontluğu Arazisine Düzenlediği Seferler	128

V. BÖLÜM

MISIR'IN ZAPTI.....130

1.	Mısır'ın Durumuna Genel Bir Bakış	130
2.	I. Mısır Seferi (1164).....	132
3.	II. Mısır Seferi (1167)	135
4.	Suriye ve Mısır'ın Tek Bayrak Altında Birleşmesi (2 Ocak 1169).....	139
5.	Ermeni ve Zenci (Sudanlı) Askerlerin İsyanın Bastırılması (23 Ağustos 1169)	143
6.	Bizans-Haçlı Birleşik Kuvvetlerinin Mağlup Edilmesi (1169).....	144

VI.BÖLÜM

NUREDDİN MAHMUD'UN ORTADOĞU'NUN EN GÜÇLÜ HÜKÜMDARI OLMASI VE SELAHADDİN EYYUBÎ İLE MÜNASEBETLERİ.....146

1.	Menbiç'teki İsyanın Bastırılması (1166).....	146
2.	Câber Kalesi'nin Ele Geçirilmesi (1169).....	146
3.	Nureddin Mahmud ile Musul Atabeyliği Arasındaki Münasebetler	147

4. Nureddin Mahmud ile Türkiye Selçukluları Arasındaki Münasebetler.....	153
5. Nureddin Mahmud'un Haşîşilere Karşı Giriştiği Mücadeleler	159
6. Kilikya Ermenilerinin Halep Zengîlerine Bağlanması	162
7. Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyubi Arasındaki Münasebetler	165
7.1. Fatimi Hilafeti'nin Kaldırılması (10 Eylül 1171).....	165
7.2. Haçlılarla Mücadele.....	166
7.3. Sudan ve Yemen'in Zaptı (1173-1174).....	172
7.4. Halep Zengîlerinin İfrikiye'ye Kadar Uzanması (1172-1173)	173
7.5. Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyubi Arasındaki Soğukluk Meselesi	174
VII. BÖLÜM	
NUREDDİN MAHMUD'UN ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ	177
1. Nureddin Mahmud'un Vefatı (15 Mayıs 1174)	177
2. Nureddin Mahmud'un Karakteri	178
3. Nureddin Mahmud'un Cihad Anlayışı ve Cesareti	181
4. Nureddin Mahmud'un Haçlılarla Mücadelesi Sonrasında Yazılan Şiirler	184
5. Nureddin Mahmud ile Alim ve Din Adamları Arasındaki Münasebetler.....	187
6. Nureddin Mahmud Dönemindeki İmar Çalışmaları.....	192
7. Nureddin Mahmud'un Adaletle Verdiği Önem	196
VIII.BÖLÜM	
NUREDDİN MAHMUD'UN MİRASI VE HALEP ZENGİLERİ DÖNEMİNDE	
YAŞANAN İLGİNÇ OLAYLAR	198
1. Nureddin Mahmud'un Mirası	198
2. Halep Zengîleri Döneminde Yaşanan İlgiç Olaylar	204
2.1. Genç Bir Emîr, İmâdeddin Zengî'nin Hayatını Kurtarıyor	204
2.2. İmâdeddin Zengî ve Süryani Piskopos Basilius	205
2.3. Hz. Peygamber Urfa'nın Fethine İştirak Ediyor	205
2.4. İmâdeddin Zengî'nin Günahlarının Affedilmesi	206
2.5. Hz. Peygamber'in Naaşın Çalınma Teşebbüsü	206
2.6. Hz. Peygamber'in Nureddin Mahmud'u Cihad'a Teşvik Etmesi	209
SONUÇ	210
BİBLİYOGRAFYA.....	213
ÖZGEÇMİŞ.....	233

KISALTMALAR

ayn. mlf. : aynı müellif

bknz. : bakınız

çev. : çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DGBİT : Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi

ed. : editör

haz. : hazırlayan

Hz. : Hazreti

neşr. : neşreden

ö. : ölüm tarihi

s. : sayfa

say. : sayı

thk. : tahkik

trans. : translate

vb. : ve benzeri

vd. : ve devamı

yay. : yayınlayan

yay. haz. : yayına hazırlayan

KAYNAKLAR

1. Bizans Kaynakları

1.1. Anna Komnena (ö.1153)

Anna, Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos ve eşi Irene'nin kızı olarak 1083 yılında dünyaya gelmiştir.³ Oldukça eğitilmiş biri olarak yetişen Anna, babasının ölümünden sonra eşi Nikephoros'u imparator yapmak için öz kardeşi Ioannes Komnenos'a suikast teşebbüsünde bulunduyorsa da başarılı olamamıştır. Bunun üzerine İmparator Ioannes, kız kardeşini sürgüne göndermiştir.⁴ Anna Komnenos, bu sürgün sırasında *Aleksiad* adlı eserini kaleme almıştır.

Aleksiad 1071-1118 yılları arasındaki olayları anlatması açısından önemli bir kaynaktır. Bazı bilgi ve kronoloji hataları olan eser, Malazgirt sonrası Türk akınları ve Türk beyleri hakkında bilgiler vermesi, Büyük Selçuklu-Bizans münasebetleri, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulması ve Bizans ile münasebetleri hakkında oldukça önemli bilgiler verir. Bununla birlikte I. Haçlı Seferi ve Süleyman Şah hakkında bilgiler vermesi nedeniyle konumuz açısından önemli bir kaynaktır. *Aleksiad* Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.⁵

1.2. Niketas Khoniates (ö. 1213)

Niketas, XII yüzyıl ortalarında Denizli yakınlarındaki Khonai şehrinde doğmuştur.⁶ İyi bir eğitim alarak Avukat olarak çalışmıştır. Bizans'ta Angelos hanedanlığı(1185-1204) zamanında saraya girerek gerek saray gerekse devlet idaresinde önemli görevlerde yer almıştır. Haçlıların İstanbul'u işgali üzerine İznik'e giderek Laskaris hanedanlığının hizmetine girmiş ve 1213 yılında burada ölmüştür.

Niketas'ı önemli kılan *Historia* adlı 21 kitaptan oluşan eseridir. *Historia* Bonn baskısında 868 sayfa tutan büyük bir yapıttır. 1118-1206 yılları arası Bizans

³ Anna Komnenos, *Aleksiad Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 5.

⁴ Anna Komnenos, *Aleksiad*, s. 5.

⁵ Anna Komnenos, *Aleksiad Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996.

⁶ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1995, s. 9.

imparatorlarını anlatan müellif, son kitabında da İstanbul'daki heykeller hakkında bilgi vermektedir.⁷

Niketas'ın ilk sekiz kitabı Ioannes Komneos ve Manuel Komnenos devirlerini anlatmaktadır. Özellikle Ioannes ve Manuel Komnenos'un Kuzey Suriye seferleri hakkında tafsilatla yararlandığımız eser, aynı zamanda Halep Zengîleri-Haçlılar arasındaki mücadeleye de değinmektedir. Eserin tamamı Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.⁸

1.3. Ioannes Kinnamos

Ioannes Kinnamos, İmparator Ioannes Komnenos'un ölümünden(1143) kısa bir süre sonra doğmuştur.⁹ İyi bir eğitim aldıktan sonra imparatorluk sekreteri olmuş ve birçok seferde İmparator Manuel'e eşlik etmiştir.¹⁰ Kinnamos'un 1203 yılında öldüğü düşünülse de bu konuda kesin bir bilgi yoktur.

Ioannes *Historia* adlı eserinde özellikle Manuel Komnenos devrine değinmiş, görmediği Ioannes Komnenos devrini kısaca geçmeyi tercih etmiştir. Özellikle Manuel'in 1159 yılındaki Suriye seferinden sonra Bizans'ın Suriye münasebetleri konusunda yararlandığımız eser, Halep Zengîleri-Haçlılar arasındaki münasebetler hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Bu eser Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.¹¹

2. Yerli Hristiyan Kaynakları

2.1. Urfalı Mateos

Urfalı Mateos'un doğum tarihi tam olarak bilinmektedir.¹² Onun hakkında eserinden ulaşılabildiği kadarıyla Urfa'da doğduğunu ve burada bir manastırda başrahiplik

⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, s. X.

⁸ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1995; Niketas Khoniates, *(Historia İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması 1195-1206)*, çev. Işın Demirkent, İstanbul 2004; Niketas Khoniates, *Historia (Komnenos Hanedanı'nın Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri 1180-1195)*, çev. Işın Demirkent, İstanbul 2006.

⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia (1118-1176)*, yay. haz. Işın Demirkent, Ankara 2001, s. XIX.

¹⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s. XIX.

¹¹ Ioannes Kinnamos, *Historia (1118-1176)*, yay. haz. Işın Demirkent, Ankara 2001.

¹² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Griigor'un Zeyli*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000³, s. XXI.

görevi yaptığını söyleyebiliriz. Urfalı Mateos'un ölüm tarihi de tam olarak bilinmemektedir. Ancak eserinin bittiği 1136'ya yakın bir tarih olması muhtemeldir. Onun eseri 952-1136 tarihleri arasını kapsamaktadır. Bu tarihten sonrası Mateos'un öğrencisi Papaz Grigor tarafından kaleme alınmıştır. Grigor yaptığı zeyl ile eseri 1163 yılına kadar getirmiştir.

Zengî'nin Urfa'yı fethi ve Zengîlerin Haçlılarla münasebetleri hakkında faydalandığımız *Urfalı Mateos Vekayi-namesi* ve *Papaz Grigor'un Zeyli* adlı eser Türkçeye çevrilerek basılmıştır.¹³

2.2.Süryani Mikhael (ö. 1200)

1126 yılında Malatya'da doğan Süryani Mikhael 1166 yılında Süryani patriği olmuştur. O, II. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı fethi ile Türkiye Selçuklu hâkimiyetindeki şehirde yaşamını sürdürmüş ve 1199 yılında vefat etmiştir. Müellif, Süryani kilisesi etrafında bir dünya tarihi yazmış ve eserini 1195 yılına dek getirmiştir. Eser; İmâdeddin Zengî ve onun ölümünden sonra kurulan Halep ve Musul Atabeyliği hakkında tafsilatlı bilgiler vermektedir. Eser iki cilt halinde Türkçeye çevrilmiş ancak basılmamıştır.¹⁴

2.3.Abu'l-Farac (ö. 1286)

Abû'l-Farac 1225-1226 yılında Malatya'da doğmuştur. Babası Harun Yahudi bir doktordur ve oğlunun iyi bir eğitim almasını sağlamıştır. Süryanice, Arapça ve belki de İbranice bilen Abû'l-Farac; ilahiyat, felsefe ve tıp alanında eğitim almıştır.¹⁵ Müellifin yerli Hristiyanların çoğunlukta olduğu başta Malatya olmak üzere birçok şehri gezmesi, İslâm şehirlerinin en önemlileri arasındaki Halep, Dimaşk ve Bağdat'ta bulunması ve Haçlı topraklarında da ikamet etmesi eserinin önemini arttırmaktadır. Abû'l-Farac çok yönlü eğitimi ve birçok önemli merkezi gezmesi sonucunda topladığı kaynaklarla bir dünya tarihi kaleme almıştır.

¹³ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi* ve *Papaz Griigor'un Zeyli*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000³.

¹⁴ Süryani Mikhael, *Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi*, I-II, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK kütüphanesi.

¹⁵ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, I, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999³, 11.

Musul ve Halep Atabeyliği hakkında kapsamlı bilgiler veren *Abû'l-Farac Tarihi*, dönemin diğer aktörleri Haçlılar, Bizans, Türkiye Selçukluları ve Fatimiler hakkında da detaylı bilgiler vermektedir. Bu eser Türkçeye çevrilerek iki cilt halinde basılmıştır.¹⁶

2.4. Başkumandan Simbat (ö. 1275)

1208 yılında doğan Simbat, Kilikya Ermeni Kralı I. Leon'un ölümünden sonra devlet naibliği yapan Konstantin'in oğludur. Bu sebeple on yaşında saraya girmiş ve kısa sürede yükselmiştir. Babası Konstantin'in çabaları sayesinde başkumandan olan Simbat, 1275 yılındaki ölümüne dek bu görevde kalmıştır. Onun bizzat kaleme aldığı 951-1275 yılları arasını kapsayan eseri, ölümünden sonra ismi tam olarak bilinmeyen bir müellif tarafından 1334 tarihine dek getirilmiştir.¹⁷

Bir Kilikya Ermeni tarihi olan eser, özellikle Nureddin Mahmud'un bölgeye müdahalesi hakkında önemli bilgiler taşımaktadır. Ayrıca eserde Zengîlerin hâkim olduğu sahada yaşanan birçok doğal afete de yer verilmiştir. Eser Türkçeye çevrilmesine karşın basılmamıştır.¹⁸

2.5. Urfalı Vahram

Bir diğer Kilikya Ermeni tarihi yazarı da Ermeni Vahram'dır. Onun *Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia*¹⁹ adlı eseri Kilikya Ermeni krallarını ve bölge devletleriyle giriştikleri mücadeleye yer vermesi açısından önemlidir. Kilikya Ermenilerinin Haçlılarla mücadelesi veya ittifakı akabinde Halep Zengîleriyle kurduğu ilişkileri açısından yararlandığımız eser, bölge tarihi için de değerli bir kaynaktır.

¹⁶ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999³.

¹⁷ Başkumandan Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Kütüphanesi (Basılmamış Tercüme), s. II, VII.

¹⁸ Başkumandan Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Kütüphanesi (Basılmamış Tercüme).

¹⁹ Vahram, *Vahram's Chronicle of The Armenian Kingdom in Cilicia, During The Time of Crusades*, Trans. Charles Fried Neumann, London 1831.

2.6. *Anonim Süryâni Vekâyinamesi*

Anonim Süryani Vekayinamesi adlı eserin müellifi bilinmemesine rağmen bir din adamı olduğu düşünülmektedir. Eser hem Haçlı tarihi hem de Haçlıların mücadele ettiği bölge devletleri açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu kapsamda İmâdeddin Zengî ve Nureddin Mahmud b. Zengî zamanında Haçlılarla yaşanan münasebetler sebebiyle oldukça faydalandığımız eser İngilizce olarak yayınlanmıştır.²⁰

3. Latin Kaynakları

3.1. *Gesta Francorum et Aliorum Hierolimitanorum*

Yazarı tam olarak bilinmeyen *Gesta Francorum et Aliorum Hierolimitanorum*, adlı eser Kasım 1095’de Clermont konsilinden başlayarak Ağustos 1099 Askalan savaşıyla sona eren Birinci Haçlı seferi kaynağıdır. Bu süreçte Haçlı ordularının Türkiye Selçuklu ve Büyük Selçuklu Devletleriyle münasebetleriyle Antakya kuşatması hakkında faydalandığımız eser Türkçeye çevrilerek basılmıştır.²¹

3.2. *Fulcherius Carnotensis*

Fulcherius Carnotensis 1059 yılında Chartres’te doğmuş ve Clermont Konsilinde haçı kabul etmiştir. Urfa Haçlı Kontluğu ve Kudüs Haçlı Krallığında bulunarak din adamı görevini sürdürmüştür. Fulcherius Carnotensis’in *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium* adlı eseri 1101, 1106 ve 1124-1127 yıllarında üç ayrı reaksiyonda yazılmıştır. İmâdeddin Zengî öncesi başta Halep olmak üzere bölge tarihi açısından önemli bilgiler veren eser Türkçeye çevrilerek basılmıştır.²²

²⁰ *Anonim Süryani Vekayinamesi*, ing. çev. A.S. Tritton ve H.A.R. Gibb, “The First and Second Crusade from an Anonymous Syriac Chronicle”, *JRAS*, 1933, s. 69-101, 273-305.

²¹ *Gesta Frnorum et Aliourum Hierosolymitanorum*, çev. Ergin Ayan, Anonim Haçlı Tarihi, İstanbul 2013.

²² Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul 2009.

3.3. Albertus Aquensis(İng. Albert of Aachen)

Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*²³ adlı eserini Haçlı seferlerine hiç katılmamasına rağmen göz şahitlerinin anlatımı üzerine kaleme almıştır. Eser 1120 yılına kadarki olayları geniş bir tasvir içinde anlatır. Albertus Aquensis bu eseri muhtemelen 1130 yılı civarında yazmıştır.²⁴ Eser İmâdeddin Zengî öncesi başta Halep olmak üzere bölge tarihi açısından önemli bir kaynaktır.

3.4.Odo de Deuil (ö. 1162)

Odo de Deuil ordu vaizi olarak Fransız Haçlı ordusuyla İkinci Haçlı Seferi'ne katılmıştır. 1152 yılında Fransa'ya dönmüş ve 1162 yılında ölmüştür.²⁵

Odo de Deuil'ün II. Haçlı Seferi hakkında kapsamlı bilgilere vererek Fransız ve Alman Haçlılarının Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud ile münasebetleri açısından faydaladığımız *De Profectione Ludovici VII in Orienem* (VII. Louis'in Doğu'ya Seyahati) adlı eseri İngilizce olarak yayımlanmıştır.²⁶

3.5.Willermus Tyrensis (İng. William of Tyre)

Willermus Tyrensis 1130 yılında Kudüs'te doğmuş ve 16 yaşında Avrupa'ya giderek din, diplomasi, hukuk ve sanat alanında eğitimini tamamlayarak 1165 yılında Kudüs'e geri dönmüştür. Bundan sonra Kudüs Haçlıları için çeşitli görevlerde bulunan Willermus, 1185 yılı civarında ölmüştür.

Willermus Tyrensis Haçlı kaynakları arasında en kapsamlı olanıdır. Birinci Haçlı Seferinden(1095) 1184 yılına kadar ki olayları 23 kitaptan oluşan *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* adlı eserinde yazmıştır. Bu nedenle büyük bir önem arz eden eserden konumuzun başından sonuna kadar faydalandık. Willermus'un eserinin Kudüs'ün fethine kadar ki bölümü Türkçeye çevrilerek basılmıştır.²⁷ Ayrıca

²³ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana History of The Journey to Jerusalem*, Edited and Translated: Susan B. Edgington, Oxford 2007.

²⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2008⁴, 258.

²⁵ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi(1147-1148)*, Ankara 2003, s. XIII.

²⁶ Odo de Deuil, *Odo of Deuil, De Profectione Ludovici VII in Orientem: The Journey of Louis VII to the East*, çev. V.G. Berry, New York 1948.

²⁷ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2016.

XI. ve XII. Kitaplarıyla²⁸, XVI, XVII ve XVIII. kitapları yüksek lisans tezi olarak Türkçeye çevrilmiş ancak basılmamıştır.²⁹

3.6. Galterius Cancellarius(İng. Walter of Chancellors)

Antakya Haçlı Kontu Roger'in danışmanlarından olan Walter of Chancellors, 1119 yılındaki Tell Afrin savaşında Müslümanlar tarafından esir edilerek Halep'e götürülmüştür. Müellifi önemli kılan Tell Başır ve Tell Afriîn savaşlarına dair kaleme aldığı *De Bello Antiochene*³⁰ adlı eseridir. 1115'de Selçuklu Emîri Porsuk'a karşı Haçlıların İlgazi ve Tuğtekin ile yaptıkları ittifak hakkında bilgiler veren eser, ayrıca bölgede yaşanan doğal afetler açısından da önemli bir kaynaktır.

4. İslâm Kaynakları

4.1. İbn Kalânisî (ö. 1160)

1073 yılında Dımşak'ta doğan İbn Kalânisî, eğitimini tamamladıktan sonra idari görevlerde bulunarak Dîvan ar-Rasa'il reisliğine kadar yükselmiştir. Bundan sonra Dımaşk'ta ikamet etmeye devam eden müellif, 1160 yılında vefat etmiştir.

İbn Kalânisî, 1056-1160 yıllarını kapsayan Dımaşk ve çevresinin tarihini anlatan Hilâl es-Sâbi'in tarihine zeyl olarak yazdığı eseri *Zeylû Tarihi Dımaşk* ile tanınmaktadır. Önemli bir devlet adamı olması kaynaklara ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte eserinin yaşadığı ve şahit olduğu olaylardan da meydana gelmesi yapıtın önemini arttırmıştır. *Zeylû Tarihi Dımaşk*; Suriye Selçukluları, Tuğtekinliler(Böriler), Haçlılar ve Zengîler için birinci dereceden kaynak niteliğindedir. Bu nedenle konumuz gereği eserden bolca istifade ettik. Eserin 1097-1160 yıllarını ele alan kısmı Türkçeye çevrilerek basılmıştır.³¹

²⁸ Ebru Altan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum in Patribus Tranmarinis Gestarum (Denizasırlı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XI. ve XII. Kitaplarının Çevirisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1994.

²⁹ Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum in Patribus Tranmarinis Gestarum (Denizasırlı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI. XVII. Ve XVIII. Kitaplarının Çevirisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1994.

³⁰ Galterius Cancellarius, *Walter the Chancellor's the Antiochene Wars*, ing. çev. Thomas S. Asbridge and Susan B. Edgington, Hampshire, 1999.

³¹ İbn Kalânisî, *Şam Tarihine Zeyl – I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev. Onur Özatağ, İstanbul 2015.

4.2. İbnü'l-Ezrâk (ö. 1181)

Ahmed b. Yusuf b. Ali İbnül'l-Ezrâk, XII. yüzyılda Artuklu ailesine hizmet etmiş bir tarihçidir. *Tarihu Meyyâfârikîn ve Âmid* adlı eseri, Artuklu tarihi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca Artukluların komşu devletlerle kurduğu ilişkilere de önemli yer ayıran eser, Kuzey Irak, Suriye ve Güney Doğu Anadolu tarihi açısından da önemlidir. Bu sebeple eserden Zengîlerin Artuklular ile münasebetlerinin yanında Haçlılarla mücadeleleri açısından faydalandığımız eserin Artuklular kısmı Türkçeye çevrilerek basılmıştır.³²

4.3. Bahaaddin b. Şeddâd (ö. 1239)

1145 yılında Musul'da doğan Bahaaddin, ilk eğitimini de burada almıştır. Bundan sonra kendini geliştirmek için Bağdat'a gitmiştir. Burada gelişimini tamamlayan müellif, Musul'a dönerek birçok elçilik vazifesiyle görevlendirilmiştir. 1188 yılına geldiğinde hacca giden müellif dönüşü sırasında Dimaşk'ta bulunan Selahaddin Eyyubi'nin hizmetine girmiştir. Selahaddin Eyyubi'nin ölümüne kadar onun hizmetinde kalan Bahaaddin, sonrasında Halep'e giderek 1239 yılındaki vefatına kadar burada ikamet etmiştir.³³

Bahaaddin b. Şeddâd'ın tanınmasını sağlayan *en-Nevadir'üs-Sultaniyye* ve *el-Mahasin'ül-Yusüfiyye* adlı eseridir. Nureddin Mahmud ve el-Melikü's-Salih dönemi hakkında faydalandığımız eser Türkçeye çevrilerek basılmıştır.³⁴

4.4. Üsâme b. Münkız (ö. 1188)

Üsâme b. Münkız 4 Temmuz 1095'te Şeyzer'de doğmuş, 16 Kasım 1188'de Şam'da vefat etmiştir.³⁵ Üsâme'nin ailesi olan Munkızoğulları, Arapların meşhur Kinâne kabilesinden gelmektedir. Kendisi Şeyzer hâkimi olan Munkızoğullarından olması

³² İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran, Erzurum 1992.

³³ Bahaddin bin-Şeddâd, *Selahaddin-i Eyyubi en-Nevadir'üs-Sultaniyye ve el-Mahasin'ül-Yusüfiyye (Yusuf'un İyilikleri ve Sultan'ın Nadireleri)*, çev. Mehmet Selim Bilge, Diyarbakır 2015, s. 17-23.

³⁴ Bahaddin bin-Şeddâd, *Selahaddin-i Eyyubi en-Nevadir'üs-Sultaniyye ve el-Mahasin'ül-Yusüfiyye (Yusuf'un İyilikleri ve Sultan'ın Nadireleri)*, çev. Mehmet Selim Bilge, Diyarbakır 2015.

³⁵ Üsâme İbn Munkız, *İbn Munkız Haçlılara Karşı -Kitabu'l İtibâr-*, çev. Selahattin Hacıoğlu, İstanbul 2006, s. 5.

nedeniyle dönemin siyasi aktörü olmuştur. Bu durum tarih yazıcılığını da olumlu yönde etkilemiş, dönemin kaynaklarında yer almayan birçok önemli olayı eserinde kaydetmiştir. Üsâme'nin *Kitabu'l İtibar* (İbretler Kitabı); Mısır'ın iç siyaseti, Fatımi sarayındaki entrikalar, Zengîler ve Selâhaddin Eyyûbî hakkında bilgiler vermesi nedeniyle konumuzun birçok yerinde yararlandığımız değerli bir kaynaktır. Ayrıca dönemin sosyal hayatı ve Haçlılarla-Müslümanların savaş dışındaki yaşayışları hakkında verdiği bilgiler onun eserini diğer kaynaklardan farklı kılmaktadır. Üsâme'nin eseri Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.³⁶

4.5. el-Azimî, Muhammed b. Ali el-Halebî

1099 yılında Halep'te doğan el-Azimî, kendi adıyla bilinen ve 1160 yılı olaylarıyla sona erdiği düşünülen muhtasar bir İslâm tarihi kaleme almıştır. Bu eserin 1038-1039/1143-1144 yıllarını ele alan Selçuklularla ilgili bölümleri Türkçeye çevrilerek basılmıştır.³⁷

4.6. İmâdeddin Kâtib İsfahânî (ö. 1201)

6 Temmuz 1125 yılında İsfahan'da doğan ve İsfahanlı tanınmış bir aileye mensup olan İmâdeddin Kâtib İsfahânî, 1139 yılında ailesiyle beraber Bağdat'a gitmiştir.³⁸ Bağdat'ta eğitimine devam ederek Nizamiye Medresesi'nde dersler alan İmâdeddin, Abbasi Halifelerinin himayesinde çeşitli görevlerde çalışmıştır. Bundan sonra Nureddin Mahmud'un alimlere iyi davranmasından dolayı Dimaşk'a gitmiştir. Burada çeşitli görevler ve elçilikler yaptıktan sonra Dîvân-ı İnşâ'nın başkanlığına getirilmiştir.³⁹ Nureddin Mahmud'un ölümünden sonra Dimaşk'tan ayrılan müellif, şehrin Selahaddin Eyyubi tarafından ele geçirildiğini duyunca geri dönerek Eyyubilerin hizmetine girmiştir. Burada Selahaddin Eyyubi'nin sır kâtibi ve Dîvân-ı İnşâ'nın başkan yardımcılığı gibi önemli görevlere getirilmiştir.⁴⁰ Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethine hastalığı nedeniyle katılamamış olmasına rağmen birçok

³⁶ Üsâme İbn Munkız, *İbn Munkız Haçlılara Karşı -Kitabu'l İtibâr-*, çev. Selahattin Hacıoğlu, İstanbul 2006.

³⁷ el-Azimî, *Tarih*, yay. Ali Sevim, *Azimî Tarihi Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler(h.430-538=1038/1039-1143/1144)*, Ankara 2006².

³⁸ Ramazan Şeşen, "İmâdüddin el-İsfahânî", *DİA*, XXII, 174.

³⁹ Şeşen, "İmâdüddin el-İsfahânî", s. 174.

⁴⁰ Şeşen, "İmâdüddin el-İsfahânî", s. 175.

seferde onun yanında yer almıştır. Selahaddin Eyyubi'nin ölümünden sonra gözden düşen İmâdeddin, 1201 yılında vefat etmiştir.

İmâdeddin'in ilk eseri *Nusret'ül-Fetre ve Usretü'l-Fitre* adlı Irak Selçuklu tarihidir. Bu eser Selçukluların vezirlerinden Anûşirevan b. Hâlid'in *Fütûru Zamâni's-Sudûr ve Sudûru Zamani'l-Futûr* adlı eseri üzerine bina edilmiştir.⁴¹ Eseri Arapçaya çevirdikten sonra ilaveler yaparak başına Alp Arslan'ın ölümüne kadarki Selçuklu tarihini ekleyen müellif, sonuna kendi zamanındaki Irak Selçuklu tarihiyle ilgili olayları kaydetmiştir. 1174 yılına kadar gelen bu eser, el-Bündârî tarafından ihtisar edilmiştir. Özellikle İmâdeddin Zengî'nin Irak Selçukluları ve Abbasilerle olan münasebetleri ile Nureddin Mahmud'un Suriye'deki faaliyetleri dolayısıyla faydalandığımız eser Türkçeye çevrilerek basılmıştır.⁴² Ayrıca Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyubi'nin hizmetinde bulunması nedeniyle devlet kaynaklarına hâkim olmanın yanında birçok olaya da şahit olan müellif bu birikimini Zengîler ve Eyyubiler tarihinden ve kendi hatıralarından bahseden *el-Bark el-Şâmî* adlı 1167-1201 yıllarını kapsayan eserinde kullanmıştır.⁴³ Bu eser zamanımıza ulaşmamasına karşın el-Bündârî tarafından yapılan muhtarasının 1187 yılına kadarki kısmı Ramazan Şeşen tarafından bulunup yayınlanmıştır.⁴⁴ Adı geçen eserden Nureddin Mahmud'un Haçlılarla ve Fatimilerle olan münasebetleri dolayısıyla faydalandık.

4.7. İbnü'l-Esîr (ö. 1233)

Mayıs 1160 tarihinde Cizre'de dünyaya gelen, İbnü'l-Esîr İzzeddin Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed el-Cezeri, Ebü'l-Kerem Esirüddin'in üç oğlundan biridir.⁴⁵ Zengîler yönetiminde bulunan Musul'a yönetici olarak atanan Ebü'l-Kerem Esirüddin, yanında götürdüğü oğullarıyla yakından ilgilenerek iyi bir eğitim almalarını sağlamıştır. Bu sayede her bir oğlu kendi sahasında âlim kişiler olarak önemli görevler üstlenmiştir.

İbnü'l-Esîr, 1233 yılında ölünceye kadar hayatının en verimli yıllarını önemli bir ilim merkezi olan Musul'da geçirmiştir. Seyahatleri dolayısıyla gezdiği şehirlerdeki

⁴¹ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 123.

⁴² *İmad ad-Dîn al-Katîb al-İsfahânî'nin al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat al-Nuşra ve Nuhbat al 'Usra Adlı Kitabın Tercümesi*, Çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 2015.

⁴³ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 124.

⁴⁴ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 124.

⁴⁵ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, XXI, 26

alimlerden ve kütüphanelerden de faydalanan müellif, Kudüs'ün fethinden sonra Dımaşk'ta, Selahaddin Eyyubi ile görüşmüş ve Hittin Savaşı'nın gerçekleştiği alanı gezmiştir. İbnü'l-Esîr, aynı yıl hükümdarın Antakya Prinkepsliği'ne karşı düzenlediği sefere Musul askerlerinin yanında tarihçi olarak katılmıştır. Ardından Musul'a geri dönmüş ve hayatını Atabeyi Bedrüddîn Lü'lü'nün himayesinde geçirmiştir. *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı büyük İslâm tarihiyle haklı bir üne kavuşan İbnü'l-Esîr, 1233 yılında Musul'da vefat etmiştir. 1939'da mezarına büyük bir türbe yaptırılmıştır.⁴⁶

Müellifin Türkçeye çevrilerek yayınlanan *el-Kâmil fi't-Tarih*⁴⁷ adlı eserinden Zengîlerin; Haçlılarla, Selçuklularla, Abbasilerle, Fatimilerle, Kilikya Ermenileriyle ve Bizans İmparatorluğu ile olan münasebetleri hakkında oldukça faydalandık. Ayrıca eserden İmâdeddin Zengî ve Nureddin Mahmud'un karakteri hakkında da yararlandık. İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı eserinden başka özel bir hayranlığı olduğu Zengîlere dair *et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-devleti'l-Atabegiyye bi'l-Mavsıl*⁴⁸, adlı bir eseri daha mevcuttur. Konumuz gereği oldukça faydalandığımız bu eser genellikle *el-Kâmil*'de verilen bilgilerin bir tekrarı niteliğindedir.

4.8. el-Bündârî (ö. 1245)

1190 yılında İsfahan'da doğan ve gençlik yıllarını burada geçiren el-Bündârî, 1217 yılında Suriye'ye gelerek Dımaşk'a yerleşmiştir. Bir süre Eyyübiler'in hizmetinde kâtib olarak görev yapan müellif, 1245 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁴⁹

Eyyubi dönemi tarihçilerinden biri olan el-Bündârî, genellikle İmâdeddin İsfahanî'nin eserlerine yazdığı zeyiller ile tanınmaktadır. Bundârî, İmâdeddin'in, Selçuklu vezirlerinden Anûşirevan b. Hâlid'in *Fütûru Zamâni's-Sudûr ve Sudûru Zamani'l-Futûr* adlı eseri üzerine bina ettiği *Nusret'ül-Fetre ve Usretü'l-Fitre* adlı Selçuklu tarihine zeyl olarak *Zübtetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l Usra* adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser Selçukluların tarih sahnesine çıkışından 1184 yılına kadar gelen olayları anlatmaktadır. el-Bündârî'nin bu eseri özellikle Irak Selçukluları, Abbasi

⁴⁶ Özeydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", s. 26.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özeydın, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih*, I-XII, İstanbul 1987.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-devleti'l-Atabegiyye bi'l-Mavsıl*, thk. ve neşr. Abdulkadir Ahmet Tuleymat, Kahire 1963.

⁴⁹ Abdülkerim Özeydın, "Bündârî", *DİA*, VI, 489.

Halifeleri ve Zengîler arasında geçen münasebetleri barındırması açısından önemlidir. Eser, Türkçeye çevrilerek basılmıştır.⁵⁰ el-Bündârî bu eserden başka İmâdeddin Kâtib Isfahanî'nin *el-Bark el-Şâmî* adlı eserine de bir zeyl yazmış ve *Senâ el-Barku's-Şâmî* adını verdiği eser Nureddin Mahmud'un Haçlılar ve Fatimiler ile münasebetleri bakımından önemli bilgiler vermektedir.

4.9. Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm (ö. 1262)

Arap Ukaylî kabilesine mensup Cerâdeoğulları ailesinin bir çocuğu olan İbnü'l-Adîm, 5 Aralık 1192 tarihinde Halep'te doğmuştur.⁵¹ Babası Ebu'l Hasen Ahmed Nureddin Mahmud zamanında Halep kadısı olarak görev yapmıştır. Nureddin'in ölümü üzerine oğlu el-Melikü's-Salih döneminde de hazine yönetimine atanmıştır.⁵² Neticede İbnü'l-Adîm babasının himayesin altında Halep'te iyi bir eğitim almıştır.

Halep Zengîlerinin yıkılmasından sonra Eyyubilerin hizmetine giren İbnü'l-Adîm Halep medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra kısa sürede bilgisiyle takdir toplamış ve Halep kadılığına getirilmiştir. Bundan sonra Halep Eyyubi Hükümdarı el-Melikü'l-Aziz tarafından vezirliğe getirilmiştir. Vezirlik görevi sırasında Dımaşk, Antep, Kayseri, Hama, Hims, Kahire ve Bağdat'a özel elçi sıfatıyla seyahatler yapan müellif, kendisine verilen bütün görevleri başarıyla yürütmüştür.⁵³ Bundan bir süre sonra Moğolların Halep'i işgal etmeleri üzerine Kahire'ye giderek Memlûklü himayesine girmiştir. Memlûk hükümdarı Seyfeddin Kutuz ve Baybars'ın Ayncâlut savaşında Moğolları durdurması üzerine Halep'e geri dönmüştür. Ancak Halep'in uğradığı yıkımı gören İbnü'l-Adîm, tekrar Kahire'ye gelerek 1262 yılında burada vefat etmiştir.

İbnü'l Adîm, Selçuklular tarihiyle ilgili kaynaklarda 40 cilde yakın olduğu belirtilen *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb* adlı bir eser yazmıştır. Bu eser, Zengîlerin atası Kasîmüddeve Aksungur'un ve el-Melikü's-Salih'in biyografilerini barındırmasından

⁵⁰ Bundârî, *Zubdat al – Nuşra Va Nuşbat Al 'Usra*, çev. Kıvameddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Ankara 2016³.

⁵¹ Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklar*, yay. haz. Ali Sevim, Ankara 2014, s. 1.

⁵² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklar*, s. 1.

⁵³ Ali Sevim, "İbnü'l Adîm", *DİA*, XX, 478

dolayı konumuz açısından çok mühimdir. *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb* adlı eserin Selçuklu tarihiyle ilgili olan seçme kısımları Türkçeye çevrilerek basılmıştır.⁵⁴

İbnü'l Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb* adlı eserinin bir özeti şeklinde *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb* adlı eserini kaleme almıştır.⁵⁵ Bu eser başta Kasımüddeve Aksungur olmak üzere Zengîler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Zengîlerin bölgenin diğer aktörleri Haçlılar, Kilikya Ermenileri ve Bizans ile münasebetleri açısından da önemli bir kaynaktır. Çalışmamızın başından sonuna kadar faydalandığımız üç ciltlik bu eserin 1055-1127 yılları arasındaki olaylardan bahseden seçme kısımları Türkçeye çevrilerek basılmıştır.⁵⁶

4.10. Ebû Şame, Abdurrahman b. İsmail (ö. 1268)

1203 yılında Dimaşk'da dünyaya gelen Ebû Şame, Kahire'ye yaptığı kısa bir gezi dışında tüm hayatını burada geçirmiştir. 1268 yılında ölen müellifi önemli kılan *Kitâbu'r-Ravzateyn Fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye* adlı eseridir.⁵⁷ Özellikle İmâdeddin Kâtib Isfahani ve İbn Ebi Tayy'ın kaybolmuş nüshalarından yararlanan müellifin bu eseri konumuz gereği çok mühimdir. Eyyubiler döneminde kaleme alınan bu eser, Zengîlerin Haçlılarla münasebetleri ve Eyyubilerin kuruluşları açısından değerli bilgiler sunmaktadır.

4.11. İbn Vâsıl (ö. 1298)

20 Nisan 1208 Hama'da doğan İbn Vâsıl, 1264-65 yılında doğduğu şehre kâdi'l-kudât olarak tayin edilmiştir. Dimaşk, Kudüs, Halep, Bağdat, Mekke, Medine ve Kahire gibi önemli merkezlerde⁵⁸ ziyaret etmesine karşın hayatının büyük çoğunluğunu Hama'da geçiren İbn Vâsıl, 1298 yılında burada vefat etmiştir.

İbn Vâsıl'ı meşhur kılan *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb* adlı eser, bir Eyyûbî ailesi tarihi özelliği taşımaktadır. Eyyûbiler dönemiyle ilgili başlıca kaynaklardan biri olan bu eserin ilk bölümleri, daha önceki eserlerden (İmâdeddin

⁵⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, Çeviri Notlar Açıklamalar: Ali Sevim Biyografilerle Selçuklu Tarihi (Seçmeler), Ankara 1982.

⁵⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklar*, s. 3.

⁵⁶ Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklar*, yay. haz. Ali Sevim, Ankara 2014.

⁵⁷ Ebû Şâme el-Makdisi, *Kitâbu'r-Ravzateyn Fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, I-V, thk. İbrâhim ez-Zeybek, Beyrut 1997.

⁵⁸ Cengiz Tomar, "İbn Vâsıl", *DİA*, XX, 438.

İsfahânî, İbn Şeddâd, İbn Ebi'd-Dem, Sıbt İbn Cevzî, İbn Hallikân gibi)⁵⁹derlenmiş olmakla birlikte orijinal bilgiler açısından da oldukça önemlidir. Eserden Nureddin Mahmud hakkında verdiği bilgiler dolayısıyla faydalandık.

4.12. İbn Kesîr (ö. 1373)

İbn Kesîr, Dımask'a bağlı Busrâ şehrinin Müceydilülkarye köyünde 1301-1302 tarihinde dünyaya gelmiştir.⁶⁰ Bazı kaynaklara göreyse 1300 veya 1301 yılında Busrâ şehrinin doğusuna düşen ve annesinin köyü olan Mecdel'de doğmuştur.⁶¹ Bundan sonra Dımaşk'a gelmiş ve ağabeyi Abdülvehhâb sayesinde ilk eğitimini almıştır.⁶² Bu sebeple İbn Kesîr, küçük yaşlardan itibaren ilmî faaliyetlere yoğunlaşmıştır. Kendi ifadesiyle 11 yaşındayken Kur'ân-ı hatmetmiştir.⁶³ Daha sonraları tarihçiliğe onu yönlendirecek olan hadis ilmine ilgi duymaya başlayan İbn Kesîr, öğrenimini tamamladıktan sonra hatip, müderris, kıraat âlimi, müftü ve mahkeme heyeti üyesi gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur⁶⁴ 20 Şubat 1373'te Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁶⁵

İbn Kesîr, büyük tarihçiler arasına *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseriyle girmiştir. Kainatın yaratılışından Hz. Muhammed'e(S.A.V.) kadar bilinen bütün peygamberlerin hayat hikayeleriyle başlayan eseri bizim açımızdan önemli kılan Selçuklular ve bakiyelerinin siyasi, kültürel ve ekonomik hayatlarını akıcı bir üslûpla aktarmasıdır. Bu kapsamda Zengîlerin; Haçlılarla, Selçuklularla, Abbasilerle, Fatimilerle, Kilikya Ermenileriyle, Artuklularla ve Bizans İmparatorluğu ile olan münasebetleri hakkında oldukça faydalandık. Ayrıca eser Nureddin Mahmud'un karakteri hakkında verdiği bilgiler açısından da oldukça değerlidir. İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.⁶⁶

⁵⁹ Tomar, "İbn Vâsıl", s. 439.

⁶⁰ Abdülkerim Özeydın, "İbn Kesîr, Ebü'l Fidâ", *DİA*, XX, 132

⁶¹ Ziya Polat, *Tarihçi Olarak İbn Kesîr*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2006, s. 37.

⁶² Özeydın, "İbn Kesîr, Ebü'l Fidâ", s. 132.

⁶³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, Büyük İslam Tarihi, XIV, İstanbul 2000, 464.

⁶⁴ Polat, *Tarihçi Olarak İbn Kesîr*, s. 42.

⁶⁵ Polat, *Tarihçi Olarak İbn Kesîr*, s. 48.

⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, Büyük İslam Tarihi, I-XV, İstanbul 2000.

GİRİŞ

Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak noktasında kurulan Halep, Kuzey Suriye'nin en önemli şehri konumundaydı. Bu coğrafi konumu sayesinde zengin bir ticaret ağına sahip olan şehir, Eskiçağ tarihinde önemli bir yeri olan fırtına tanrısı Adad'ın kült merkezi olmasından dolayı dini bir merkez niteliği de taşımaktaydı.

İlk olarak M.Ö. 3000 tarihli çivi yazısında Halaba ve Halman/Halwan şeklinde adlandırılan şehir, M.Ö. XVIII. yy. Yamhad krallığının başkenti konumundaydı. Halep daha sonraları Hitit Krallığı'nın eline geçerek önemli bir eyalet merkezi haline geldi. Ancak Hitit Krallığı'nın dağılması sonrasında Halep'te Halpa Krallığı adıyla müstakil bir devlet kuruldu. Sonrasında sırasıyla Asur ve Pers hâkimiyetine girerek önemini kaybeden Halep, İskenderin ardıllarından Seleukos Nikator zamanında Helenistik mimariye uygun bir şekilde yenilenerek eski ihtişamına tekrar kavuştu. Bundan sonra Roma İmparatorluğu döneminde de gelişimini sürdüren şehir, İmparatorluğun bölünmesi sonucundaysa Bizans'a bağlandı.⁶⁷

Hız. Muhammed (S.A.V.) zamanında temelleri atılarak kurulan İslâm Devleti, bir süre sonra fetihlerini Irak, İran ve Suriye'ye doğru genişlemeye başladı. Bu kapsamda Suriye'de ilerleyen İslâm ordularının komutanlığını üstlenen Ebû Ubeyde b. Cerrâh 637 yılında Halep'i fethetti. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın ölümünden sonra Suriye valiliğine Muaviye b. Ebû Süfyân getirildi. Bundan sonra etkin bir siyaset izleyen Muaviye, İslâm Devleti'ndeki karışıklıklardan faydalananarak Emevîler Devleti'ni kurdu. Emevîler zamanında başkentin Dımaşk olması nedeniyle Suriye'deki gelişimden Halep'te yararlandı. Ancak bu devletin kısa bir süre sonra yıkılması ve Abbasi Devleti'nin başkenti Irak'a taşınması sonucu Halep ihmal edildi.

⁶⁷ Tâlib Yâzîcî, "Halep", *DİA*, XV, 239-240.

Abbasilerin bölgedeki hâkimiyetinin bir süre sonra azalması sonucu Halep, önce Tolunoğullarına sonrasında ise İhşidilere bağlandı. Bundan sonra bölgeyi ele geçiren Seyfüddevle Halep'i Hamdânîlerin başkenti yaptı. Böylece eski ihtişamına kavuşan şehir aynı zamanda Bizans saldırılarına karşı önemli bir savunma merkezi haline geldi. Ancak Nikephoras Phokas 962 yılında şehri ele geçirerek yağmaladıktan sonra binlerce kişiyi kılıçtan geçirdi. Bundan sonra 969 yılında bir kez daha bölgeyi istila etmesi sonucu Halep, Bizans hâkimiyeti altına girdi. Bizans'ın bölgedeki altı yıllık egemenliğine son veren Hâmdaniler, Halep'i tekrar ele geçirdiler. Ancak Şii inanca sahip olan ve Kahire şehrini inşa ederek merkezlerini Mısır'a taşıyan Fatimiler, Suriye'deki yayılmacı siyasetleri neticesinde Halep'i ele geçirdiler(1014). Fatimilerin bölgedeki hükmü Sâlih b. Mirdâs el-Kilâbî'nin Halep'i ele geçirerek Mirdasilerin merkezi yapmasıyla son buldu(1024).⁶⁸

Mirdasilerin Halep'teki hâkimiyetleri sırasında 1040 yılında Dandanakan'da büyük bir zafer kazanan Selçuklular Tuğrul Bey komutasında İran ve Irak'a hâkim olarak Anadolu'ya doğru yayıldı. Tuğrul Bey'den sonra Selçukluların başına geçen Alp Arslan, fetihlere devam ederek etkisini Kuzey Suriye'ye kadar yaydı. Bunun sonucunda Halep'te hutbe onun adına okunmaya başlandı. Ancak Alp Arslan'ın Mısır seferi sırasında Miradisi Emîri Mahmud'un itaatsiz tavrı nedeniyle şehir iki ay boyunca Selçuklu birlikleri tarafından kuşatıldı(1071). Neticede Miradisi Emîri Mahmud, Selçuklu hâkimiyetine girdi.⁶⁹

Halep'te Mirdasilerin hâkimiyeti Suriye Meliki Tutuş'un iki kuşatmasına rağmen 1080 yılına kadar devam etti. Bu tarihte harekete geçen şehrin ileri gelenleri Musul Emîri Şerefüddevle b. Müslim'i Halep'e davet ettiler. Güçlü bir orduyla bölgeye gelen Şerefüddevle, Halep'i ele geçirerek Mirdasilere son verdi(1080). Bundan bir süre sonra Ermeni Philaretos Brachamios'da Antakya'ya saldırmaması karşılığında Şerefüddevle'ye vergi ödemeye başladı.⁷⁰

Daha öncesinde Bizans'ın hizmetinde olan Ermeni Philaretos Brachamios 1071 sonrasında Malatya'dan Antakya'ya kadar uzanan sahanın hâkimi olmuş ve bir anda

⁶⁸ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, Beyrut 1971, s. 19; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdânîler", *DİA*, XV, 447; J. Sauvaget, "Aleppo", *Historic Cities of the Islamic World*, ed. C. Edmund Bosworth, Boston 2007, s. 7.

⁶⁹ Cihan Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, İstanbul 2017⁴, s. 168-171.

⁷⁰ Erdoğan Merçil, "Mirdâsîler", *DİA*, XXX, 151; Gülay Ögün Bezer, "Müslim b. Kureyş", *DİA*, XXXII, 95.

bölgenin önemli siyasi unsurlarından biri haline gelmişti. Ancak onun askerleri ve halkı tarafından pek sevilmemesi, anlaşılmadığı oğlunu hapse attırması kendisine karşı güçlü bir muhalefet cephesinin oluşmasına sebebiyet vermişti. Philaretos'un Urfa'da bulunduğu sırada Antakya'da esir bulunan oğlu Barsama ile şehrin Türk Şahnesi burasını Süleyman Şah'a vermek üzere anlaşmışlardı. Türkiye Selçuklu Sultanı bu ikilinin daveti üzerine kısa sürede Antakya'ya gelerek 12 Aralık 1084'de şehri ve 12 Ocak 1085'de de kaleyi alarak tamamen kontrolü sağlamıştı.⁷¹ O yaptığı bu fetihlerle devletin sınırlarını Fırat Irmağı ve Halep yörelerine kadar genişletmişti. Ancak Sultanın sınırlarını genişletmesi, Antakya şehrinin eski sahibinden yıllık 30.000 altın vergi alan⁷² ve Musul'dan Halep'e kadarki bölgenin Selçuklu vasalı durumundaki Musul Emîri Şerefüddeve Müslim'i rahatsız etmişti. Bu zat Halep ile Antakya'nın siyasî önemini bildiğinden Antakya şehrine de hâkim olmak istiyordu.

Şerefüddeve Müslim, Antakya'nın yeni hâkimi Süleyman Şah'ın faaliyetlerini kısıtlamak ve kendisine bağlamak için şehirden daha önceden aldığı vergiyi ondan da talep etti. Bunun üzerine Sultan "*Benden önceki Antakya hâkimi kafirdi kendilerini İslam cihadından korumak için cizye veriyorlardı. Halbuki şimdi şehir hâkimi olan ben, çok şükür Müslümanım ve ben sana nasıl cizye öderim.*"⁷³ şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Kuzey Suriye'deki hâkimiyeti tehlikeye giren Müslim yanındaki 6.000 kişilik ordusuyla Antakya önlerine doğru harekete geçti. Amik Ovasındaki Kurzahil civarında yapılan savaş sırasında Musul emîrinin hizmetinde bulunana Çubuk Bey'in adamlarıyla beraber Süleyman Şah'ın tarafına geçmesiyle mücadelenin kaderi belli oldu. Neticede Şerefüddeve savaşı ve hayatını kaybetti. Sultan kazandığı zaferin hemen sonrasında elindeki Antakya'nın güvenliğini sağlamak ve Kuzey Suriye'deki hâkimiyetini pekiştirmek için Halep şehrini kuşattı.

Musul emîrinin ölümünden sonra Halep şehrini savunmak Şerîf Hasan el-Huteyti'ye kalmıştı. Şerif, Süleyman Şah ile mücadele edemeyeceğini bildiğinden hem vakit kazanmak hem de Büyük Selçuklu Sultanından yardım istemek adına onunla bir görüşme yaptı. Bu görüşme üzerine taraflar Melikşah'ın onayı alındıktan sonra şehrin teslimi konusunda anlaştı ve kuşatma kaldırıldı.⁷⁴ Ancak beklenen haberin

⁷¹ Ali Sevim, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleyman Şah*, Ankara 2015², s. 34.

⁷² Sevim, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleyman Şah*, s. 37

⁷³ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara 1988, s. 90.

⁷⁴ Ali Sevim, *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti*, Ankara 1989, s. 61.

uzun sürmesi ve Türkiye Selçuklu sultanının böyle önemli bir şehri şansa bırakmak istememesi üzerine Nisan/Mayıs 1086 yılında kuşatma tekrar başladı.⁷⁵ Şerif Hasan ve Halep Kale Komutanı Salim b. Malik, Melikşah’a bir mektup yazarak “*kendisine Halep’i kayıtsız şartsız teslim edeceklerini, kendisinin bizzat gelmesi ya da Süleyman Şah’ı uzaklaştıracak bir yardımın kendilerine ulaştırılması*”⁷⁶ isteğiyle onun bölgeye müdahil olmasını teşvik ettiler. Ancak beklenen yardımın uzaması nedeniyle Suriye-Filistin Selçuklu Hâkimi Tutuş’a elçi göndererek şehri teslim almasını istediler.⁷⁷ Tutuş bu yardım çağrısını Türkiye Selçuklularını Suriye’den uzaklaştırmak ve Halep’e hâkim olmak için bir fırsat olarak değerlendirip hemen harekete geçti.

Tutuş’un geldiğini haber alan Süleyman Şah ise onu karşılamak için hazırlıklara başlamıştı. Böylece Selçuklu ailesinden iki lider 5 Haziran 1086 yılında Aynu Seylem mevkinde karşı karşıya geldi.⁷⁸ Artuk Bey’in, Suriye-Filistin Selçuklu birliklerini iyi yönetmesi ve Türkiye Selçuklu ordusundaki bazı Türkmen beylerinin saf değiştirmesiyle savaş Süleyman Şah’ın mağlubiyeti ve ölümüyle sonuçlandı. Onun ölümü hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Bizans prensesi Anna Komnena’nın *Alexiad*’ında Süleyman Şah’ın kendini öldürdüğü yazarken,⁷⁹ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’l-taleb* adlı eserinde Süleyman Şah’ın karşı taraftaki atlılardan birisinin attığı okla öldürüldüğünü ifade etmektedir. Aynı kaynaktaki bir diğer rivayete göre Tutuş’un onu nasıl tespit ettiği de anlatılmaktadır.⁸⁰

Suriye-Filistin Selçuklu Meliki kazandığı zaferden sonra Halep şehrinin kendisine teslim edileceğini düşünmüştü. Fakat şehrin önde gelenleri Melikşah’ın yola çıktığı haberini alınca şehri teslim etmekten vazgeçmişlerdi. Ancak Tutuş her şeye rağmen Halepli bir tüccar olan İbnü’l-Ber’avî ile anlaşarak şehre girmeyi başarmıştı.⁸¹ Bununla birlikte iç kale Salim b. Malik komutasında direnmeyi sürdürmüştü. Tutuş Halep’de kalmakta çok ısrarcı olmamış ve Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın da bölgeye yaklaşması üzerine Dimaşk’a çekilmişti. Akabinde

⁷⁵ Ali Sevim, “Süleyman Şah I”, *DİA*, XXXVIII, 105.

⁷⁶ Kemâlüddîn İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb’de Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Ankara 2014, s. 58.

⁷⁷ Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti*, s. 61.

⁷⁸ Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fethi, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s. 106.

⁷⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996, s.195.

⁸⁰ Tutuş’un, Süleyman Şah’ı tanıması “*onun ayağı benim ayağıma yani Selçuk oğullarının ayağına benziyor*” diyerek tanıması şeklinde olmuştur. bkzn. İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’l-taleb fi Tarihi Haleb*, s.59.

⁸¹ Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân fi Târîhi’l-âyan’da Selçuklular*, seçme, tercüme ve değerlendirme: Ali Sevim, Ankara 2011, s. 270.

Halep'e gelen Sultan şehri Salim b. Malik'ten teslim alırken Tutuş gönderdiği elçikil heyeti vasıtasıyla af dilemek zorunda kalmıştı.

Melikşah Kuzey Suriye'de maiyetindeki emîrlar arasında atamalar yaptı. Buna göre; Emîr Bozan'a Urfa'yı ve Kasımüddeve Aksungur'a Halep'i verdi.⁸² Daha sonra Antakya'ya gelerek, burayı Türkiye Selçukluları adına yöneten Tahiroğlu Hasan'dan teslim aldı. Şehirdeki Süleyman Şah'ın eşini ve çocukları Kılıç Arslan ile Kulan'ı da yanına aldıktan⁸³ sonra şehre vali olarak Yağısıyan'ı atadı.⁸⁴ Melikşah yaptığı atamalardan sonra Kuzey Suriye'den ayrıldı. Neticede Sultan, Tutuş'un tevessül etmesini önlemiş olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti'ni de kendisine tabi kılmıştı. Sultan Melikşah'ın Halep'i Aksungur'a vermesiyle bölgede Zengî hâkimiyetinin temelleri atıldı. Aksungur hakkında Halep valisi olmadan önce çok fazla bir bilgi yoktur. Ancak bazı kaynaklarda babası Abdullah Elturgan'ın Oğuzların Avşar boyuna mensup Sabyu Oymağından olduğu görüşü hâkimdir.⁸⁵ Abdullah ismi Türklerde İslamiyet'in kabulünden sonra yayıldığı düşünüldüğünde babasının Müslüman olduğu kabul edilmektedir.

Aksungur ailesinin Selçuklu hizmetine girmesinden sonra Sultan Alparslan döneminde iyi bir eğitim almıştı. Bunun ardından Selçuklu ordusunda görev almış, kısa sürede kendini göstermiş ve Sultanın has adamlarından biri olmuştu.⁸⁶ Sultan Melikşah zamanında gittikçe artan itibarı sayesinde en güvenilir emîrlardan biri

⁸² Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987², 334; el-Azimî, *Tarih*, s.26; Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, I, Haz. Ali Öngül, İstanbul 2017, 93; *İmad ad-Dîn al-Katib al-İsfahânî'nin al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat al-Nuşra ve Nuhbat al 'Usra Adlı Kitabın Tercümesi*, Çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 2015, s. 80; Reşidü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, *Selçuklu Devleti*, İstanbul 2010, s. 130; Sibt İbnu'l-Cevzî, Halep Kale komutanı olarak Salim b. Malik'in atandığını yazmaktadır. Ancak Salim b. Malik, Câber Kalesi karşılığında Halep'teki tüm haklarından vazgeçmiştir. Bu olaydan sonra Câber'de yaklaşık bir asır boyunca Malikoğulları hükmetmiştir. bkz. Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî Târîhi'l-âyan'da Selçuklular*, s. 273; İbnü'l-Esir Sultanı bu sefere yönlendirenin Aksungur olduğunu iddia etmektedir bkz. İbnü'l-Esir, *et-Tarihü'l-Bâhir fî'd-devleti'l-Atabegiyye bi'l-Mavsıl*, thk ve neşr. Abdulkadir Ahmet Tuleymat, Kahire 1963, s. 4.

⁸³ Nuri Yavuz, "Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'ın Kuzey Suriye'deki Faaliyetleri ve Sonuçları", *Beşinci Uluslararası Orta Doğu Semineri İslamiyet'in Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu*, ed. Mustafa Öztürk-Enver Çakar, Elazığ 2012, s.225.

⁸⁴ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Ankara 2011², s.74.

⁸⁵ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, Çeviri Notlar Açıklamalar: Ali Sevim Biyografilerle Selçuklu Tarihi (Seçmeler), Ankara 1982, s. 62; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, II, İstanbul 1983,105; Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul 1996, s. 61; Fazıl Bayat, "İmaduddin Zengi ve Musul Atabeyliği", *TÜRKLER*, IV, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 814.

⁸⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, çev. Mehmet Keskin, Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 2000, 290.

haline gelmişti. Aksungur hakkında önemli bilgiler veren İbnü'l-Adîm onun, Sultan Melikşah'ın dadısıyla evli olduğunu yazmaktadır.⁸⁷ Bu evlilikle birlikte Sultanın katındaki itibarı artan Aksungur, 1085 yılında gerçekleştirilen Kuzey Suriye Seferiyle birlikte Halep'e hâkim olmuştu.

Sultan Melikşah, Emîr Aksungur'u Halep valisi olarak görevlendirdikten sonra yanına 4.000 kişilik hassa askeri vererek onu güçlü bir konuma getirdi.⁸⁸ Aksungur ilk iş olarak düzeni kurmak, ticareti ve üretimi canlandırmak için büyük çaba harcamıştı. Halep önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasına karşın haydutların faaliyetleri, Süleyman Şah ile Tutuş arasındaki mücadelelerle yıpranmış, üretim durma noktasına gelmişti. Bu nedenle Aksungur önceliği haydutlara vererek ticaret yollarını güvenlik altına almıştı. Ayrıca her kervanı korumak için yasalar çıkartarak, yolcuların güvenliğinin sağlanması için Halep'e bağlı yöneticilere emirler vermişti. Bununla da kalmayıp bir kervan saldırıya uğradığında zararın saldırıya uğradığı köyün tanzim edeceğini duyurmuştu.⁸⁹ Bu sayede hem köy halkı hem de idareciler tarafından korunan tüccarlar Halep bölgesini tercih etmeye başlamıştı. Şehir ve çevresindeki güvenlik çözüldükten sonra büyük bir tadilata girişilmişti. Bu kapsamda Halep Ulu Cami Minaresi ve Halep Kalesi tamir ettirilmişti. Ayrıca bir vakıf kurularak şehir içindeki Karanbiya Meşhedi'nin inşası ve Dekke Meşhedi'nin tamiri tamamlanmıştı. Yine Halep dışındaki yolların ve konak yerlerinin de yenilenmesiyle bölge eski ihtişamına kavuşturulmuştu.⁹⁰

Aksungur, Halep ve çevresini bayındır hale getirdikten sonra Şeyzer üzerine yürüdü. Büyük Selçuklu vassalı olmasına karşın buranın Hâkimi Nasr çevre yörelere saldırılar düzenliyordu. Artan şikayetler üzerine Aksungur Eylül 1088 yılında Şeyzer'i kuşattı. Halep kuvvetleri karşısında zor durumda kalan Nasr bir daha komşu

⁸⁷ Aynı muallif Onun Sultan İdris b. Togan- Şah'ın dadısıyla evlenerek itibarını arttırdığını yazmıştır ancak bu şahsın kim olduğuyla ilgili hiçbir bilginin olmaması ve Sultan unvanını taşıyan birinden hiçbir kaynağın bahsetmemesi bu ihtimalin zayıf olduğunu göstermektedir. Kıyaslamak için bkz. İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 62 ve s. 70; Ayrıca Aksungur'un Sultan Melikşah'ın dadısıyla evli olduğu Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah'ın eserinde de desteklenmektedir. bkz. Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, I, 93.

⁸⁸ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, I, çev. Ahmed Ateş, Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Âlameti, Ankara 1999², 127; Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, s. 73; el-Azimî, *Tarih*, s.30.

⁸⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 63.

⁹⁰ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb* s. 63.

yörelere saldırmamak üzerine ant içerek af diledi. Muhatabından gerekli teminatları alan ve özrünü kabul eden Aksungur, Halep'e geri döndü.

Aksungur ikinci seferini ise Antakya bölgesine Ermenilerin hâkim olduğu Berzûde(Berze veya Berzeyeye de denilmektedir) Kalesi üzerine düzenledi. Kasım 1089 yılında Halep kuvvetleri tarafından kuşatılan kalenin komutanı direnmenin anlamsız olduğunu fark ederek teslim olmayı tercih etti. Aksungur dokuz ay sonra burasını tamamen yıktırdı.⁹¹

Aynı dönemlerde Filistin ve Suriye'yi ele geçirmek için Nasruddevle kumandasında büyük bir Fatimi ordusu harekete geçmişti(1089). Kısa sürede Sur, Sayda, Akka, Beyrut şehirleri el değiştirmiş ve daha sonra Fatimi ordusu Mısır'a geri dönmüştür.⁹² Bu işgaller sırasında Tutuş'un Akka'daki hazinesi de Fatimilerin eline geçmişti.⁹³ Tutuş, düştüğü zor durum karşısında Sultan Melikşah'a bir elçi göndererek Fatimilerin ülkesinin kıyı bölgesini istila ettiğini ve Dimaşk'ı baskı altında tuttuklarını bildirerek Aksungur ve Bozan'ı kendisine yardıma göndermesini talep etmişti.⁹⁴ Bunun üzerine Sultan her iki emîre de elçi göndererek onlara kardeşini desteklemelerini emretmişti. Böylece kuvvetlenen Selçuklu birlikleri, Suriye sahillerine doğru harekete geçmiş kısa sürede Hıms ve Akka şehrini ele geçirerek Trablusşam şehrini kuşatmıştı. Kuşatma esnasında şehrin hâkimi İbn Ammar, Selçuklu ordusundaki kumandanlara para vererek onları yanına çekmeyi denemişti. Ancak bunda başarılı olamayınca Aksungur'un veziri Zerrin Kemer aracılığıyla ona ulaşarak yardım istemişti. O, kuşatmanın kaldırılmasına yardım etmesi için Aksungur'a 30 bin altın ve bir o kadar da hediye teklif etmişti. Bununla da yetinmeyen Trablusşam Hâkimi bir taraftan da şehri büyük Sultan adına idare ettiği iddiasında bulunarak Sultan'dan gelen menşurları gösterebileceğini söylemişti.⁹⁵ Gelişmeler üzerine Aksungur, Tutuş'a "*Ben elinde böyle menşurlar olan biriyle savaşmam*" deyince Tutuş'tan "*Sen bana tabi değil misin?*" şeklinde cevap almıştı. Buna karşılık "*Ben sana ancak sultana isyan ve emrine muhalefet etmediğin müddetçe tabiyim*" diyen⁹⁶ Aksungur bir sonraki gün kuşatmadan ayrılıp Halep'e

⁹¹ Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, s. 76.

⁹² Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti*, s. 66.

⁹³ İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, İstanbul 1973, s. 93.

⁹⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi Târîhi'l-âyan'da Selçuklular*, s. 278.

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, X, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987, 176.

⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, X, 176.

doğru yola çıkmıştı.⁹⁷ Emîr Bozan'ın da onu takip etmesiyle birleşik Selçuklu kuvvetleri önemli ölçüde güç kaybetmişti. Tutuş nihayetinde tek başına seferi devam ettiremeyeceğini düşünerek Dimaşk'a çekilmek zorunda kalmıştı. Bundan sonra oğlunu Isfahan'a yollayarak Melikşah'a, Aksungur'un davranışlarını şikayet etmişti. Ancak bu şikayet hiçbir karşılık bulmamıştı.⁹⁸ Neticede büyük umutlarla başlayan sefer Fatimilere karşı önemli bir başarı kazanılamadan sonlanmıştı.

Fatimilere karşı düzenlenen seferden sonra 1092 yılına kadar Halep işleriyle ilgilenen Aksungur, Melikşah'ın 1092 yılındaki ani ölümüyle⁹⁹ Selçuklu coğrafyasındaki taht mücadelelerinin içinde kalmıştı. Melikşah'ın ölümü üzerine tahtı ele geçirebilmek için hazırlıklara başlayan Tutuş, bölgedeki emîrlere ve şehirlere elçiler göndererek kendisine tabi olmaları istemişti. Dimaşk'tan gelen elçi vasıtasıyla Tutuş'tan *"Sultan Melikşah'ın vefat etmesi sonucunda sultanlığını ilan ettiğini, saltanata hâkim olmak için kendisine tabi olup bütün kuvvetleriyle hizmetine girmesini ve adına sultan olarak hutbe okutmasını"* isteyen bir mektup alan Aksungur, Sultan Melikşah'ın çocuklarının yaşının küçük olmasının da etkisiyle onu, sultan olarak tanımış ve hizmetine girmişti.¹⁰⁰

Aksungur ile birlikte Bozan ve Yağısıyan da Tutuş'u sultan olarak tanıdıktan sonra ordularıyla beraber Suriye Selçuklu kuvvetlerine katıldılar. Bu takviyelerle güçlenen Suriye-Filisti Selçuklu kuvvetleri Şubat 1093'de Ukayloğulları hâkimiyetinde bulunan Rakka şehrini ve aynı yılın Mart ayında Nusaybin'i ele geçirdiler. Bu sırada Musul Emîri İbrahim'in hutbe okutmayarak isyan halinde olması üzerine birleşik Selçuklu kuvvetleri buraya yöneldi. İki ordu arasında Musul yakınlarındaki Mudayya'da yapılan¹⁰¹ savaşı Aksungur'un ordunun sağ kanadını ustaca yönetmesinin de etkisiyle Selçuklu ordusu kazandı. Bu zafer sonrasında Selçuklu kuvvetleri Musul'a yönelerek kısa sürede şehre hâkim oldu. Daha sonra Diyarbakır yöresine ilerleyen ve hiçbir direnişle karşılaşmadan şehir ve çevresine hâkim olan Tutuş, kazandığı zaferlerle güçlü bir konuma gelmemişti. Akabinde bunun verdiği güvenle Büyük Selçuklu başkenti Isfahan'a doğru harekete geçti.

⁹⁷ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, I, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, 163.

⁹⁸ Coşkun Alptekin, "Suriye Selçukluları", *DGBİT*, VII, İstanbul 1992, 396.

⁹⁹ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, Seçme Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Ankara 2014, s. 173.

¹⁰⁰ Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, s. 81.

¹⁰¹ Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti*, s. 71.

Tutuş'un art arda zaferler kazanırken, bir diğer taht iddiacısı olan Melikşah'ın büyük oğlu Berkyaruk, Rey ve Hemedan bölgelerini ele geçirmiş Rey yakınlarında amcasını beklemeye başlamıştı. Berkyaruk'un taht için harekete geçtiğini haber alan Aksungur ve Bozan bir gece gizlice karargâhtan ayrılarak onun hizmetine girmişti.¹⁰² Halep ve Urfa birliklerinin ayrılmasıyla zor duruma düşen Tutuş ise kendisine sadık kalan Yağısıyan ile birlikte Suriye-Filistin topraklarına geri çekilmek zorunda kalmıştı(Aralık 1093). Amcasının saldırısından kurtulan Berkyaruk, bu iki emîri çok iyi şekilde karşılayarak, onlarla birlikte Musul'a gelmişti. Bir süre sonra Aksungur'u Halep'e Bozan'ı ise Urfa'ya geri göndermişti.

Tutuş Suriye'ye geri döndükten sonra gücünü yeniden toplamak üzere derhal hazırlıklara girişmişti. İlk ve öncelikli hedefi Aksungur'dan intikam olmak olan Tutuş'a Antakya Emîri Yağısıyan ve diğer emîrlere de ona katılmıştı. Gelişmeler üzerine Tutuş'a tek başına karşı koyamayacağını anlayan Aksungur, Berkyaruk'a başvurarak yardım istemişti. Bunun üzerine Urfa Valisi Bozan, Rakka Emîri Abakoğlu Yusuf, Kivâmüddeve Kürboğa ve bazı Arap emîrleri Aksungur'a yardıma gönderilmişti. Ancak Bozan ve Kürboğa'yı beklemeksizin yanındaki Abakoğlu Yusuf ve Arap emîrleriyle harekete geçen Aksungur, Halep civarındaki Seb köyü yakınlarında Tutuş ile karşılaşmıştı(Nisan 1094).¹⁰³ Mücadelenin şiddetlendiği sırada Abakoğlu Yusuf'un birlikleriyle birlikte saf değiştirmesi, Arap emîrlерinin ve askerlerinin de çekilmesi üzerine Aksungur, çok zor durumda kalmıştı. O, buna rağmen yanında kalan sadık birlikleriyle mücadeleye devam etse de sayıca kendisinden çok üstün bulunan Tutuş'un eline esir düşmekten kurtulamamıştı.¹⁰⁴

Tutuş, kazandığı zaferden sonra esir alınan Aksungur'u huzuruna getirterek ona “*Sen beni böyle tutsak alsaydın ne yapardın*” diye sordu. Halep Emîrinin “*Öldürürdüm*” cevabı üzerine “*Ben de sana, senin bana vermek istediğin hükmü veriyorum*” dedi ve onu öldürttü.¹⁰⁵ Bu olaydan sonra Aksungur'un başı Halep ve Dımaşk'ta sergilendi. Cansız bedeni ise Karanbiya Meşhedi'nin batı yönünde, taştan yapılmış küçük bir

¹⁰² Abû'l-Farac, II, 335.

¹⁰³ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara 1995, s. 144.

¹⁰⁴ Bu savaşta Sultan Berkyaruk'un, Aksungur'a yeterince destek vermediği ve eğlence ile vakit geçirdiğine dair kayıtlar da vardır. bkzn. Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, II, 33; Şadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, Ankara 1943, s. 52.

¹⁰⁵ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, II, 33; Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 71; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 66.

kubbenin içine gömüldü. Ancak daha sonra Halep'e hâkim olan oğlu Zengî tarafından Züccaciyye Medresesine nakledildi.¹⁰⁶

Aksungur'un ölümünden sonra onun ordusundan kalan emîrlar ve birlikler Halep'e sığınarak direnmeye çalıştılar. Ancak Tutuş, şehri kısa bir süre kuşattıktan sonra ele geçirmeyi başardı ve burada bulunan Emîr Bozan'ı öldürüp Kürbağa'yı hapsedti.¹⁰⁷ Kazandığı başarılar ile yeterince güçlendiğini düşünen Suriye-Filistin Hükümdarı, Büyük Selçuklu merkezine doğru harekete geçti. Berkıaruk da bu sırada güçlü bir ordu toplayarak amcasına karşı yürüyüşe geçmişti. İki ordu 26 Şubat 1095 tarihinde Rey yakınlarındaki Daşılı Köyü civarında savaşa giriştiklerin¹⁰⁸ Berkıaruk'un ordusunda Melikşah'ın sancağı açılınca birçok kişi saf değiştirerek ona katılmıştı.¹⁰⁹ Hatta Tutuş'a daima sadık olan Yağısıyan'ın bile savaşmaktan çekinmişti. Neticede yanındaki az bir kuvvetle direnmeye çalışan Tutuş, Aksungur'un adamlarından Sungurca adlı bir emîr tarafından öldürülmüştü.¹¹⁰

¹⁰⁶ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 69.

¹⁰⁷ Işın Demirkent, "Kürboğa", *DİA*, XXVI, 562.

¹⁰⁸ Şadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Alî İbn Nâşır İbn 'Alî el-Huseynî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 53.

¹⁰⁹ Hasan Akyol, Erol Kara, "Fetret Devri (1092-1117)", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 147; Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s.146; Abdülkerim Özaydın, "Tutuş", *DİA*, XXXI, 448.

¹¹⁰ Müneccimbaşı, I, 107-108; Hasan Akyol, Erol Kara, "Fetret Devri (1092-1117)", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, s. 147.

I. BÖLÜM

ZENGİLER HÂKİMİYETİ ÖNCESİ HALEP

1. Halep'te Selçuklu Hâkimiyeti

1.1. Haçlı Seferleri öncesinde Halep

Tutuş, Berkyaruk üzerine sefere çıktığında küçük oğlu Dukak yanında bulunurken diğer oğlu Melik Rıdvan, Dımaşk'ta naiblik yapıyordu. Tutuş oğluna toplayabildiği kadar asker toplayıp en kısa sürede kendisine katılmasını bildirmişti. Rıdvan bu istek üzerine yanında İlgazi ve bazı Arap emîrleri olduğu halde Halep'e giderek son hazırlıklarını yapıp Hemedan'a doğru harekete geçmişti. Ancak Fırat Nehri kıyılarına geldiğinde babasının Berkyaruk ile savaşında yenilgiye uğradığını ve öldürüldüğünü haber alınca geri dönerek Halep'e hâkim olmuştu. Böylece kendisi Suriye-Filistin Selçuklu Devleti hükümdarı olurken Halep'de bu devletin başkenti haline gelmişti.¹¹¹ Melik Rıdvan, Suriye ve Filsitin'de hâkimiyetini kurarken Rey yakınlarındaki savaştan sağ salim kurtulan kardeşi Dukak, Cenadüddevle Hüseyin, Antakya Valisi Yağısıyan ve Emîr Abak da onun hizmetine girmişti.¹¹² Sonrasında eskiden Tutuş'a bağlı olan yerlerde okunan hutbe artık Melik Rıdvan adına okunmaya başlanmıştı.

Melik Rıdvan Suriye ve Filistin bölgesindeki emîrlerin kendi hizmetine girmesiyle içte istikrarı sağlamayı başardıktan sonra babası döneminde hâkim olunan bölgeleri ele geçirmek için için sefere çıktı. İlk olarak idari bir boşluktaki Güneydoğu Anadolu'yu seçen Melik, bu kapsamla Artuk Beyin oğlu Sökmen'e¹¹³ ait Suruç'a yöneldi. Fakat Sökmen'in şehre önceden gelerek savunma tedbirleri almasıyla geri

¹¹¹ el-Azîmî, *Tarih*, 34.

¹¹² Erdoğan Merçil, "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", *Belleten*, LII/203 (1988), 473.

¹¹³ Sökmen hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten*, XXVI/103 (1962), 501-520.

dönmek zorunda kalmıştı.¹¹⁴Buna rağmen yapılan anlaşma sonucunda Sökmen, Rıdvan'a tabi olmayı kabul etti. Selçuklu ordusu Suruç'tan ayrıldıktan sonra Ermeni Toros'un hâkimiyetindeki Urfa'yı kuşattı. Kısa süren çarpışmadan sonra şehir tamamen ele geçirilerek iç kale Yağıbasan'a verildi.¹¹⁵ Böylece gerçekleştirilen sefer sonucunda Güneydoğu Anadolu bölgesinin büyük bir kısmı tekrar Suriye-Filistin Selçuklu hâkimiyetine dahil oldu.

Melik ilk başarısını kazanıp sınırlarını genişlettikten sonra Halep'e döndü. Ancak dışarda kazanılan başarıya rağmen içerde ciddi sorunlar ortaya çıkmıştı. Melik Rıdvan'ın atabeyliğini yapmış olan Cenahüdddevle zaman içerisinde onun annesiyle de evlenerek güçlü bir konuma gelmiş ve Vezir Ebu'l-Kasım'ı hapsederek bu makamı da ele geçirmişti. Ancak aynı makamda gözü olan Yağısıyan ile Cenahüdddevle arasında büyük bir düşmanlık baş göstermişti. Bir süre sonra Emîr Yusuf ile birleşen Yağısıyan, Cenahüdddevle'yi bertaraf etmek için harekete geçmişti. Kendisine karşı kurulan ittifakı haber alan Vezir, Rıdvan'ın da desteğini aldıktan sonra Antakya Valisi Yağısıyan'a karşı saldırıya geçmiş ve ona bağlı Maarratü'l-numan'ı ele geçirmişti(1096).¹¹⁶

Melik Rıdvan devlet adamları arasındaki taht kavgalarını daha çözememişken, Dımaşk'ta daha tehlikeli gelişmeler yaşanıyordu. Burada bulunan Emîr Savtekin, Tutuş'un diğer oğlu Dukak'ı şehre davet etmişti. Dukak'ın gizlice Halep'ten ayrılarak adı geçen şehre gitmesiyle Suriye-Filistin Selçuklu Devleti'ni ikiye bölünmüştü. Bir oldu bitti ile en önemli şehirlerinden birini kaybeden ve iktidarı sarsılan Rıdvan, Suruç Hâkimi Sökmen, Vezir Cenahüdddevle ve Emîr Abak ile birlikte harekete geçerek Dımaşk önlerine gelmişti. Ancak şehrin güçlü savunması karşısında çok fazla bir şey yapamayarak geri dönmek zorunda kalmıştı.

Bu sırada Abakoğlu Yusuf, Yağısıyan ile anlaşarak Halep'e yerleşip Rıdvan'dan af dilemeye karar vermişti. Aslında onun hedefi Yağısıyan'ı şehirde olan bitenlerden haberdar edip fırsat kollamaktı. Fakat kurdukları bu plan kısa sürede ortaya çıkınca Yusuf öldürülmüş ve malları yağmalanmıştı.¹¹⁷Böylece aleyhine oluşturulmuş ittifakın ilk halkasını bertaraf eden Rıdvan, Yağısıyan üzerine saldırıya geçmişti.

¹¹⁴ Ali Sevim, "Sökmen b. Artuk", *DİA*, XXXVII, 391.

¹¹⁵ Sevim, *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti*, 85.

¹¹⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 78.

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, X, 214.

Düzenlenen seferin sonucunda Tell Başır ve Şeyhüddeyr Kaleleri ele geçirilmiş ve Antakya önlerine kadar akınlar yapılmıştı.¹¹⁸

Melik Rıdvan, daha sonra yönünü Dimaşk'a çevirdi. Suriye'deki hâkimiyeti tekrar ele geçirmek için 1096 yılının Ağustos ayında ordusuyla birlikte yürüyüşe geçti. Halep ordusu Dimaşk önlerine gelerek şehri kuşattı. Ancak bu sırada Yağısıyan, Dukak ile ittifak yapmıştı. Neticede Dimaşk'ın güçlü surları ve Dukak-Yağısıyan ittifakından dolayı Halep Selçuklu birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı. Bu ricatı bir fırsat olarak gören Dukak, intikam almak için yanında Atebeyi Tuğtekin ve Yağısıyan olduğu halde karşı saldırıya geçti. Cenahüddevle ve Sökmen'in desteklediği Melik Rıdvan da savaş hazırlıklarına başladı. İki ordu 22 Mart 1097 yılında Kınnesrin'deki Kuvak Çayı kıyısında savaşa tutuştu.¹¹⁹ Halep birlikleri, Antakya-Dimaşk müttefik ordusuna karşı kesin bir zafer kazandı. Bu zaferle Antakya ve Dimaşk'a bağlı tüm bölgelerde okunan hutbelerde önce Rıdvan'ın adı zikredilecekti.¹²⁰ Bir bakıma tüm Suriye Halep'e bağlanmıştı. Fakat Dimaşk'ın itaati şekilde kalmış ve kısa bir süre için geçerliliğini sürdürmüştü.

Rıdvan'ın Suriye'de hâkimiyetini kurmasından kısa bir süre sonra Cenahüddevle aniden Halep'ten ayrılarak Hims'a giderek burayı idaresi altına almıştı.¹²¹ Onun, hükümdarın atebeyi, veziri ve annesinin eşi olmasına karşın kaçma gereği duymasında özellikle Haşîşî Reislerinden Hakîm el-Müneccim¹²² ve Yağısıyan etkili olmuştu. Suriye uzun bir süre Şii Fatimi Devleti'nin himayesinde kalmasından dolayı Şiiliğin etkin olduğu bir bölgeydi. Bölgeye Selçukluların gelmesiyle Sünni mezhepler bu bölgede yaygınlaşmaya başlamıştı. Öte yandan Selçuklu-Sünnî düşmanlığının yanında Nizar soyundan gelen birini Mısır'da iktidara getirmeyi hedefleyen Batinîler de Suriye'ye yerleşmişti. Düşmanlarına karşı destek bulmayı amaçlayan Rıdvan, bölgedeki Haşîşîlerin Halep'te propaganda merkezi (darüddave) kurmalarına ve şehirde barınmalarına izin vermişti.¹²³ Bundan kısa bir süre sonra Haşîşî Reisi Hakîm el-Müneccim Rıdvan üzerinde etki kurmayı başarmıştı. Bu

¹¹⁸ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 89.

¹¹⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 89; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târîh*, X, 225.

¹²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târîh*, X, 225.

¹²¹ Robert Mantran, "Humus", *DİA*, XVIII, 371.

¹²² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 100. Aydın Usta, "Müslüman Haçlı Mücadelelerinde Haşhaşîler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, say. 44 (2006), s. 6.

¹²³ Bernard Lewis, *Haşhaşîler İslâm'da Radikal Bir Tarikat*, çev. Kemal Sarısözen, İstanbul 2014, s. 161; Usta "Müslüman Haçlı Mücadelelerinde Haşhaşîler", s. 6.

gelişmeler neticesinde öldürülmekten korkan Vezir Cenahüddevle, Hıms'a gitme ihtiyacı duymuştu.

Vezirin Halep'ten ayrılmasındaki diğer bir etkense Yağısıyan'ın kendisine karşı uzun süredir beslediği düşmanlıktı. Onun Hıms'a gitmesinden kısa bir süre sonra Yağısıyan Halep'e gelerek itaatini bildirmiş ve daha iyi ilişkiler kurmak adına Rıdvan ile kızı Çiçek Hatun'u evlendirmişti. Ardından Cenahüddevle'den boşalan idarî görevlerin hepsini üstlenmişti. Bütün bunlar onun evvelden Rıdvan ile haberleştiklerini göstermektedir. Cenahüddevle bu yaklaşmayı kendi hayatı için bir tehdit olarak görüp Hıms'a gitmişti. Haşîşîlerin ve Yağısıyan etkisiyle Cenahüddevle gibi güçlü bir devlet adamı ve müttefiki kaybeden Halep, Batinîlerin daha çok etkinlik kazandığı bir şehir haline gelmişti.

Öte yandan Fatimilerde bir kere daha harekete geçmişti. 1097 yılında Halife Müstâli, Rıdvan'a özel bir elçi heyeti yollayarak; hutbelerde önce kendi adının sonra Vezir Efdal'ın adının okutulmasını ve Fatimilere tabi olmasını istemişti.¹²⁴ Bunun karşılığında asker, para yardımı ve tüm Suriye'ye hâkim olmasında kendisine destek olunacağı bildirmişti. Rıdvan, Cenahüddevle ve Dukak'a karşı yalnız kaldığı bir ortamda gelen teklifi cazip bularak Halep başta olmak üzere hâkim olduğu tüm bölgelerde Fatimi Halifesi adına hutbe okutmuştu. Ancak yaptıkları tüm Sünni İslâm dünyasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Büyük Selçuklu Sultanı Berkıaruk ve Abbasi Halifesi Müstazhir Billah'dan gelen şiddetli tepkiler üzerine Halep'te dört hafta boyunca okunan hutbe Abbasi Halifesi ve Büyük Selçuklu Sultanı adına değiştirilmişti. Ayrıca Rıdvan tarafından tüm Sünni hükümdarlara özür mektubu gönderilmişti.

Rıdvan, Sünni İslâm dünyasıyla arasındaki sorunları çözdükten sonra hâkimiyetine karşı bir tehdit olan Hıms üzerine bir sefere çıkmak için Sökmen ve Yağısıyan ile Halep'ten harekete ayrıldı. Ancak tam bu sırada gelen haberler onları seferi iptal etmek zorunda bıraktı. Zira Haçlı ordularının Antakya'ya doğru yaklaştığının duyulması sonucunda Rıdvan Halep'e dönerken Yağısıyan ise Antakya'ya gitmiş ve savunma tedbirleri almaya başlamıştı.

¹²⁴ Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti*, s. 91.

1.2.Haçlı Seferleri Sırasında Halep

Selçuklu hâkimiyeti altındaki topraklar bu şekilde karmaşaya sürüklenmiş iken Papa II. Urbanus Haçlı Seferlerini başlatmıştı(27 Kasım 1095).¹²⁵ Bu kapsamda Avrupa'dan harekete geçen Haçlılar, 1096 yılından itibaren İstanbul'a ulaşmaya başlamışlardı. Bundan sonra Anadolu'ya geçen Haçlılar Türkiye Selçuklularının elindeki İznik'i kuşattılar. Bu kuşatmadan faydalanan Bizans kuvvetleri barış yoluyla İznik'i ele geçirdi(Haziran 1097).¹²⁶ Bundan sonra yoluna devam eden Haçlılar, Türklerle uzun süren mücadeleleri neticesinde Anadolu'dan geçmeyi başararak Antakya önlerine ulaştılar. Öte yandan ana Haçlı ordusundan ayrılan Baudouin de Boulogne (ö.1118) Mart 1098 itibariyle Urfa'ya hâkim olarak burada Ortadoğu'daki ilk Haçlı siyasi teşekkülünü kurmuştu.¹²⁷

1.2.1. Antakya Kuşatması

Bu sırada ana Haçlı ordusu yoluna devam ederek doğal savunma hattı nedeniyle kuşatma aletlerinin fayda etmediği Antakya'yı ablukaya alarak kuşatmaya başlamıştı(21 Ekim 1097).¹²⁸ Bunun üzerine Yağısıyan; Büyük Selçuklu Sultanı Berkıaruk'tan, Halep Meliki Rıdvan'dan Hıms Emîri Cenahüddевle'den, Dımaşk Meliki Dukak'tan ve Musul Valisi Kürboğa'dan yardım istemişti. Halep Meliki yardım isteğini olumlu karşılamış ancak düşmanı olan Hıms Emîri ve Dımaşk'taki kardeşi nedeniyle kendini güvende hissetmeyerek sefere bizzat katılmamıştı. Bunun yerine bir birliği Şemsüddевle komutasında Antakya'ya göndermişti. Ancak

¹²⁵ *Gesta Froncorum et Aliourum Hierosolymitanorum*, çev. Ergin Ayan, Anonim Haçlı Tarihi, İstanbul 2013, s. 49-50; Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul 2009, s. 50-52; Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, çev. Cumhur Atay, İstanbul 2011, s. 24-25; Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, Ankara 2008, s. 94; Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İstanbul 1994, s. 94. Haçlı seferleri düşüncesi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, say. 35, İstanbul 1994, s. 65-78.

¹²⁶ *Gesta Froncorum* s. 67-70; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 329; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 2014², s. 32; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2008⁴, 138; Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fethi, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s. 112-113; J.F. Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç olayları*, haz. Güray Kırpık, Ankara 2011, s. 167-169.

¹²⁷ Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, s. 72-73; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, Ankara 2013², 25; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 157; Philip K. Hitti, *A Short History of the Near East*, New Jersey 1966, s. 142; Baudouin Urfa'ya geldiğinde şehrin hâkimi Thoros adlı bir Ermeni'ydi. O, Thoros'u öldürdükten sonra şehre tamamen hâkim oldu bkz. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrانت D. Andreasyan, Ankara 2000³ s.194-195.

¹²⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 165; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 39.

Şemsüddeve komutasındaki birlikler Antakya'ya varamadan Asi Irmağı yakınlarındaki dar bir geçitte Haçlıların saldırısına uğrayarak Halep'e çekilmek zorunda kalmışlardı(Mart 1098). Rıdvan bu olayın sonrasında Antakya'ya bir daha yardım göndermeyerek Yağısıyan'ı kaderine terketmişti. Durumu içeren Artukoğlu Sökmen de onun hizmetinden ayrılmıştı. Böylece Dukak, Cenahüddeve ve son olarak Sökmen'i kaybeden Rıdvan'ın Haşîşîler dışında hiçbir müttefiki kalmamıştı.

Antakya'nın Halep'ten beklediği desteği alamamasına rağmen Sultan Berkyaruk'un özel buyruğu üzerine Kürboğa büyük bir orduyla harekete geçmişti. Ancak yürüyüşe geçen Musul Valisi, büyük bir hata yapmış ve hala direnmekte olan Antakya'yı kurtarmak yerine, tamamen Haçlı kontrolünde olan Urfa'yı kuşatmıştı(4-25 Mayıs 1098). Üçüncü haftanın sonunda hatasını anlayan Kürboğa, Antakya'ya doğru yürüyüşe geçtiğinde ise geç kalmıştı. Zira o gelmeden önce Haçlılar ihanet yoluyla şehre hâkim olmuşlardı. (3 Haziran 1098).¹²⁹ Antakya düştüğü sırada buradan kaçmaya çalışan Yağısıyan ise atından düşmüş ve bir Ermeni tarafından öldürülmüştü.¹³⁰

Kürboğa yukarıda da bahsedildiği üzere Antakya şehrinin işgal edilmesinden sonra şehre varmış ve burayı kuşatmıştı. Antakya'yı kurtarmakta gecikmiş olmasına karşın Kürboğa'nın durumu gayet iyiydi. Güçlü bir orduya sahip olmanın yanında Haçlıları iç kale ile dış surlar arasında hapsedmişti. Ancak ordugâhına gelen Melik Rıdvan'ın elçileriyle gizlice görüşmesi Dımaşk Hâkimi Dukak ve Hıms Emîri Cenahüddeve'yi kuşkulandırmıştı. Aynı zamanda Abakoğlu Yusuf'un öldürülmesine sebep olan Cenahüddeve ile onun kardeşi ve yakınları arasında da bir gerginlik yaşanıyordu. Bunlara ek olarak Rıdvan'ın adamları, Araplar ile Türkleri birbirine karşı

¹²⁹ *Gesta Francorum*, s. 102-106; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 332; Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, s.82-83; İbn Kalânisî, *Şam Tarihine Zeyl – I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev. Onur Özatağ, s. 3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 229; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 339; el-Azimî, *Tarih*, s. 37; Urfalı Mateos, s.196-197; Süryanî Mikhael, *Süryanî Patrik Mikhael Vekayinamesi*, II, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Kütüphanesi, 45; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 90-91; Bohemund Eylül 1098'de papaya yazdığı mektubunda: “Ben Bohemund, bana şehri hıyanetle teslim edecek olan bir Türk ile anlaşma yaptım ve İsa'nın çok sayıdaki askerlerinin yardımı ile, tan yerinin ağarmasına az bir vakit kala surlara kuşatma merdivenleri dayadım...” demiştir. bkz. David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99 Kutsal Topraklar İçin Mücadele*, çev. L. Ece Sakar, İstanbul 2013², s.56.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 230; Abdülkerim Özeydın, “Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa”, *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 2000, say. 36, s. 415. ; el-Azimî, *Tarih*, s. 37.

kışkırtıyordu.¹³¹ Tüm bu gelişmelerden ötürü ordugâhtaki Selçuklu emîrleri arasında ciddi bir gerginlik yaşanmaktaydı.

Selçuklu ordusunda bunlar yaşanırken, Haçlılarda durum tamamen farklıydı. Onlar yaşamak için ölüm kalım mücadelesiyle tüm kaygılarından ve çıkarlarından kurtulmuş tamamen birleşmişti. Açlık ve sefalet ile yüz yüze kalmalarının dışındaa kuşatıldıkları her gün durumlarının daha da kötüye gitmesi üzerine çıkıp savaştan başka çareleri kalmamıştı. Böylece iki ordu 26 Haziran sabahı karşı karşıya gelmişti. Kürboğa, Haçlı ordusu dışarı çıkarken saldırma fırsatını zaferine gölge düşmesini istemediğinden reddetmişti. Ancak bu büyük bir hataydı ve Haçlıların çok rahat bir şekilde mevzilenmesine sebebiyet vermişti. Mücadele Haçlı ordusunun saldırısıyla savaş başlamıştı. Ancak çarpışmanın şiddetlendiği sıralarda Müslüman emîrleri arasındaki düşmanlıklar gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Neticede Dukak, Tuğtekin, Cenahüddet ve Sökmen gibi birçok emir Kürboğa'nın yanında ayrılmıştı. Bu nedenle zayıflayan Selçuklu kuvvetleri, Haçlılar karşısında hiç beklenmedik bir yenilgi olarak geri çekilmişti.¹³² Bu zaferden sonra Bohemund'un (ö.1111) idaresinde Antakya Prinkepliği kurulmuştu. Bir yıl burada kalan Haçlılar daha sonra güneye doğru devam ederek Kudüs önlerine varmışlardı. Suriye-Filistin Selçuklu Devleti'nin elindeki şehir 1098 yılında Fatimi Veziri Efdal tarafından ele geçirilmişti.¹³³ Bundan dolayı 7 Haziran 1099 tarihinde Kudüs önlerine gelerek şehri kuşatan Haçlıların son hedefi Fatimiler olmuştu. Neticede Haçlılar 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü ele geçirmişlerdi. Godefroi de Bouillon "Kutsal Mezarın Savunucusu" unvanıyla Kudüs'ün ilk idarecisi seçilmişti.¹³⁴

¹³¹ Özeydin, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", s. 416-417.

¹³² *Gesta Frongorum*, s. 129-133; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana History of The Journey to Jerusalem*, Edited and Translated: Susan B. Edington, Oxford 2007, s. 321-327; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, X s. 231; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 340; Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, İstanbul 2015, s. 94-95; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul 2016², s. 70-71; Bu savaşta Haçlıları bir araya getirmede Hz. İsa'nın böğrünü deldiği düşünülen kutsal mızrağın bulunması etkili olmuştur bkz. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 44-45.

¹³³ Abdülkerim Özeydin, "Efdal b. Bedr el-Cemâlî", *DİA*, X, 453.

¹³⁴ *Gesta Frongorum*, s. 154-158; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 81; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, I, s. 226; Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, 530; Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası Roma İmparatoru Büyük Constantin'un Hristiyanlığı Kabul Etmesinden I. Haçlı Seferi'ne*, I, çev. Mehmet Morali, İstanbul 2014, 718; J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İstanbul 2015, s. 214; 1101 yılında bu devletlerin nüfus ihtiyacı için bir Haçlı seferi daha düzenlense de başarılı olamamıştır. bkz. Işın Demirkent, "1101 Haçlı Seferleri" *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 17-56.

1.2.2. Haçlı Devletleri ile Halep Melikliği Arasındaki Mücadeleler

Ana Haçlı ordusunun güneye inmesinin ardından o zamana kadar sessiz kalan Rıdvan harekete geçerek onların elindeki Kellâ Kalesi üzerine yürümüştü. Ancak bu çabası da Antakya Prinkepsi Bohemund ile 5 Temmuz 1100'da yaptığı savaş sonucunda başarısızlığa uğramıştı. Halep kuvvetlerinin mağlup olmasından sonra Kefertâb ve Hâzur kaleleri de Antakya Prinkepsliğine bağlanmıştı.¹³⁵

Art arda kazanılan başarılarından cesaretlenen Bohemund Halep'i almak için hazırlıklara başlamıştı. Bu sırada Danişmend Emîri Gümüştegin'in Malatya üzerine yürümesi bütün planları değiştirmiş ve Antakya ordusu buraya yönelmek zorunda kalmıştı. Gümüştegin önderliğindeki Danişmend kuvvetleri Antakya'dan gelen yardımdan haberdar olduktan sonra Bohemund'u Malatya yolu üzerinde pusuya düşürmüştü. Kısa bir mücadelenin ardından onu ve birçok adamını esir olarak ele geçirmişti.¹³⁶ Bu başarı Halep Selçuklularının da rahatlatmasını sağlamış muhatabının yokluğunda Rıdvan birkaç kaleyi ele geçirmeyi başarmıştı. Diğer taraftan Rıdvan, Hıms Emîri Cenahüddевle'yi de Halep'e davet ederek onunla iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Bu çağrıya icabet eden Cenahüddевle'nin ziyareti aradaki buzların erimesini sağlamıştı. Ancak onun, Hıms'a geri dönüşünden kısa bir süre sonra üç Haşîşî tarafından öldürülmesi tüm dengeleri değiştirmişti(1 Mayıs 1103).¹³⁷ Bu ölümden sonra Cenahüddевle'nin eşi olan Rıdvan'ın annesi, oğlunu Hıms'ı alması için davet etmişti. Ancak Rıdvan'dan çekinen şehrin ileri gelenleri Dukak'ı bölgeye davet etmişlerdi. Böylece Dukak'ın atabeyi olan Tuğtekin, süratle hareket ederek Hıms'ı ele geçirmişti.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Rıdvan'ın Haşîşîlerle olan iyi ilişkileri Cenahüddевle'nin öldürülmesiyle ilgili şüpheleri onun üzerinde toplamıştı. Ancak bu suikast Hıms-Halep yaklaşmasını kendisi için bir tehdit olarak gören Haşîşî lideri el-Hâkim'in kararıyla düzenlenmişti.

Rıdvan, Hıms'ı Dukak'a kaptırmanın yanında Haçlı saldırılarıyla da uğraşmak zorundaydı. Bohemund'un esir olduğu süre boyunca Antakya Prenskipliğini yöneten

¹³⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 98-99.

¹³⁶ Süryani Mikhael, *Süryani Patrik Mikhael Vekayinamesi*, s. 47; Abdülkerim Özeydin, "Dânişmedliler", *DİA*, VIII, 470.

¹³⁷ Usta "Müslüman Haçlı Mücadelelerinde Haşhaşiler", s. 7.

Tankred (ö.1112), Halep arazisine sürekli yağma akınları düzenleyerek şehir ve çevresini tehdit ediyordu. Melik Rıdvan bu durumu askerî bir mücadele yerine vergi vererek çözmeyi uygun bulmuştu. Buna göre 7.000 altın ve çok sayıda at vermeyi kabul etmiş, mukabilinde Tankred de Selçuklu esirlerini serbest bırakmayı ve yağmaları sonlandırmayı taahhüt etmişti.¹³⁸ Ancak bu anlaşmadan kısa bir süre sonra Haçlılar tekrar Halep'e bağlı yerleri yağmalamaya başlamıştı.

Halep'in Haçlılar karşısında zorlandığı bir dönemde Urfa Kontu II. Baudouin (ö.1131), Tell Başir Hâkimi Joscelin, Danişmendlilerden büyük miktar fidye ile kurtulan Antakya Prenskipsi Bohemund ve Tankred anlaşarak Harran üzerine yürümüşlerdi. Onların ilerleyişi haber alan Musul Valisi Çökürmüş ve Artukoğlu Sökmen Harran gibi önemli bir merkezi Haçlılara bırakmamak için birleşerek harekete geçmişlerdi. Bu sırada Harran'ın kimde kalacağına dair Antakya ve Urfa Haçlıları arasında çıkan kargaşa nedeniyle Türk ordusu şehrin imdadına yetişmeyi başarmıştı. Bu nedenle kuşatmayı kaldıran müttefik Haçlı ordusu da Urfa birlikleri önde Antakya birlikleri arkada bir düzenle savaş meydanında mevzilenmişti. Neticede 7 Mayıs 1104 tarihinde Harran yakınlarındaki Belîh Çayı civarında gerçekleşen savaş, Antakya kuvvetlerinin çarpışmalara dahil olmamasıyla Urfa birlikleri büyük bir bozguna uğramasıyla sonuçlanmıştı. Sökmen'in taktik dehası sayesinde kazanılan zaferin yanında Baudouin ve Joscelin de Türk birliklerine esir düşmüştü.¹³⁹ Bu önemli başarıya rağmen iki liderin esirlerin paylaşımı konusunda anlaşamaması daha ileri bir saldırının gerçekleşmesini engellemişti. Bu durum bir süre karışıklığa sebep olsa da Çökürmüş'ün Baudouin'i, Sökmen'in ise Joscelin'i almasıyla çözümlenmişti. Adı geçen iki Haçlı liderinin esareti sırasında Bohemund ve Tankred, Urfa'nın idaresini üstlenmişlerdi. Haçlıların mağlubiyetinden Halep Meliki Rıdvan'da istifade etmiş ve onların eline geçen bazı kaleleri geri almayı başarmıştı.

¹³⁸ Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti*, s. 110.

¹³⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, s. 303; Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, s.160-161; İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, s. 14; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 104; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, ing. çev. A.S. Tritton ve H.A.R. Gibb, "The First and Second Crusade from an Anonymous Syriac Chronicle", *JRAS*, 1933, s. 80; Aydın Usta, "Artuklular ve Haçlılar, Haçlıların Bölgeye gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar(1098-1124)", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, say. 37, İstanbul 2002, s. 362.

Harran savaşından sonra Avrupa'ya gitmeyi düşünen Bohemund tüm yetkilerini yeğeni Tankred'e bırakmıştı.¹⁴⁰ Amcasının ayrılmasının ardından Antakya Prinkepsi olan Tankred, Rıdvan'ın Harran savaşından istifadeyle ele geçirdiğı kaleleri geri almak için harekete geçerek Halep arazisine girmişti. Bu haber üzerine Melik Rıdvan da onu durdurmak için büyük bir orduyla yürüyüşe geçmişti. Neticede iki ordu Artah bölgesinde karşı karşıya gelmişti. Bölgeye daha önce ulaşan ve Türklerin uyguladığı savaş taktiklerini engellemek isteyen Tankred, karşısındakileri keskin kayaların bulunduğu araziye çekmeyi başarmıştı. Onun planına rağmen sayıca üstün olan Türk ordusu savaşın başlangıcında üstün olan taraftı. Ancak bu sırada Halep kuvvetlerinin Haçlıların ağırlıklarını yağmalaması tüm dengeleri değıştirdi. Durumu fark eden Tankred ani bir saldırı sonucunda düzensiz bir halde bulunan Halep birliklerini bozguna uğrattı(20 Nisan 1115). Mağlubiyetin ardından Rıdvan yanındaki az bir kuvvetle Halep'e geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁴¹ Böylece Harran savaşından istifade edilerek geri alınan tüm kaleler bir yıl sonra tekrar Haçlıların eline geçti.

Bu mağlubiyetten sonra Halep, Urfa-Antakya hattında sıkışmıştı. Zor durumdan kurtulmak isteyen Rıdvan ile İlgazi ittifak kurmuştu. Fakat Çökürmüş'ün ikilinin arasını açması sonucu bu ittifak da kısa süre içinde sonlanmıştı.

1.2.3. Tell-Başir Savaşı (1107)

Büyük Selçuklu sultanlığı için Berkjaruk'u destekleyen Musul Valisi Çökürmüş onun ölümüyle zor duruma düşmüştü. Muhammed Tapar tahta çıkınca onun yaptıklarını unutmamış, istenilen vergilerin zamanında gönderilmemesini sebep göstererek Çökürmüş'ü Musul valiliğinden almıştı. Ancak Çökürmüş, Musul'u bırakmamıştı. Bunun üzerine Emîr Çavlı Sakavu Musul'u ele geçirmek ve Haçlılarla

¹⁴⁰ Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, s. 163; Albert of Aachen, s. 703; Ebru Altan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum(Denizaşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserin XI. ve XII. Kitaplarının Türkçe çeviri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1995, s. 1; Hakkı Dursun Yıldız, "Bizans Tarihi", *Anadolu Uygarlıkları-Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, III, İstanbul 2000, 529.

¹⁴¹ Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, s. 164. İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s.95; Albert of Aachen, s. 705; Ebru Altan, "Suriye Selçuklu Meliklerinin Haçlılarla İlişkileri", *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, say. 12 (2014), s. 57.

mücadele etmekle görevlendirilmişti.¹⁴² O, kısa sürede Çökürmüş'ü yenmeyi başarmasına karşın Musul'u ele geçirememişti. Çünkü Musul ahalisinin aynı dönemlerde bölgede olan Türkiye Selçuklu sultanını yardıma çağırmaları üzerine Çavlı şehir önlerinden ayrılmak zorunda kalmıştı.

Daha sonra Çavlı gücünü arttırmak için İlgazi ve Rıdvan'dan yardım istedi. Aldığı desteklerin sonrasında Habur Nehri kıyısında Kılıç Arslan ile karşılaşarak onu yenmeyi başarmıştı. Sultan mağlup olduğunu anlayınca esir düşmemek için atını nehre sürse de zırhının ağırlığı nedeniyle nehirde boğulmuştu.¹⁴³ Onun ölümünden sonra Çavlı tekrar Musul'a yönelmiş, 19 Nisan 1107 tarihinde şehri ele geçirmişti. Çavlı'nın Musul'da hâkim duruma gelmesiyle birlikte II. Baudouin de artık onun esiri haline gelmişti. Öte yandan Melik Rıdvan müttefikinin Musul valisi olmasıyla konumunu güçlendireceğini düşünmüştü. Ancak Çavlı'nın bir süre sonra İlgazi'yi tutuklatması nedeniyle kendisinin de aynı akıbete uğramasından çekinerek Halep'e geri dönmüştü.

Musul'u alarak güçlü bir konuma gelen Çavlı'nın da buradaki hâkimiyeti uzun sürmedi. Onun, Büyük Selçuklulardan bağımsız hareket etmeye başlaması üzerine Sultan Muhammed Tapar şehrin valiliğine Mevdud'u¹⁴⁴ atadı. Bu gelişme üzerine endişeye kapılan Emîr Çavlı, hâkimiyetini kaybetmemek, parasal destek ve müttefik sağlamak amacıyla II. Baudouin'i serbest bıraktı. Karşılığında Baudouin, 70.000 altın ödemeyi, Müslüman esirleri serbest bırakmayı ve gerektiğinde askeri ve mali konularda kendisine yardım etmeyi kabul ediyordu.¹⁴⁵ Daha öncesinde Joscelin'de serbest bırakılmıştı. İkili zorda olsa Urfa şehrini Tankred'den almayı başardı. Böylece Çavlı-Baudouin ve Joscelin arasında iyi ilişkiler kuruldu.

Çavlı, müttefikleri Baudouin ve Joscelin'in Urfa'yı almasına rağmen Selçuklu baskısının yoğun olduğu Irak'ta hâkim olamayacağını düşünerek yönünü Suriye'ye

¹⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 310-311; Süryanî Mikhael, *Süryanî Patrik Mikhael Vekayinamesi*, s. 51; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 345; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*(498-511/1105-1118), Ankara 1990, s. 94.

¹⁴³ İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, s. 27; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesî, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 345; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 346-347. Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1980, s. 88.

¹⁴⁴ Mevdud hakkında kapsamlı bilgi için bknz. Işın Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", *DİA*, XXIX, 427-429.

¹⁴⁵ Anonim *Süryani Vekayinamesi*, s. 81; Süryanî Mikhael, *Süryanî Patrik Mikhael Vekayinamesi*, s. 56; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 347-348; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 368-369.

çevirmişti.¹⁴⁶ Ancak onun bu faaliyetlerinden tedirgin olan Halep Meliki Rıdvan, Prinkeps Tankred ile yakınlaşmayı uygun görmüştü. Tankred de Çavlı'ya oranla daha zayıf olan Melik Rıdvan'ı desteklemeyi kendi çıkarlarına uygun bulmuştu. Neticede Halep ve Antakya arasında Çavlı'ya karşı bir ittifak kurulmuştu. Bundan cesaretlenen Rıdvan, Urfa Kontu Baudouin'in Çavlı'ya gönderdiği fidyeye Sıffin yakınlarında el koymuştu. Buna sinirlenen Çavlı ise Halep'e bağlı Balis'i ele geçirdikten sonra yağmalamıştı.

Gelişen olaylar nedeniyle paniğe kapılan Rıdvan, Tankred'den yardım istemek zorunda kaldı. Bunun üzerine Çavlı da Urfa Kontu Baudouin ve Tell Başır Hâkimi Joscelin ile anlaşarak harekete geçti. Böylece iki ordu Ekim-Kasım 1108 tarihinde Tell Başır yakınlarında savaşa tutuştu. Çavlı-Baudouin-Joscelin ittifakı savaş sırasında galipken Musul askerlerinin Urfa birliklerinin yedek atlarını ele geçirme teşebbüsü bütün savaşın çehresini değiştirdi. Bu duruma sinirlenen Urfa Kontu tüm birlikleriyle savaş alanını terk etti. Bunun üzerine yalnız başına kalan Çavlı, geri çekilmek zorunda kaldı. Tankred ve Rıdvan çekilen Musul ve Urfa birliklerini takip ederek büyük bir zafer kazandı.¹⁴⁷ Rıdvan bu zaferle Çavlı tehlikesinden kurtulmasına karşın bölgedeki en önemli müttefiki haline gelen Tankred aynı zamanda en büyük rakibiydi. Bu nedenle bu ittifakın uzun ömürlü olması beklenemezdi.

2. Sultan Muhammed Tapar'ın Haçlılara Karşı Cihad Girişimleri Sırasında Halep

Sultan Muhammed Tapar, kendisine karşı gelen Çavlı'nın yerine Mevdud'u Musul valiliğine atayarak Haçlılara karşı cihad ile görevlendirmişti. Yeni vali yanında Ahlat Hâkimi Sökmen(ö.1112) ve Mardin Artuklu Emîri İlgazi olduğu halde Haçlılara karşı harekete geçtikten sonra 1110 yılının Mayıs ortalarında Urfa'yı kuşattı. Bu haber üzerine Kudüs Kralı I. Baudouin'in emrinde birleşen Haçlıların bölgeye

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 370; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 101; Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklu Emiri Atabeg Çavlı Sakavu", *Tarih Dergisi*, say.38(2003), s. 50.

¹⁴⁷ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesî, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 234-235; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s.108-109; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 372-373; Ebru Altan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum(Deniz aşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserin XI. ve XII. Kitaplarının Türkçe çeviri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 18; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 349; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, I, 119-125.

gelmesi üzerine kuşatma kaldırıldı. Haçlılar bir süre Selçuklu ordusunu takip ettikten sonra geri dönmeye karar verdiler. Bu sırada pusuda bulunan Selçuklu birlikleri ani bir saldırıyla onları baskına uğratarak önemli kayıplar verdirdi.¹⁴⁸ Bu saldırı sonucunda Haçlılar Fırat'ın batısına çekilmek zorunda kalmıştı.

Selçuklu kuvvetleriyle Urfa kuşatmasına katılmamış olan Melik Rıdvan, Antakya Prinkepsinin birlikleriyle beraber Urfa önlerinde olmasında faydalanarak Halep'e bağlı bazı kaleleri geri almıştı. Ancak bu sırada önemli kayıplar vermiş ve Urfa'yı kurtaran Haçlıların geri döndüğünün duyulması üzerine birliklerini geri çekmişti. Urfa önlerinden gelen Tankred Antakya'ya dahi uğramadan kaybettiği yerleri geri almak için Halep arazisine saldırı geçmişti. Bu saldırı sonucunda Haçlılar şehrin savunması için çok önemli bir kale olan Esarib'i ele geçirmişlerdi(1110-1111). Bununla da yetinmeyerek Zerdana ve Bikisraîl Kalelerini de işgal etmişlerdi. Haçlılar karşısında çaresiz kalan Rıdvan, 20 bin altın, 10 baş at, bu yılki ürünlerin verilmesi ve esirlerinin serbest bırakılması şartlarıyla Tankred'le ateşkes yapmak zorunda kalmıştı.¹⁴⁹

Halep halkı, Antakya Prinkepsiliği ile yapılan anlaşma nedeniyle çok zor günler geçirmeye başlamıştı. Rıdvan'ın çabaları yiyecek ve maddi sıkıntıları çözmede yetersiz kalmıştı. Tüm bu zorluklara ek olarak Tankred'in Halep arazisini devamlı taciz etmesi üzerine Halep ahalisi Hilafet merkezine geldikten sonra o sıralarda burada bulunan Sultan Muhammed Tapar'ın özel camisinde olaylar çıkartmıştı. Olaylar Sultanın bir orduyu yardıma göndereceğine dair söz vermesinden sonra anca yatıştırılmıştı.

Muhammed Tapar yaşananlardan sonra bir kez daha Musul Valisi Mevdud'dan Suriye'ye bir sefer düzenlemesini istedi. Bunun üzerine gerekli hazırlıkları yapan Mevdud harekete geçerek 28 Temmuz 1111 tarihinde Joscelin'in elinde bulunan Tell Başır'i kuşattı. Müslüman kuvvetlerin baskısından kurtulmak isteyen Joscelin, Meraga Emîri Ahmedil ile haberleşti. Bu zatın konttan olduğu rüşvet üzerine birlikleriyle ordudan ayrılmasıyla zayıflayan Mevdud kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Daha sonrasında ise kendisinden yardım isteyen Halep Melikliğinin çağrısı

¹⁴⁸ Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, s. 178-179; el-Azimî, *Tarih*, s. 44; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi*, (952-1136) ve *Papaz Grigor'un Zeyli* (1136-1162), s. 238-240; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 388-389; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1969², s. 182; Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", s. 428.

¹⁴⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s.112.

üzerine buraya yöneldi. Ancak Rıdvan, Selçuklu ordusunu görünce telaşlanarak kapıları kapattı. Ayrıca Haşîşîlerden ve eşkıyalardan topladığı birliklerle Selçuklu kuvvetlerine karşı savunma pozisyonu aldı.

Haçlılara karşı yardıma geldiği Suriye’de Rıdvan’ın yaptıklarına öfkelenen Mevdud, Halep’i kuşatarak çevresini yağmalattı. Musul Emîri bu kuşatmaya daha fazla devam etmeyerek asıl amacı olan Haçlılarla mücadeleyi gerçekleştirmek için buradan ayrılarak yine Haçlı baskısı altındaki Şeyzer’e yardıma gitti. Dimaşk Hâkimi Atabey Tuğtekin’in¹⁵⁰de katıldığı Selçuklu birlikleri, Maarratü’l-numan yakınlarında Haçlılara büyük bir darbe vurdu.¹⁵¹Kazandığı başarıyı yeterli gören Mevdud Musul’a, Tuğtekin ise Dimaşk’a döndü. Melik Rıdvan şüpheli yanı yüzünden kendisi için büyük bir fırsat olan bu seferi yeteri kadar değerlendirememiş ve Halep’in durumunu daha da güç hale getirmişti.

Mevdud 1112 yılında şehir içindeki bir kısım Ermeni’nin de desteğini alarak Urfa’ya bir sefer daha düzenlese de başarılı olamadı. Bir yıl sonra Tuğtekin’in Kudüs Haçlı Krallığı’na karşı yardım isteği üzerine Dimaşk’a gelen Mevdud, 10 Ekim 1113 tarihinde Cuma namazı çıkışı Haşîşîler tarafından şehit edildi.¹⁵² Cinayetin Dimaşk’ta işlenmesi Tuğtekin’i suçlu gösterse de, Rıdvan’ın Haşîşîler ile yakınlığı ve buna ek olarak Tuğtekin ile Mevdud’un arasındaki uzun süreli ittifak göz önüne aldığımızda Rıdvan’ın bu cinayeti gerçekleştirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Mevdud gibi kudretli bir emîrin ölümünden kısa bir süre sonra Melik Rıdvan da vefat etti(10 Aralık 1113).¹⁵³ Onun ölümüyle 16 yaşındaki oğlu Alp Arslan Muhammed başa geçti.

¹⁵⁰ Dimaşk Meliki Dukak öldükten sonra atabeyi Tuğtekin Dimaşk hâkimi olmuştur bir süre Rıdvan’a tabi olmuş daha sonra kendi hâkimiyetini kurmuştur. bkz. *Bugyetü’t-taleb fi Tarihi Haleb*, s.96; Gülay Ögün Bezer, “Tuğtegin”, *DİA*, XXXXI, 348; Tuğteginliler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Çoşkun Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, İstanbul 1985.

¹⁵¹ İbn Kalânisî, *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, s. 50-54; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, X, 388-390; İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, s.115-116; Abû’l-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, II, 351; Çoşkun Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 40-42; Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti*, s. 121-123.

¹⁵² Albert of Aachen, s. 853; İbn Kalâlanisî, s. 68-69; Fulcherius Carnotensis, s. 189; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, X, 396; Urfalı Mateos, s. 252; Abû’l-Farac, s. 352; el-Azimî, *Tarih*, s.46; Usta, “Müslüman Haçlı Mücadelelerinde Haşhaşîler”, s. 11.

¹⁵³ Ebu’l-Fidâ, *Tarihu Ebi’l-Fidâ*, I-II, İstanbul 1331, 238.

3. Halep'te Selçuklu Hâkimiyetinin Son Bulması: Alp Arslan ve Sultanşah Dönemi

Melik Alp Arslan'ın devletin başına geçtiği sıralarda Haçlılar Halep'e bağlı birçok kaleyi ele geçirmiş ve şehri neredeyse bir ablukaya almıştı. Ayrıca Halep dışarda Haçlılarla mücadelesinin yanında içerde de zorlu meselelerle uğraşmaktaydı. Haşişîler Rıdvan'ın ölümüyle büyük bir güç kazanmıştı. Alp Arslan başa geçince ilk iş olarak içteki düşmanları temizlemesi gerektiğini düşünmüştü. Bu sırada Sultan Muhammed Tapar'ın da tüm Haşişîlerin Halep'ten atılmasını istemesi ve birçok devlet adamının ve halkın büyük bir çoğunluğunun da onlardan rahatsız olması nedeniyle harekete geçilmişti. Melik Alp Arslan önderliğinde başlatılan bu takikat sonucunda başta Haşişî lideri Ebû Tahir olmak üzere birçok kişi öldürülmüş veya hapse atılmıştı. Canını kurtarabilen Haşişîler ise Suriye'nin çeşitli yerlerine dağılmıştı.

Bundan sonra gençliğinin verdiği tecrübesizlikle kendisine bağlı emîr ve komutanları cezalandırmaya başlayan Melik Alp Arslan, Atabeyi Lülü'nün daha fazla güç kazanmasına zemin hazırladı. Bu nedenle güç dengesini tekrar kendi lehine çevirebilmek için Dimaşk Atabeyi Tuğtekin ile bir ittifak kurmaya çalıştıysa da Lülü tarafından engellendi. Lülü Tuğtekin'in bölgeye müdahil olmasını önledikten sonra, devlet adamlarının da desteğini alarak sonra yönetimi ele geçirmek için harekete geçerek Melik Alp Arslan'ı öldürüp idareyi eline aldı(Eylül 1114).¹⁵⁴

Bununla birlikte Rıdvan'ın küçük oğlu Sultanşah şehrin hâkimi görünmekteydi. Ancak adı geçen melikin küçük yaşı nedeniyle yönetimi bütünüyle Lülü'nün elindeydi. Bununla birlikte şehir mevcut abluka nedeniyle ekonomik anlamda zor günler geçirmekteydi. Üstelik iktidarının ilk yıllarında gerçekleşen bir deprem durumu daha da zorlaştırmıştı.¹⁵⁵ Aynı sıralarda Muhammed Tapar'ın emriyle

¹⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 404; Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti*, s. 133.

¹⁵⁵ Bölgede yaşanan depremin etkisi için bkz. Galterius Cancellarius, *Walter the Chancellor's the Antiochene Wars*, ing. çev. Thomas S. Asbridge and Susan B. Edgington, Hampshire, 1999, s. 80-84; Başkumandan Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Kütüphanesi (Basılmamış Tercüme), s. 51; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 86; Aydın Usta, "Haçlı Seferleri Döneminde Suriye ve Filistin'de Meydana Gelen Doğal Afetler", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarhoğlu'na Armağan*, ed. Hayrunisa Alan, Abdülvahap Kara, Osman Yorulmaz, İstanbul 2015², s. 34; Selim Kaya, "Antakya'da Ortaçağ'da Meydana Gelen Doğal Âfet ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI/12, 408-409; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 115.

Hemedan Valisi Porsuk'un Kuzey Suriye'ye ulaşması da dengeleri değiştirmişti. Büyük Selçuklu Devleti'nin Suriye'ye mudahesi bölge hâkimlerini telaşa düşürmüştü.

Selçuklu ordusu bölgeye vardıktan sonra ilk olarak Halep'e yöneldi. Lülü bu durum karşısında Tuğtekin'den yardım istedi. Dımaşk'tan yola çıkan yardım birlikleri Selçuklu ordusunda önce şehre ulaşınca bu duruma öfkelenen Porsuk, Tuğtekin'e bağlı Hama'yı işgal etti. Dımaşk ve Halep ittifakı Selçuklu ordusu karşısında hala zayıf bir durumdaydı. Bu nedenle Lülü'nün girişimleriyle Sultan Muhammed Tapar'la arası açık olan İlgazi¹⁵⁶de ittifaka katıldı. Ayrıca kısa bir süre önce Tuğtekin ve İlgazi ile dışardan gelecek saldırılara karşı birbirine yardım etme konusunda anlaşmış bulunan Prinkeps Roger de Salarne de ittifaka dahil oldu. Roger bununla da kalmayarak Trablus Kontu ve Kudüs Kralından da yardım istedi. Böylece Selçuklu ordusuna karşı Kudüs Haçlı Krallığı, Trablus Kontluğu, Antakya Prinkepsliği, Dımaşk Atabeyliği, Halep Melikliği ve Mardin Artukluları büyük bir ittifak kurarak harekete geçtiler.¹⁵⁷ İki ordu bir süre karşılıklı bekledikten sonra Porsuk bu ittifak ordusuna karşı bir meydan savaşı yapmayı tercih etmeyerek geri çekildi. Onun asıl amacı birleşik ordunun dağılmasını beklemek ve sonrasında saldırıya geçmektir. Bu sırada planladığı gibi ittifak halinde olan tüm liderler onun geri çekildiğini düşünerek kendi bölgelerine geri dönmüştü.

Müttefiklerin dağıldığını haber alınca süratle Antakya topraklarına giren Porsuk, tüm birliklerini yağmaya gönderdi ve kendisi de az bir kuvvet ile Tell-Danis'e doğru ilerledi. Bu sırada onu yakından takip eden Prinkeps Roger 15 Eylül 1115 tarihinde ani bir saldırıyla Selçuklu birliklerini mağlup etti. Porsuk bu yenilgiden sonra Haçlılara saldırarak şehit olmak istediye de emîrleri tarafında ikna edilerek Suriye'den ayrıldı(14 Eylül 1115).¹⁵⁸ 1115 yılında gerçekleşen söz konusu sefer Büyük Selçukluların Haçlılara karşı yönlendirdiği son harekât olmuştur.

¹⁵⁶ Sultan Muhammed Tapar ile İlgazi arasındaki gerginlik için bkz. Ali Sevim, "İlgazi, Necmeddin", *DİA*, XXII, 89; Ali Sevim, "Artukoğlu İlgazi", *Belleten*, XXVI/104 (1962), 666-667.

¹⁵⁷ Galterius Cancellarius, *Walter the Chancellor's the Antiochene Wars*, s. 87-88.

¹⁵⁸ Tell-Dânis savaşı için bkz. Fulcherius Carnotensis, s. 190-191; el-Azimî, *Tarih*, s.47; Urfalı Mateos, s. 257-258; Galterius Cancellarius, *Walter the Chancellor's the Antiochene Wars*, s. 89-108; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 405-407; Ebru Altan, *Willermus Tyrensis' Historia Rerum*, s. 47-48; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 126-128; Süryani Mikhael, II, 80-81; Anonim *Süryani Vekayinamesi*, s. 86; Abû'l Farac, s. 354-355.

Halep Melikliğinin başını çektiği ittifak nedeniyle Büyük Selçuklu Devleti'nin Suriye'ye müdahalesi başarısız olmuştu. Atabey Lülü, şehrin Büyük Selçuklu Devleti'nin eline geçmesini önlemesine karşın bozulan istikrarı sağlayamayınca kısa süre sonra öldürüldü. Ardından Yaruktaş yönetimi devrıldı. Yaruktaş, Musul Valisi Aksungur el-Porsukî'den çekindiği için Antakya Prinkepsi Roger ile iyi ilişkiler kurmayı tercih etti. Bu kapsamda ona, hacıların para ödeyerek kullandıkları Halep-Selimiye-Dımaşk yolu üzerindeki Kubbe Kalesini verdi. Fakat o da çok geçmeden yönetimden uzaklaştırıldı.

Halepli emîrler ve şehrin önde gelenleri Sultanşah'ın yaşının küçük olması, uzun süreden beri izlenen yanlış siyasetten dolayı şehrin yalnızlaşması, ekonomik sıkıntılar, gıda sıkıntısı ve en önemlisi Haçlı baskısının giderek artması sonucu güçlü bir lideri buraya davet etmeyi uygun buldular. Bu amaçla Türkmenlerin büyük desteğine sahip Mardin Hâkimi İlgazi'yi şehre davet ederek yönetimi ona bıraktılar. Böylece Halep Selçuklu Melikliği bu el değiştirme ile tamamen son bularken Artuklu Hâkimiyeti başlamış oldu (1117/1118).

4. Halep'te Artuklu Hâkimiyeti

Halep Kuzey Suriye'nin en önemli şehri konumunda ve ticaret yollarının kesiştiği bir noktada olmasına rağmen özellikle Melik Rıdvan döneminde ekonomik alanda büyük sıkıntılara düşmüştü. Sonraki süreçte de sıkıntılar giderek artmış, arazi satışları da zorluklara çare olmamıştı. Böyle bir durumda başa geçen İlgazi, öncelikle Haçlılarla ateşkes anlaşması imzalayarak söz konusu meselelerle ilgilenmeye başladı. İlk iş olarak haksız kazanç saylamış olan devlet adamlarının mallarına el koyarak hazineyi bir miktar doldurmayı başardı.¹⁵⁹ Halep şehrine ve kalesine asker yerleştirerek oğlu Timurtaş'ı naib olarak bıraktıktan sonra Mardin'e giderek asker toplamaya başladı.

Halep'i Haçlı baskısından kurtaran ve şehirdeki durumunu güçlendiren İlgazi, kısa bir süre önce kendisine bağlı Azaz'ı işgal eden Antakya Prinkepsi Roger'e karşı harekete geçti. Bu sırada oğlu Timurtaş'ında yanına gelmesiyle daha da güçlendi.

¹⁵⁹ Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s.366; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", s. 672.

Ayrıca Tuğtekin de Dımaşk'tan çıkarak Artuklu birlikleriyle birleşmek üzere harekete geçmişti. Artuklu kuvvetleri Fırat Nehri'ni geçerek Suriye topraklarından Antakya yönünde ilerledi. Bunun üzerine Roger, Trablus Kontu ve Kudüs Kralından da yardım istedi. Fakat bir süre sonra yardımı beklemeden yanındaki kuvvetlerle harekete geçti. İlgazi, casusların vasıtasıyla Haçlı ordusunu yakından takip etmekteydi. Bu sırada Roger'in Tell Afrin'de dağlar arasında karargâh kurduğunu öğrenince süratle saldırıya geçti. Artuklu ordusu 27 Haziranda gecenin karanlığından istifade ederek kısa sürede Haçlı ordusunu dört bir koldan kuşattı. İlgazi'nin 28 Haziran sabahı verdiği saldırı emriyle tüm Haçlı ordusu, savaşın başında kaçan 20 kişi hariç, Antakya Prensliği Roger de dahil olmak üzere imha edildi.¹⁶⁰ Latin kaynaklarının *Ager Sanguinis (The Battle of the Field of Blood- Kanlı Meydan Savaşı)* olarak kaydettikleri bu savaş Müslümanların kesin zaferiyle sonuçlandı.¹⁶¹

İlgazi kazandığı zaferi daha da ileri götürme fırsatını yakalamıştı. Çünkü Antakya kuvvetleri neredeyse imha edilmişti. Ancak Türkmenler kazandıkları ganimeti yeterli görüp daha ileri gitmek istememişlerdi. İlgazi azalan kuvvetlerine rağmen Antakya yönüne doğru ilerlese de Kudüs Kralı II. Baudouin ve Trablus Kontu Pons şehre girerek düzeni sağlamıştı. Kral durumu düzelttikten sonra Artuklu ordusunu takip etmeye başlamıştı. Artuklu birlikleri Tuğtekin ve Togan Arslan'ın da katılmasıyla gücünü yeniden toparlamıştı. Neticede iki taraf Ağustos 1119 yılında Tell-Danis civarında şiddetli bir çarpışma girişti. Savaşın başında İlgazi üstün gelse de Baudouin durumu dengelemeyi başardı.¹⁶² Oluşan denge durumuna rağmen İlgazi, Tell Afrin'de kazandığı zaferle Halep şehrini Antakya Prensliği baskısından kurtarmış ve Haçlıların askeri anlamda sayıları düşünüldüğünde onlara büyük bir zaiyat vermeyi başarmıştı.

İlgazi Antakya üzerine yaptığı seferlerden sonra Gürcüler üzerine yürümek için Haçlılarla bir ateşkes anlaşması imzalamıştı. Geride vekil olarak oğlu Süleyman'ı

¹⁶⁰ Fulcherius Carnotensis, s.205-206; el-Azimî, *Tarih, Tarih*, s.51; Urfalı Mateos, s. 264-265; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 439-440; Süryani Mikhael, II, 81; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 137-138; Anonim *Süryani Vekayinamesi*, s.88; Abû'l Farac, II, 356; İbn Kalânîsî, s. 81-82; Birsell Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 2007, s. 105; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s.121; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 123-124.

¹⁶¹ Ebru Altan, *Willermus Tyrensis' Historia Rerum*, s. 75; Ebu'l-Fidâ, *Tarihu Ebi'l-Fidâ*, I-II, 242; Aydın Usta, "Latin (Haçlı) Kronikleri ve Yerli Hristiyan Kaynaklarında Artuklular", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri 1st International Symposium of Artuqy Papers*, I, ed. İbrahim Özçoşar, Mardin 2008, 65.

¹⁶² Ebru Altan, *Willermus Tyrensis' Historia Rerum*, s. 79-82; el-Azimî, *Tarih*, s.51; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklar*, s. 140-141; Fulcherius Carnotensis, s. 207.

bırakmıştı. Fakat babasının ayrılmasından sonra Süleyman, Halep halkına zulmetmeye, mallarına el koymaya ve ona sadık kişileri de cezalandırmaya başlamıştı. Gelişmeleri haber alan Haçlılar da yapılan anlaşmayı hiçe sayarak şehre bağlı birçok kale ve şehri ele geçirmişti. Aynı dönemlerde Irak Selçuklu Sultanı Mahmud tarafından Gürcü seferine başkumandan atanan İlgazi, yardımcı kuvvetleri beklemeden Tiflis üzerine yürüyünce ağır bir mağlubiyete uğrayarak geri çekilmişti. Bundan sonra Mardin'e çekilen İlgazi, Halep'de yaşanan gelişmelerden haberdar olunca süratle buraya yönelmiş ve oğlunun isyanına son vererek şehre tekrar hâkim olmuştu. Bedrüddevle Süleyman b. Abdülcabbar b. Artuk'u şehre vali tayin ettikten sonra zaman kaybetmeden diğer yeğeni Belek ile Haçlıların elindeki Zerdenâ Kalesi üzerine yürüyerek burayı kuşatma altına almıştı (27 Temmuz 1122). Ancak yol boyunca çok fazla kurutulmuş et, yeşil ceviz ve karpuz yediğinden hastalanan İlgazi, Halep'e geri dönmek zorunda kalmıştı.

Belek amcasının rahatsızlığı üzerine sonuçsuz kalan seferden geri döndüğü sırada Urfa Kontu Joscelin'in saldırısına uğramıştı. Aşırı yağmur nedeniyle bataklıya dönen arazide yapılan savaş ağır zırhlı Haçlılar için bir ölüm çukuru halini alırken hafif zırhlı ve hareketli Türk birlikleri içinse bir avantaj olmuştu. Böylece kısa süren savaşın ardından Belek kendisini pusuya düşürmeye çalışan Haçlılar karşısında büyük bir zafer elde ederek Urfa Kontu Joscelin'i ve yeğeni Galeran'ı esir etmişti.¹⁶³

Belek'in Haçlılara karşı büyük bir zafer kazandığı sıralarda, İlgazi hastalığı nedeniyle Halep'te ikamet ediyordu. Bir süre dinlendikten sonra gücünü topladığını düşünerek Mardin'e doğru yola çıkmış ise de hastalığının yeniden nüks etmesi sonucu Meyyafarikin'de Kasım 1122 yılında vefat etmişti.¹⁶⁴ Onun ölümüyle hâkim olduğu topraklar çocukları ve yeğenleri arasında paylaştırılmıştı. Bunun sonucunda Halep yeğeni Bedrüddevle Süleyman'ın hâkimiyetine girmişti.

Belek kazandığı bu zaferden sonra Gerger'i kuşatmıştı. Bunun üzerine Gerger'in idaresini elinde tutan Ermeni Mikhail Haçlılardan yardım istemişti. Bu çağrı üzerine yürüyüşe geçen Kudüs Kralı Baudouin, Gerger'e doğru ilerlerken Fırat'ın batı kıyısında Turuş mevkiinde Belek'in ani saldırısı uğramıştı (18 Nisan 1123). Neticede

¹⁶³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklar*, s. 156; İbn Kalânîsî, s. 86.

¹⁶⁴ el-Azimî, *Tarih*, s.55; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklar*, s. 157; İbn Kalânîsî, s. 86; Aydın Usta, "Zübdetü'l-Haleb'e Göre Artukluların Haleb'deki Hakimiyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII/2(2008), 245.

Haçlılar bozguna uğramış, Kudüs Kralı Baudouin de esir düşmüştü.¹⁶⁵ Belek Kudüs Kralı II. Baudouin'i daha önce esir aldığı Urfa Kontu Joscelin ve Kontun yeğeni Galeran ile birlikte Harput Kalesine hapsedmişti. Bundan bir süre sonra Kral ve diğer esirlerin çevredeki Ermenilerin yardımıyla hapisten kurtulma teşebbüsleri neticesiz kalmış ve Belek gelmeden önce kaçan Joscelin dışındaki tüm esirler Harran'a nakledilmişti.

Belek, Haçlılar karşısında art arda kazandığı başarılarından sonra Halep üzerine yürüyerek burayı 28 Haziran 1123 tarihinde ele geçirdi. O, böylece konumunu daha da güçlendirmişti. Bu nedenle Haçlılara karşı sefer düzenlemek için hazırlıklara başlamıştı. Ancak önceliğini bazı faaliyetlerinden şüphelendiği Menbiç Emîr Hassan'a vermek zorunda kalarak onu hapsedmişti. Buna karşın onun kardeşi İsa, Menbiç'i Belek'e teslim etmeyerek savunma hazırlıklarına girişmişti. Ayrıca Urfa Kontu Joscelin'i de kendisine tabi olacağını bildirerek yardıma çağırmıştı. Gelişmelerden haberdar olan Belek, Menbiç'e ilerleyen Joscelin'i bir kez daha mağlup etmeyi başarmıştı. Fakat zaferin ertesi günü Menbiç'i alma işini kuzeni Timurtaş'a bırakan Belek, Haçlılar tarafından kuşatılmış olan Sur'a yardıma gitmeyi düşündüğü sırada kaleden atılan bir ok sonucu şehit olmuştu.¹⁶⁶

Belek, İlgazi'den sonra tüm Artuklu ailesinin liderliğini üstlenmiş ve olası bir iç mücadeleye izin vermemişti. Onun ölümünden sonra sahip olduğu topraklar aile bireyleri tarafından paylaşılmıştı. Bu paylaşımda Halep şehri ve kısa süre önce buraya getirilen Kudüs Kralı II. Baudouin İlgazi'nin oğlu Timurtaş'a kalmıştı.¹⁶⁷ Onun Halep'e hâkim olmasıyla Urfa Kontu Joscelin ve kralın eşi Morfia, fide için Timurtaş ile görüşmeye başlamışlardı. Son olarak Şeyzer Hâkimi Münkizîlerin de araya girmesiyle Timurtaş, Baudouin'i serbest bırakmayı kabul etmişti. Münkizîlerin bunun karşılığında Antakya Prinkepsi Tankred zamanından beri ödedikleri vergiyi

¹⁶⁵ Fulcherius Carnotensis, s. 217; İbn Kalânîsî, s. 87; el-Azimî, *Tarih*, s.55; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklar*, s. 159; Anonim *Süryani Vekayinamesi*, s.91; Süryani Mikhael, II, 72-73; Steven Runciman, II, 134; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, II, Ankara 1994², 35-37; Osman Çetin, *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, İstanbul 2012, s. 157.

¹⁶⁶ Artukoğlu Belek hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Çoşkun Alptekin, "Belek b. Behram", *DİA*, V, 402-403; Aydın Usta, "Artukoğlu Belek Gazi'nin Siyasi Faaliyetleri", *Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul 2006, s. 355-367; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 370-374.

¹⁶⁷ Timurtaş'ın Halep Hâkimiyeti hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Ali Sevim, "Temürtaş'ın Halep Hâkimiyeti", *Bellekten*, XXV/100 (1961), 571-594.

ödemekten kurtulacakları sözünü almışlardı.¹⁶⁸Böylece Timurtaş, Kralı 80.000 dinar kurtuluş fidyesi; Azaz, Kefertab, el-Cezr, Esarîb, Zerdana'nın teslimi ve Dübeys b. Sadaka'ya karşı yardım şartlarıyla serbest bırakmıştı.

Baudouin serbest kaldıktan sonra fidyenin ilk taksiti olan 20.000 dinarı ödeyip geri kalan parayı ve şartları sağlayana kadar yerine rehineler gönderdi. Ancak bir süre sonra verdiği sözleri tutmaktan vazgeçerek yerine gönderdiği esirleri kurtarmak ve Halep'i ele geçirmek için harekete geçti. Bu kapsamda Şii inanışa sahip ve şehre hâkim olmak isteyen Dübeys ile irtibata geçti. Dübeys, Irak'taki Hille şehrinin hâkimiydi. Ancak burası Halife Müsterşid tarafından ele geçirilince Mardin'e gelerek İlgazi'nin yanına sığınmıştı. İlgazi ile beraber katıldığı Gürcü seferi sonrasında Halep için ona 100.000 altın teklif etmiş ise de teklifi reddedilmişti. Halep için uzun bir süre bekleyen ve aradığı fırsat Haçlılar sayesinde ayağına gelen Dübeys, Kral Baudouin ile bir anlaşmaya vardı. Buna göre Halep'deki malların ve ticaretin Haçlılarda kalması şartıyla şehrin idaresi Dübeys'de kalacaktı.¹⁶⁹Timurtaş izlediği yanlış strateji yüzünden İlgazi ve Belek'in zor uğraşlarla ele geçirmiş olduğu üstünlüğü kaybetmişti. Ayrıca Dübeys'e karşı Baudouin'i yanına çekme planları da tam tersi işleyerek bunların kendisine karşı ittifak kurmasına zemin hazırlamıştı.

Haçlı-Dübeys ittifakıyla zor duruma düşen Timurtaş Mardin'e giderek asker toplamaya başladı. Bu sırada Haçlı-Dübeys ittifakına Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın oğullarından Tuğrul Arslan, Melik Rıdvan'ın oğlu Sultanşah, Artuklu ailesinden Balis Hâkimi Yağısıyan b. Abdülcabbar ve Câber Emîri Salim b. Malik de katılmıştı. Birleşik müttefik ordusu 8 Ekim 1124 tarihinde şehri kuşatmıştı. Müttefik ordusundaki Haçlılar, Hz. Peygamber'e, Hz. Ali'ye ve *Kur'an*'a hakaretler ediyor mezarları yağmıyorlardı. Ordunun içindeki Müslüman emîr ve askerler ise bu duruma karşı hiçbir şey yapmıyordu.¹⁷⁰Halepliler uzun süren kuşatma sonucunda açlık çekerek, kedi, köpek ve hatta ölüleri dahi yediler. Bu durum şehirde salgın hastalıkların baş göstermesine sebep oldu. Tüm bu zor şartlara rağmen şehir direnmeyi kesmemiş ve Timurtaş'a elçiler gönderilerek yardım istemeyi

¹⁶⁸ Münkizîler ayrıca fidyenin alınmasında ve esirlerin serbest bırakılmasında güvenliği de sağladılar. bknz. Üsâme İbn Munkız, *Kitâtü'l-İtibâr*, çev. Selahattin Hacıoğlu, İbn Munkız Haçlılara Karşı, İstanbul 2006, s. 168-169.

¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 492; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklar*, s. 170.

¹⁷⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklar*, s. 171-172; Aydın Usta, *Haçlı Hikayeleri*, İstanbul 2017, s. 51-53

sürdürmüştü. Ancak Timurtaş güçlü müttefik ordusuna karşı harekete geçmekten çekinmiş ve Halep'ten gelen elçileri hapse attırmıştı. Elçiler bir yolunu bularak hapisten kaçmış ve Musul Valisi Aksungur el-Porsukî'nın yanına giderek yardım istemişti. Bu sırada Aksungur geçirdiği ağır hastalığı sebebiyle sefere çıkacak güce sahip değildi. Ancak hastalığını kısa sürede atlatan Aksungur, güçlü bir ordu toplayarak yola çıktı. Musul ordusunun Halep'e doğru harekete geçmesi müttefik kuvvetlerini telaşlandırmıştı. Neticede Halep surları ve Musul ordusu arasında kalmaktan çeken müttefikler geri çekilme kararı aldı. Böylece Aksungur, Halep'e 30 Ocak 1125 tarihinde girerek Kuzey Suriye'de etkin bir güce kavuştu.¹⁷¹

Halep'te Artuklu hâkimiyetine son veren Aksungur'un bölgeye gelmesi şehirde güvenliği de sağlamıştı. Ancak bu durum uzun sürmemiş, emîr 26 Kasım 1126 tarihinde Cuma namazı kılarken Haşîşîler tarafından şehit edilmişti.¹⁷² Onun yerine geçen oğlu İzzeddin Mesud'un da kısa bir süre sonra ölmesi nedeniyle buradaki karışıklar İmâdeddin Zengî b. Aksungur'un bölgeye gelmesine kadar devam etmişti.

¹⁷¹ Fulcherius Carnotensis, s. 250; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklar*, s. 173-176; Usta, "Zübdetü'l-Haleb'e Göre Artukluların Haleb'deki Hakimiyeti", s. 253-255.

¹⁷² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, I, thk. Süheyl Zekkar, 1997 Dımaşk, 428; Gülay Ögün Bezer, "Zengiler (1127-1233)", *TÜRKLER*, IV, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 803.

II. BÖLÜM

İMÂDEDDİN ZENGÎ VE DÖNEMİ

1. İmâdeddin Zengî'nin Halep Hâkimiyeti Öncesi Faaliyetleri

Zengî, 1088 yılında babasının elinde oynadığı bıçağın fırlaması sonucu annesini kaybederek öksüz kalmıştı.¹⁷³ Daha sonra babasının himayesinde 1094 yılına kadar iyi bir eğitim aldı. O sırada Sultan Melikşah'ın ölümü sonrasında başlayan taht mücadeleleri bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Berkyaruk'u destekleyen Halep Valisi Kasımüddavle Aksungur ile tahtın bir diğer adayı Suriye Selçuklu Hâkimi Tutuş arasında bu sebeple büyük bir düşmanlık mevcuttu. İkili arasında cereyan eden mücadelenin sonucunda Aksungur hem savaşı hem de hayatını kaybetmişti. Onun ölümü üzerine Halep şehri de Tutuş'un eline geçmişti. Bu sırada Halep Kalesinde bulunan Zengî, şehrin teslim olmasıyla birlikte Tutuş'un hizmetine girmişti.

Halep'i aldıktan sonra asıl hedefi olan Büyük Selçuklu Sultanlığı için mücadelesini sürdüren Tutuş ile Berkyaruk nihayetinde 26 Şubat 1095 tarihinde Rey yakınlarındaki Daşılı Köyü civarında kesin neticeli bir savaşa tutuşmuşlardı. Savaşı kaybeden Tutuş, Aksungur'un adamlarından Sungurca adlı bir emîr tarafından öldürülmüştü. Onun ölümüyle büyük oğlu Rıdvan hem Halep'e hâkim olmuş hem de Zengî'yi hizmetine almıştı. Kısa süre burada kalan Zengî, daha sonra babasının arkadaşı Emîr Kürboğa tarafından Musul'a götürülmüştü. Burada geçen günleri Zengî'nin büyük bir Türk emîri olmasında kilit rol oynayacaktı. Çünkü Halep'te esir hayatı yaşayıp siyasî çalkantılar içinde büyüyeceğine Musul valilerinin yanında bir melik gibi yetişme imkanına sahip olmuştu.

Kürboğa, kardeşimin oğlu dediği Zengî ile yakından ilgilenmiş ve eğitimine önem vermişti. Ayrıca onu beraberinde seferlere de götürmüştü. Bu sayede ilk savaş

¹⁷³ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 70.

tecrübesini Kürboğa'nın yanında Amid kuşatması sırasında kazanan Zengî,¹⁷⁴ küçük yaşlarından itibaren savaş meydanlarında boy gösterme fırsatı yakalamıştı. Kürboğa'nın 1102 yılındaki ölümünden sonra da Musul valilerinin hizmetinde kalmaya devam etmişti.

İlk olarak yeni Vali Musa et-Türkmani'nin hizmetine giren Zengî, onun da kısa sürede ölmesi nedeniyle Emîr Şemsüddeve Çökürmüş'e hizmet etmeye başladı. Beş yıl hizmetinde kaldığı Çökürmüş'ün, Emîr Çavlı'ya yenilmesi ve ardından ölümü üzerine bu defa da ikincisinin hizmetine girdi. Onu daha sonrasında ise Çökürmüş'ün hizmetinde görmekteyiz.

Mevdud'un yanında Haçlılara karşı seferlere katılan Zengî, özellikle Tiberia¹⁷⁵ kuşatmasında gösterdiği olağan üstü cesaretiyle dikkat çekmeyi başardı. Haçlılara karşı kararlılıkla yürütülen mücadeleye rağmen Mevdud'un 1113 tarihinde Haşişîler tarafından öldürülmesi üzerine Musul ordusu geri dönmek zorunda kaldı. Zengî, onun ardından göreve gelen Aksungur el-Porsukî'nin hizmetine girdi. Aksungur'un Sultan Muhammed Tapar tarafından Haçlılara karşı seferle görevlendirilmesi üzerine, sefere çıkan orduda yer aldı. Bu ordu Urfa'yı iki ay kadar kuşattıysa da başarılı olamadı. Musul Valisi 1115 yılında, geçmişten beri sorun yaşadığı ve son cihad çağrısına katılmayan İlgazi üzerine sefere çıktı. Ancak Dara yakınlarında İlgazi tarafından baskına uğratılıp mağlup olan Aksungur, Muhammed Tapar tarafından görevinden alındı ve 1118 yılına kadar Rahbe'ye çekildi.¹⁷⁶ Büyük Selçuklu Sultanı, Aksungur'dan sonra merkezi Musul olan Cezire valiliğini oğlu Melik Mesud'a (ö.1152) verdi(1115).¹⁷⁷ Zengî'de beş yıl boyunca onun hizmetinde kaldı.

Sultan Muhammed Tapar'ın 1118 yılındaki ölümünden hemen önce beş oğlu arasında en büyüğü olan Mahmud'u kendi eliyle tahta çıkarmıştı. Fakat onun devletin dizginlerini elden kaçırmaması üzerine amcası Horasan Meliki Sencer harekete geçmiş ve Save'de yapılan savaşı kazanmıştı. Böylece Selçuklu tahtının yeni sahibi olan Sencer, yeğeni Mahmud'u da bir kenara itmemişti. Nitekim onu *sultanu'l-muazzam* unvanıyla Selçuklu Devleti'nin batı topraklarının hükümdarı yapmış, kendisi ise *sultanü'l-a'zam* unvanıyla Selçuklu arazisinin doğu kesimini yönetmeye

¹⁷⁴ Coşkun Alptekin, *The Reign Of Zangi, 521-541/1127-1146*, Erzurum 1978, s. 21.

¹⁷⁵ Günümüzde Filistin'in batısında kalan ve Musevilik için dört önemli şehirden biri olan şehir ismini Roma imparatoru Tiberius'tan almıştır.

¹⁷⁶ Coşkun Alptekin, "Aksungur el-Porsukî", *DİA*, II, 297.

¹⁷⁷ Faruk Sümer, "Mes'ûd b. Muhammed Tapar", *DİA*, XXIX, 349.

devam etmişti. Böylece Mahmud, Büyük Sultan Sencer'e bağlı şekilde Irak ve Hemedan bölgesinin hükümdarı ve Irak Selçuklularının ilk hükümdarı olmuştu. O, aynı zamanda büyük Sultan'ın kızı Mah-Melek Hatun ile evlenerek amcasının varisi konumuna da gelmişti.¹⁷⁸

Diğer yandan Mahmud'un Selçuklu Devletinin batı topraklarının sultanı olması Musul'daki kardeşi Mesud'u tedirgin etmişti. Mesud ağabeyine karşı Türkmen ve Kürt beylerinin desteğini aldıktan sonra Mezyedîlerin¹⁷⁹ reisi ve Hille Hâkimi Dübeys b. Sadaka¹⁸⁰ ile birlikte harekete geçmişti. Bunun üzerine Irak Selçuklu Sultanı da ordusuyla kardeşi ve Hille Hâkiminin üzerine yürümüşü. İki ordu Hemedan'ın batısındaki Esedâbâd yakınlarında 14 Haziran 1120'de karşılaştıklarında savaşı kazanan Mahmud, kardeşini affederek onu Azerbaycan'a yollamıştı. Savaşın bir diğer kaybedeni Dübeys ise Mahmud'dan korktuğu için İlgazi'nin yanına sığınmıştı. Musul bölgesi ise yardımlarından dolayı Aksungur el-Porsukî'ye verilmişti.¹⁸¹ Böylece ikinci kez Musul valiliği görevine atanan Aksungur, Zengî'yi tekrar hizmetine almıştı.

1.1.Zengî'nin Tarih Sahnesine Çıkışı

1120 yılında Melik Mesud ile yaptığı ittifaktan bir sonuç alamayan ve Artuklu Emîri İlgazi'ye sığınan Dübeys, Irak'taki hedeflerinden vazgeçmemişti. Bunun farkında olan Sultan Mahmud ve Halife Müsterşid, Artuklu emîrinden onun iadesini istemişlerdi. Ancak İlgazi kızıyla evli olan Dübeys'i teslim etmemişti. Hille Hâkiminden çekinen Halife Müsterşid, Sultan Mahmud'dan yardım isteyince o da,

¹⁷⁸ Müneccimbaşı, I, 138-142; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, çev. Mustafa Alican, İstanbul 2017², s. 76; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, çev. Erkan Göksu, İstanbul 2015, s. 69; Abû'l-Farac, II, 355; el-Azimî, *Tarih*, s. 49-51; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, s. 129; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuzname-Selçuklu Tarihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2017, s. 71-72; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu, II, İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 2017⁵, s. 10-11; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 22; Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sancar Devri", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 155; Hüseyin Kayhan, "Irak Selçukluları", *TÜRKLER*, IV, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 786; Nahide Bozkurt, *Abbâsîler(750-1258)*, İstanbul 2016², s. 116.

¹⁷⁹ 997-1163 yılları arasında Irak'ta hüküm sürmüş bir İslâm hanedanlığı Detaylı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Mezyedîler", *DİA*, XXIX, 550-551.

¹⁸⁰ Dübeys hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Dübeys b. Sadaka", *DİA*, X, 14.

¹⁸¹ İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 77; el-Azimî, *Tarih*, s.52; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 465; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşkun, Ankara 2014, s. 29-30; Coşkun Alptekin, "Irak Selçukluları", *DGBİT*, VII, İstanbul 1992, 295-296; Hasan Akyol, "Irak Selçukluları", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, s. 170; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengîler (Musul Kolu 1146-1233)*, Ankara 2013, s. 43.

Aksungur'u Musul valiliğine ek olarak Irak Şahneliğine tayin ederek Halifeyi teskin etmeye çalışmıştı. Fakat alınan tedbirler yeterli olmamış ve Aksungur 1122 yılında Dübeyş karşısında mağlup olmuştu. Dübeyş'in Musul ordusunu yenmesi ve Bağdat'a doğru yola çıkması üzerine Halife, Vasıt şehri karşılığında Musul valisinden tekrar yardım istemek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Musul Valisi, Altuntaş el-Aburî ve Zengî komutasında bir orduyu halifeye yardıma göndermişti. Birleşen Musul ordusu ve halifelik kuvvetleri, Dübeyş'i Mart 1123 yılında bozguna uğratmayı başarmıştı. İlk komuta ettiği savaştan büyük bir zaferle ayrılan ve Vasıt bölgesini de iktâ olarak alan Zengî böylece askerî kariyerine yöneticilik kariyerini eklemişti.

Dübeyş karşısında kazanılan zaferden sonra Musul Valisi Aksungur, Zengî'yi Haçlılara karşı girişeceği sefere katılmaya davet etti. Ancak Zengî, ona katılmak yerine Sultan Mahmud'un çağrısı üzerine Isfahan'a gitmeye tercih etti. Buradaki görüşmeler esnasında Sultanı etkilemeyi başaran Zengî'ye Vasıt'a ek olarak Basra bölgesi de iktâolarak verildi. O, Sultanın katından ayrıldıktan sonra Basra'ya geldi ve Emîr Gündoğdu'nun zengin dul eşiyle evlenmek suretiyle iktidarını güçlendirme imkanı yakaladı. Yaptığı evlilik sayesinde ekonomik anlamda da rahatlayan Zengî, Basra ve civarını yağmalayan Araplara karşı amansız bir mücadeleye girişerek şehir ve çevresinde huzuru temin etti.

1.2. Sultan Mahmud'un Bağdat Kuşatması Esnasında Zengi'nin Rolü (1126)

Halife Müsterşid, Dübeyş tehlikesini bertaraf ettikten sonra Irak'taki Selçuklu hâkimiyetinden kurtulmak için veziri İbn Sadaka'nın da desteğiyle harekete geçti. Halife ve veziri bu amaçla Aksungur'un yerine Bağdat Şahnesi olarak atanan Barankuş Zekevî'nin etkisini ortadan kaldırmak adına Türkmen ve Kürt emîrlerle işbirliğine girişti. Bu gelişmeler üzerine can güvenliğinden şüpheye düşen Barankuş, Sultan Mahmud'un yanına gitmek zorunda kaldı. Halife ilk amacına ulaşmanın verdiği cesaretle Selçuklulara karşı bir ordu kurmak için çalışmalara başladı. O, ayrıca Sultan Mahmud ile büyük Sultan Sencer arasını da açmaya çalıştı ise de başarılı olamadı. Halifenin faaliyetlerinden haberdar olan Sultan Mahmud Bağdat üzerine bir sefer düzenlemeye karar verdi. Selçuklu ordusunun yürüyüşe geçmesi üzerine paniğe kapılan Halife, savunma tedbirleri almaya başladıktan sonra Dicle Nehrini koruması ve Vasıt'ı ele geçirmesi için Afif adlı bir adamını görevlendirdi. Halife ayrıca sultana bir elçilik heyeti göndererek Bağdat'a seyahatini ertesi yıla

bırakmasını, Dübeys'in faaliyetleri yüzünden civarın harap olduğunu, gıda kıtlığı yaşandığını, pahalılığın had safhaya ulaştığını ve eğer ziyaretini ertelerse önemli miktarda parayı kendisine göndereceğini söyledi. Sultan, halifenin teklifinin zaman kazanmak için bir hile olduğunu anladığında Zengî'ye yardıma gelmesini bildirdi ve kendisi de Bağdat'a doğru yürüyüşüne devam etti.¹⁸²

Sultan Mahmud'un emri üzerine birliklerini toplayan Zengî, Basra bölgesinden Fırat Nehri vasıtasıyla hızlıca Vasıt'a geldi. O, buradan Afif'e haber yollayarak ilerlemesini durdurmasını ve geri çekilmesini bildirdi. Ancak talebi reddedilince muhatabının üzerine yürüdü ve kısa sürede onu mağlup etmeyi başardı. Zengî, eski dostlukları nedeniyle halifenin komutanını bağışlayarak Bağdat'a doğru yürüyüşüne devam etti. Bu sırada Sultan Mahmud, Babü's-Şemmâsiyye'de karargâhını kurmuş ve Halifeye barış teklifinde bulunmuştu. Halifenin yeni kurmakta olduğu orduya güvenerek barış teklifini reddetmesi üzerine sultan, 6 Ocak 1126'da askerlerini şehri hucüm ettirmişti. Selçuklu birlikleri kısa sürede şehre girmeyi başarmıştı. Ancak bu sırada hiç beklenmeyen bir olay savaşın seyrini değiştirmişti. Bir kısım Selçuklu askerlerinin savaşın en çetin anında halifelik sarayını yağmalamadığı sırada Bağdat halkı ayaklanmıştı. Halifelik ordusuna Bağdat halkının da yardım etmesiyle şehrin sokakları savaş alanına dönüşmüştü. Bu beklenmedik olay üzerine Selçuklu kuvvetleri, Halifelik ordusu ve Bağdat halkı arasında çok zor duruma düşmüştü. Tek bir hata Sultan Mahmud'un lehine ilerleyen savaşın birden Halife Musterşid'in lehine dönmesine neden olmuştu.

Bağdat'ta savaşın sokaklara taştığı sıralarda Zengî; Basra, Vasıt ve Batiha bölgesinden topladığı askerlerini hızlı hareket edebilmek için küçük kayıklara bindirerek Dicle Nehri üzerinden harekete geçirmişti. O, Erbil'in Kürt Emîri Ebu'l-Heycâ'yı saf dışı ederek Dicle Vadisinden hızla ilerledikten sonra nehir yoluyla, halifelik ordusunun arkasına dolaşmayı başarmıştı. Zengî'nin iyi donanımlı birlikleri nehir yolundan ve karadan Bağdat'a girerek, Selçuklu kuvvetlerinin yanında savaşa dahil olduğunda mücadelinin talihi bir kere daha Selçukluların lehine dönmüştü. Kısa sürede halifelik ordusu ve onun destekçisi Bağdat halkı çembere alınmış ve çok geçmeden mağlup edilmişti. Zorlukla kazanılan bu zafere rağmen Sultan Mahmud,

¹⁸² Münecimbaş, I, 161-162; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, X, 502-503; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 25; Muhittin Kapaşahin, "Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri", *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, yay. haz. M.Metin Hülâgü, Abdulkadir Yuvalı, Ali Aktan, Erhan Yoska, Muhittin Kapaşahin, Ankara 2014, s. 425.

komutanlarını dinlemeyerek Halife Müsterşid ile barış antlaşması imzalamıştı. Buna göre halife yüklü miktarda para, önemli sayıda at ve silah ödemek zorunda kalmakla birlikte Bağdat'ta hâkim olmaya devam edecekti.¹⁸³

Zengî, Bağdat kuşatması sırasında askerî yeteneğini ortaya koyduğu gibi kazandığı başarılarıyla göz doldurmuştur. Onun Fırat Nehrini kullanarak Vasıt'a ulaştıktan sonra burayı kurtarması ve Dicle Nehrini kullanıp Bağdat'a girmesi hem kara hem de nehirde etkili bir konumda olduğunun göstergesi niteliğindedir. Savaş esnasında da birliklerini iyi idare etmeyi başarmış, Selçuklu kuvvetlerinin düştüğü yağma hatasına düşmeden tüm savaşın seyrini değiştirmiştir. Ayrıca kısa sürede kazandığı başarılar Sultan Mahmud ile olan ilişkilerini daha da geliştirmesine de neden olmuştur. Sultan, hem halifenin olası isyanına karşı bir önlem almak hem de Zengî'yi ödüllendirmek için onu, Nisan 1126 yılında Bağdat şahneliği görevine getirmiştir. Ancak buradaki görevi uzun sürmeyecek, Musul'daki gelişmeler, onun kariyerinde yeni bir başlangıcın habercisi olacaktı.

2. Zengî'nin Musul Valisi Olması ve İlk Faaliyetleri

Musul ve Halep Valisi Aksungur el-Porsukî, 26 Kasım 1126'da Musul Ulu Camisinde öldürüldükten sonra yerine oğlu İzzeddin Mesud geçmişti. Onun Valiliği Sultan Mahmud tarafından onaylandıktan sonra yanına vezir olarak Çavlı¹⁸⁴ gönderilmişti. Mesud bir sene dahi sürmeyen iktidarı sırasında anlaşmazlığa düştüğü Dimaşk Atabeyi Tuğtekin üzerine çıktığı bir sefer sırasında vefat etmişti. Bu haber üzerine harekete geçen Çavlı, onun kardeşini valiliğe getirmek için Bağdat'a bir elçilik heyetiyle beraber yüklü miktarda para gönderdi. Heyette bulunan Kâdı Bahaaddin Ebu'l-Hasan Ali el-Kasım eş-Şehrizurî ve Salahaddin Muhammed el-Yağıbasan, Çavlı'dan çekindikleri için ve Zengî'nin naibi Nasîruddin Çakır ile

¹⁸³ Müneccimbaşı, I, 162-163; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 503-504; el-Azimî, *Tarih*, s.62; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 368-369; Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, II, 54; Hamdullh Müstevfî-i Kazvînî, *Târih-i Güzide*, s. 80; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mirhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, Ankara 2015, s. 200; Hüseyin Kayhan, "Abbasiler Dönemi (750-1258), *Orta Çağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İstanbul 2016, s.190; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 27; ayn. mlf. "Irak Selçukluları", s. 299; Osman Gazi Özgüdenli, "Müsterşid-Billâh", *DİA*, XXXII, 145; Abdülkerim Özaydın, "Mahmûd b. Muhammed Tapar", *DİA*, XXVII, 372; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2015¹⁰, s. 76; Hüseyin Kayhan, "Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri", *TÜRKLER*, IV, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 674-675.

¹⁸⁴ Aksungur el-Porsukî'nin eski Türk memlûküdür.

anlaşarak Zengî'nin Musul valisi olması için girişimlerde bulundular. Buna ek olarak Zengî'nin Dübeys karşısında kazandığı zafer, Basra ve Vasıt yöneticisi olarak sağladığı istikrar itibarını arttırmıştı. Son olarak Bağdat kuşatmasında gösterdiği üstün başarıları ile kendini kanıtlayan Zengî'nin artık daha önemli bir göreve getirilmesi gerektiğini düşünen Sultan, onu 1127'de Musul Valisi ve aynı zamanda oğulları Alp Arslan ve Farukşah'a atabey ilan etti. Zengî bu tarihten sonra "İmâdeddin" unvanıyla anılmıştı.¹⁸⁵

İmâdeddin Zengî, Musul Valisi ve Atabey olduktan sonra kalabalık bir kabileyle Musul'a doğru yola çıktı. Bunu haber alan Çavlı askerleriyle birlikte onu karşılamaya çıkarak atından inip huzurunda yer öptü. Atabey yanında Çavlı olduğu halde şehre girdi. İç kaleye ve şehre kendi adamlarını yerleştirdikten sonra şehirdeki hâkimiyetini pekiştirmek için harekete geçti. Bu kapsamda bir tehdit olabileceğini düşündüğü Çavlı'yı şehirden uzaklaştırmak için ona Rahbe'yi iktâ olarak verdi. Daha sonra vali olmasında kilit rol oynayan Nâsireddin Çakır'ı Musul Kalesi dizdarlığına, Salahaddin Yağıbasan'ı Emîr-i hacıbliğe, Bahaaddin eş-Şehrizurî de kadı el-kudatlığa ve özel danışmanlığa getirdi. Böylece hem Musul Valisi olmasında büyük yardımlarını gördüğü kişilere borcunu ödemiş hem de en önemli mevkilere güvendiği devlet adamlarını atamıştı.

İmâdeddin Zengî, Musul'da düzeni sağladıktan sonra hâkimiyet alanını genişletmek için hazırlıklara başladı. İlk olarak Cizre (Ceziretu İbn-i Ömer) valisine kendisine tabi olması için haber gönderdi. Ancak isteğinin reddedilmesi üzerine ilk seferini bu şehir üzerine gerçekleştirdi. Musul kuvvetleri tarafından kuşatılan şehrin valisi tabiyetini bildirmek zorunda kaldı.¹⁸⁶

¹⁸⁵ el-Azimî, *Tarih*, s.63; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 369; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 508-509; Abû'l-Farac, II, 360; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 157; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 82; İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, trans. Baron Mac-Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, I, Lübnan 1970, 540; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 28; Coşkun Alptekin, "Musul Atabeyliği", *DGBİT*, VII, İstanbul 1992, 535; Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, s. 63; İbrahim Kafesoğlu, Hakkı Dursun Yıldız, Erdoğan Merçil, Müslüman, *Türk Devletleri Tarihi (Osmanlılar Hariç)*, İstanbul 1999; W.B. Stevenson, *The Crusaders In The East*, Beyrut 1968, s. 122; Taef el-Azhari, *Zengi and the Muslim Response to the Crusades*, London 2016, s. 21; Taef el-Azhari, *The Saljugs of Syria During The Crusades 463-549 A.H/1070-1154 A.D*, Berlin 1997, s. 231; Philip K. Hitti, *History of The Arabs*, London 1953, s. 644; Clifford Edmund Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 191; Osman Gürbüz, "XII. Yüzyıl İslâm Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmâdeddin Zengî" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 38 (2012), s. 54.

¹⁸⁶ İbn Şeddâd, *Cizre Tarihi*, çev. Hüseyin Güneş, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/III (2011), 139-140.

Zengî'nin bir sonraki hamlesi de komşularına karşı yapılmıştı. Bu sırada Musul kuzeyden Mardin ve Hısn-ı Keyfa Artukluları, kuzeydoğudan Ahlatşahlar¹⁸⁷, batıdan karışıklıklar içinde bulunan Halep ve Dımaşk Atabeyliği, güneyden de Irak Selçukluları ile çevriliydi. İlk olarak Belek'in ölümüyle karışıklık içinde bulunan Artuklar üzerine yürüdü. 1127 senesinde Mardin Artuklularının elinde bulunan Nusaybin'i kuşattı. Bu şehir Musul'un savunması açısından önemli bir şehir olmasının yanında Seruç ve Harran ile beraber Güney Anadolu'dan Suriye'ye açılan kilit bir rol üslenmişti. Mardin Artuklu Emîri Timurtaş, Musul Valisine karşı tek başına mücadele edemeyeceğini anlayınca amcasının oğlu Hısn-ı Keyfa Artuklu Emîri Rükneddîn Davud'dan yardım istemişti. Sonrasında Davud'dan gelen yardımı beklemek üzere Mardin'e çekilmiş ve Nusaybin'e mektup yazarak beş güne kadar yardıma geleceğini bildirmişti. Fakat onun güvercinle yolladığı mektup Zengî'nin eline geçince, kurnaz Musul Valisi kaledekilere yirmi gün daha dayanmalarını bildiren sahte bir mektup yazmıştı. Neticede Nusaybinliler bu kadar uzun bir süre boyunca Musul birliklerine karşı koyamayacaklarını düşünerek teslim olmuşlardı. Böylelikle Zengî Nusaybin gibi önemli bir yeri kısa sürede ele geçirmeyi başardığı gibi Artuklulara karşı giriştiği ilk mücadeleden de zaferle ayrılmıştı.¹⁸⁸

İmâdeddin Zengî, Nusaybin'i zapt ettikten sonra Sincar'a ilerlemiş ve hiçbir direnişle karşılaşmadan buraya da hâkim olmuştu. Ardından Habur'a birlikler gönderip burayı da sınırlarına katmıştı. Onun başarıları Haçlı baskısı altında olan Harran bölgesi ahalisinin kendisinden yardım istemesine sebebiyet vermişti. Bu yardım isteği üzerine aynı yıl Harran'a ilerleyen Zengî, şehir halkı tarafından sevinç gösterileriyle karşılanmıştı.

Öte yandan mücadele ettiği Artuklulara karşı zafer kazansa da onların kolay pes etmeyeceğini biliyordu. Ayrıca bir an önce Halep şehrini de ele geçirmek istiyordu. Bu nedenle Urfa Kontu Joscelin ile bir barış anlaşması imzalamıştı. O, böylece hem Suriye meseleleriyle uğraşmak hem de olası Artuklu tehdidine karşı hazır olma fırsatını yakalamıştı.

¹⁸⁷ Ahlatşahlar hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 2015³, s. 92-123. Ayrıca bkz. Faruk Sümer, "Ahlatşahlar", *DİA*, II, 24-28.

¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, X, 510-511; Süryani Mikhael'e göre Zengî'nin şehri almasından sonra Nusaybinliler isyan ederek Timurtaş ile birleştiklerini, fakat Zengî'nin buraya gelerek tekrar yönetimi ele geçirdiğini yazmaktadır. bkz. Süryani Mikhael, II, 109; Aydın Usta, "İmâdeddîn Zengî ve Artuklular" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/2 (2007), 125-126.

3. Zengî'nin Halep'e Hâkim Olması ve İlk Faaliyetleri

Zengî söz konusu anlaşmanın akabinde Halep'e yöneldiği sıralarda şehirde büyük karışıklar yaşanıyordu. Aksungur el-Porsukî'nin ölümünden kısa bir süre sonra oğlu Mesud'un da ölmesiyle birlikte Halep idaresi başsız kalmıştı. Mesud ölmeden önce yönetimi Kutlu Aba'ya bırakmıştı. Ancak iç Kale muhafızı Kuman buna karşı çıkmıştı. Yine de Kutlu aba, ona 1000 dinar vermek suretiyle Kaleyi de ele geçirmeyi başarmıştı. Bununla birlikte çok geçmeden göstermiş olduğu kötü yönetim sebebiyle tepki çekmeye başlamıştı. Bu zulme daha fazla dayanamayan halk ve milis kuvvetleri birleşerek Reis Fazl b. Bedi önderliğinde ayaklanmışlardı. Gelişmeleri haber alan Haçlıların da şehre bağlı yerleri yağmalamasıyla durum daha da kötüleşmişti. Zengî olanları öğrendiğinde derhal harekete geçmişti. O, Sultan Mahmud'un Musul, Cezire ve Suriye'yi kendisine ıktâ olarak verdiğini gösteren berat ile Emîr Sungur Dıraz ve Emîr Hasan Karakuş'u önden Halep'e göndermişti. Sungur ve Karakuş şehre gelerek kısa sürede düzeni sağlamışlardı. Kendisi ise ana orduyla ilerleyip yolu üstündeki Menbiç ve Buzâa'yı ele geçirdikten sonra Halep'e ulaşmıştı. Şehrin ahalisi, babası Aksungur'un iyi yönetimini unutmamıştı. Bu nedenle onun gelişi büyük sevinç gösterileriyle karşılanmıştı(Haziran 1128).¹⁸⁹

Zengî ilk olarak babası Aksungur'un mezarını şehre taşıyarak Züccaciye Medresesi'ne naklettirmişti. Yine hâkimiyetini pekiştirmek adına Belek'in dul eşi Melik Rıdvan'ın kızıyla evlenmişti. Ayrıca Halep halkının gönlünü kazanmak için de birçok iktalar dağıtmıştı. Böylece 1096 yılında yetim ve öksüz olarak ayrıldığı Halep'e 1128 yılında Musul, Cizre, Nusaybin, Habur, Harran, Sincar, Menbiç ve Buzâa şehirlerinin hâkimi olarak gelmeyi başarmıştı.

Halep uzun yıllardan beri ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların yanında Haçlı baskısı altında harap olmuştu. İmâdeddin Zengî'nin burayı almasından kısa süre sonra uzun yıllardır yaşamadığı zenginliğe ve istikrara sahip olmuştu. Buna ek olarak Zengî'nin

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 513-514; İbn Kalânîsî, s. 97; Ibn al-Qalanîsî, *The Damascus Chronicle of The Crusades*, ing. trans. H.A.R. Gibb, London 1967, s. 182-183, ; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 371; Urfalı Mateos, s. 286; el-Azimî, *Tarih*, s. 63; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 32; Alptekin, "Musul Atabeyliği", s. 535; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. M.A. Kılıçbay, İstanbul 1998², s. 144-145; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, s. 87; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler*, s. 46; W.B. Stevenson, *The Crusaders In The East*, s. 124; Runciman, s. 149; Taef el-Azhari, *The Saljugs of Syria*, s. 235; Taef el-Azhari, *Zengi and the Muslim Response to the Crusades*, s. 21; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 136; Bezer, "Zengî, İmâdüddin", s. 259.

Halep'e hâkim olmasıyla beraber Haçlıların tehditi de tamamen ortadan kalkmıştı. Halep valiliğine Yağıbasan'ı getirirken reisliğe Ebû'l-Hasan Ali b. Abdurrezzak'ı tayin etmiş ve sonrasında Sultan Mahmut'un katına gitmek üzere buradan ayrılmıştı.

Zira Suriye'deki olumlu gelişmelere rağmen Irak Selçuklu Devleti'nde Zengî'nin iktidarını tehdit eden bazı gelişmeler yaşanmaktaydı. Büyük Sultan Sencer, Halifeye karşı kullanmak üzere her zaman elinde tuttuğu Dübey's'i Musul valisi yapmak istiyordu. Bu durumu haber alan Atabey, 100.000 dinar ve birçok hediyelerle birlikte Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un yanına giderek üç gün boyunca onun yanında kaldı. Getirdiği hediyeler ve parayla Sultan Mahmud'un gözündeki güvenini tekrar sağlamayı başardı. Sultan daha önceden birçok yardımını gördüğü ve iki oğluna atabey yapacak kadar güvendiği Zengî'yi durmadan sorun çıkaran, her uygun fırsatta isyan eden ve Halifenin çekindiği Dübey's'e göre Musul valiliği için daha uygun buldu. Hatta bununla da yetinmeyerek Cezireteyn, Şam ve Halep'i de kendisine iktâ etti.¹⁹⁰

3.1. Dımaşk Atabeyliği (Tuğ-Tekinliler) İle Olan Mücadeleler

Zengî, küçük yaştan beri Haçlılarla mücadelenin içinde bulunmuş ve birçok sefere bizzat katılmıştı. Bu süre zarfında başarısızlıklar görmüş ya da kazanılan zaferlerin uzun süreli kazanımlar getirememesine şahit olmuştu. Bu durumun en büyük sebebinin Müslüman emîrlerin ve beylerin kendi çıkarları doğrultusunda Haçlılarla ittifak kurması veya seferlere katılmaması olduğunun farkına varmıştı. Dolayısıyla Zengî diğer Musul valilerinden farklı olarak ilk iş Haçlılarla mücadeleden kaçınmış ve Müslümanlar arası birliği oluşturmaya çalışmıştı. Bu hedefini gerçekleştirmek için Cizre, Nusaybin, Habur, Harran, Sincar, Menbiç, Buzâa ve Halep'i alarak işe başlamıştı. Onun asıl hedefiyse birleşik Suriye'idi. Amacını gerçekleştirmek için Halep ile beraber Suriye'nin en önemli şehri olan Dımaşk'a da hâkim olması gerektiğini biliyordu. Daha önce Dımaşk Atabeyi Tuğtekin'in 1128 yılındaki ölümünden, Dübey's'in Musul Valisi olma ihtimali yüzünden yararlanamamıştı.

¹⁹⁰ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 157; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 517; el-Azîmî, *Tarih*, s.64; İbn Kesîr, Zengî'nin ödeyeceği miktarın her yıl 100bin dinar olduğunu ve hem halife hem de sultana ödeyeceğini yazmıştır. bknz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 372; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 33; Alptekin, "Musul Atabeyliği", s. 536; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler*, s. 46.

Geçen süre zarfında Tuğtekin'in oğlu Börî, Dımaşk'ta hâkimiyetini kurmayı başarmıştı.

Zengî, Dübeys meselesini hallettikten sonra söz konusu planlarını uygulamaya koymaya başladı. O, Haçlılara karşı cihad ilan ederek Dımaşk Atabeyi Börî'den yardım istedi. Aslında bu ustaca hazırlanmış bir plandı. Böylece Dımaşk'ı ve ona bağlı yerleri asker açısından zayıf bırakmayı amaçlamıştı. Öyle ki onun planlarını anlayan Börî, endişeye kapılarak yardım gönderip göndermeme konusunda kararsız kalmıştı. Fakat Zengî'den kendi ülkesine ve askerlerine zarar gelmeyeceğine dair garanti aldıktan sonra Şemsü'l-Ümera el-Havâs komutasında 500 süvari ve birçok emîrini yardıma göndermişti. Ayrıca oğlu Hamâ Valisi Bahaüddin Sevinç'e de haber yollayarak adamlarıyla beraber Musul birliklerine katılmasını emretmişti. Zengî başlangıçta Sevinç'i ve Dımaşk'tan gelen emîrleri gayet iyi bir şekilde misafir etmesine karşın bir süre sonra hepsini tutuklatmıştı. Ayrıca tüm hazinelerini ve ağırlıklarını yağmalattırdıktan sonra onları Halep Kalesine hapsetmişti. Bu sayede Hamâ Valisini ve birliklerini saf dışı etmiş ve şehri savunmasız bir hale getirmeyi başarmıştı. Ayrıca Dımaşk'ın emîrlерinin ve 500 süvarisinin ele geçirilmesi Hama'ya gelecek yardım ihtimalinin de ortadan kalkması anlamına geliyordu.

Zengî planladığı hile sayesinde zayıflattığı düşmanı üzerine harekete geçti. Bu sırada kendisine katılan Hıms Emîri Kırhân ile beraber Hamâ'yı kuşattı. Lidersiz ve yeterli askerden yoksun haldeki şehri 24 Eylül 1130 yılında ele geçirdi.¹⁹¹ Musul kuvvetlerinin şehri ele geçirmesine yardımcı olan Hıms Emîri, Zengî'den Hama'nın valiliğini istedi. Bu isteği ilk başta olumlu karşılayan ancak birleşik Suriye hedefinde Emîr Kırhan'ın, Hamâ ve Hıms hâkimi olarak ileride bir tehdit olacağını düşünen Musul Atabeyi, onu tutuklatmayı daha uygun gördü. Ardından lidersiz kalan Hıms üzerine yürüdü. Zengî kuşatmanın uzamaması için Kırhan'a bir mektup yazdırttıktan sonra şehri savunan oğlu ve komutanlarına gönderdi. Ancak mektubun zorla yazdırıldığını anlayan müdafiler teslim olmaya yanaşmadı. Bu sırada Börî'nin Haçlılarla mücadele etmesi ve birçok askerin daha önceden esir alınmış olması nedeniyle Dımaşk'tan Hıms'a hiçbir yardım gönderilemiyordu. Ayrıca Zengî'ye bağlı birliklerin şehre uzanan tüm yolları tutması yüzünden Hıms zor durumda

¹⁹¹ İbn Kalânîsî, s. 109-110; el-Azimî, *Tarih*, s.66; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 159; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi-t-târih*, X, 520-521; W.B. Stevenson, *The Crusaders In The East*, s. 126; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, s. 89-90; Taef el-Azhari, *Zengi and the Muslim Response to the Crusades*, s. 66; Taef el-Azhari, *The Saljugs of Syria During The Crusades*, s. 235.

kalmıştı. Fakat her şeye rağmen güçlü surlar onların savunma azimlerini yükseltiyordu. Ayrıca kış mevsimi de gelmek üzereydi. Bu nedenle Musul Atabeyi kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve Halep'e döndü. Dımaşk'a karşı ilk seferinde istediğini alamayan Zengî, Seyfü'd-Devle Savâr b. Ay-Tegin'i¹⁹² Halep Valiliği görevine getirdi.

3.2. Haçlılarla Yapılan Mücadeleler

Zengî, Dımaşk Atabeyliğine ait olan Hamâ'yı aldıktan sonra Haçlılarla mücadele etmek için hazırlıklara başladı. Hedefindeki yer Esârib Kalesiydi. Adı geçen kale Halep'in savunması açısından öneminin yanında Antakya Prinkepsliği arazisini koruyor olmasından dolayı da ele geçirilmesi gereken bir kaleydi. Burası 1110-1111 yılına kadar Halep'e bağlı olmakla birlikte bu yıldan sonra Antakya Prinkepsliği'nin eline geçmişti. Antakya'daki karışıklıklardan istifade etmek isteyen Zengî derhal harekete geçti. Bu sırada Antakya Prenkepsi II. Bohemund'un 1130 yılındaki ölümünden sonra iktidar hırsına sahip olan eşi Alice¹⁹³ Yerli Hristiyanlardan¹⁹⁴ aldığı destekle şehre hâkim olmuştu. Bundan sonra Kudüs Krallığı'na karşı iktidarını sağlayabilmek adına Zengî'ye bir mektup yazarak ittifak teklif etmişti. Ancak mektubu taşıyan elçi Zengî'ye ulaşmadan Kudüs Kralı II. Baudouin tarafından ele geçirildi. Bunun üzerine büyük işkencelere uğrayan ve tüm bildiklerini itiraf eden ulak, idam edildi. Zengî'nin Antakya'ya müdahalesinden evvel bölgeki hâkimiyeti sağlamak isteyen kral, yanında damadı Anjou Kontu Foulque(ö.1143) olduğu halde süratle Antakya'ya yürüdü. Fakat şehre vardığında kızının, kendisine kapıları kapatmış ve bazı savunma önlemleri almış olduğunu gördü. Bunun üzerine Urfa Kontu Joscelin'i yardıma çağırdı. Bu sırada Antakya'daki Latinler Yerli Hristiyanlarla işbirliği yapan Alice'e karşı harekete geçmişti. Norman şövalyesi Guillaume d'Aversa ve Latin keşiş Pierre şehrin kapılarını Kudüs Kralına açtılar. Kral, Joscelin'i Dük kapısından, damadı Foulque'u da Aziz Paulus kapısından şehre soktukten bir gün sonra Antakya'ya girdi. İç kaleye sığınan Alice, babasından af dileyerek teslim oldu. Neticede Urfa Kontu Joscelin'i, torunu Constance'ın

¹⁹² Savar hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Işın Demirkent, "Haçlılara Karşı Mücadelede Başarılı Bir Türk Kumandanı: Savar", *Belleten*, XLVIII/191-192 (1984), 453-479.

¹⁹³ Alice hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Aydın Usta, "Haçlı Seferlerinde Kadın", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, İstanbul 2011, s. 317-318.

¹⁹⁴ Haçlı seferleri sırasında yerli Hristiyanlar için bkz. Aydın Usta, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler", *Belleten*, LXXVII/279 (2013), 365-402.

naipliğine getiren II.Baudouin Alice'i de Lazikiye'ye sürgüne göndererek Antakya Prinkepsliğini kendine bağladı.¹⁹⁵

Antakya'daki bu gelişmelere rağmen Zengî Alice'in mektubundan mı iç karışıklar içinde olan Haçlıların zaafından yararlanmak istediğinden mi bilinmez 1130 yılında Esârib'i muhasaraya başladı. Haçlılar bu kalenin önemini bildiklerinden kısa sürede Esarib'e destek için yola çıktı. Haçlıların yaklaştığı haberini alan atabey, komutanlarıyla istişare yaptı. İbnü'l-Esîr'in ifadelerine göre komutanlar "*Haçlıların kendi topraklarında savaşa girmek sonu belli olmayan bir işe girişmek olur.*" sözleriyle savaştan kaçınmışlardı. Fakat yine aynı yazarın ifadelerine göre Zengî "*Eğer Haçlılar bizim onlardan kaçıp geri döndüğümüzü görürlerse hırsları daha da artar ve bizi takip edip ülkemizi tahrip ederler. Sonuç ne olursa olsun onlarla karşılaşmalıyız*" diyerek savaş yanlısı olduğunu göstermişti.¹⁹⁶ Neticede büyük bir cesaret ile giriştiği savaşta Haçlıları mağlup eden ve sonrasında Esarib'i ele geçiren Zengî, daha sonra Harim'e ilerleyerek burayı da kuşatmıştı. O, ayrıca Halep Valisi Savar'ı Urfa arazisini yağma ile görevlendirmişti. Ancak Haçlıların güçlü savunması ve Artukoğullarının büyük bir orduyla harekete geçtiklerini duyunca kuşatmayı kaldırıp Joscelin ile ateşkes anlaşması yapmış ve Artukoğullarına karşı harekete geçmişti.¹⁹⁷

3.3. Artukoğullarıyla Yapılan Mücadeleler

Zengî'nin artan gücüne karşı Timurtaş ve Davud güçlerini birleştirmişlerdi. Onlara Amid Hâkimi İnaloğlu İl-Aldı ile birçok Türkmen de katılmıştı. İbnü'l-Esîr, Artukoğullarının ordusunun 20.000 kişiden oluştuğunu söylerken Zengî'nin ise sadece 4.000 kişilik bir ordusu olduğunu kaydetmektedir.¹⁹⁸ Dara'nın aşağısındaki Serce'de 1129-1130 yılında iki ordu karşı karşıya geldiğinde Artuklular sayıca üstün

¹⁹⁵ Willermus Tyrensis (William of Tyre), *Historia rerum in partibus tranmarinis gestarum*, trans. A. C. Krey - E. A. Babcock, *A History of Deed Done Beyond the Sea*, II, New York 1943, s. 44-45; Runciman, II, 151-152; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 136-137; ayn. mlf. "Haçlı Seferlerinde Kadın", s. 317.

¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 523-524.

¹⁹⁷ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, II, 429; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 523-524; el-Azimî, *Tarih*, s.67; Süryani Mikhael, II, 95-96; Abû'l-Farac, II, 363; Ebu'l-Fidâ, *Tarihu Ebi'l-Fidâ*, III-IV, 3-4; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, s. 94; Runciman, II, 151-152; W.B. Stevenson, *The Crusaders In The East*, s. 128-129; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 51; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 136; Usta, "Haçlı Seferlerinde Kadın", s. 317; Küçükşipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 124-125.

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 524.

olmalarına rağmen Zengî'nin direncini kırmayı başaramamışlardı. Buna birde aralarında çıkan anlaşmazlıklar eklenince Musul Atabeği az sayıdaki ordusuyla büyük bir zafer kazanarak Dara bölgesini ele geçirmişti. Savaş esnasında Timurtaş'ın birlikleri önemli kayıplar verdiğiinden Mardin'e çekilmek zorunda kalmıştı. Daha az kayıp veren Davud ise Musul Atabeyliğine ait olan Cizre bölgesini yağmalamaya başlamıştı. Durumu haber alan Zengî, hızla şehrin yardıma koşunca Artuklu kuvvetleri geri çekilmiş ve takip edilmemek için yolları tutmuştu. Bunu gören Atabey takibi daha fazla sürdürmeyi göze alamamıştı.¹⁹⁹

3.4. Dübeys b. Sadaka'nın Yakalanması

Sultan Sencer Mezyedîlerin Reisi Dübeys'i, Halifeye karşı bir koz olarak Irak'a yolladıktan sonra Sultan Mahmud'a da Hille'nin tekrar ona verilmesini bildirmişti. Ancak onun isyana meyilli olması nedeniyle Büyük Sultanın bu isteği gerçekleştirilmemişti. Dübeys de kısa süre sonra bedevilerle de iş birliği yaparak birçok yerde yağmacılığa başlamıştı. Son olarak Basra'nın yağmalaması üzerine Sultan Mahmud büyük bir orduyu onu yakalamakla görevlendirmişti. Kalabalık Selçuklu kuvvetleri karşısında tutunamayacağını anlayan Dübeys, Halife Müsterşid ile arasındaki anlaşmazlığın da devam etmesi nedeniyle Irak'da hâkimiyet kurma umudunu kaybetmişti. Ancak Suriye'de meydana gelen bazı gelişmeler onun için yeni fırsatlar ortaya çıkarmıştı.

Dımaşk Hâkimi Böri, Haşîşîler tarafından saldırıya uğramış ve ağır bir şekilde yaralanmıştı. Bu arada Serhâd²⁰⁰ Valisi Fahrü'd-Devle Gümüş-Tegin'in ölmüş olmasını fırsata çevirmek isteyen eşi, Dübeys'ten derhal buraya gelerek kendisiyle evlenmesini istemişti. Bu teklif Dübeys için büyük bir fırsattı. Çünkü Irak'a nispetle Suriye'de bir devlet kurma şansı daha fazlaydı. Durumu değerlendirmek için adamlarıyla beraber derhal yola çıktı. Ancak bölgeye yabancı olması nedeniyle kayboldu. Bu sebeple askerlerin bir kısmı geri dönerken, bir kısmı da susuzluktan ölmüştü. Nihayetinde uzun bir yürüyüşten sonra yanında kalan az miktarda askeri ile Guta'nın doğusundaki Benu Kılât'da bir bedevi kampına sığınmayı başarabilmişti. Ancak gelişmeleri öğrenen Böri, ağır yaralı olmasına rağmen, Dübeys gibi birinin

¹⁹⁹ Süryani Mikhael, II, 109; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, X, 524-525; Usta, "İmadedîn Zengî ve Artuklular", s. 126; Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, s. 63.

²⁰⁰ Havran bölgesinde bulunan Dımaşk'a bağlı yerleşim yeri bkz. Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017, s. 221.

devleti için oluşturacağı tehlikeyi bildiğinden onun üstüne bir ordu yollamıştı. Dimaşk kuvvetlerinin kısa sürede Benu Kılât'a ulaşmasıyla tarihinde asi Arap reisi yakalanmıştı(6 Temmuz 1131). Dübeys'in, Dimaşk Hâkimi tarafından yakalanmasını Büyük Sultan Sencer ile Musul Valiliği yüzünden açılan arasını düzeltmek için kullanmak isteyen Zengî, hemen Dimaşk'a elçiler göndermişti. Bu sırada Böri, Dübeys'i Halifeye teslim etmeyi düşünmüş ve Halifeden onu alması için bir heyet göndermesini istemişti. Ancak Musul Atabeyinden karşı koyamayacağı bir teklif gelmişti. Dübeys'e karşılık oğlu Sevinç'i ve Dimaşk emîrlerini bırakmasının yanında 50.000 dinar ödemeyi öneren Zengî'nin teklifi karşısında Böri'nin fikri değişmişti. İki tarafın anlaşması üzerine esir değişimi Dimaşk-Hıms yolu üzerindeki Kâra'da 2 Ekim 1131 tarihinde gerçekleşmişti. Zengî, Dübeys'i gayet iyi bir şekilde karşılımış ve en iyi atlarını hediye edip bir miktar para vererek onu serbest bırakmıştı. Böylece Sultan Sencer'in gözündeki itibarını arttıran Musul Atabeyi, Dübeys'i almaya gelen halifelik elçilerini de yakalamıştı.²⁰¹

4. İmâdeddin Zengî'nin, Irak Selçukluları ve Abbasilerle Olan Münasebetleri

4.1. I. Bağdat Seferi

Zengî, Artuklular, Haçlılar ve Dimaşk Atabeyliğiyle yaptığı mücadeleleri kazanarak Suriye'nin ve el-Cezire'nin en güçlü lideri konumuna gelmişti. Ancak giriştiği Hıms seferi sırasında Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un (10 Eylül 1131) ölüm²⁰² haberini alması üzerine Suriye'deki işleri Halep Valisi Savar'a bırakıp süratle Irak'a yönelmişti. Onun gidişiyle birlikte Savar Haçlılara karşı önemli başarılar kazansa da hem Suriye'de hem de Cezire'de fetih hareketleri bir süre durmuştu.

²⁰¹ İbn Kalânîsî, s. 113; el-Azimî, *Tarih*, s.68; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 160; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, X, 527-528; Abû'l-Farac, s. 363; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, çev. D.Ahsen Batur, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, İstanbul 2014, s. 254- 256; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 34-35; Alptekin, "Musul Atabeyliği", s. 536; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler*, s. 47; M. A. Köymen Dübeys'in Serhad Valisinin dul karısıyla evlenmek için değil Haçlılarla müttefiklik kurabilmek için Suriye'ye geldiğini yazmaktadır. bknz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu, II, İkinci İmparatorluk Devri*, s. 170-173; Özaydın, "Dübeys b. Sadaka" s. 14.

²⁰²İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, X, m531; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 257; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mirhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 203; Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, İstanbul 2014, s. 441; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 86; Ebu'l-Fidâ, *Tarihu Ebi'l-Fidâ*, III-IV, 5.

Türk devletlerinin çoğunda olduğu gibi Selçuklularda da “ülke hanedan üyelerinin ortak malıdır” anlayışı hâkimdi. Bu durum Sultan Mahmud’un ölümünden sonra Zengî’nin atabeyliğini yaptığı küçük yaştaki Melik Alp Arslan’a Irak Selçuklu Sultanı olma hakkı veriyordu. Onun üzerinden tüm Irak’a hâkim olmak isteyen Atabey ordusunu güçlendirmeye koyuldu ve Halifeden hutbenin Alp Arslan’ın adına okunmasını istedi. Ancak taht karışıklığını kendi iktidarı için fırsat gören Halife, Alp Arslan ve diğer taht iddiacılarının adlarını hutbelerde okutmayı reddetti. Zengî’nin, Halifeden istediğini alamamış olmasına ek olarak tahtın diğer iddiacılarının da giderek güçlü bir konuma gelmesi bütün dengeleri değiştirdi.

Nitekim ölen Sultanın kardeşi Mesud Hemedan civarından topladığı askerlerle Irak Selçuklu tahtı için harekete geçmişti. Sultan Mahmud’un oğlu ve ölmeden önce veliaht ilan ettirdiği Davud ise Azerbaycan ve Cibâl’a hâkim olmasının yanında birçok devlet adamının desteğini almıştı.²⁰³ Melik Alp Arslan’ı tek başına tahta geçiremeyeceğini anlayan Atabey, Mesud’un yardım isteğini geri çevirmemişti.

Melik Mesud hutbeyi kendi adına okutmak ve Irak’taki konumunu güçlendirmek için Bağdat’ı üzerine yürümeyi kararlaştırmıştı. Amacını gerçekleştirmek için kısa süre önce anlaştığı Zengî’yi de yardıma çağırarak büyük bir orduyla harekete geçmişti. Ancak bu sırada Fars ve Huzistân Meliki Selçukşah da mücadeleye dahil olmuş ve Atabeyi Karaca es-Sâkî ile birlikte Mesud ve Zengî’den önce Bağdat’a girmişti. Halife tarafından güzel bir şekilde karşılanan Selçukşah kardeşine karşı Atabey Karaca’yı görevlendirmişti. Derhal harekete geçen Karaca, Melik Mesud ile birleşmek için ordusuyla Bağdat’a doğru ilerleyen Zengî’yi Tekrit yakınlarındaki Semerra’da pusuya düşürmüştü. Büyük kayıplar veren ve Tekrit şehrine çekilmek zorunda kalan Musul Valisi, kale komutanı Necmeddin Eyyub tarafından çok iyi bir şekilde ağırlanmıştı. Necmeddin Eyyub ayrıca Musul kuvvetlerinin sorunsuz geri dönebilmesini sağlamak için sallar hazırlatmıştı. Bunlar sayesinde herhangi bir saldırıya uğramadan sağ salim başkentine dönen Zengî, ordusunu dağılmaktan kurtarabilmişti.²⁰⁴

²⁰³ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam Fî Târîhi’l-Mulûk ve’l-Ümem*, Haydarâbâd 1359, X, 24.

²⁰⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 532; İbnü’l-Verdî, *Selçuklular*, s. 87; Abû’l-Farac, II, 364; İbn Hallikan Eyyubilerin Revadi Kürtlerinden olduğunu yazmaktadır. bkz. İbn Hallikan, *Vefeytü’l-A’yan ve Enbau Ebnai’z-Zaman*, III, 480; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 36; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi Abbasilerin İkinci Dönemi (447-656/1055-1258)*, IV/V, İstanbul 1986, 96.

Sonrasında kendisine yapılan bu iyiliği unutmamış ve Eyyubi ailesini yanında hizmete alarak onlara büyük bir itibar vermiştir. Bu durum oğlu Nureddin Mahmud zamanında da devam etmişti. Eyyubi ailesi de Zengîlerin hizmetinde Dımaşk'ın alınmasında ve Mısır'ın fethi başta olmak üzere birçok başarıda önemli rol oynamıştı.

4.2. II. Bağdat Seferi

Melik Mesud, Musul kuvvetlerinin bozguna uğramasına rağmen Bağdat'a gitmekten vazgeçmemişti. Ancak bu sırada Büyük Sultan Sencer'in karışıklara son vermek için Irak'a yöneldiği haberleri onu, Halife Müstersid, kardeşi Selçukşah ve atabeyi Karaca ile anlaşma yapmak zorunda bırakmıştı. Buna göre Mesud sultan, Selçuk Şah veliaht ilan edilmiş ve Sencer'in adı hutbelerden kaldırılmıştı. Gelişmeler üzerine Sultan Sencer, Dübeys ve Zengî'ye Bağdat'ı almalarını ve hutbelerde önce kendisinin sonra yeğeni II. Tuğrul'un adını okutmalarını bildirmişti. O ayrıca bu görevi başardıklarında Dübeys'e Hille'yi, Zengî'ye ise elindeki yerlere ek olarak Bağdat Şahneliğini vaat etmişti. Böylelikle Halife Bağdat'ı savunmak zorunda kalmış ve halifelik kuvvetlerinden yoksun müttefik ordusunun gücünü zayıflamıştı.

Halifenin birliklerinin Bağdat'ta kalması ile zayıflayan Mesud, Büyük Selçuklu birlikleriyle mücadele etmekten çekinerek Gence'ye kaçmaya çalışmıştı. Bu durumu fark eden Sencer, yeğenin yolunu keserek onu savaşa zorlamıştı. Böylece iki ordu 26 Mayıs 1132 tarihinde Dinaver'de savaşa tutuşmuş ve yapılan mücadele Büyük Selçuklu ordusunun kesin bir zaferiyle sonuçlanmıştı. Savaş sırasında esir alınan Atabey Karaca es-Sâkî'yi öldürten Büyük Sultan, yeğenini affederek Gence Valiliğine atamıştı. Irak Selçuklu Sultanlığını diğer yeğeni II. Tuğrul'a bıraktıktan sonra başkenti Merv'e dönmüştü.²⁰⁵

Bu arada Zengî ise Dübeys ile birleştikten sonra Bağdat'a yürümüştü. Halife, müttefiklerin askerlerine oranla daha az askeri olmasına aldırış etmeden mücadeleye girişmişti. İki ordu arasında Abbasiyye denilen yerde yapılan savaş halifelik kuvvetleri kazanmıştı. Zengî bir kez daha Musul'a çekilmek zorunda kalmıştı. Öte

²⁰⁵ Münecimbaş, I, 143-144; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, X, 533-534; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s.258; Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezşâhlar*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, Ankara 2015, s. 90; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, I, 201; Abû'l-Farac, II, 364-365; Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sancar Devri", s. 157.

yandan cesareti artan Halife, onu takip ederek Musul'u kuşatmıştı. Bu süre zarfında Hısn-ı Keyfa Emîri Davud ve Kürt emîrlерinin desteğini almasına rağmen güçlü Musul surları ve Zengî'nin başarılı savunmasını aşamayıp kuşatmayı kaldırmıştı. Halife daha sonra sürpriz bir şekilde Mesud'a karşı Atabeye birlikte hareket etmeyi teklif etmişti. Zengî kendisine gelen bu teklifi kabul ederek Halifenin Sultan ile olan mücadelelerinde yardımcı birlikler göndermişti. Ancak Halife yardımcı kuvvetleri beklemeden Sultana karşı harekete geçmiş ve Daymerg Savaşı'nda esir düşmüştü. Sonrasında bir grup Bâtînî tarafından 1135 tarihinde muhtemelen Sultanın da onayı ile öldürülmüştü.²⁰⁶

4.3. İmâdeddin Zengî'nin Artukluları ve Kürt Beylerini İtaat Altına Alması

Mardin Artuklu Emîri Timurtaş, Halife Müsterşid'in Musul kuşatması sırasında gönderdiği yardımlar sayesinde Zengî ile iyi ilişkiler kurmuştu. Onun aksine Hısn-ı Keyfa Artukluları ve Kürt beyleri ise Halifeye yardım etmişlerdi. Halifenin, dönüşünün sonrasında Davud ve Kürt beylerine karşı harekete geçen Zengî, önceliği Hısn-ı Keyfa Artuklularına verdi. 1134 yılında Mardin Artuklu Hâkimiyle birlikte harekete geçerek Dara'yı ele geçirdi. Ardından Nisan-Mayıs 1134 tarihinde Amid önlerinde Hısn-ı Keyfa birliklerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu savaş sırasında Davud'un oğlu Süleyman başta olmak üzere birçok esir ele geçirildi. Zaferlerini daha ileri götürmek isteyen müttefikler Amid'i kuşattılsa da başarılı olamadılar. Şehir önlerinden ayrılan Zengî; Bariye, Cebelcûr, Zülkarneyn ve Tanza bölgelerini zapt etti. Daha sonra Tanza hariç ele geçirilen tüm yerleri ve Davud'un oğlu Süleyman'ı desteklerinden ötürü Timurtaş'a bıraktı. Zengî'nin ikinci hedefi Musul kuşatmasında Halifeye yardım eden Kürtler oldu. İlk olarak Hamîdiyye Kürtlerinin üzerine yürüdü

²⁰⁶ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, II, 447 vd; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, X, 535; el-Azimî, *Tarih*, s. 69; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 87; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s.258-259; Hamdullh Müstevfî-i Kazvînî, *Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, s. 83; Abû'l-Farac, II, 365; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahri (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2016, s. 214; İbn Hazm el-Endelusî, *Esmâu'l-Hulefa ve Fütûhu'l-İslâm* (Halifeler ve Fetihler), çev. Şaban Öz, Ankara 2004, s. 65; Ebu'l-Fidâ, *Tarihu Ebi'l-Fidâ*, III-IV, 6; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 37-38; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi Abbasilerin İkinci Dönemi*, IV/V, 97; Müsterşid'in katli hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Selçuklu Hilâfet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid'in Katli Meselesi", *İÜEFTD*, say. 39, İstanbul 2004, s. 1-35.

ve onlara bağı tüm kaleleri ele geçirdi. Sonrasında Hakkari ve Kevâşî Kalelerini ele geçirdi.²⁰⁷

Zengî kazandığı başarıların neticesinde Kürtleri tamamen itaat altına almış ve Hısn-ı Keyfa Artuklularını da büyük ölçüde itaat zayıflatmıştı. Ayrıca daha önce Artuklulara destek olan Türkmenler, Zengî'ye itaat ederek Haçlılara karşı vereceği mücadelelerde elini güçlendirmişlerdi. Bunlar gaza için Halep ve civarına yerleştirilmişlerdi.

4.4. Irak Selçuklu Devletinde İstikrarın Sağlanması

Melik Mesud'un Dinaver savaşındaki mağlubiyetinin sonucunda Irak Selçuklu tahtına, Sencer'in adayı durumundaki Tuğrul çıkmıştı. Mesud bir kez daha taht için harekete geçti ise de yine mağlup olmaktan kurtulamamıştı. Ancak Tuğrul'un 1134 senesindeki ani ölümüyle²⁰⁸ bu kez hiçbir güçlük karşışmaksızın Irak Selçuklu Devleti'nin başına geçmişti. Sencer yeğenin hâkimiyetini kabul etmesine rağmen Müstersid'e karşı cephe almaya devam etmişti. Ancak yukarıda da değinildiği üzere halifenin Daymerg Savaşı'nda esareti ve ardından Batiniler tarafından öldürülmesiyle Selçuklular adına düzen tekrar tesis edilmişti. Sultan Mesud, bu suikast nedeniyle suçlanmamak için yanında bulunan Dübey's'i öldürtmüş ve Halifenin intikamını aldığını ilan etmişti. Daha sonra Halife ve Büyük Sultan ile ittifak halinde olan Zengî'yi Isfahan'a davet etmişti. Ancak yapılan davetin bir tuzak olduğunu anlayan Zengî, cihad ile uğraştığını dile getirdikten sonra onun bu isteğini reddetmişti.²⁰⁹

²⁰⁷ İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmîd Tarihi (Artuklular Kısmı)*, Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran, Erzurum 1992, s. 73; Süryani Mikhael, II, 117; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 23-26; İbn Kalânîsî, s. 127; Usta, "İmadedîn Zengî ve Artuklular", s. 127-128.

²⁰⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 36.

²⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 34-37; el-Azimî, *Tarih*, s. 73; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 89; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s.262; Celâleddîn Suyûtî, Bâtînîlerin bu suikastı gerçekleştirdiğini ve Sultan Mesud'un bu suikasttan haberinin olduğunu yazmaktadır. bknz. Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 442; Abû'l-Farac, bu suikastı işleyen kişilerin Sencer tarafından gönderildiğini kaydetmektedir. bknz. Abû'l-Farac, II, 369; Alptekin, *The Reign Of Zangî*, s. 40-41; Hasan Akyol, "Irak Selçukluları", s. 178; Abdülkerim Özaydın, "Râşid-Billâh", *DİA*, XXXIV, 465; Dübey's'in öldürülmesine dair bir başka görüşe göre Sultan Mesud, Zengî'yi Isfahan'a çağırınca Dübey's, Musul Valisini sana karşı bir suikast planladılar Isfahana gitme diye uyardı. Bu uyarı neticesinde Zengî'yi elinden kaçıran Sultan Mesud, Dübey's'i öldürttü. bknz. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi Abbasilerin İkinci Dönemi*, s. 97-98.

Irak Selçuklu Sultanı, Dübeys'in ve Müsterşid'in ölümleri ve Zengî'nin Suriye'ye yönelmesiyle Irak'ta otoritesini tamamen yerleştirmişti. Ancak bu sorunsuz iktidarı Yeni Halife er-Râşid'in de babasının gittiği yoldan gitmesiyle düzen yeniden bozulmuştu. Yeni halife Selçuklu komutanlarını ve meliklerini Bağdat'a davet etmişti. Onun çağrısına uyarak Bağdat'a gelenler arasında Melik Davud ve Atabey İmâdeddin Zengî de vardı. Halife ile Melik ve Atabey arasında burada bir ittifak kurulmuş ve buna birçok Selçuklu komutanı da dahil olmuştu.

er-Râşid'in birçok emîri ve şehzadeyi etrafında toplaması ve açıkça isyan etmesi üzerine Büyük Sultan Sencer, Irak Selçuklu Sultanı Mesud'dan Bağdat'a bir sefer düzenlemesini istemişti. Bu gelişmeler üzerine harekete geçen Irak Selçuklu ordusu Bağdat önlerine geldikten sonra şehri 51 gün boyunca kuşatmıştı. Zor durumda kalan Halife, Melik Davud'un Bağdat'tan kaçması üzerine Atabey Zengî'ye sığınmak zorunda kalmıştı. Atabey, Irak Selçuklu Sultanına karşı Bağdat'ı savunamayacağını bildiğinden Halifeyi yanına aldıktan sonra Musul'a çekilmişti. Atabeyin ve Halifenin Bağdat'tan çıkmasıyla şehri kolayca ele geçiren Mesud Büyük Sultandan onay aldıktan sonra Muktefî-Liemrillâh'ı Halifelîğe getirmişti.

Halife ile birlikte merkezine gelen Zengî, Musul'da kaldığı süre boyunca tüm hutbelerde onun adını zikrettirmişti. Ayrıca yanında kaldığı süre boyunca Halifeyi sonuna kadar desteklemiş ve korumuştur. Ancak Irak Selçuklu sultanının 2.000 kişilik bir orduyu Musul'a göndermesi üzerine halife, Zengî'nin de önerisiyle buradan ayrılmak zorunda kalmıştı.²¹⁰ er-Râşid'in gitmesinin ardından harekete geçen Muktefî, 1136 yılında Zengî'ye kendi adına hutbe okutması halinde, ona özel arazisinden iktalara vereceğini ve buna ek olarak birçok unvanla mükafatlandıracağını bildirmişti. Bu teklif üzerine Zengî'ye bağlı başta Musul ve Halep olmak üzere tüm hutbelerde yeni halifenin adı zikredilmeye başlanmıştı. er-Râşid ise önce Azerbaycan'a sonra Hemedan'a giderek Melik Davud ile birleşmişti. Ancak onun ile melik arasındaki bu ittifak uzun sürmemiş, Bâtinî oldukları sonradan anlaşılan hizmetkarları tarafından öldürülmüştü.

²¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 68; İbnü'l-Adîm bu olayı 'er-Râşid, Musul'da Zengî ile birlikte şehrin öbür yakasına geçmez üzere, Dicle kıyısına geldiği zaman, Ebu'r-Rıza b. Sadaka'ya: "Ben, Zengî'yi öldürmek istiyorum" dedi. Bunun üzerine Ebu'r Rıza, amca-oğlu Kıvamüddin'e: "Zengî'ye söyle er-Râşid'den uzaklaşmak için acele etsin" dedi. Kıvamüddin'inn de bunu söylemesi üzerine Atabey, Ebu'r- Rıza'nın bu hareketinden dolayı, onu kendisine vezir yaptı. Öte yandan er-Râşid, beraberinde Esferâyinli Ebu'l-Fütûh olduğu halde, İsfahan'a gitti ve öldürülünceye kadar orada kaldı'. Şeklinde anlatmaktadır. bkz. İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 162.

Bunun ardından Zengî yönünü Suriye ve el-Cezire'ye çevirmek adına Sultan Mesud ile arasını düzeltmeye çalıştı. Kendisine bağlı tüm bölgelerde Sencer ile beraber hutbelerde onun da adını zikretmekle işe başladı. Ayrıca zengin hediyelerle birlikte elçiler yolladı. Bu duruma kayıtsız kalmayan Irak Selçuklu sultanı da 1137 yılında birçok hilatler ile birlikte bir elçilik heyetini Musul'a yolladı. Böylece Zengî ile Sultan Mesud arasındaki dargınlık son bulmuş ve Zengî Haçlılara karşı mücadeleye girişmeden önce arkasını güvenlik altına almayı başarmıştı.

5. İmâdeddin Zengî'nin Suriye'yi Birleştirme Politikası ve Haçlılarla Mücadelesi

5.1. Halep Valisi Savar'ın Haçlılarla Mücadelesi

İmâdeddin Zengî'nin Haçlılara karşı ilk fetihleri Esarib ve Harim bölgelerinin ele geçirilmesiydi. Ancak Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un ölümü üzerine çıkan iç karışıklara müdahil olmak isteyince Haçlılarla mücadeleyi Halep Valisi Emîr Savar'a bırakmak zorunda kalmıştı. Musul Valisinin yoğunlukla Irak'ta bulunduğu 1131-1135 yılları arasında Halep'in savunmasını ve Haçlılarla mücadeleyi tamamen Emîr Savar yönetmişti. Bu zat Musul birliklerinin Irak'ta olması nedeniyle yanına topladığı Türkmenlerle Haçlılara karşı amansız bir mücadele girişmişti.

Emîr Savar'ın Haçlılara karşı ilk seferi 1131 yılına tekabül etmektedir. kendisine bağlı Halep birlikleri ve Türkmenlerin de desteğiyle Urfa arazisine büyük bir akın düzenlemişti. Ancak Urfa Kontu II. Joscelin'in karşısında mağlubiyete uğrayan Savar aynı yıl bir sefer daha düzenledikten sonra birçok ganimetle Halep'e dönmüştü. 1132 yılında Kudüs Kralı II. Baudouin'in ölümünden sonra Haçlılar arasındaki karışıklıklardan Zengî'nin Musul birlikleriyle Irak'ta olması nedeniyle yararlanamayan Savar, Dimaşk üzerine bir akın yaparak Hıms arazisini yağmalamakla yetinmişti.

1132 yılına gelindiğinde ise Haçlılar arasındaki karışıklıklardan istifade etmek isteyen bazı Türkmen birlikleri onların topraklarına akınlar yapmaya başlamıştı. Bu akınlar sırasında Zerdenâ Hâkimi Türkmenler tarafından öldürülmüştü. Onun eşi Beatrice bu olaydan sonra Urfa Kontu Joscelin ile evlenmişti. Urfa Kontu yeni eşinin etkisi ve artan Türkmen saldırılarını durdurmak için Halep bölgesine büyük bir akın

düzenlemişti. Bunun üzerine Savar da Türkmenlerle Urfa arazisine girerek Tell-Başır ve çevresini ağır bir şekilde yağmalamıştı. Sefer sırasında 1000 kişilik Haçlı ordusunu mağlup ettikten sonra onların kellelerini Halep'te sergilemişti. Emîr gerçekleştirdiği bu seferle Haçlılara büyük bir darbe vurduğu gibi Halep arazisini tehdit eden Urfa Kontuna da gözdağı vermişti. Haçlılarının kellerini Halep'e getirmesiyle şehirde onlara karşı korku azalırken, kendisine karşı sevgi artmıştı. Emîr Savar'ın bu galibiyeti üzerine ünlü tarihçi el-Azimî bir kaside yazmıştır:²¹¹

*“Allah'ın yardımını kılıç kuşanır gibi kuşan! Güzel ve tatlı nimetleri azık olarak sırtına bağla! Zira Allah, herhangi bir şeyi ihsan edince artık ondan dönmez.”*²¹²

Zengî'nin, Hısn-ı Keyfa Artukluları ve Kürt beyleriyle mücadele ettiği sıralarda Savar da Antakya arazisini yağmalamaktaydı. Bu akını o denli etkili olmuştur ki Antakya halkı, Kudüs kralından yardım istemek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine ordusuyla yürüyüşe geçen Kral Foulque, bir Türkmen birliği tarafından Montferrand Kalesinde kuşatılan Trablus Kontu Pons'u kurtarmıştı. Daha sonra Antakya'ya gelerek burada düzenlemelere gitmiş ve Halep arazisine yapacağı bir sefer için Urfa Kontuna haber göndermişti. Fakat kontun gelmesini beklemeden yanındaki kuvvetleri yeterli görerek Halep bölgesine yürümüşü. İlk olarak Kinnesrin'e doğru ilerleyen Kral, Halep kuvvetleriyle karşılaşmıştı. İki ordu arasında yapılan savaşta Halep kuvvetleri ağır bir mağlubiyet almış ve Haçlılara karşı büyük bir lider olan Belek Gazi'nin oğlu Şahinşah ile Türkmen Emîri Kasım el-Türkmanî'nin de içinde olduğu 100 kadar atlı şehit olmuştu. Kral kazandığı başarıdan cesaret alarak yine Halep'e bağlı en-Nakara'ya yönelmişti. Bu sırada kuvvetlerinin tekrar toparlayan Savar Haçlılara karşı taarruza geçmişti. Bu beklenmedik saldırı karşısında ağır kayıplar veren Kral, daha ileri gitmeye cesaret edemeyerek Antakya'ya çekilmişti. Onun geri çekildiğinden habersiz Halep bölgesine yönelen Urfa Kontu Joscelin, Halep Valisi Savar ve Menbiç Hâkimi Hassan b. Gümüştekin'in (ö.1154-1155) ortak saldırılarıyla büyük zayıflık vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı.²¹³

²¹¹ el-Azimî, *Tarih*, s. 70; İbn Kalânisî, s. 119; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 20; Demirkent, “Savar”, s. 463-464; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, s. 106; Taef el-Azhari, *Zengi and the Muslim Response to the Crusades*, s. 69.

²¹² el-Azimî, *Tarih*, s. 70.

²¹³ el-Azimî, *Tarih*, s. 70; İbn Kalânisî, s. 123-124; Runciman, II, 160; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, 106-107.

5.2. I. Dımaşk Kuşatması (1135)

İmâdeddin Zengî 1135 yılında Dımaşk'tan aldığı haberler üzerine Irak'taki faaliyetlerine ara vermiş ve Suriye'ye yönelmişti. Bunun sebebi ise Dımaşk Hâkimi Böri'nin ölümünden sonra 1132 yılında başa geçen oğlu Şemsü'l-Mülük İsmail'den aldığı mektuptu. İsmail iktidarının başlarında Haçlılara karşı bazı başarılar elde etmişti. Ancak 1134 yılında başlayan olaylar hem annesinin hem halkın hem de devlet adamlarının desteğini kaybetmesine neden olmuştu. Bu olayların ilki 1134 yılında ava çıktığı sırada İlba adlı bir Türk muhafızının saldırısına uğramasıyla başlamış ve canını zor kurtarmıştı. Suikastçıyı yakalamak için birlikler gönderen İsmail kısa sürede onu yakalamayı başarmıştı. Yapılan sorgu sırasında birçok Dımaşk emîrinin işin içinde olduğunu düşünerek onları öldürtmüştü. Hapse attırdığı kardeşi Sevinç'i aç bırakması ve ölümüne sebep olması nedeniyle de annesi Zümrüt Hatun dahil herkesin desteğini kaybetmişti. Tüm bu gelişmeler yüzünden öldürülmekten korkan İsmail, Zengî'ye küçük bir kale karşılığında Dımaşk'ı teslim edeceğini bildirmişti. Ancak devlet adamları bu mektubu öğrenmiş ve durumu Zümrüt Hatun'a aktarmışlardı. Hatun diğer oğlu Sevinç'in de ölümüne sebep olan İsmail'i 30 Ocak 1135 yılında öldürtmüştü. Sonrasında Atabeyliğin başına Şıhabeddin Mahmud geçmişti.²¹⁴

Mahmud iktidara geçer geçmez Musul Atabeyi Zengî'ye mektup yollayarak tüm bu gelişmelerden sorumlu olan İsmail'in öldürüldüğü bildirip Dımaşk üzerine düşündüğü seferden vazgeçmesini istemişti. Ancak çoktan yola çıkmış bulunan Atabey, Dımaşk Hâkimi'ne elçiler yollamak suretiyle şehrin kendisine teslim edilmesini bildirmişti. Gelen elçilere çok iyi davranan Mahmud, onlara Atabeyin planında vazgeçmesinin daha doğru olacağını iletmişti. Ancak birleşik Suriye hedefindeki Zengî'nin böyle bir fırsatı kaçırmaya niyeti yoktu. Şubat 1135 yılında birlikleriyle Dımaşk önlerine geldi. İlk olarak Azra ile Kusayr arasında kurduğu karargâhını bir süre sonra daha uygun olduğunu düşündüğü el-Akaba el-Kıblîye arasına taşımıştı. Bu sırada Dımaşk'ın savunulmasını Bazvaç ile Muînüddeve Üner üstlenmişti.

²¹⁴İbn Kalânîsî, s. 127-130; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 53; Alptekin, "Dımaşk Atabegliği(Tugtekinliler)", *DGBİT*, VII, İstanbul 1992, 494-495; Taef el-Azhari, *The Saljugs of Syria During The Crusades*, s. 242-244; Taef el-Azhari, *Zengi and the Muslim Response to the Crusades*, s.71-72; Zümrüt Hatun, İsmail'in oğlu Sevinç'i öldürmesinden çok aşığı Yusuf b. Firuz'u öldürmeyi planlaması üzerine onu öldürttüğü görüşü de hâkimdir. bkz. Runciman, II, 161.

Zengî, İsmail'den gelen haber üzerine başlangıçta Dımaşk'ın direnmeden teslim olacağını düşünmüş ve kuşatma için gerekli malzemeleri ordusunu yavaşlatacağından yanında getirmemişti. İsmail'in ölümü sonrasında ise yeni bir strateji izlemek zorunda kalmıştı. Şehri savaşıarak alamayacağını bildiğinden ordusunun Dımaşk'ta oluşturacağı korku ile şehir içindeki emîrlar ve beyler arasında çıkacak bir anlaşmazlığı beklemeye başlamıştı. Ancak düşündükleri gerçekleşmemiş ve Şihabeddin Mahmud kısa sürede şehirde idaresini kurmayı başarmıştı. Bu gelişmeler üzerine surların önünde ufak tefek çarpışmalar dışında büyük bir çatışma yaşanmamış ve şehir tam anlamıyla kuşatılamamıştı. Dımaşk'ı bu şekilde alamayacağını anlayan Zengî, güçlü ordusu sayesinde şehre giren tüm yolları kontrol altına alarak güçlü bir abluka uygulamaya başlamıştı. Kuşatmanın daha fazla uzamasının iki tarafada yarar sağlamayacağını fark edilmesi üzerine Zengî, Mahmud'dan karargâhına gelerek atabeyi olduğu Melik Alparslan'a bağlılık bildirmesini istemişti. Dımaşk Hâkimi, bu teklifin devlet adamlarının itirazına uğraması üzerine kardeşi Behramşah'ı muhatabına göndermişti. Birçok hediyelerle birlikte karargâha gelen Behramşah, Melik Alp Arslan'a Dımaşk adına bağlılığını bildirmişti. Bu sıralarda karargâha Halife Müstersid'den Irak Selçuklu Sultanı Mesud'a karşı yardım çağrısı ulaşmıştı. Bunun üzerine Halifelik elçisi Bişr ile kendi elçisi Bahaeddin Şehrizurî'yi Dımaşk'a yollayan Atabey, şehirde Melik adına hutbe okutmuştu. Ancak Musul kuvvetlerinin şehir önünden ayrılmasıyla birlikte Alp Arslan adına okuna hutbe derhal kesilmiş ve bir daha okunmamıştı.²¹⁵

Atabey, Dımaşk kuşatmasını kaldırmasından sonra bir kısım kuvvetini halifeye yardıma gönderdiyse de onun acele ederek Irak Selçuklu Sultanı Mesud ile girdiği mücadele yukarıda da ele alındığı gibi hayatına mal olmuştu. Halifenin ölümünü öğrenen Musul kuvvetleri ise geri dönmüştü. Bu arada Zengî yanında kalan kuvvetleriyle birlikte Haçlılar üzerine birbiri ardına saldırılar düzenlemeye başlamıştı. Dımaşk kuşatması için topladığı birliklerinden kalan askerleri ikiye ayırarak bir kısmını Emîr Savar komutasında Urfa Haçlı Kontluğu arazisini gönderirken kendisi de Antakya arazisine yönelmişti. Böylece iki Haçlı gücünün birleşmesini engelleyen Zengî, Antakya arazindeki önemli sınır kaleleri Kefertâb, Maarrat, Zerdanâ ve Esârib'i fethetmeyi başarmıştı. Bu sırada Savar da Tell Başır,

²¹⁵ İbn Kalânisî, s. 131-133; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 30-31; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 55-56; Alptekin, "Dımaşk Atabegliği(Tugtekinliler)", s. 496-497.

Ayntâb ve Azaz'a karşı büyük bir akın yapmış ve birçok ganimetle Halep'e dönmüştü. Ancak Irak'tan gelen haberler üzerine buraya yönelmek zorunda kalmıştı. Zengî'nin ayrılmasına rağmen Savar 1136 yılında Antakya'nın Lazikiye bölgesine büyük bir yağma akını yapmaktan geri durmamıştı.²¹⁶

5.3. Montferrand Kalesinin Fethi (1137)

1135 yılındaki Dimaşk seferinde kuşatma için hazırlıksız olması ve Halifenin yardım çağrısı nedeniyle istediğini alamayan Zengî, 1137 tarihinde Irak'taki işlerini tamamen düzene koymasıyla yönünü tekrar Suriye'ye çevirdi. Birleşik Suriye için en büyük engeli olan Dimaşk Atabeyliği arazisine girdi. Dimaşk'a bağlı ve Üner adlı bir memlûkûn idaresindeki Hıms'a yürüyerek iki hafta boyunca şehri kuşattı. Kuşatmanın uzaması ve yakınlarda Trablus Kontu Raymond'un da bulunması üzerine kuşatmayı kaldırarak Haçlılar üzerine saldırıya geçti. Musul kuvvetlerinin saldırısıyla zor durumda kalan Trablus Kontu geri çekilmek zorunda kaldı. Haçlıların kaçması üzerine Zengî kendisine bağlı Hama ve ele geçirmeyi planladığı Hıms'ın savunması için büyük bir öneme sahip olan Haçlıların elindeki Montferrand'ı kuşattı. Bu kalenin öneminin farkında olan Trablus Kontu, Kral Foulque'dan yardım istedi. Kudüs kralı toplayabildiği tüm askerleri ile adı geçen kaleyi kurtarmak için harekete geçti. Zengî onun ilerleyişi sırasında hiçbir müdahalede bulunmadı ve kuşatmayı kaldırdı. Ancak uzun bir yoldan gelen ve bitap düşmüş Haçlıların kaleye yakın dağlık bir araziden geçişi sırasında Musul kuvvetleri dört koldan saldırıya geçti. Yorgun Haçlı ordusu güçlü Musul kuvvetlerinin saldırısıyla tam bir baskına uğradı. İçlerinden birçoğu öldürülürken, Trablus Kontu başta olmak üzere bir kısmı esir olarak ele geçirildi. Kral yanındaki az bir kuvvetle zorlukla Montferrand Kalesine sığınmayı başardı. Bunun üzerine süratle harekete geçen Zengî kaleyi kuşattı. Kral, Kudüs patriğinden, Urfa Kontundan ve Antakya Prinkepsliğinden yardım istedi. Ancak yardımın gelişinin uzaması ve on adet mancınığın gece gündüz surları dövmesiyle zor durumda kaldı. Bu gelişmeler üzerine tamamen yıpranmış olan Kral, teslim şartlarını konuşmak üzere elçiler gönderdi. Zengî'nin sadece kalenin teslimi ve 50 bin dinar fidye şeklindeki teklifini hemen kabul etti. Atabey ayrıca Trablus

²¹⁶ İbn Kalânîsî, s. 135; Süryani Mikhael, II, 111; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 45; Runciman, II, 162; Alptekin, *The Reign of Zangi*, s. 56; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, 108.

Kontu başta olmak üzere ele geçirdiği tüm esirleri serbest bıraktı ve Haçlıların sorunsuz bir şekilde kendi arazisine dönmesine izin verdi.²¹⁷

Peki büyük bir askerî deha olan Zengî böyle bir teklifte neden bulunmuştu. Aslında bunun birden fazla nedeni vardı. İlk olarak kralın yardım çağrısı üzerine Antakya Prinkepsi ve Urfa Kontunun dışında, Trablus ve Kudüs bölgelerinden gelen askerler birlikte Montferrand Kalesine yaklaşmıştı. Bu nedenle kaledeki birliklerle yardıma gelen Haçlılar arasında kalmak istemeyen Zengî, söz konusu teklifi sunmuştu. Diğer bir nedense büyük bir orduyla yola çıkan ve Suriye'ye yaklaşan Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un (ö.1143) Halep'i tehdit etmesiydi. Zengî, Montferrand önlerinde kaldığı her dakika için Halep'i tehlikeye attığının farkındaydı. Bu nedenle kuşatmayı uzatmak istemiyordu. Onun başka bir amacı da ordusunu yıpratmamak ve Dimaşk üzerindeki baskısını devam ettirmektir. Bu nedenlerle sadece cüz'i bir miktarda fidye ve Montferrand Kalesinin teslimiyle yetinmişti.

5.4. Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un Suriye Seferi (1137-1138)

I.Haçlı Seferi sırasında yapılan anlaşma gereği Antakya Bizans'a bırakılmıştı.²¹⁸ Ancak Bohemund Antakya'yı alarak burada kendine ait bir devlet kurmuş ve böylece Bizans ile Haçlılar arasında yıllarca sürecektir büyük bir gerilim başlamıştı. Bizans, Balkanlarda Peçenek,²¹⁹ Kıpçak²²⁰ ve Macar²²¹, Anadolu'da Türkiye Selçuklu tehditlerinden dolayı uzunca bir süre Haçlılarla ilgilenememişti. Ancak 1137 yılında Balkanlardaki sorunları çözen Ioannes Komnenos, babasının 1108'de yaptığı anlaşma gereği Bizans'a ait olduğu yazıya dökülen Antakya'ya karşı bir sefere çıkmıştı. İmparator, Kilikya Ermeni Baronluğuna bağlı Tarsus, Adana ve Misis'i

²¹⁷ İbn Kalânisî, s. 137-138; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI , 53-55; Runciman, II, 166-168, Stevenson, s. 137-138, Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 57-58; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, 113-115; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 96; Willermus da geçen ifadelerle göre bu savaşta Urfa Kontu Joscelin'in kardeşi de ölmüştür. bkz. Demirkent, "Haçlılara Karşı Mücadelede Başarılı Bir Türk Kumandanı: Savar", s. 471; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 132-140.

²¹⁸ Birinci Haçlı seferi sırasında İstanbul'da yapılan anlaşma gereği daha öncesinde Bizans'a bağlı yerler İmparatorluk kuvvetlerine teslim edilecekti. bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2015⁸, s. 336-337.

²¹⁹ Peçenekler hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 161-237; Mualla Uydu Yücel, "Peçenekler", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2016, s. 449-527; Bizans-Peçenek münasebetleri için bkz. Aydın Usta, *Sorularla Bizans İmparatorluğu*, İstanbul 2016, s. 170-172;

²²⁰ Kıpçaklar(Kumanlar) hakkında detaylı bilgi için bkz. Mualla Uydu Yücel, "Kumanlar(Kıpçaklar)", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2016, s. 541-575

²²¹ Macarlar hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Osman Karatay, "Macarlar", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2016, s. 409-448.

aldıktan sonra Antakya'yı kuşatmıştı. Güçlü Bizans kuvvetlerine dayanamayacağını anlayan Prinkeps Raymond de Poitiers, imparatorla anlaşmak zorunda kalmıştı. Yapılan anlaşmaya göre Antakya, Bizans'a bırakılacak buna karşın imparator bizzat ele geçirmeyi taahhüt ettiği Halep, Hama, Hims ve Şeyzer'i Raymond'a verecekti.²²²

Bunun üzerine Antakya'dan ayrılan Bizans İmparatoru, ertesi yıl büyük bir törenle şehre girdi. Burada kendisine Urfa Kontu Joscelin ve Templier şövalyeleri²²³ de katıldı. Gerçekleştirilecek seferin gizliliği adına tüm Müslüman tüccarları hapseden Ioannes, komutasındaki müttefik ordusu harekete geçerek Müslüman topraklarına girdi. Bizans-Haçlı ordusu karşısında fazla direniş gösteremeyen Bizaa, Kefertab, Balat ve Maarratü'l-numan teslim olmak zorunda kaldı. Ele geçirdiği şehirlerle daha da cesaretlenen müttefik ordusu Halep'i kuşatmak için yürüyüşe geçti. Bu sırada Hims'i kuşatan Zengî süratle 500 süvari ile Emîr Savar'ı Halep'e gönderdi. Emîr ve yanındaki süvarilerin müttefik ordusundan önce şehre gelerek savunma önlemleri alması üzerine Bizans-Haçlı ordusu şehri ele geçiremedi.²²⁴ Daha sonra Şeyzer'e ilerleyen müttefik ordusu burayı kuşattı. Bizans mancınıklarının attığı 20-25 ratl²²⁵ ağırlığındaki taşlara dayanamayan Şeyzer'in dış surlarında gedik açıldı. Şehri ele geçiren Ioannes iç kaleyi de zapt etmek için canla başla savaşıırken, Urfa Kontu ve Antakya Prinkepsi çadırlarında kumar oynuyordu. Bu olaya çok sinirlenen Bizans İmparatoru yinede kuşatmayı sürdürmeye devam etti.²²⁶

O sırada şehrin Hâkimi Ebû'l Asâkir Sultan b. Ali, Bizans-Haçlı ordusuna daha fazla dayanamacağını düşünerek Musul Atabeyinden yardım istemişti. Kısa sürede yardıma gelen Zengî'ye, Hısn-ı Keyfa Emîri Davud'un oğlu Fahreddin Kara Arslan (ö.1167) ile Dımaşk'tan gönderilen bir miktar askerle katıldı. Ancak tüm takviyelere rağmen Atabey, güçlü Bizans-Haçlı ordusu karşısında yetersiz kuvvetleri

²²² İbn Kalânisî, s. 136; Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, s. 17; Stevenson, s. 138-139, Runciman, II, 174-175; Ostrogorsky, s. 350; John Julius Norwich, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, çev. Hamide Koyukan, İstanbul 2013, s. 91-92.

²²³ Kudüs Kralı II. Baudouin zamanında Champagne şövalyelerinden Hugues de Payens ve arkadaşları tarafından kurulan tarikatıdır. Kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebru Altan, "Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu", *Belleten*, LXVI/ 245 (2002), 90-92.

²²⁴ Halep'ten ayrılan Haçlıların bir kısmı Esarib Kalesini ele geçirse de Emir Savar kısa sürede burayı tekrar fetih etmiştir. bkz. İbn Kalânisî, s. 142-143; Demirkent, "Savar", s. 474-475.

²²⁵ Üsâme İbn Munkız, *Kitâtü'l-İtibâr*, s. 183; Ortaçağ Şeyzer'inde 1ratl= 2.137 kg eşitti. bkz. Walter Hinz, "İslâm'da Ölçü Sistemleri", çev. Acar Sevim, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, say. 5, (1990), s. 38.

²²⁶ İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 59; Norwich, III, s. 92-93; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 151; Usta, *Haçlı Hikayeleri*, s. 57.

nedeniyle farklı stratejiler izlemeye başladı. Öncelikle müttefik ordusu Türk süvarileri tarafından devamlı taciz altında tutuldu ve lojistikleri kesildi. Ayrıca Zengî Urfa Kontuna, Antakya Prinkepsine ve Bizans İmparatoruna ayrı ayrı kaleme aldığı mektuplarıyla müttefikler arasında huzurluk oluşturmaya çalıştı. Bu mektuplarından birinde Bizans İmparatoruna: *“Benden korkup dağlara sığındınız. Aşağıya düzlüğe inin de savaşalım. Eğer ben sizi mağlup edersem Müslümanları sizin elinizden kurtarmış olurum. Eğer siz zafer kazanırsanız o takdirde rahat eder, Şeyzer ve diğer yerleri ele geçirirsiniz”* diyerek onu savaşa davet etti. Bizans-Haçlı ordusuyla mücadele edecek kuvvete sahip olmayan Atabey, bu sözleriyle müttefik ordugâhında korku salmayı amaçlamıştı ki öyle de oldu. Gelen mektup üzerine Haçlılar Zengî’ye saldırılmasını istemişlerdi. Fakat Bizans İmparatoru *“Siz onun sadece gördüğünüz kadar mı askeri olduğu zannediyorsunuz”* diyerek bir mücadeleden çekindiğini göstermişti.²²⁷

Atabey, Bizans İmparatoruna gönderdiği başka bir elçi aracılığıyla *“Eğer benimle savaşa girersen Haçlılar bu savaştan kaçacaklardır”* diyerek onun aklını karıştırmaya başlamıştı. Aynı zamanda Haçlı liderlerine de haber gönderip *“Eğer İmparator Suriye’de tek bir kaleyi dahi ele geçirecek olursa sizin bütün beldelerinize hâkim olacaktır”* diyordu.²²⁸

Bu sırada Zengî, Kadı Kemâleddin Ebû’l- Fazl Muhammed b. Abdullah’ı Irak Selçuklu Sultanı Mesud’a elçi olarak göndererek asker istemişti. Kadı Bağdat’a giderek durumu Sultan’a arz etmiş ve Halep’in düşmesi halinde büyük bir ordunun Irak’a kadar ilerleyeceğini bildirmişti. Ancak sultan bu anlatılanları pek önemsememesi ve hiçbir yardım sözü vermemesi üzerine kadı, onun dikkatini çekebilmek için Saray Caminde olay çıkartmıştı. Ayaklanan halk hep bir ağızdan *“Yazık İslâm’ın başına gelenlere! Yazık Muhammed’in dinine!”* diye bağırmaya başlamış, sultanın Camisine yürümüştü. Bu sırada bu camidekilerde aynı tepkileri vermişlerdi. Burada iki cemaat birleşerek Sultanın sarayın yürümeye karar vermişti. Sarayı tamamen feryat figan haldeki halk tarafından kuşatılan sultan, kadıya ahaliyi dağıtması karşılığında bir orduyu Musul’a yollayacağını bildirmek zorunda kalmıştı.

²²⁷ İbn Kalânîsî, s. 141; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 60; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 151.

²²⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 60.

Bunun üzerine kadı da halkı dağıtarak ertesi gün Sultanın huzuruna çıkmıştı. Sultan da verdiği sözü tutarak ona hatırı sayılır miktarda asker ve mühimmat vermişti.

Bizans-Haçlı ittifakını birbirine düşürmeyi başaran Zengî'nin Irak Selçuklu Sultanı ile de görüşmesi Haçlı karargâhında büyük bir korkuya sebebiyet vermişti. Neticede tüm bu gelişmeler üzerine Ioannes kuşatmayı kaldırdı. Musul kuvvetlerinin takibinden çekindiği için tüm ağırlıklarını bırakarak süratle geri çekilmeye başladı. Bu ricatı fark eden Zengî karşı saldırıya geçerek ana ordudan ayrı düşmüş tüm Bizans-Haçlı askerlerini öldürdü ve geride bırakılan tüm ağırlıkları ele geçirdi. Bizans-Haçlı ordusu önemli kayıplar verdikten sonra zorlukla Antakya'ya varabildi. Bu tehlikeden kurtulan Zengî derhal Bağdat'a elçi gönderdi. Aldığı ordu ve destekle şehirden çıkmak üzere olan kadı, Bizans İmparatorunun Suriye'den gittiğini ve orduyu dağıtmasını bildiren bir mektup aldı. Bunun üzerine büyük hediyelerle Sultanın gönlünü alan kadı orduyu dağıtmayı başardı.²²⁹

İmâdeddin Zengî'nin Irak Selçuklu sultanından istediği yardım aslında bir yedek plandı. O, Bizans-Haçlı kuvvetlerine karşında başarısız olması halinde önemli bir birliği hazırda tutmak istiyordu. Ancak gerek askerî dehası gerek iyi bir siyasetçi olması büyük bir savaşa girmeden Bizans-Haçlı ittifakına son vermesini sağlayınca tamamen Irak Selçuklu sultanına bağlı bir ordunun kendi bölgesi için bir tehdit olacağını düşünen Atabey, bu orduyu Bağdat'tan çıkmadan dağıtmayı başardı.

Öte yandan Antakya'ya gelen Bizans İmparatoru ve Haçlı liderleri arasında yeni bir gerginlik ortaya çıktı. Ioannes yapılan anlaşma gereği şehrin iç kalesinin kendisine teslim edilmesini istedi. Ancak Urfa Kontu bu olayı Antakya halkına İmparatorun tüm Latinleri şehirden uzaklaştırmak istediği şeklinde aktarmıştı. Bunun üzerine derhal bir ayaklanma başlamıştı. Joscelin, imparatora şehirde kendisine karşı bir isyanın başladığını bildirdiğinde yanında sadece muhafız kuvvetleri bulunan Ioannes korkarak şehirde bulunduğu için korkarak Antakya'dan ayrılmıştı. Onun ayrılmasıyla Haçlılar Zengî ile tekrar baş başa kalmışlardı.²³⁰

Bizans İmparatorunun bölgeden ayrılmasından sonra Zengî Buzaa, Kefertab ve Esarib'i Haçlılardan geri aldı(1138). Böylece İmparatorun büyük umutlarla başlattığı

²²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 61.

²³⁰ Norwich, III, 94; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, İstanbul 2016³, s. 303; *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 152.

seferde ele geçirilen birkaç yerde kısa süre içinde tekrar Musul Atabeyliğine bağlanmış oldu.

5.5. Hıms'ın Çeyiz Yoluyla Ele Geçirilmesi

Zengî, Hıms'ı ele geçirmek için daha önceden iki defa harekete geçmiş ancak başarılı olamamıştı. 1130'daki kuşatması şehirdeki direniş nedeniyle 1137 yılındaki seferi ise bölgeye yakın Haçlılar üzerine yürümesi nedeniyle başarısızlığa uğramıştı. Hıms, Dımaşk'a açılan bir kapı olmakla birlikte Halep ve Dımaşk'tan sonra Suriye'nin en önemli şehriydi. Atabey burasını ele geçirmek için askerî mücadelesinin yanında yeni bir strateji denemeyi uygun bulmuş ve Dımaşk hâkiminin annesine evlilik teklifinde bulunmuştu.

Atabey daha sonra Bizans imparatorunun bölgeden ayrılması üzerine büyük bir orduyla tekrar Dımaşk Atabeyliği arazisine girdi ve üç ay boyunca Hıms'ı kuşattı. Bu saldırılardan bunalan Mahmud, elçiler yollamak suretiyle barış talep etti. Bunun üzerine Zengî barışı karşılıklı evlilikle taçlandırmak istediğini bildirdi. Buna göre Dımaşk atabeyi, kendisinin kızıyla evlenip çeyiz olarak Montferrand Kalesini alacaktı. Zengî ise Dımaşk Atabeyinin annesi Zümrüt Hatun ile evlenip buna karşılık Hıms'ı alacaktı. Nihayetinde Zengî'nin teklifi Mahmud tarafından kabul edildi. Musul Atabeyi eşini ele geçirmek için defalarca kuşattığı Hıms şehrinin önünde karşıladı ve burada evlilik akdi yapıldı. Törene Abbasi ve Fatimi halifelerinin Bizans imparatorunun ve Dımaşk Atabeyliğinin elçileri de katıldı. Böylece Suriye'nin en önemli üçüncü şehrine de sahip olan Zengî asıl hedefi olan Dımaşk üzerinde de daha etkin bir siyaset izleme olanağına da sahip oldu.²³¹

İmâdeddin Zengî uzun zamandır elde etmeye çalıştığı Hıms'ı hiç kan dökülmeden kolayca ele geçirmişti. Şehir içerden bir yardım olmaksızın askeri kuşatmalara aylarca dayanabilecek güce sahip bir şehirdi. Savunma gücünü defalarca kanıtlamış ve Suriye'nin en güçlü hâkimini iki defa eli boş göndermeyi başarmıştı. Ancak Musul Atabeyi usta bir siyasetçiydi ve ele geçirmek istediği bir bölge için askerî ve siyasî her eylemi yapmaktan çekinmezdi. Hıms için ise daha önceden pek

²³¹ İbn Kalânîsî, s. 143-144; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 58; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 393; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 59; Alptekin, "Dımaşk Atabegliği(Tugtekinliler)", s. 497; Alptekin, "Musul Atabeyliği", s. 543; Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinde üç Kadın ve İslâm Birliğinin Sağlanması", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 43(2017), s. 262-263.

kullanmadığı evliliği koz olarak kullanmış ve bu sayede Dımaşk'a bir adım daha yaklaşmıştı.

5.6. II. Dımaşk Kuşatması (1139)

Zengî, Dımaşk Atabeyi ile yaptığı anlaşmadan sonra bir süre barışı sürdürmeyi uygun bulmuştu. Ancak Mahmud'un hizmetkarlarından Alpkuş, Yusuf ve Harkâvi'nin düzenlediği suikast sonucu ölmesi (28 Haziran 1139) tüm dengeleri değiştirmişti. Ölümünün nedeni hakkında kaynakların kesin bir bilgi vermemektedir. Buna rağmen ondan sonra üvey kardeşi Muhammed'in başa geçmesi ve Üner'in vezir olmakla birlikte yeni Dımaşk hâkiminin annesiyle evlenmesi bu ikilinin şüpheli ölümde payının olduğunu düşünmemize sebebiyet vermektedir. Dımaşk'taki değişen dengeler nedeniyle can güvenliği olmadığını düşünen, Mahmud'un diğer kardeşi, Behramşah ise Zengî'ye sığınmıştı. Ayrıca Zümrüt Hatun da öldürülen oğlunun intikamının alınmasını ve Dımaşk üzerine gidilmesi rica etmekteydi.²³²

İç karışıklıkları şehri ele geçirmek için bir fırsat olarak gören Atabey kısa sürede topladığı birlikleriyle Dımaşk arazisine girdi ve Baalbek'i kuşattı. Şehir onun kuvvetlerine direnemesi de iç kaledeki Türkler direnmeyi sürdürdü. Zengî iç kaleyi savunan 40 Türk askerine teslim olmaları şartıyla canlarını bağışlayacağını bildirdi. Bunun üzerine teslim olan askerler ummadıkları bir ortamla karşılaştı. Atabey iç kalenin ele geçirilmesi sırasında verilen kayıplara sinirlendiğinden bu askerleri cezalandırma kararı aldı ve kaçmaya başarabilen bir iki kişi hariç hepsini öldürdü. Şehre ve iç kaleye 20 Ekim 1139'da hâkim olan Atabey, Dımaşk üzerine yürüdü. İlk olarak Bika bölgesinde konaklayarak Kadı Kemaleddin Şehrizuri'yi Muhammed'e yolladı ve şehrin teslim edilmesi şartıyla tüm istediklerini kabul edeceğini bildirdi. Teklifinin reddedilmesi üzerine kuşatma hazırlıkları için Darayya bölgesine gelen Zengî Dımaşk öncü kuvvetlerini mağlup ettikten sonra burada karargâh kurdu. Şehre giden tüm ikmal yollarını kestiği gibi içerdeki bazı taraftarlarıyla saldırı sırasında kapıları açmaları konusunda anlaştı. Ancak Balabek'te yaşananlardan korkan şehirdekilerin kararlı tutumu sebebiyle bir kere daha çekilmek zorunda kaldı.²³³

²³² İbn Kalânisî, s. 144-145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 68; el-Azimî, *Tarih*, s. 78; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 397.

²³³ İbn Kalânisî, s. 146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 72-73; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 60-61; Alptekin, "Dımaşk Atabegliği(Tugtekinliler)", s. 499-500; Alptekin, "Musul Atabeyliği", s. 544.

Musul kuvvetlerinin çekilmesinden bir süre sonra Dımaşk Atabeyi Muhammed hastalığı nedeniyle 29 Mart 1140 tarihinde vefat etti. Üner onun yerine oğlu Abak'ı getirdi. Zengî bu durumu kendi fırsatına çevirmek için topladığı büyük bir orduyla yeniden Dımaşk'a yürüdü. Güçlü Musul ordusundan çekinen Üner, Üsâme İbn Munkız'ı²³⁴ Kudüs Kralı Foulque'dan yardım istemekle görevlendirdi. Aldığı talimatlar üzerine Kudüs'e giden Üsâme, Haçlılara Zengî'ye karşı yardım etmeleri için ayda 20.000 dinar ve Banyas Kalesinin teslimini teklif etti. Zengî'nin artan gücünden çekinen kral, teklifin cazip olmasının da etkisiyle harekete geçti. Anlaşmanın teminatı gereği Dımaşk'tan rehinelerin gelmesi üzerine Haçlı ordusu yola çıktı. Kudüs Haçlı ordusu ve Dımaşk birlikleri arasında kalmamak istemeyen Atabey geri çekilmek zorunda kaldı. Bu arada ordusunun bir kısmını yağma akınları yapmakla görevlendirdi. Akınlar sırasında Zengî'nin kumandanlarından Turgut'un oğlu Banyas Hâkimi İbrahim Haçlılar tarafından şehit edildi. Dört koldan gerçekleştirilen yağma akınları sayesinde birçok ganimetle birlikte Halep'e döndü.²³⁵

Atabeyin Halep'e çekilmesinden sonra harekete geçen ve Banyas önüne gelen Üner, Antakya Prinkepsi Raymond ve Kudüs Kralı Foulque ile birleştikten sonra şehri kuşattı. Bir Müslüman şehri olan Banyas, Dımaşk-Haçlı ittifakına daha fazla dayanamayarak teslim oldu ve yapılan anlaşma gereği Haçlılara bırakıldı. Bir süre sonra Üner ittifakını pekiştirmek için Üsâme ile birlikte Akka'daki Kral Sarayını ziyaret etti. Akka'dan Hayfa ve Kudüs'e giden iki emîr Nablus ve Taberiye üzerinden Dımaşk'a geri döndüler.²³⁶

Haçlı-Dımaşk ittifakı karşısında zorlanan Zengî ise yeni bir strateji geliştirmişti. İlk olarak Orta Suriye'de aleyhine gelişen siyasi durumu dengelemek için Haçlı-Dımaşk sınır bölgelerine Türkmenleri yerleştirmeye başlamış ve güvendiği bazı emîrlere de sınır bölgelerinde iktalar vermişti. Bu iktalardan biri olan Baalbek'i Selahaddin Eyyubi'nin babası ve I. Bağdat kuşatmasında mağlup olduktan sonra birçok yardımını gördüğü Necmeddin Eyyub'e vermişti. Böylece sınırlarında güçlü bir kuvvet biriktiren Atabey Haziran 1140 tarihinde tekrar Dımaşk önlerine gelmişti.

²³⁴ Üsâme İbn Munkız, *Kitâtü'l-İtibâr*'ın yazarıdır.

²³⁵ İbn Kalânîsî, s. 149; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 72-73; Runciman, II, 87; Coşkun Alpтеkin, *Dımaşk Atabegliği(Böriler)*, Erzurum 1978, s. 157-158.

²³⁶ İki emirin seyahatleri hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Üsâme İbn Munkız, *Kitâtü'l-İtibâr*, s. 221-222; ayrıca bkz. Runciman, II, 187-188.

Şehir ahali ve garnizonu uyurken birden beliren Türkmenlerle desteklenmiş Musul kuvvetlerini yağma akınına gönderen Zengî, yanındaki has adamlarıyla şehrin surlarının önlerinde beklemeye başlamıştı. Fakat uyandıklarında Musul kuvvetlerini karşılarında gören garnizon ve halk çabucak toparlanmış, surlara çıkarak savunma önlemleri almıştı. Hazırlıklarını tamandıktan sonra şehirden çıkan Dimaşk askerlerini yanındaki muhafızlarıyla geri püskürten Zengî, yağmaya gönderdiği askerlerini beklemek için Marc Râhit'e çekilmişti. Bu sırada onun yağmaya yolladığı birlikler Havran, Guta ve Marc bölgelerindeki tüm gıda maddelerini toplamışlardı. Bu nedenle Dimaşk'daki Üner, hem şehrin tüm gıdasını kaptırması hem de Haçlılardan yardım alamaması nedeniyle Zengî'ye tabi olmakla birlikte onun adını hutbelerde okutmayı kabul etmişti. Böylece Zengî şehri alamasa da bu bölgede yüksek hâkimiyetini kurmayı başarmıştı ve bundan sonra yönünü Kuzey Suriye ve el-Cezire'ye çevirecekti.²³⁷

6. İmâdeddin Zengî'nin 1140-1144 Arasındaki Faaliyetleri

6.1. İmâdeddin Zengî'nin Artuklulara Karşı İzlediği Siyaset

Haçlılara karşı başarılı olabilmek adına Müslümanlar arası birliği oluşturmaya çalışan Zengî, 1139 yılında Mardin Artuklu Emîri Timurtaş üzerine yürüyerek onun elinden Dara, Resûlayn ve Cebelcûr kalelerini almıştı. Atabey müttefiki olan Timurtaş'a yönelik girişiminin altında Artuklular arasındaki dengeyi kurma isteği yatmaktaydı. 1133 yılında Hısn-ı Keyfa Artuklularından aldığı birçok yeri Timurtaş'a bırakmasına rağmen onun giderek güçlenmesinden rahatsızlık duymuştu. Yaptığı saldırılarla Mardin Artuklularının artan gücüne böylece son vermişti. Ancak diğer taraftan da Timurtaş'ın akrabası Hısn-ı Keyfa Emîrine yakınlaşmasını önlemek adına kızı Safiye Hatun ile evlenmişti.²³⁸ 1139 senesinde Mardin Artuklularını mağlup ederek dengeyi sağlayan Atabey, 1140 yılında Dimaşk'ı itaat altına almış yönünü tamamen el-Cezire ve Kuzey Suriye'ye çevirmişti.

²³⁷ İbn Kalânîsî, s. 150; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 74; Stevenson, s. 145; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 62; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 158-159; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 128-129; Alptekin, "Dimaşk Atabegliği(Tugtekinliler)", s. 502; Alptekin, "Musul Atabeyliği", s. 545; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler*, s. 49.

²³⁸ İbnü'l Ezrak, s. 68-69; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 81; Usta "İmadeddin Zengî ve Artuklular", s. 129.

Zengî ilk olarak 1140-1141 senesinde Hısn-ı Keyfa Emîri Davud'u mağlup ederek Bahmard Kalesini ele geçirdi. Ancak Musul kuvvetlerinin bölgeden ayrılması üzerine harekete geçen Davud, Musul-Mardin ittifakını bozmak için Timurtaş üzerine yürüdü. Tell-Şeyh ve Fessad Kalelerini ele geçirerek Mardin'e kadar ağır bir yağmada bulundu. Bu saldırılarla güç durumunda kalan Timurtaş barış istemek zorunda kaldı. Bunun üzerine Mardin'de bir araya gelen iki Artuklu Emîri bir barış anlaşması yaptılar. Gelişmeleri yakından takip eden ve onların iyi ilişkisini kendisi için bir tehdit olarak gören Zengî, topladığı kuvvetlerle Hısn-ı Keyfa arazisine yürüdü. Atabeyin bölgeye gelmesiyle Timurtaş, Davud ile arasındaki ittifakı bozduktan sonra tekrar Musul kuvvetlerinin yanında yer aldı. Mardin Artuklu kuvvetlerinin katılmasıyla daha güçlü bir konuma gelen Musul ordusu kısa sürede Hızan, Maden, İrvan, Katalbas, Siirt, Cebelcûr ve Zülkarneyn'i ele geçirdi. Musul kuvvetlerinin art arda kazandığı bu başarılarından çekinen İnaloğulları²³⁹ Atabeye itaat etmek zorunda kaldı. Bununla birlikte başkentleri Amid'de Zengî adına hutbe okutmaya başlandı. Böylece tamamen yalnız kalan Davud, 1142 yılında barış yapmak zorunda kaldı.²⁴⁰ Ancak 1144 yılındaki ölümüyle birlikte Zengî bir kez daha Hısn-ı Keyfa Artuklularına müdahale etme fırsatı yakaladı.

Nitekim Davud'un ölümü üzerine iki oğlu Fahreddin Kara Arslan ve Arslan Doğmuş arasında taht mücadeleleri baş göstermişti. Arslan Doğmuş babası hayattayken isyan ettiği için büyük kardeş olmasına rağmen hapsedilmiş ve sonrasında kaçarak Atabey'e sığınmıştı. Babasının ölüm haberini Malazgirt'te alan Arslan Doğmuş, tahtı ele geçiren kardeşi Kara Arslan'a karşı Zengî'den yardım istemişti. Bunu bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmek için bir fırsat olarak değerlendiren Atabey, Hısn-ı Keyfa Artuklularına bağlı Hani, Cebelcûr, Sivan, Zülkarneyn, Erganî, Çermük, Bahmard, Tanza, Batasa ve Siirt'i ele geçirmişti.²⁴¹ Musul kuvvetlerinin Kara Arslan üzerine yürümek yerine bu şekilde hareket etmeleri Atabeyin, Arslan Doğmuş'u başa geçirmekten çok topraklarını genişletme amacı taşıdığını göstermektedir.

²³⁹ İnaloğulları için bkzn. Ali Sevim, "İnaloğulları", *DİA*, XXII, 257-258.

²⁴⁰ İbnü'l Ezrak, s. 73; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 86; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 81; Carole Hillenbrand, *A Muslim Principality in Crusader Times*, İstanbul 1990, s. 101-102; Usta, "İmadeddîn Zengî ve Artuklular", s. 130; Aydın Usta, "Artuklular", *Türkler*, VI, Ankara 2000, 476.

²⁴¹ İbnü'l Ezrak, s. 74; Hillenbrand, *A Muslim Principality in Crusader Times*, s. 107-108; Usta, "İmadeddîn Zengî ve Artuklular", s. 130.

Musul kuvvetlerinin saldırılarına tek başına son veremeyeceğini anlayan Fahreddin Kara Arslan ise Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'dan yardım istedi. Buna karşılık Hısn-ı Keyfa Artukluları, Türkiye Selçuklularına tabi olacaktı. Sınırlarını Güneydoğu Anadolu'ya doğru genişletmek isteyen Sultan Mesud, 20.000 kişilik süvari birliğini yardıma gönderdi. Atabey, Türkiye Selçuklu kuvvetlerinin bölgeye gelmesinin yanında kazandığı başarıları yeterli görerek geri çekildi.²⁴²

Böylelikle Zengî'nin baskısından bir süre kurtulan Kara Arslan, onun bir sonraki saldırısından çekindiği için önlemler almaya başladı. Zira aradaki mesafe nedeniyle Türkiye Selçuklu Sultanından gelecek yardımın uzun süreceğini hesaba katmıştı. Bu nedenle kendisine yakın ve Musul Atabeyliğinden kendisi kadar muzdarip olan Urfa Haçlı Kontu II. Joscelin ile ittifak kurdu. Buna göre Artuklu Emîri, Urfa Kontuna Gerger'in 20 km kuzeyindeki Babula Kalesini vermesi karşılığında Joscelin Musul kuvvetlerinin saldırısı halinde Artuklu emîrinin yanında yer alacaktı. Yapılan anlaşma Musul kuvvetlerine karşı bir savunma birlikteliği gibi görünse de Zengî bu anlaşmayı da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı bilmiş ve Urfa'nın fethi için bir fırsata dönüştürmüştü.

6.2. İmâdeddin Zengî'nin Şehrizûr ve Yörelerinin Ele Geçirmesi

Atabey 1140 yılındaki Dimaşk kuşatmasından sonra Türkmenler üzerinde etkin konuma sahip olan Şehrizûr Hâkimi Kıpçak b. Arslantaş'ın üzerine ordu sevk etti. Zira Haçlılara karşı etkin olarak kullandığı Türkmenlerin çoğunun Kıpçak'ın emrine girmesinden rahatsızdı.²⁴³ Kıpçak'ın giderek artan gücü üzerine ona karşı ordular sevk eden Zengî, Şehrizûr ve civarını ele geçirdi. Yapılan savaşta esir olarak ele geçirilen Kıpçak, Atabey tarafından bağışlandı. Bunun üzerine Atabeyin hizmetine girerek ona ve oğullarına hizmet etti.²⁴⁴

6.3. İmâdeddin Zengî'nin Hakkari Kürtleriyle Mücadeleleri

Atabey 1134 yılında Kürt beyleri üzerine gerçekleştirdiği seferlerle burada istikrarı sağlamış ve onları itaat altına almıştı. Ancak Hakkari yöresindeki Kürt beylerinin

²⁴² Abû'l-Farac, II, 377; Aydın Usta, "Artuklular", s. 476; Usta "İmadeddin Zengî ve Artuklular", s. 130.

²⁴³ Şehrizûr Hâkiminin Türkmenler üzerindeki etkisi İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle "Türkmenler ona itaatı farz görürlerdi." şeklindeydi. bknz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, s. 74.

²⁴⁴ el-Azimî, *Tarih*, s. 79; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 74.

itaatsiz tavırları üzerine 1142-1143 senesinde Hakkari yöresine bir kere daha sefere çıktı. Bölgenin en önemli kalesi olan Eşeb'e ordular sevk ederek buranın ele geçirilmesini emretti. Bir süre devam eden kuşatmadan sonra alınan kale onun emriyle yıkıldı. Zengî yıkılan kalenin yerine kendi adını taşıyan el-İmâdiyye Kalesinin yapılmasını emretti. İnşaat sonrasında burası bölgenin en güçlü kalesi oldu.²⁴⁵

6.4. Halep Emîri Savar'ın Haçlılarla Mücadelesi

İmâdeddin Zengî, Artuklu emîrleri ve Kürt beyleri ile mücadele ederken Emîr Savar devamlı Haçlı arazilerini akınlar düzenliyordu. Onun zamanında Halep bir Türkmen bölgesi haline gelmişti. Emîr Savar bu Türkmen gruplarını Antakya Prinkepliğine ve Urfa Kontluğuna akın yapmaları için teşvik ediyor kimi zaman ise kendi emrinde toplayarak Haçlılara karşı sefer düzenliyordu.

Atabeyin yokluğunda Türkmenlerle destekli ordusuyla harekete geçen Emîr Savar 1141 yılında Şeyzer yakınındaki Haçlı ordusunu bozguna uğrattı. Bununla da yetinmeyerek Türkmenleri Antakya arazisine yağmaya gönderdi. Bu yağma akınlarıyla zayıflayan Haçlılar, 1142 yılında Savar'ın oğlu Alemeddin tarafından Antakya kapısına kadar ilerleyen akınlara karşı koyamadı. Antakya Haçlılarının zayıflamasını ve prinkepsin Kudüs'e gidişini fırsat bilen Halep Valisi, Cîsr el-Hadîd bölgesinde Haçlıları bozguna uğrattı.²⁴⁶

1143 yılında Türkmen akınlarından bıkan Urfa Kontu ve Antakya Prinkepsi, Savar'a karşı birlikte hareket etme kararı aldı. İki haçlı lideri Halep arazisini yağmalamak için harekete geçti. Antakya Prinkepsi batıdan ilerlerken Urfa kontu kuzeyden gelerek Halep'i sıkıştırmaya başladı. Kont, Prinkeps ile birleşmek üzere Fırat'a doğru ilerlemeye devam ederken Bizâ'a'ya kadar Halep'e bağlı birçok yeri ele geçirmişti. Ancak burada ansızın Savar ile bir anlaşma yaptıktan sonra Urfa'ya geri döndü.²⁴⁷ Böyle bir haberle sarsılan Prinkeps, Savar ile tek başına mücadele etmekten çekinerek Antakya'ya döndü. Bu olaydan sonra zaten kuruluşlarından itibaren ilişkileri bozuk olan Urfa-Antakya Haçlıları arasındaki ipler tamamen koptu. Bu

²⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 88.

²⁴⁶ el-Azimî, *Tarih*, s. 80; ; Demirkent, "Savar", s. 476.

²⁴⁷ el-Azimî, *Tarih*, s. 81; ; Demirkent, "Savar", s. 477.

sebeple Zengî'nin Urfa'yı kuşattığı zaman Antakya birlikleri Joscelin'in yardımı gelmeyecekti.

Urfa Kontu ile yaptığı anlaşmayla iki cephede savaşmaktan kurtulan Emîr Savar yönünü Antakya arazisine çevirdi. Kasım/Aralık 1143 yılında Halep birlikleri Antakya'dan yola çıkan büyük bir ticaret kervanını bastıktan sonra büyük bir ganimetle şehre geri döndü. Bu darbenin öcünü almak isteyen Haçlıların Bâsûtâ Kalesi garnizonu Halep'e yönelik intikam akını başlattı. Ancak Savar ve oğlu Alemeddin komutasındaki birlikler, garnizonunu ağır bir mağlubiyete uğrattı. Kazanılan zaferin üzerine karşı saldırıya geçen Halep kuvvetleri Bâsûtâ yanında yapılan savaşta Haçlı garnizonunu bir kere daha büyük bir mağlubiyete uğratarak komutanlarını esir aldı (31 Mayıs 1144).

7. Urfa'nın Fethi Öncesi Bölgenin Genel Durumu

Haçlıların 1098 yılında Urfa'yı ele geçirmelerinden itibaren şehir defalarca kuşatılmış, ancak hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 1098-1144 yılları arasında hiç kimsenin ele geçiremediği bu şehri almayı İmâdeddin Zengî başaracaktı. Onun Urfa'yı kuşattığı döneme baktığımızda bunun sıradan bir saldırı hareketi olmadığını ve en uygun zamanın seçildiğini görmek mümkündür. Bunun için 1144 yılını özel kılan ve Atabeyin Urfa'yı kuşatmasına neden olan sebeplere bakmak gerekir. Durumu daha anlaşılır kılmak adına tüm bu nedenleri ve etkenleri tek tek incelemek daha uygun olacaktır.

7.1. Musul Atabeyliğinin Durumu

Haçlıların bölgeye gelerek devlet kurmalarında ve kalıcı olmalarında en büyük neden Müslümanlar arasındaki iç mücadelelerdi. Ancak 1127 yılında Musul Valisi olarak göreve gelmesiyle birlikte Müslümanları tek bayrak altında birleştirmek için mücadelelere girişen Atabey, 1144 yılına gelindiğinde gücünün zirvesindeydi. O, giriştiği mücadeleler sayesinde Kuzey Suriye'de Halep, Hıms ve Hama gibi birçok önemli şehri ele geçirmiş ayrıca Artukluları ve Kürtleri mağlup etmeyi de başarmıştı. Bu kazanımları sayesinde Kuzey Suriye ve Cezire'yi tek bayrak altında birleştirmiş ve büyük bir fetih hareketine girişebilecek gücü kendinde görmeye başlamıştı.

7.2. Bizans İmparatorluğu'nun Durumu

Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un 1137 yılındaki seferi her ne kadar beklenen etkiyi gösteremese de Bizans kuvvetlerinin Suriye'ye yönelmesi Müslümanlar için büyük bir tehdit oluşturmuştu. Böyle bir tehditle karşı karşıya kalan Musul Atabeyliği sınırlarını koruma düşüncesindeydi. Ancak Bizans İmparatorunun tekrar Suriye'ye sefere çıktığı sırada 8 Nisan 1143 yılında ölmesi²⁴⁸olası bir Bizans-Haçlı ittifakını ortadan kaldırmıştı. Ayrıca babasının ölmesiyle başa geçen yeni İmparator Manuel'in (ö.1180)²⁴⁹ iç karışıklıklarla ve Balkanlarla ilgilenmesi gerekiyordu. Gelişen bu olay sayesinde Bizans tehlikesinden kurtulan Atabey, fetih için uygun bir ortama kavuşmuştu.

7.3. Antakya-Urfa Haçlıları Arasındaki Çekişmeler

Antakya ve Urfa arasındaki anlaşmazlıkların başında bunlardan birinin Frank diğerinin Norman olması yatmaktaydı. Frankların yaşadığı birçok bölge Haçlı Seferleri başlamadan çok daha önce Normanlar tarafından ele geçirilmişti. Bu iki farklı millet arasındaki gerginlik Haçlı Seferleri sırasında da etkisini göstermişti. İlk Haçlı Seferi sırasında Norman Tankred'in Kilikya bölgesini ele geçirmesine karşı çıkan Frank I. Baudouin onu mağlup ettikten sonra Kilikya'ya hâkim olmuştu. Sefer sırasında iki Haçlı ordusunun birbiriyle mücadelesi aralarındaki çekişmenin boyutlarını gösterir niteliktedir. Kilikya bölgesini ele geçirdikten sonra Urfa'dan yardım çağrısı alan Baudouin, ilk Haçlı devletini burada kurmuştu. Öte yandan ana Haçlı ordusu ise yoluna devam ederek Antakya ve Kudüs'ü ele geçirmişti. Sonrasında Antakya'da Bohemund komutasında bir Norman devleti kurulurken Kudüs ve daha sonra Trablus'ta birer Frank devleti ortaya çıkmıştı.²⁵⁰

Kilikya meselesi nedeniyle araları açılan Urfa-Antakya arasındaki gerilim 1104 yılındaki Harran savaşıyla nefrete dönüşmüştü. Bu savaşta iki Norman lideri Tankred ve Bohemund'un ihanetine uğrayan Urfa Kontu Baudouin ve kuzeni Tell Başır

²⁴⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, s. 30; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Ankara 2001, s. 24; Ostrogorsky, s. 351; Norwich, s. 96; Gregory, *Bizans Tarihi*, s. 304.

²⁴⁹ Bizans İmparatoru ölmeden önde tüm generallerini ve devlet adamlarını toplayarak küçük oğlu Manuel'e bağlılık yemini ettirmiştir. Onun generalleri ve devlet adamlarıyla yaptığı konuşma için bakınız. Niketas Khoniates, *Historia*, s. 27-30; Kinnamos, *Historia*, s. 22-24.

²⁵⁰ Bu nedenle birçok Urfa Kontu aynı zamanda Kudüs Krallığı da yapmıştır.

Hâkimi Joscelin Müslümanların eline esir düşmüştü. Kont ve kuzenin yokluğunda yararlanan Normanlar Urfa Kontluğu'nun idaresini üstlenerek Antakya Prinkepsliğine bağlamışlardı.

Antakya-Urfa Haçlılarının birleşmesinden sonra Bohemund daha fazla asker toplamak adına Avrupa'ya gitmiş ve tüm yönetimi Tankred'e bırakmıştı. Ancak bir süre sonra serbest bırakılan Baudouin ve Joscelin, Tankred ile savaşarak Urfa Haçlı Kontluğunu tekrar ele geçirmeyi başarmışlardı. Eski sınırlara dönülmesine karşın iki Haçlı devleti arasındaki nefret Tell Başir Savaşı'na zemin hazırlamıştı. Bu savaşta iki taraf da birbirine karşı Müslüman emîrlerden yardım almış ve yapılan savaşta Tankred-Rıdvan ittifakı Baudouin-Joscelin- Çavlı ittifakını mağlup etmişti. Bu tarihten sonra Antakya-Urfa Haçlı devletlerinin arasındaki gerginlik artarak sürmüştü.

Tell Başir savaşından sonra Antakya ve Urfa Haçlı devletleri arasındaki artan gerginliğe rağmen Kudüs kralları bu iki devleti bir şekilde birleştirmeyi başarmıştı. Ancak 1143 yılında yaşanan olay neticesinde ipler tamamen kopmuştu. Bu yıl içerisinde Urfa Kontu ve Antakya Prinkepsi, Halep'e karşı birlikte hareket etme kararı almıştı. Fakat yukarda anlatıldığı gibi Bizâ'a'ya kadar gelen Kont, ansızın Halep Emîri Savar ile bir anlaşma yaparak Urfa'ya geri dönmüştü. Urfa'nın ihanetiyle zor durumda kalan Prinkeps, Halep Emîriyle tek başına mücadele etmekten kaçınarak Antakya'ya çekilmişti. Bu tarihten sonra Willermus'un ifadesiyle: *“Raymond ve Urfa kontu Joscelin arasında artık gizli olmaktan çıkan ve nefrete kadar giden bir düşmanlık vardı. Birinin başına gelen felaket diğerini sevindiriyordu.”*²⁵¹ Antakya ve Urfa Haçlıları arasındaki ipler tamamen kopmuştu.

7.4. Fetih Öncesi Kudüs Haçlı Krallığı'nın Durumu

1143 yılında Kudüs Kralı Foulque çıktığı av sırasında attan düşerek koma halinde Akka'ya getirilmişti. Büyük baş ağrılarıyla can çekişen Kral, burada üç gün sonra öldü. Onun ölümü üzerine 13 yaşındaki III. Baudouin kral ilan edilmişti. Ancak küçük yaşta ve tecrübesiz yeni kral yönetimi annesi Kraliçe Melisende ile paylaşmak

²⁵¹ Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis' Historia Rerum in Patribus Tranmarinis Gestarum (Denizasırlı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI. XVII. Ve XVIII. Kitaplarının Çevirisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1994, s. 8.

zorunda kalmıştı.²⁵² Kudüs Haçlı Krallığı'nda yaşanan bu gelişmeler Antakya ve Urfa arasındaki problemleri çözecek, olası bir mücadelede haçlı devletlerini tek bayrak altında toplayacak bir liderin kalmamasına neden olmuştu.

7.5. Musul Atabeyliği ve Irak Selçuklu Devleti Arasındaki İlişkiler

Musul Atabeyliğinin giderek artan gücünden rahatsız olan Irak Selçuklu Sultanı Mesud, Bağdat'ta büyük bir ordu toplamaya başlamıştı. Onun kendisine karşı ordu topladığını öğrenen Zengî, her daim sultanın yanında olması için görevlendirdiği büyük oğlu Seyfeddin Gazi'den kaçarak Musul'a gelmesini istemişti. Aynı zamanda Musul'daki naibi Nasîruddin Çakır'a da onu içeri almamasını söylemişti. Babasının bu isteği üzerine kaçarak Musul'a gelen Seyfeddin Gazi Musul'a alınmamıştı. Atabey oğlunun kaçtığını haber alınca ona sultanın yanına geri dönmesini emretti. Oğlunun yanında sultana bir de elçi gönderen Atabey: “ *Oğlum Sultanın bana karşı takındığı tavrı görünce ondan korkarak kaçtı. Fakat ben onu tekrar Sultanın hizmetine iade ettim, o senin bir memlûkündür, bu ülke de senindir.*” demişti.²⁵³ Böylece Sultan Mesud'un gözündeki itibarı artan Zengî, aman dilemişti. Bunun üzerine sultan, Ebû Abdullah b. el-Enbârî'yi onun yanına göndermişti. Elçi ile görüşen Zengî 20 bini peşin olmak üzere 100 bin dinar ödemeyi kabul etmişti. Zengî bu anlaşma gereği birçok hediyelerle birlikte 20 bin dinarlık ödemeyi yapmıştı. Ancak Urfa Haçlı Kontluğu'nun Fırat Nehri civarındaki yağma ve talan akınları nedeniyle sultan geri kalan parayı kendisine bırakarak ondan Urfa'yı fethetmesini istemişti.²⁵⁴

8. Urfa'nın Zaptı (24 Aralık 1144)

Aralarındaki rekabetten dolayı Urfa'ya Antakya'dan yardım gelmeyeceğinin farkında olan Atabey, Kudüs'teki taht değişikliği nedeniyle Haçlıların birleşmeyeceğini ve Kudüs'ten büyük bir yardımın gelemeyeceğini biliyordu. Ayrıca şehir diğer Haçlı devletlerinden farklı olarak denizden gelebilecek yardımlardan ve destekten de uzaktı. Tüm bunlara ek olarak Atabey 1140 yılından itibaren Artuklularla ve Kürtlerle mücadele ederek bölgedeki gücünü arttırmıştı.

²⁵² Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum* s. 5-6.

²⁵³ Münecimbaşı, I, 183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 91.

²⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, s. 90; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 403.

Kuşatma için yaşanan birçok olumlu gelişmeye karşın Urfa muazzam surları nedeniyle alınması güç bir şehirdi. Bu durumun farkında olan Atabey öcelikle Urfa birliklerini dışarı çıkarmak için harekete geçti. Şehrin savunmasını zayıflatmak için kısa bir süre önce Joscelin ile ittifak yapmış olan Hısn-ı Keyfa Artuklu Emîri Kara Arslan'a saldırdı. İttifak şartlarına uyan Urfa Kontu, derhal Musul kuvvetlerinin ikmal yollarını kesmek niyetiyle Fırat Nehrine doğru yürüyüşe çıkmıştı.²⁵⁵ Bu gelişmeyi Harran'daki casusu²⁵⁶ ve aynı zamanda Emîri Fadûllâh b. Cafer'den öğrenen Atabey, Yağıbasan'ı Urfa'ya yolladıktan sonra tüm Türkmen beylerini cihada davet etti. Kuşatma için önden gönderilen Yağıbasan ise yolunu kaybetmesi nedeniyle ani bir baskınla şehri alma fırsatını kaçırmıştı. Buna rağmen 26 Kasım'da Urfa'ya önlerine gelmişti. Bu sırada Türkmen beylerinin katılmasıyla güçlü bir konuma gelen Atabey, 28 Kasım 1144 günü kuşatmaya katılmıştı.²⁵⁷

Atabey, ordugâhını Confesseurs(İtiraf) Kilisesinin yukarısında, Saatler Kapısının karşısında kurmuştu.²⁵⁸ Şehrin kuzeyine konuşlanan Zengî'nin yanında kimlerin olduğuna dair tam bir bilgiye sahip olmamakla beraber *Anonim Süryani Vekayinamesi*'ndeki bilgilerden Hacib Yağıbasan, Erbil ve Şehrizûr Emîri Ali Küçük, Ergani Emîri Ebû Ali, Siverek ve civarı Hâkimi Bagusak'ın oğullarından Emîr İsâ ve Menbiç Emîri Hasan b. Gümüştekin'in Urfa kuşatmasında yer aldığını söyleyebiliriz.²⁵⁹

²⁵⁵ Süryani Mikhael, II, 125; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 281; Runciman, II, 193; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, 142-143.

²⁵⁶ Zengîlerde istihbarat için bkz. Tülay Yürekli, "Zengîlerde ve Eyyûbilerde İstihbarat", *Türkiyat Mecmuası*, XXVII/II (2017), 293-311.

²⁵⁷ Kuşatma tarihiyle ilgili en doğru bilgiyi *Anonim Süryani Vekayinamesi*'nin yazarı vermiştir. bkz. *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 281; Süryani Mikhael, gün ve tarih olarak aynı zamanı vermesine karşın 1145 yılında yaşandığını yazmaktadır. bkz. Süryani Mikhael, II, 125; Abû'l-Farac, eserinde kuşatma tarihi olarak 12 Kasım 1145'i göstermektedir. bkz. Abû'l-Farac, II, 378; Willermus Tyrensis eserinde Joscelin'in Tell Başir'de yaşadığını ve Urfa'yı Ermenilerle Süryanilere bıraktığını yazmakla birlikte kuşatma tarihi olarak Kudüs Kralı Foulque'un ölüm senesini(1143) göstermiş ve hiçbir ay ve gün vermemiştir. bkz. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 7; Müslüman yazarlar kuşatma ile ilgili bir tarih vermemiştir. Devre en yakın dönemde yaşayan İbn Kalânîsî, kuşatma tarihi hakkında bir bilgi vermemekle birlikte şehrin 23 Aralık 1144 yılında fethedildiğini yazmaktadır. bkz. İbn Kalânîsî, trans. H.A.R. Gibb, s. 267; Bir diğer Müslüman yazar İbnü'l Ezrak eserinde şehrin fetih tarihi olarak 25 Aralık 1144 senesini yazmaktadır. bkz. İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s. 74; İbnü'l-Esir ise şehrin 4 Aralık 1144 günü fethedildiğini yazmaktadır. bkz. İbnü'l-Esir *el-Kâmil fi-t-târih*, XI, 94.

²⁵⁸ *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 281; Süryani Mikhael, II, 125; Abû'l-Farac, II, 378.

²⁵⁹ *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 281-282.

Urfa Kontunun ve şövalyelerin şehirde olmaması nedeniyle yönetim Latin Başpiskoposu II. Hugue'un elindeydi.²⁶⁰ Ona Süryani halkın lideri Piskopos Basilius Bar Şauma ile Ermenilerin lideri Katolikos Ananias da yardım etmekteydi. Bu üç din adamı Antakya ve Kudüs'ten yardım istedikten sonra Zengî'nin teslim tekliflerini reddettiler.²⁶¹

Şehri teslim yoluyla alamayacağını anlayan Atabey kuşatmayı sıkılaştırarak mancınıklarla surların dövülmesi emrini verdi.²⁶² Mancınıklar surları döverken bir taraftan da okçular şehri tamamen baskı altına almıştı.²⁶³ Tüm bu saldırılara ek olarak Atabey, Halep'ten getirtilen lağımıcılara kuzey surunun altına lağım kazmaları emredilmişti. Kazılan lağımların farkına varan Urfa ahalisi de karşı tüneller kazarak lağımıcıları durdurmak istedi ise de başarısız olmuşlardı.²⁶⁴ Bunun üzerine kuzey surlarının arkasına ikinci bir sur yaparak gelecek yardımları beklemeye başlamışlardı. Kuşatma devam ederken Urfa Kontu Joscelin şehriyle arasındaki tüm bağları kopartan Atabey ile mücadeleden çekinerek Tell Başir'e gitmişti.²⁶⁵ Zor durumda kalan Kont, Antakya Prinkepsine acı dolu bir mektup yazarak kendisine yardıma gelmesini rica etmişti. Fakat bu isteği çeşitli bahanelerle reddedilmişti. Kudüs Haçlı Krallığı ise yardım isteklerine kayıtsız kalmamıştı. Kraliçenin emriyle Başkumandan Manasse de Hierges, Nablus Senyörü Philippe ve Tiberias Senyörü Elinand'ı yardım için Urfa'ya göndermişti.²⁶⁶

Kont ve şehir halkı yardım arayışları içerisindeyken lağımıcılar surların altına kadar ilerleyerek iki burcun arasında açtıkları tünelleri ahşap desteklerle güvenli hale getirmişti. Ancak Atabey topyekûn bir saldırı sırasında tünelin yıkılmasından çekinmekteydi. Bu sebeple Urfa ahalisine karşılıklı ikişer rehine yollamayı ve tünelin durumunu bakarak teslim olmalarını istemişti. Onun kılıç zoruyla şehri almaktan kaçınmasına karşın şehrin ahalisi lağımın ilk surda gedik açması durumunda dahi yaptıkları ikinci surun kendilerini savunacağını bu süre zarfında Haçlı yardımının

²⁶⁰ *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 282; Willermus'un Şehrin Hugue tarafından savunulduğunu yazmamakla birlikte Urfa'nın düşüşünden onu sorumlu tutması *Anonim Süryani Vekayinamesi* aynı görüşte olduğunu gösteriyor. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 11.

²⁶¹ Süryani Mikhael, II, 126.

²⁶² Süryani Mikhael, aynı yer. kuşatma esnasında yedi mancınığın olduğunu yazmaktadır.

²⁶³ İbn Kalânisî, kuşların dahi hedef şaşmaz okçular nedeniyle şehre yaklaşmadığını yazmaktadır. bknz. İbn Kalânisî, s. 153-154.

²⁶⁴ Süryani Mikhael, aynı yer; Abû'l-Farac, II, 378.

²⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *Atabegiyye*, (s. 69) Joscelin'in şehri kurtarmak için bir çaba içerisine girdiğini kaydetmekle beraber Zengî ile bir çatışmaya girip girmediği hakkında bilgi vermemektedir.

²⁶⁶ Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis' Historia Rerum*, s. 9.

yetiyeceğini düşünüyordu. Kendisine çok fazla güvenen halk, Atabeyle alay etmekten de geri durmamıştı.²⁶⁷

Anonim Süryani Vekayinamesi'nde geçen bilgilere göre Atabeye karşı zaman kazanmak için Süryani Piskopos Basilius, mütareke girişimlerine başlamıştı. Ancak bunu halka açıkladığı sırada Hasnun adında bir ipek taciri Atabeyden gelen mektubu yırtmıştı. Görüldüğü üzere şehri almak için bütün barışçıl yolları deneyen Atabey, sonunda genel bir taarruza geçmeye karar vermişti.²⁶⁸

Lağımlara yanıcı maddelerin yığılmasını ve patlatılmasını emretti.²⁶⁹ Böylece surda büyük bir yarık açıldı. Halk açılan alanı savunmaya çalışınca surlardaki savunmanın zayıfladığını fark eden Atabey, merdivenlerle surlara asker sevk etti. Böylece hem açılan çatlaktan hem de surlardan ilerleyen Türk birlikleri ikinci surun iki taraftan kısa kalması sayesinde kolayca şehre girmeyi başardı.²⁷⁰

Türk birliklerinin şehre girmesiyle tüm uyarılara karşın teslim olmayan halk panik içinde iç kaleye sığınmaya çalıştı. Fakat savunmayı idare eden Başpiskopos Hugue'un kendisi izin vermeden iç kalenin kapılarının hiçbir şekilde açılmaması emri büyük bir kıyıma dönüştü. Kapıların açılmaması nedeniyle halk birbirini ezmeye başladı. Türklerin de kısa sürede iç kaleye doğru harekete geçmesi nedeniyle kapıların önünde yığılan halk bir birini ezmeye başladı. Sayısız insan, Başpiskopos da dahil ezilerek can verdiler.

Papaz Grigor, zeylinde bu sahne "*Şiddetli bir korkuyla sarsılmış olan halk sığınmak üzere iç kaleye koştu. Bu sırada kardeş kardeşini terk ediyor, baba oğlunu bırakıyor, anne kızına şefkat göstermiyor ve dost dostuna bakmıyordu. Bu felaketli günde kaçanlar kaleye girmeye muvaffak olamadılar. Onlar iç kaleni kapısının önünde çiğnenip boğuldular. Bu suretle takriben 2.000 kişi telef oldu. Frankların Başpiskoposu da bu izdiham da ezilip öldü. Bu manzara karşısında Zengî'nin*

²⁶⁷ Süryani Mikhael, aynı yer; Abû'l-Farac, aynı yer.

²⁶⁸ *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 283.

²⁶⁹ Süryani Mikhael, sabah saatlerinde patlamanın yaşandığını yazmaktadır. bkz. aynı yer. Abû'l-Farac ve *Anonim Süryani Vekayinamesi*, sadece patlama oldu yazmakla yetinmişlerdir. bkz. *Anonim Süryani Vekayinamesi*, aynı yer; Abû'l-Farac, II, aynı yer.

²⁷⁰ Abû'l-Farac, II, aynı yer; Süryani Mikhael, surlara ilk önce bir Kürt askerinin çıktığını yazmaktadır. bkz. aynı yer; Abû'l-Farac, II, aynı yer. Willermus patlama sonucunda 100 arşından daha büyük bir gedik açıldığını yazmaktadır. bkz. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in*, s. 10;

yüreğinde merhamet duyguları uyandı. O, sokaklarda halkı hayvan sürülerini keser gibi kesen askerlerine, kılıçlarını indirmelerini emretti.”²⁷¹ şeklinde kaydedilmiştir.

Süryani Mikhael’in *Vakainamesi*’nde ve Abû’l-Farac’ın eserinde bu sahne “İç kalenin kapısına doğru koşanlara gelince, Franklar onları içeri almadılar. Çünkü Başpiskopos kendisi şahsen görülmeden kimseyi içeri alınmamasını emretmişti. Binlerce insan, kapının önünde boğulacak yerecede yığıldı ve bu yığın kapının yüksekliğini aşmıştı. Başpiskopos geldiği vakit kapı açıldı fakat o, kapının önünde yığılmış cestlerden dolayı içeri giremedi. İçeri girmeye gayret ettiği sırada ölülerin içine düştü ve bir Türk onu vurup öldürdü. Zengî bu katliamı görünce bunun devam etmesini men etti.” şeklinde geçmektedir.²⁷²

Orta Çağ’da kılıçla alınan şehir her türlü akıbeta açıktı. Ancak Papaz Grigor, Süryani Mikhael ve Abû’l-Farac gibi Yerli Hristiyan tarihçiler dahi Zengî’nin merhametli davrandığını yazmıştır. O, şehri ele geçirince yağmaya son vermiş ve alınan tüm eşyaların sahiplerine iade edilmesini emretmiştir.²⁷³

Atabey, Urfa’yı 24 Aralık 1144 yılında ele geçirdikten sonra hemen iç kaleyi kuşattı. Ancak buradakiler direnmeyi sürdürünce Yağıbasan’ı teslim şartlarını görüşmek üzere kaleye gönderdi. İçeridekiler canlarının bağışlanması karşılığında teslim olacaklarını bildirince Yağıbasan “Hepiniz iyi bilirsiniz ki, bize karşı koymakla ve Hz. Peygamberimize küfür etmekle ölümü hak ettiniz. Buna rağmen size iyi davranacak ve esir olanlarınızı serbest bırakacağız. Bu şehrin Müslümanlar idaresinde yüzyıllarca nasıl bir başkent gibi bayındır olduğunu bilirsiniz. Şimdi ise, son elli yıllık Haçlı işgali şehir ve çevresini harabeye çevirmiştir. Efendimiz size iyi davranacaktır. Barış içinde ve onun hâkimiyetine sığınarak yaşayınız ve onun hayatı için dua ediniz.”²⁷⁴ diyerek canlarının bağışlandıklarını söyledi. Bunun akabinde şehirdeki son direniş 26 Aralık 1144 tarihinde son buldu.²⁷⁵

²⁷¹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi*, (952-1136) ve Papaz Grigor’un *Zeyli* (1136-1162), s. 297-298.

²⁷² Süryani Mikhael, II, 127; Abû’l-Farac, II, 379.

²⁷³ İbn Kalânîsî, s. 154; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 95.

²⁷⁴ Anonim Süryani *Vekayinamesi*, s. 285-286.

²⁷⁵ İbn Kalânîsî, aynı yer.; İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’t-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 162-164; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 94-95; ayn. mlf. Atabegiyye, s. 67-69; İbnü’l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s. 74-76; İbn Hallikan, *Vefeytü’l-A’yan ve Enbau Ebnai’z-Zaman*, I, 540; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 404; Süryani Mikhael, II, 125-128; *Urfalı Mateos Vekayi-namesi*, (952-1136) ve Papaz Grigor’un *Zeyli* (1136-1162), s. 297-298; Abû’l-Farac, II, 378-380; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis’ Historia Rerum*, s. 12; Anonim Süryani *Vekayinamesi*, s. 281-286; Stevenson, s. 149-152; Runciman, II, 193-195; Philip K. Hitti, *History of Syria*, London 1951, s. 599; Francesco Gabrieli, *Arab*

1144 yılında Urfa'yı fethederek Haçlılara şimdiye kadar ki en ağır darbeyi indiren İmâdeddin Zengî, iki günlük yağmadan sonra şehirde sükûneti sağladı. O, tamamen şehre hâkim olunca 100 kadar Frank dışında²⁷⁶ tüm ahaliyi affetti ve şehirdeki yerli Hristiyanların hiçbir mabedine dokunmadı. Urfa'da büyük bir imar çalışmasına girişilince işgalci Frankların ibadet yerleri camiye dönüştürüldü ve Frank baş kilisesi hükümet merkezi haline getirildi.

İbnü'l-Adîm bu imar çalışmaları sırasında şehir camisinin mihrabının iki yanında *"Nişanlar ve minberlerle gururlanırken Benû Asfer'den (Haçlılardan) biri olarak değerim sıfır oldu. İyiliğe yakın oldum ve yalnızca onunla baş başa kaldım, çirkinlik, aşırılık ve kötülükten uzaklaştım. Kalbim temizlenmiştir. Cemalüddin olmasaydı ben, temizlenemezdim."*²⁷⁷ şeklinde bir şiirin yazılı olduğunu kaydetmektedir. Atabey, Urfa'ya Erbil Emîri Zeyneddin Ali Küçük'ü (ö.1168) vali olarak tayin ettikten sonra yeterli miktarda garnizon bırakarak şehirden ayrıldı.

İlk kurulan Haçlı devletinin başkentini ele geçiren Zengî, Urfa Haçlı Kontluğu'nu tamamen ortadan kaldırmasa da Haçlılara karşı şimdiye kadar ki en ağır darbeyi indirmiştir. O, Urfa'yı alarak Hristiyanlığın en önemli şehirlerinden birini ele geçirmiş²⁷⁸ ve Musul-Halep hattının güvenliğini sağlamıştır. Bu fetih ile Haçlıların Irak'a ulaşması tamamen engellenmiş ve Suriye'nin güvenliği açısından önemli bir adım atılmıştır. Ayrıca büyük fetih ile Antakya'nın hatta Kudüs'ün düşeceği korkusuna kapılan Haçlılar, Avrupa krallarına ve papaya durumu anlatan elçiler göndermiştir. Bunun üzerine çığ gibi büyüyen yardım isteklerine kayıtsız kalamayan Papa III. Eugenius, yeni bir Haçlı seferi için hazırlıklara başlamıştır. İleride

historians of the Crusades, Berkeley, 1969, s. 49-53; Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 63-65; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 161-163; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 130-132; Alptekin, "Musul Atabeyliği", s. 545-546; Ramazan Şeşen, "İmâd Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III (1971), 260. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, s. 139-150; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları (514-590/1120-1194)*, Konya 2001, s. 181; Abdullah Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa Efsane, Tarih, İnanç, İlim ve Felsefe Kenti*, Ankara 2006, s. 81-82; Işın Demirkent, Mustafa Korkmaz, "İslâm Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Urfa'nın Siyasî ve Sosyal Tarihi", *Edessa'dan Urfa'ya*, ed. Mehmet Çelik, II, Ankara 2007, 148-151; Hasan Akyol, "Atabeglikler", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 242-243; Birsal Küçüksipahioğlu, "Mosul&Aleppo Governor İmad al-Din Zangi's Fight Against The Crusader", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/II (2014), s. 91-93; Taef el-Azhari, *Zengi and the Muslim Response to the Crusades*, 95-106; Halil İbrahim Gök, s. 50-51.

²⁷⁶ Anonim *Süryani Vekayinamesi*, s. 286.

²⁷⁷ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 163.

²⁷⁸ Urfa, Hristiyanlar için en önemli kutsal yerlerden biri olmakla beraber Kudüs, Antakya, Roma, İstanbul ve İskenderiye'den sonra gelmektedir. bkz. Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960, s. 18, 26-28.

bahsedeceğimiz II. Haçlı Seferi aynı zamanda kralların katıldığı ilk sefer olması nedeniyle Zengî'nin kazandığı zaferin ne denli büyük olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kazandığı zaferin sonrasında Halife tarafından “Zeynü’l İslâm”, “el-Melik el-Mansur”, “Nâsıru’l-Emîri’l-mü-minîn” unvanlarını alan Zengî'nin İslâm alemindeki prestiji artmıştı.²⁷⁹

9. Urfa'nın Fethi Sonrası Yaşanan Olaylar ve İmâdeddin Zengî'nin Ölümü

9.1. Fırat'ın Doğusunun Haçlılardan Temizlenmesi

Atabey, Urfa'yı fethettikten sonra Haçlıları Fırat Nehrinin doğusundan atmak için harekete geçti. İlk olarak Urfa'nın fethi nedeniyle garnizonu korkarak kaçan Seruc'u Ocak 1145 tarihinde ele geçirdi.²⁸⁰ İlerlemesine devam ederek nehir boyunca birçok kaleyi ele geçiren Atabey, Fırat'ın doğusunda Haçlıların elinde kalan son kale olan Birecik'i kuşattı. Ancak Birecik, Kal'at er-Rum'dan (Rum Kale) gönderilen takviye kuvvetle güçlü bir konuma gelmişti. Buna rağmen dirayetle kuşatmaya devam etti. Bu sırada Musul'un yönetiminden sorumlu olan ve Atabeyin en yakın dostlarından biri olan Nasîreddin Çakır'ın, Melik Alp Arslan tarafından öldürüldüğü haberi kendisine ulaştı. Aynı zamanda Kudüs'ten gönderilen ordu ile Urfa Kontu da bölgeye yaklaşmıştı. Gelişmeler üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kalan Atabey, Urfa'ya destek kuvvetler gönderdikten sonra süratle Musul'a gitti.

9.2. Melik Alp Arslan'ın İktidarı Ele Geçirme Çabası

Sultan Mahmud'un oğlu olan ve küçük yaşından itibaren Zengî'nin eğitimi altında bulunan Melik Alp Arslan olgunlaştığını düşünerek yönetimi ele geçirmek üzere harekete geçmişti. İlk olarak Zengî adına Musul'u yöneten Nasîreddin Çakır'ı öldürmüş ve başını kesmişti. Valinin kesik başı askerlerinin önüne atılmıştı. Böylece askerlerinin dağılacağı düşünülmüştü. Ancak sevilen bir zat olan Nasîreddin'in ölümü tam tersi bir etki meydana getirmişti. Musul askerleriyle Alp Arslan'ın adamları arasında bir mücadele başlamıştı. Bu çatışmalar sırasında Alp Arslan'ın

²⁷⁹ Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 66.

²⁸⁰ İbn Kalânîsî, s. 154; Süryani Mikhael, II, 130; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 286.

korktuğunu gören Kadı Tâceddin Yahyâ b. eş-Şehrîzûrî “*Ey Efendimiz! Bu köpekten niçin korkarsın? O da, onun efendisi de senin memlûklerindir. Allah’a hamd olsun ki, bizi senin sayende ondan ve onun efendisinden kurtardı. Bu sarayda ne oturup duruyorsun? Kalk, kaleye çıkıp malları ve silahları alıp şehre hâkim ol, asker topla, artık Musul’u ele geçirdikten sonra diğer beldeleri zapt etmene hiçbir kimse mani olamaz*” diyerek ona cesaret vermişti. Ancak herşeye rağmen şehrin kalesini ele geçirememişlerdi. Bununla birlikte Musul kuvvetleri ve halkı Zengî’nin tarafını tutarak Melik Alp Arslan ve destekçilerini mağlup etmeyi başarmışlardı. Bu isyanın bastırılmasından sonra Musul’a gelen Atabey, Zeyneddin Ali Küçük’ü valilik görevine getirmişti. Ayrıca Urfa valiliği Aynuddevle’ye verilmiş ve yanına yardımcı olarak Fadlullah b. Cafer’i atanmıştı.²⁸¹

9.3. Urfa’da İsyan Teşebbüsü

İmâdeddin Zengî’nin Musul’daki karışıklığı çözmek için bölgeden ayrılmasını fırsat bilen Kont Joscelin, Urfa’nın Ermeni ahalisiyle iş birliği içine girmişti. Onun amacı bunlar sayesinde içerideki Türk birliğini mağlup etmektir. Ancak bu komployu önceden haber alan şehrin valisi Zeyneddin Ali Küçük derhal önlemlerini almıştı. O, Haçlılarla ittifak haline girmiş bulunan halkı tespit ettikten sonra hepsini yakalamış ve hapsedirmişti. Zengî de Musul’daki düzen sağladıktan sonra Urfa’ya gelmişti. Vali tarafından isyanın detaylarını öğrenip isyanın tekrar yaşanmaması için sert önlemler almıştı. Bunlardan ilki suçluların cezalandırılmasıydı ve hiçbirine acımayarak idam cezası verilmişti. İkinci olarak ise bölgedeki Haçlılar ile iyi ilişkileri olan bir kısım Ermeni şehirden çıkartıldı. Şehirdeki nüfus dengesini korumak adına 300 Yahudi aileyi buraya getiren Atabey, Süryani ve Yakubi halka da büyük hak ve imkanlar sağladı.²⁸²

Atabey Urfa’da Ermeni nüfus yoğunluğunu azaltmak için Yahudi ahaliyi bölgeye getirmişti. Yahudiler hem Müslümanlarla yaşama alışkanlığına sahipti hem de Haçlılar ile hiçbir yakınlıkları yoktu. Ayrıca Süryani ve Yakubilere verilen haklarla da bu iki Hristiyan cemaatin devlete olan bağlılıkları arttırılmayı çalışılmıştı. Alınan sert önlemler nedeniyle Joscelin’in şehri ele geçirme teşebbüsleri akamete uğratılmıştı.

²⁸¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, XI, 96-97; Süryani Mikhael, II, 130; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 287-288; Abû’l-Farac, II, 380.

²⁸² İbn Kalânîsî, s. 156; Süryani Mikhael, II, 131; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 289;

9.4. İmâdeddin Zengî'nin Ölümü (14-15 Eylül 1146)

Zengî, Musul ve Urfa'daki karışıkları çözdükten sonra en büyük hedefi olan birleşik Suriye için yeniden harekete geçmişti. Fakat Cezire bölgesinde kendisine tabi olmayan Câber Kalesini geride bir tehdit olarak bırakmak istemiyordu. Böylece ilk olarak buranın el geçirilip sonrasında tüm kuvvetler ile Dımaşk'a yürümeyi kararlaştırmıştı.

Atabey, Ukayloğullarından Mâlik b. Sâlim'e ait olan kaleyi kuşatmak için yürüyüşe geçti. Kısa sürede bölgeye gelerek kuşatma hazırlıklarına başlayan Atabey, Menbiç Emîri Hassan b. Gümüştekin'i aracı koyarak kalenin teslimini istedi. Mâlik b. Sâlim'e “*Şayet kaleyi teslim razı olursa benim adıma ona pek çok iktalar ve bol miktarda para vereceğimi garanti et, kabul etmezse kaleyi zorla alıncaya kadar kuşatmayı sürdüreceğime ve ondan sonra kendisini bırakmayacağıma yemin ettiğimi ve ‘o zaman bana karşı seni kim müdafaa edecek?’ dediğimi söyle*” şeklinde haber gönderdi. Bunları aynen ileten Emîr, Mâlik b. Sâlim'den “*Emîr Belek'e karşı seni müdafaa eden, beni de Zengî'ye karşı müdafaa edecektir.*” cevabıyla geri döndü. Bu gelişmeler üzerine Atabey kaleyi tamamen kuşattı.²⁸³ Ancak kuşatma tüm şiddetiyle devam ederken bir sabah Zengî'nin cansız bedeni bulundu.

Onun ölümüyle ilgili kaynaklar birbirinden farklı bilgiler vermektedir. Buna göre göre aslen Frank olan Zengî'nin hadımı Yarankuş efendisinin kadehinden içki içerken yakalanmıştı. Bu duruma sinirlenen Atabey, hadımını ağır bir şekilde azarladıktan sonra ertesi gün ona büyük bir ceza vereceğine dair yemin etmişti. Başına geleceklerden korkan hadım, Zengî'nin uyumasını bekledikten sonra onu yatağında öldürmüştü.²⁸⁴ Diğer kaynaklara göreyse içkili bir şekilde uyuyan Atabey, Câber Hâkimi ile anlaşılan birkaç kişi tarafından öldürülmüştü.²⁸⁵ Tüm kaynaklar

²⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 103.

²⁸⁴ İbn Kalânîsî, s. 156; *İmad ad-Dîn al-Katib al-İsfahânî'nin al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat al-Nuşra ve Nuhbat al 'Usra Adlı Kitabın Tercümesi*, s. 187; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 168; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, II, 469-471; İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârîkîn ve Âmid Tarihi*, s. 80; İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, trans. Baron Mac-Guckin de Slane, s. 541; Papaz Grigor, isim vermeden bir kölesi tarafından öldürüldüğünü yazmaktadır. bkz. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesî, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 299.

²⁸⁵ Süryani Mikhael, onun bir generali ve iki harem ağası tarafından öldürüldüğünü söyler. bkz. Süryani Mikhael, II, 131-132; İbnü'l-Esîr Atabeyin birkaç kölesi tarafından öldürüldüğünü yazmaktadır. bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 104; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 407; *Anonim Süryani Vekayinamesi*'nde bu olayı Atabeyin güvendiği iki hadımı tarafından

incelendiğinde Mâlik b. Sâlim'in teşviki ve efendisinin korkusundan dolayı cinayetin Yarankuş tarafından işlendiği görülmektedir. Sonrasında gelişen olaylar da bunu doğrular niteliktedir.

Yarankuş, Zengî'yi öldürdükten sonra Cabar Kalesine sığınmıştı. Bir süre burada kaldıktan sonra can güvenliğinden şüpheye düşerek Dımaşk'a gitmişti. Ancak bir süre sonra yakalanarak iyi niyet göstergesi niteliğinde Nureddin Mahmud'a gönderilmişti. Nureddin Mahmud tarafından Musul'a gönderilen hadım burada idam edilmişti.²⁸⁶

Haçlılar karşısında öncü bir lider olan Zengî'nin cenazesi, Câber Kalesinin²⁸⁷ karşısında ve Fırat'ın doğusunda yer alan Sıffin'e kefenlenmeden gömüldüyse de bir süre sonra Rakka'ya nakledilmiştir. Atabeyin mezarı oğlu Halep Hâkimi Nureddin Mahmud tarafından Rakka Kadısına 4000 dirhem veya Halep'te bir köy verilmek suretiyle yaptırılmıştı.²⁸⁸ Nureddin babası için bu mezarın üzerine insan boyundan kısa bir duvar yaptırmış ancak bu duvarın üzerine bir kubbe inşa ettirmemiştir.²⁸⁹

İmâdeddin Zengî, küçük yaşta hem yetim hem öksüz kalmasına rağmen zekası ve cesaretiyle ilk önce Vasıt ve Basra'ya hâkim olmuş daha sonra Bağdat Şahneliğine getirilmişti. Onun 1127 yılında Musul valisi olması Haçlılarla mücadele de bir milat olmuştu. 1128 yılında Halep'i alması bölgeye istikrar getirmiş ve harap haldeki şehir süreç içinde dönemin en görkemli yerlerinden biri haline gelmişti. Ticaret canlanmış, Haçlı akınları durdurulmuş ve Haçlı arazisine yapılan akınlarla birçok ganimet elde edilmişti. Bu gelişmeler şehirdeki nüfusunda artmasına neden olmuş ve birçok boş arazi yerleşime açılmıştı.

Kendisi aynı zamanda büyük bir siyasetçi ve idealistti. Onun Müslümanları tek bayrak altında birleştirme düşüncesi oğlu Nureddin Mahmud ve daha sonra

öldürüldüğü şeklinde anlatır. bkzn. *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 291; Abû'l-Farac, Atabeyin ölümüyle ilgili iki farklı olay anlatır. İlkine göre Zengî çadırında birkaç maden işçisinin kendisine yapmakta oldukları altından bir tasa bakmakta iken zırhlarını taşıyan kölelerinden biri kılıcı ile onu arkasından vurdu ve başını keserek öldürdü. Diğer rivayetine göreyse içkili bir şekilde uyuyan Atabey, üç kölesi tarafından öldürüldü. bkzn. Abû'l-Farac, II, 381; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 14.

²⁸⁶ İbn Kalânîsî, s. 157.

²⁸⁷ Atabeyin ilk gömüldüğü yer aynı zamanda Türkiye Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'ın da mezarı olarak düşünülür. Aydın Taneri, "Ca'ber Kalesi", *DİA*, VI, 526.

²⁸⁸ Alptekin, *The Reign Of Zangi*, s. 92.

²⁸⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 168-169.

Selahaddin Eyyubi tarafından da benimsenerek Müslümanlara Kudüs'ün kapısını açacaktı.

Fiziksel olarak heybetli bir yapıya sahip olan Zengî, güzel yüzlü, esmer tenli ve mavi gözlüydü. Öldüğünde altmış yaşını geçmiş ve saçlarına kırlar düşmüştü.²⁹⁰ O, ayrıca karakter olarak bir liderin ihtiyacı olan tüm özelliklere sahipti. Cesur olmasının yanında bunu sabırla birleştirmeyi başarmıştı. Bunun en iyi örneğini Urfa'nın fethi sırasında göstermişti. En uygun zaman gelene kadar sabırla beklemiş ve zamanı geldiğindeyse hiç tereddüt etmemişti. Adaletliydi. Onun devletinde yaşayan Yahudi, Hristiyan ve Müslüman halk huzur içinde yaşırdı. Bir gün İzzeddin ed-Debîsî adlı bir emîrinin Yahudi bir kişinin evine girdiği haberini alan Atabeyin yanına çağırdığı emîre sadece bir bakış atması dahi sorunu çözmeye yetmişti.²⁹¹ İyi bir siyasetçiydi. İstediklerini almak için her yolu denerdi. Hama ve Hıms şehirlerini ele geçirmek için evlilik ve hile yollarını dahi kullanmıştı. Yanında bulunan ve kendisine yardımcı olan emîrleri ödüllendirmeyi severdi. Nasîruddin Çakır, Yağıbasan, Kâdı Bahaaddin Ebu'l-Hasan Ali el-Kasım eş-Şehrîzurî, Zeyneddin Ali Küçük, Savar ve Necmeddin Eyyub gibi birçok önemli şahsiyeti bu sayede yanında toplamayı başarmıştı. Onun döneminde Zengîlerin hizmetine giren birçok devlet adamı daha sonra onun oğullarına da hizmet edecekti.

İmâdeddin Zengî birçok Arapça ve Farsça unvan kullanmıştı. Bunlardan bazıları *Melikü'l-Ümera el-Maşrık ve'l-Mağrib, Şehriyârü's-Şam ve'l-Irakeyn, Pehlivân-ı Cihan, Hüsrev-i İran*'dır. Ayrıca *Alp, Gazi, İnanc Kutluğ, Tuğrul Tekin, Ak-Arslan* gibi Türkçe unvanlar da kullandığı bilinmektedir.²⁹²

Atabeyin; Seyfeddin Gazi, Nureddin Mahmud, Kutbüddin Mevdûd ve Nusretüddin Emir Emirhan adlı dört oğlu vardı. Kızları hakkında tam bir bilgiye sahip olmamakla birlikte ismi kaynaklarda zikredilmeyen bir kızının Şihabeddin Mahmud ile evli olduğunu bilmekteyiz.²⁹³ 1150 yılında Zengî'nin ismi belirtilmeyen bir kızı Timurtaş'ın oğlu Samsamüddin Behram ile evlenmişti. Bu bilgiyi o sıralarda

²⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 104.

²⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 105.

²⁹² Alptekin, *The Reign of Zangi, 521-541/1127-1146*, s. 95; Alptekin, "Musul Atabeyliği", s. 546.

²⁹³ İbn Kalânîsî, s. 143-144; İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 58; Alptekin, "Dımaşk Atabeyliği(Tugtekinliler)", s. 497; Alptekin, "Musul Atabeyliği", s. 543; Nadir Karakuş, *Haçlı Seferlerinde Üç Kadın ve İslâm Birliğinin Sağlanması*, s. 262-263.

Musul'da bulunan İbnü'l Ezrâk sayesinde öğrenmekteyiz.²⁹⁴ Ancak Zengî'nin kızlarının isminin verilmemesi iki evliliği yapan kişinin aynı olma ihtimali taşımaya neden olmaktadır. Şihabeddin Mahmud'un 1139 yılında ölmesi ondan ayrılmış bulunan Zengî'nin kızı, Musul'a gelerek 1150 yılında bir evlilik daha yapmış olabilir.

Zengî öldüğünde çocuklarına miras olarak geniş bir ülke bırakmıştı. Merkezi Musul olan devlet; Kuzey Irak, Cezire ve Kuzey Suriye'yi kapsıyordu. Ölümü üzerine bu geniş toprak iki oğlu Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud tarafından paylaşılmıştı.

²⁹⁴ İbnü'l-Ezrâk, s. 90.

III. BÖLÜM

İKİYE AYRILAN ATABEYLİĞİN HALEP KOLUNUN KURULMASI VE NUREDDİN MAHMUD’UN YÜKSELİŞİ

1. Atabeyliğin Halep Kolunun Kurulması ve İstikrarın Sağlanması

11 Şubat 1118 tarihinde doğan Nureddin Mahmud, güzel yazı yazmasının yanında hadis ve fıkıh alanında büyük bir birikime sahipti. Toplum içine çıkmayı pek sevmemesine karşın babasının himayesinde askeri anlamda iyi bir eğitim almış ve onunla birçok sefere katılmıştı. Câber Kalesi kuşatması sırasında da babasının yanında bulunuyordu.²⁹⁵ İmâdeddin Zengî’nin bu kuşatma sırasında öldürülmesi ve bunun karargâhta duyulması üzerine büyük bir karışıklık meydana gelmişti. Durumu fırsat bilen bir kısım asker ordugâhtaki hazine ve malları yağmalamıştı. Kargaşanın büyümesinden çekinen devlet adamları kuşatmayı derhal kaldırarak önlemler almaya çalışmıştı.

Atabeyin beklenmeyen ölümü sonrasında içte ve dışta birçok tehlike ortaya çıkmıştı. Onun himayesinde olan Melik Alp Arslan Musul’u ele geçirmek için yeniden harekete geçtiyse de Vezir Cemaleddin ve Musul Naibi Zeyneddin Ali Küçük’ün desteğini alan büyük oğlu Seyfeddin Gazi daha önce davranarak Zengîlerin Musul kolunu kurmayı başarmıştı.²⁹⁶

Zengî’nin diğer oğlu Nureddin Mahmud ise babasının ölümünden sonra Halep’e yönelmişti. Bu kararında Esedüddin Şirkûh büyük rol oynamıştı. Atabeyin ölmesinden sonra Seyfeddin Gazi’nin Musul’a gittiğini gören Esedüddin Şirkûh, Nureddin Mahmud’a “*Benim Görüşüme göre babanın veziri Musul’a götürmek*

²⁹⁵ Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu’l-Vefa’nın Kitâbu İkâzü’l-Gâfil Bi Sireti’l-Meliki’l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde 1988, s. 75.

²⁹⁶ Seyfeddin Gazi’nin Musul’a hâkim olmasıyla ilgili kapsamlı bilgi için bkz. Halil İbrahim Gök, s. 54-60; Gülay Ögün Bezer, “Seyfeddin Gazi I”, *DİA*, XXXVII, 31.

üzere ve orada hükümdarlığını ilan etmek istediği kardeşin Seyfeddin lehine askerleri saptırmakla meşgul oluyor. Bu yüzden senin Halep'e gitmeni, orada hüküm sürmeni ve buradan bütün Suriye'ye hâkim olmanı daha uygun görüyorum. Bunu yaptıktan sonra doğu, yani Musul ve havalisi de sana tabi olur"²⁹⁷ demişti. Bu konuşmanın etkisiyle kuşatmada yer alan devlet adamlarını, babasından kalan hazineyi ve bir kısım askeri yanına alan Nureddin, Halep'e gitmişti. Burada kendisine, Esedüddin Şirkûh, Seyfûddeve Savar ve Salahaddin Yağıbasan gibi birçok önemli devlet adamı da katılmıştı.

Biri Halep'te diğer Musul'da hâkim olan iki kardeş arasındaki gerginlik karşılıklı elçiler sayesinde kısa sürede yumuşamıştı. Ardından Seyfeddin Gazi kardeşini itaat arz etmesi için yanına çağırmıştı. Fakat öldürülmekten korkan Nureddin bu teklifi redderek ağabeyine birçok hediye göndermekle yetinmişti. Bir süre sonra ağabeyinden hayatına dair teminat alan Nureddin onunla buluşmak üzere harekete geçmişti. İki kardeş yanlarında sadece 500 süvarinin bulunması ve görüşmenin Seyfeddin Gazi'nin karargâhının önünde olması şartıyla anlaşmıştı. Nureddin, ağabeyini görünce derhal attan inerek başını elleri arasına aldıktan sonra yeri öpmüş ve adamlarına uzaklaşmalarını emretmişti. Kardeşinin bu sıcak davranışına aynı şekilde karşılık veren Seyfeddin, Nureddin'e sarıldı. İki kardeş sarılıp bir süre ağladıktan sonra Seyfeddin kardeşine *"niçin gelmediğini"* sordu ve *"kendisinden korkmasına gerek olmadığını, böyle bir düşüncenin aklından dahi geçmediğini"* ekleyerek *"kardeşine kötülük ettikten sonra kendisi için hayatın ve ülkelerin hiçbir değeri kalmayacağını"* söyledi. Ağabeyinin bu öğüt verici ve güzel konuşmalarından etkilenen Nureddin ona bağlı kalacağına ve düşmanları karşısında onun yanında yer alacağına dair söz verdi.²⁹⁸

İki kardeşin gayet olumlu bir havada yaptığı görüşme sonucunda atabeylik, Fırat Nehri sınır kabul edilip merkezleri Musul ve Halep olacak şekilde ikiye ayrıldı. Sonrasında Seyfeddin ve Nureddin hâkim oldukları beldelere geri döndüler. İki kardeşin birbirlerine düşmanlık beslememesi yeri geldiğinde beraber hareket etmesiyle Haçlıların ve çevre devletlerin beklediği bir iç savaş yaşanmamış oldu. Bu sırada Zengi'nin diğer iki oğlu Nusretüddin Emir Emirhan ile Kutbüddin Mevdûd de Musul'da bulunuyordu.

²⁹⁷ Abû'l-Farac, II, 382.

²⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *Atabegîyye* s. 87-88; Abû'l-Farac, II, 383.

Kardeşler arasında sorunsuz bir şekilde atabeyliğin paylaşılmasına karşın dış gelişmeler bazı toprak kayıplarına sebebiyet vermişti. İmâdeddin Zengî'nin ölümü üzerine harekete geçen Dimaşk Hâkimi Abak'ın veziri Üner, Necmeddin Eyyub'un yönetimindeki Baalbek'i kuşattı. Hazırlıksız yakalanan şehir su ihtiyacı yüzünden fazla direnemedi. Üner ile anlaşılan Necmeddin Eyyub, Emeviyye Cami yakınında büyük bir ev ve birçok hediye karşılığında kaleyi ve şehri teslim etti. Üner kazandığı kolay başarıdan cesaretlenerek Hıms emîriyle bir dostluk kurduktan sonra Hama Hâkimi Yağıbasan ile de anlaşmaya vardı. Böylece Suriye'de Zengîlerin hâkimiyetine ağır bir darbe indirerek Dimaşk'a döndü.²⁹⁹

Halep arazisinin güneyinde bunlar yaşanırken kuzeyinde de durum farklı değildi. Hısn-ı Keyfa Artukluları kaybettikleri şehirleri birbiri ardına ele geçirmişti. Ancak en büyük kayıp büyük uğraşlarla ele geçirilen Urfa'nın Joscelin tarafından geri alınması olmuştu.

İmâdeddin Zengî'nin ölümünden sonra oluşan kısa süreli belirsizlikten yararlanmak isteyen Joscelin, Urfa'yı geri almak adına şehirdeki Ermeniler ve Yakubilerle görüşmeye başlamıştı. Bu görüşmeler sonucunda iki grubu da yanına çeken Urfa Kontu, Maraş ve Keysun Senyörü Baudouin ve Antakya Prinkepsi Raymond'dan yardım istemişti. Prinkeps eski düşmanlıkların etkisiyle bu teklifi reddetse de Senyör birlikleriyle onun yardımına gelmişti. Joscelin ve Baudouin birlikte harekete geçerek Urfa surlarını tamir eden birkaç Ermeni ile anlaştıktan sonra şehre girmişti.³⁰⁰

Haçlı kuvvetlerine Ermeni ve Yakubi halkta katılmıştı. Ancak Türk birliklerini gafil avlayacağını düşünen Haçlılar ummadıkları bir durumla karşılaşmışlardı. Türkler iç kaleye çekilerek mücadeleye kendilerini müdafa etmeye hazırlanmışlardı. Güçlü surlara sahip olan iç kaleye ek olarak Joscelin'in az bir kuvveti bulunması ve kuşatma aletlerinden yoksun olması Haçlıların tüm planlarını alt üst etmişti. İç kaleyi ele geçiremeyen Haçlılar evleri ve çarşıları yağmaladıktan sonra Hristiyan, Müslüman ve Yahudi bakmaksızın halkın tüm mallarını talan etmişlerdi. Bu sırada Urfa'nın düştüğü haberciler tarafından hem Halep'e hem de Musul'a ulaşmıştı.

²⁹⁹ İbn Kalânîsî, s. 157-158; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 165; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 133-134; Alptekin, "Dimaşk Atabegliği(Tugtekinliler)", s. 503; Taef el-Azhari, *The Saljugs of Syria During The Crusade*, s. 255.

³⁰⁰ Süryani Mikhael, II, 134.

1.1. Urfa'nın Tekrar Fethedilmesi

Ağabeyiyle bir savaşa girmeden sorunları çözen Nureddin Mahmud, bir taraftan Dımaşk Atabeyliğinin saldırılarına diğer taraftan ise Urfa Kontu ve Maraş Senyörünün saldırılarına maruz kalmıştı. Aynı sıralarda Antakya Prinkepsliğinin Halep'e kadar uzanan yağma akınlarına da karşılık veren Nureddin, Urfa'nın kaybını devleti için daha tehlikeli görerek Antakya arazisine gönderdiği kuvvetlerini geri çağırmişti. Dımaşk Atabeyliğine karşı faaliyetlerini de erteleyerek yanında Emîr Savar ve 10.000 Türkmen ile harekete geçti. Yolda bu orduya İzzeddin Ebu Bekr ed-Dübeysi ile Menbiç Emîri Hassan da katıldı.³⁰¹ Böylece daha da güçlü konuma gelen Türk ordusu Urfa'nın düşüşünden bir hafta dahi geçmeden şehrin surlarının önünde görüldü. II. Joscelin'in kaleyi alamamış olması ve şehrin dışında büyük bir Türk ordusunun bulunması Haçlı kuvvetleri için felaketin habercisiydi. İki ateş arasında zor durumda kalan kont bir gece vakti gizlice şehri terk etmenin uygun olacağına kanaat getirdi. Fakat dışarda çok fazla Türk askeri vardı ve bunların arasından geçmek imkansızdı. Bu sebeple tüm ahalinin şehri Haçlı kuvvetleriyle beraber terk etmesini emretti. Bu sayede halk Haçlıların kaçıışı sırasında onlara kalkan olacaktı.

Süryani Mikhail bu sahneyi *“Türkler çekirge akını gibi her taraftan gelip toplandılar. Bunu gören Franklar korkuyla sarsıldılar. Çünkü Tanrı'nın yardımı kendilerinden uzaklaşmıştı. Onlar bedbaht şehrin halkını cebren toplayıp kendileriyle birlikte gitmeye zorladılar. Bu suretle kendilerini çevirmiş olan sayısız Türklerin elinden kurtulabileceklerini zannediyorlardı. Fakat surların arkasında müdafaaya geçmek için yeterli kuvveti olmayan bu adamların açık ovada Türklere karşı nasıl karşılık verebileceklerini düşünmediler. Onlar firavun gibi yüreklerini sertleştirdiler. Evlerinden çıkarılmış olan halkı sürükleyip gecenin saat ikisinde şehirden çıkardılar ve evleri ateşe verdiler. Bunu gören bedbaht halk ağlamaya başladı ve ilk muhasarada ölenlerin mesut olduklarını hatırladı. Çünkü bunlar bir taraftan ev ve varlıklarının Frankların ateşiyle kül olduğunu ve diğer taraftan üzerlerine Türklerin kılıcının çekilmiş olduğunu görüyorlardı. Şehrin kapısına geldikleri vakit halk kitleleri Frank askerleri tarafından sıkıştırıldı. İlk muhasarada olduğu gibi burada birçok adam ve hayvan ezilip telef oldu.*

³⁰¹ İbnü'l Ezrak, *Meşâyîrîkîn ve Âmîd Tarihi*, s. 82.

Türkler iç kaleden inip ihtiyarlık ve diğer sebeplerden geride kalanlara eziyet ettiler. Ezilmekten kurtulup Franklarla beraber dışarıya çıkarılmış olan halk Türkler tarafından çevrilip ok yağmuruna tutuldular ve delik deşik oldular. O ne gazap bulutuyla kararmış merhametsiz bir gündü ki hiddet felaketi bedbaht Urfalıların üzerine şiddetlendi. O ne ölüm gecesi, cehennemi sabah ne imha günüydü ki şehrin halkı üzerine açıldı. Eyvah kardeşlerim! Annenin kucağında bulunana çocuğuyla birlikte aynı anda delindiklerini ve onları tutacak, oku çıkaracak kimsenin bulunamadığını ağlamadan nakletmek mümkün müdür? Onlar bu vaziyette kendilerini takip eden atların ayakları altında feci suretle eziliyorlardı. Halk bütün gece oklarla delik deşik oldu. Sabah olunca felaket daha da büyüdü. Çünkü bu defa kılıç ve mızrak darbeleri altında kaldılar.

Onlar saat altıya kadar dövüşerek kanlı bir yoldan ilerlediler. Sefil Frank askerleri halkı kurtaramayacaklarını anlayıp kaçmaya başladılar. Türklerin kaçan atlıları takip ettiği sırada piyadeler yakında bulunan harap bir kaleye çekilmeye karar verdiler. Bedbaht halk da oraya doğru onlarla birlikte yola çıktı. Bu anda vuku bulan katliamdan yer yüzü dehşetle sarsıldı. Kılıç başakları ve fundalıkları sarmış ateş gibi Hristiyanların üzerine geldi. Ruhanilerin, asilzadelerin ve fakir halkın cesetleri öteye beriye serpilmiş duruyordu. Fakat bunlar feci bir ölüme mahkum oldularsa da sağ kalanlar kadar acı çekmemiş oldular. Zira bunlar da(kendilerini hain gözüyle gören) Türkler tarafından ya öldürüldüler yada esir edildiler.”³⁰² şeklinde anlatarak Haçlıların kendi canları için tüm bir şehrin canını feda ettiğini gözler önüne serer.

Süryani Mikhail³⁰³ savaşıta 30 bin kişinin öldüğünü 15 bin kişinin esir edildiğini söylerken Abû'l-Farac³⁰⁴ ise 30 bin kişinin öldüğünü 46 bin kişinin esir alındığını ve sadece bin kişinin kurtulduğunu yazmaktadır.

Urfa'nın ikinci defa fethi ilkinde oranla bir hayli kanlı olmuştu. Bunun nedeni ise Haçlıların faaliyetleriydi. Onların kendilerini kurtarmak için canlı kalkan olarak kullandığı halk birbirlerini ezmiş ve Haçlılara atılan okların kendilerine isabet etmesi üzerine ağır kayıplar vermişti. Urfa'yı da Türk askerleri değil kaynağında ifade ettiği gibi Haçlılar yakmıştı. Savaşta ahaliyi kalkan olarak kullanan Haçlılar da ağır kayıplar vermişti. Bu kayıplardan en önemlisi Maraş Senyörü Baudouin'di. Senyörün

³⁰² Süryani Mikhael, II, 134-136.

³⁰³ Süryani Mikhael, II, 136.

³⁰⁴ Abû'l-Farac, II, 384.

cesedi dahi bulunamamıştı. Samusata kaçmış olan Urfa Kontu Joscelin ve Süryani Piskopos Basileus ise canını zor kurtarmıştı.³⁰⁵

Nureddin Mahmud, Haçlılara karşı kazandığı başarıyla büyük bir itibar kazanmış ve Urfa'yı tekrar fethetmişti. Bu sırada Seyfeddin Gazi'nin gönderdiği ordular da bölgeye yaklaşmış ise de Urfa'nın fetih edildiğini duyunca geri dönmüştü. Nureddin tüm iyi davranışlara rağmen ikinci kez ayaklanan şehrin yağmalanmasına izin vermiş ve elde edilen ganimetlerden bir kısmını babasının Musul'daki naibi Zeyneddin Ali Küçük'e de göndermeyi ihmal etmemişti.³⁰⁶

2. Dımaşk Atabeyliği ile Zengîlerin Halep Kolu Arasında İttifak

Urfa'da problemleri çözen Nureddin Mahmud, Haçlılarla mücadele edebilmek ve ülkesinde istikrarı sağlayabilmek adına Dımaşk Atabeyliğiyle dostane ilişkiler kurmaya çalıştı. Bu amaçla birçok elçilik heyeti karşılıklı olarak gidip geldi. Sonunda Dımaşk ve Halep arasında bir anlaşma sağlandı. Bu ittifakı pekiştirmek için Nureddin Mahmud, Vezir Üner'in kızı ile evlendi. 30 Mart 1147 yılında anlaşma metnini imzalayan Halep heyeti gelini de alarak 24 Nisan Perşembe günü yola çıktı.³⁰⁷ Heyetin bir süre sonra Halep'e varmasıyla Suriye'nin iki güçlü merkezi arasında ittifak tamamen sağlandı.

2.1. Serhad Kuşatması (1147)

Baalbek'i alarak gücünü arttıran ve Halep ile kurduğu ittifak sayesinde sınırlarını güvence altına alan Üner, Haçlılarla birleşerek Dımaşk'ı ele geçirme planları yapan

³⁰⁵ Süryani Mikhael, II, 136, Urfalı Mateos, s. 299; Abû'l-Farac, II, 384; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 34.

³⁰⁶ Nureddin tarafından Zeyneddin'e gönderilen hediyeler arasında bir de cariyeye vardı. Zeyneddin bu cariyenin odasına girdi ve gusül abdesti almış bir vaziyette dışarı çıktı, sonra yanındakilere “*Bu gün başımdan geçenleri biliyor musunuz*” diye sordu. Yanındakiler “*Hayır*” cevabı verince Zeyneddin “*Atabey Zengî ile Urfa'yı fethettiğimiz zaman benim elime çok güzel bir cariyeye geçti. Güzelliğiyle beni büyüledi ve gönلümü aldı fakat kısa bir süre sonra şehit Atabey Zengî esir alınan kadınların ve yağmalanan malların iadesi emretti. Zengî heybetli ve korkulan bir idi, bu yüzden bu emri duyar duymaz cariyeyi geri gönderdim, fakat gönلüm ona bağlandı kaldı. Şimdi Nureddin bana bazı hediyeler gönderdi, bunlar arasında birkaç tane de cariyeye vardı, işte bunlardan biri de o güzel cariyeydi. Bu defa elimden gider korkusuyla hemen onunla birlikte oldum*” dedi. bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 107.

³⁰⁷ İbn Kalânîsî, s. 157-158.

Emîr Altuntaş üzerine harekete geçti.³⁰⁸ Daha önce Baalbek kuşatmasında kullandığı mancınıkları ve kuşatma araçlarını da yanına alarak Emîr Altuntaş'a ait olan Serhad'ı kuşattı. Dimaşk kuvvetleri ağır mancınıklarla saldırıya da bir başarı elde edemedi. Bu sırada şehrin hâkimi Haçlılardan yardım istemişti.

Haçlılar şehrin Dimaşk Atabeyliğinin eline geçmesinden endişe ederek bir elçilik heyeti vasıtasıyla Üner'den kuşatmayı kaldırmasını istedi. Vezir şehrin Haçlılara ait olmadığını bildirdikten sonra yapılan antlaşmayı hatırlattı. Ancak tüm diplomatik çabaları durumu düzeltmeye yetmeyince iki taraf arasındaki antlaşma bozuldu.³⁰⁹ Haçlıların Serhad'a yardıma geldiği haberleri üzerine Üner, damadı ve müttefiki Nureddin Mahmud'dan yardım istedi. Onun çağrısına olumlu cevap veren Nureddin süratle ordusunu topladı ve 21 Mayıs 1147 Çarşamba gününde Dimaşk'a gelerek Ayn Suvaka'da birkaç gün karargâh kurdu. Bu bölgede tüm hazırlıklarını tamamlayan Halep ordusu hareketle Serhad'a vardı. İbn Kalânîsî, Nureddin'in ordusu için "*Görünüş teçhizat ve sayıca çokluk olarak onun ordusundan daha iyisine şahit olunmamıştır.*"³¹⁰ diyerek hayranlığını gizleyememiştir.³¹¹

Halep-Dimaşk kuvvetleri karşısında zor durumda kalan Serhad Emîri Altuntaş, teslim olmak için birkaç gün zaman istedi. Ancak o, Haçlıların yardıma gelmesi için zaman kazanmak istiyordu. Zira Altuntaş'ın istediği zaman dolmadan Haçlıların Busra bölgesine ilerlediği haberleri duyulmaya başlandı. Bunun üzerine kuşatmayı kaldıran müttefik ordusu Haçlıların önünü kesmek için Busra'ya ilerledi. Bölgeye Haçlılardan önce varan Halep-Dimaşk ordusu yollara pusular kurarak onların su ve otlaklara ulaşmasını engelledi. Bu zor şartlara rağmen ilerleyen Haçlılar her taraftan gelen Türk okları nedeniyle büyük kayıplara uğrayınca daha fazla dayanamayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Üner, Nureddin Mahmud'un ileride Dimaşk'ı alma teşebbüsüne gireceğini düşünerek Haçlıların tamamen imha edilmesine izin vermedi. O, Haçlıları, Zengîlere karşı doğal bir müttefik olarak görüyordu.

Haçlılara karşı kazanılan başarıdan sonra müttefik ordusu hareketle Busra'yı kuşattı. Kuşatma altındaki garnizon canlarının bağışlanması ve bir kısım iktalar karşılığında

³⁰⁸ İbn Kalânîsî, s. 160; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 166; ayn. mlf. *Dimaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 134; ayn. mlf. "Dimaşk Atabegliği(Tugtekinliler)", s. 503.

³⁰⁹ Stevenson, s. 157

³¹⁰ İbn Kalânîsî, s. 161.

³¹¹ İbn Kalânîsî, s. 161; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 166-167; ayn. mlf. *Dimaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 134-135.

şehri teslim etti. Bu başarının ardından yeniden Serhad'a üzerine gidildi. Emîr Altuntaş³¹² daha fazla direnemeyeceğini anlayarak Busra'ya sunulan aynı şartlarla teslim oldu.

Busra ve Serhad'ın alınmasıyla birlikte Nureddin Mahmud ve Üner beraberce 29 Haziran 1147 Pazar günü Dimaşk'a girdiler. Nureddin gayet güzel bir şekilde ağırlandı ve hizmetine Atabey Tuğtekin'in sarayı sunuldu. O, burada üç gün kaldıktan sonra 2 Temmuz Çarşamba günü Dimaşk'tan ayrılarak Halep'e döndü.³¹³

3. II. Haçlı Seferi (1147-1148)

Zengî Atabeyliği, Musul ve Halep olarak ikiye bölünüp istikrarı sağlamakla uğraşırken Urfa'nın fethi sonrası Avrupa'ya giden birçok elçi ve din adamı yardım çağrıları yapıyordu. İmâdeddin Zengî'nin gerçekleştirdiği fetih sadece Urfa'nın alınması değil aynı zamanda Haçlıların en ileri karakolunun da düşmesi demektir. Buna rağmen I. Haçlı Seferi ve 1101 Haçlı Seferinden sonra batıda Haçlı heyecanı sönmüştü. Bu nedenle elçiler³¹⁴ Urfa'nın düşüşünü sıranın Antakya ve hatta Kudüs'e geleceği şeklinde anlatmak suretiyle papa ve krallardan yardım istemişlerdi.

Doğudan gelen bu çağrılar üzerine harekete geçen Papa III. Eugenius 1145 yılının Aralık ayında II. Haçlı Seferi için çağrıda bulunmuştu. Halkın ilgisini çekmek için daha önce yapılan sefere katılanların günahlarının af edileceği, malları ve ailelerinin

³¹² Altun-Taş Serhad'ı teslim ettikten sonra Haçlılara sığınmıştır. Ancak bir süre sonra izin veya aman almadan Dimaşk'a geldi. O, kendi ayağıyla geldiği için affedileceğini düşünmüştü. Fakat daha önceden gözlerine mil çektiği kardeşi Kutlug'un davalı olması üzerine tutuklandı. Altun-Taş için şehrin kadı ve fakihlerinin katıldığı bir mahkeme kuruldu. Mahkeme üyeleri onun için kisası uygun gördüler ve onun gözlerine kardeşine yaptığı gibi mil çekildi. Bundan sonra Dimaşk'ta kendisine ait bir evde ömrünün sonuna kadar kaldı. bkz. İbn Kalânisî, s. 162.

³¹³ İbn Kalânisî, s. 162; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 167; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 136.

³¹⁴ Kudüs Kraliçesi Melisende ile Antakya Prinkepsi Raymond de Poitiers yardım istemek üzere Cebele şehrinin Piskoposu Hugue'un başında bulunduğu bir elçilik heyetini Roma'ya gönderdi. Bu heyet bu sırada Viterbo'da bulunan Papa III. Eugenius (1145-1153)'un yanına ancak 1145 yılı sonbaharında ulaşabildi. Viterbo'da bulunan Papanın yanında Urfa'nın kaybindan ve Haçlı devletlerinin içinde bulunduğu durumdan bahsetti. bkz. Runciman, II, 205; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi(1147-1148)*, Ankara 2003, s. 10; Claude Cahen, Avrupa'da Urfa'nın düşüşü kadar elçilerin girişimlerinin de etkili olduğunu bildirmektedir bkz. Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, İstanbul 2016³, s. 158-159.

korunacağı vaatlerini tekrarlamıştı. Bunun üzerine Fransa Kralı VII. Louis haçı coşkuyla kabul etmişti.

Fransa Kralı aynı yılın Noel’inde bütün din adamlarını ve asilzadelerini yanına çağırmişti. Sonrasında toplanan kalabalığa haçı kabul ettiğini bildirip onlardan da kendisine katılmasını istemişti. Fakat toplantıya katılan din adamları ve asiller kendisine destek vermemişti. Bunun üzerine Kral Louis çağrısını üç ay sonra tekrarlamaya karar vererek sönmüş Haçlı ateşini canlandırmak için dönemin en çok sözü geçen kişisi Bemard de Clairvaux’la³¹⁵ temasa geçmişti.

Güçlü bir hatip, ateşli bir dindar ve halk tarafından çok sevilen bir karakter olan Bernard, Fransa kralının yardım isteğini derhal kabul etmişti. Bundan sonra hızlı şekilde hazırlıklarını tamamlayarak Vezelay’da bir toplantı düzenlemişti. Toplantıda etkili bir konuşma yapan³¹⁶ Bernard, tüm Avrupa’da sönmüş Haçlı ateşini tekrar körüklemişti. Daha sonra Alman İmparatoru III. Konrad’a haçı kabul ettirmek için yola çıkmıştı. Bernard’ın imparator ile yaptığı görüşme sırasında kendisinin sanki Hz. İsa’mış gibi “*Be adam senin için yapmadığım iyilik kaldı mı*” konuşması Konrad’ın korkmasına ve derhal haçı kabul etmesine neden olmuştu.³¹⁷

Bernard de Clairvaux II. Haçlı seferinde papadan daha etkili olmuş, Avrupa’daki isteksiz halkı yeni bir sefer için ikna ederek kıta Avrupa’sının en güçlü krallarının katıldığı büyük bir hareketin mimarı olmuştu. Onun çabaları sayesinde Fransa kralı ve Almanya imparatoru birçok yeni vergiler çıkartarak hazırlıklara koyulmuştu.

Kısa sürede hazırlıklarını tamamlayan Haçlılar ilk durakları olan İstanbul’a doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Kaynaklar bu iki hâkimin emrindeki orduların sayı hakkında farklı rakamlar vermektedir. Abû’l-Farac Alman Haçlı ordusunu “*Almanya kralı (Conrad?) 90.000 atlı ve sayısız piyadeyle geldi*” şeklinde ifade ederken,³¹⁸ Willermus Alman Haçlı kuvvetlerini: “*70.000 zırhlı asker bulunuyordu ki, yayalar, kadınlar, çocuklar ve hafif süvariler buna dahil değildi*” şeklinde

³¹⁵ Bernard Avrupa’nın en güçlü kişilerinden biriydi. Daha yirmi beş yaşındayken Clairvaux manastırı başrahibi olmuş ve dini alanda üzerine aldığı her işi başarıyla tamamlamıştı. 1130 yılında papa II. Innocentius ‘un tekrar papa olmasını sağlayan oydu. Şimdiki papa III. Eugenius, Bernard’ın eski öğrencisiydi. bkz. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 101.

³¹⁶ Konuşmanın detayları hakkında bkz. Yücel Aşıkoğlu, *Aziz Bernard ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2009, s.74.

³¹⁷ Runciman, II, 212-213; Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, s. 21.

³¹⁸ Abû’l-Farac, II, 384.

açıklar.³¹⁹ İbn Kalânîsî ise “*Alman kralı ile Alfonso-Jourdain görüldüğü haberleri art arda geldi... Çok fazla olan mallarını, hazinelerini ve teçhizatlarını da yanlarına almışlar, süvari ve piyadelerin sayılarının bir milyon hatta daha fazla olduğu söylenmekteydi*”³²⁰ şeklinde anlatır. Abû'l-Farac, Fransız Haçlı ordusunu “*50.000 atlı ve sayısız piyadeden oluşuyordu*”.³²¹ ifadesiyle Willermus ise “*Fransa kralının 70.000 askeri vardı*” ikinci saftaki insanlar hesap edilmemişti,³²² şeklinde aktarmıştır. Ortaçağ kaynaklarının genel anlamda sayıları abartma huyları olsa da her halükarda muazzam iki ordu Haçlı devletlerine yardım için yola çıkmıştı. Alman Haçlı ordularının 10 Eylül 1147 tarihinde ulaştığı İstanbul’a Fransızlar 4 Ekim 1147’de gelebilmişti.³²³

Bizans'ın bu sırada bir Haçlı ordusuna ihtiyacı olmadığı gibi İmparator Aleksios’la başlayan kudretlenme evresi Ioannes Komnenos zamanında artarak devam etmişti. Bu iki imparator zamanında Bizans, Ege ve Akdeniz sahillerindeki hâkimiyet tekrar sağlamıştı. Ayrıca Kilikya Ermenileri ve Antakya Prinkepsliği itaat altına alınmıştı. Karadeniz sahillerindeki kudretin devam ettiği bu dönemde Balkanlarda ve Ege adalarında da otorite kurulmuştu.³²⁴ Böyle bir dönemde Bizans yeni bir Haçlı seferinin imparatorluk için çeşitli sorunlar ve sıkıntılar çıkarmasından korkuyordu. 1097 ve 1101 yıllarında yaşanan acı olaylar da unutulmamıştı. Tüm bu gerekçeler üzerine İmparator Manuel, Haçlıların gelişinden önce, Türkiye Selçuklu Sultanı Mesut ile Haçlılara karşı gizli bir anlaşma imzalamıştı.³²⁵ Bununla da yetinmeyen imparator, Haçlı ordularına karşı İstanbul surlarını ve ordusunu güçlendirmişti.³²⁶ Ayrıca özellikle Alman ordularının yaptığı taşkınlıklar nedeniyle

³¹⁹ Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 41.

³²⁰ İbn Kalânîsî, s.163.

³²¹ Abû'l-Farac, II, 384

³²² Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 41.

³²³ Haçlıların İstanbul’a ve Anadolu’ya yürüyüşleri hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Jonathan Phillips, *The Second Crusade: Extending The Frontiers of Christendom*, London 2007, s. 168- 207.

³²⁴ Ostrogosky, s. 349-351.

³²⁵ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 103; Faruk Sümer, “Selçuklular (Anadolu Selçukluları/ Tarih)”, *DİA*, XXXVI, 381.

³²⁶ Niketas Khoniates bu hazırlıkları “*Böylece imparator başşehrin koruyucu istihkâmlarını baştan başa tamir ettirerek savunmaya hazır hale getirdi; orduyu zırhlar ve demir uçlu mızraklarla donatarak askerlerin maneviyatını, bunlar arasında yörük atlar dağıtarak ve bol paralar vererek yükseltti. Çünkü eskilerden birinin isabetle belirttiği gibi para her şeyin başıdır. Böylece Manuel, Tanrı’nın inayeti ve şehrin koruyucusu/Azize Bâkire Meryem’in yardımıyla ordusunu mümkün olduğu kadar savaşa hazır duruma soktu. Birliklerden bir kısmını muhteşem şehrin savunması için alıkoyup bunlarla surları işgal etti; diğer birliklere ise çok uzak olmayan bir mesafeden Almanların ordusunu izlemek ve bu suretle onlardan birinin yağma veya yem bulmak bahanesiyle yürüyüş yolundan ayrılmasını engellemek emrini verdi. Ancak bu birlikler barışçı kalacaklar ve Almanlarla açıkça çatışmalara girmekten sakınacaklardı*” şeklinde anlatır. bkz. Niketas Khoniates, s. 41

Haçlıları başkentinde tutmak istemediğinden onları hızlı bir şekilde Anadolu'ya geçirmişti.

3.1. Haçlı Orduları Anadolu'da

Anadolu'ya ilk geçen Haçlı ordusu Almanlar oldu. Kadıköy'de ordugâh kuran Konrad, güneye inen en kısa güzergah olan Akşehir yolunu, kullanmayı tercih etmişti.³²⁷ Bu seçiminin doğru olmadığı konusunda Bizans imparatoru tarafından uyarılan Konrad yine de Türk arazisinden geçmekte ısrar ederek yürüyüşüne başladı. Kuvvetleriyle İznik'e vardıktan sonra ordusunu ikiye böldü. Buna göre ordunun savaşçı olmayan kısmını Otto von Freising yönetiminde Denizli üzerinden Antalya'ya yolladı. Ancak bu birlikler Denizli yakınlarına geldiklerinde Türkler tarafından saldırıya uğradı ve büyük oranda imha edildi.

Otto von Freising'in emrindeki kuvvetlerinin neredeyse tamamının imha olduğundan habersiz ilerleyen Konrad, asıl vurucu gücüyle çeşitli sıkıntılara³²⁸ rağmen yoluna devam etti. Bu yürüyüş Eskişehir (Dorylaion)'a kadar büyük bir saldırıya uğramadan devam etti. Ancak Haçlıların Sarısu (Bathys) Irmağı kenarına geldikten sonra karargâh kurmalarını fırsat olarak gören Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud, 26 Ekim 1147 tarihinde saldırıya geçti. Yapılan savaşta büyük kayıplar veren Haçlı ordusundan sadece küçük bir kısım canlı kurtulmaya başarabilmişti.³²⁹ Bu zaferle Selçuklular I. Haçlı seferindeki Dorylaion mağlubiyetinin de intikamı almış oluyordu. Savaş sırasında yaralanan Konrad ise ilk olarak İznik'e oradan İstanbul'a kaçmıştı.

Fransız Haçlı ordusu Almanlardan farklı olarak sahil boyunca, Türklere ait olmayan uzun ve dolambaçlı yolu seçerek İznik, Balıkesir, Bergama ve İzmir üzerinden Efes'e ulaşmıştı. Efes'e kadar sorunsuz bir şekilde devam ilerlemişlerdi. Fakat Almanları

³²⁷ Ebru Altan, "Haçlıların Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, LXV/ CCXLIII (2001), 579.

³²⁸ bkz. Abû'l-Farac, II, 384-385.

³²⁹ Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, s. 65; Ebru Altan, "İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular", VI, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 682; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi(1116-1155)*, Ankara 2003, s. 83-85; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2012, s.32; Aydın Usta, "Selçuklu Sultanlarının Gözüyle Haçlılar", *Selçuklu Siyasi Tarihi(Bildiriler)*, yay. haz. M. Metin Hülagü - Abdulkadir Yuvalı - Ali Aktan - Erhan Yoska-Muhittin Kapanşahin, Ankara 2014, s. 121; İhsan Süreyya Sırma, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 2014, s. 101; Tuğrul Kihtir, *XI-XIII. Yüzyıl Kaynaklarıyla Anadolu'da Bizans, Haçlılar, Selçuklular*, İstanbul 2017, s. 172.

mağlup ettikten sonra toparlanan Türk birlikleri bu noktadan sonra tacizlere başlamıştı. Haçlı ordusu Efes'te başlayan saldırılarda birçok kayıp vermesine rağmen Menderes Nehrine ulaşmıştı. 1 Ocak 1148 yılında nehri geçmeye çalışan Fransızlara Türk ordusu ani bir saldırı düzenlese de onları durdurmayı başaramamıştı.³³⁰

Verilen kayıplara rağmen ilerleyişini sürdüren Fransızlar harap bir şekilde Denizli'ye ulaşmışlardı(4 Ocak 1148). Türk saldırıları altında zar zor ilerleyen Fransızlar Honaz (Kadmos) Dağındaki Kazıkbeli Geçidine ulaştıklarında sonun başlangıcına gelmişlerdi. Çünkü Türklerin takibindeyken böyle dar bir geçitten geçmek büyük bir riskti. Fransa Kralı Louis tüm önlemleri aldığını düşünerek harekete geçti. Fakat hiçbir şey onun planladığı gibi gitmedi.³³¹ 7 Ocak 1148 tarihinde Türk kuvvetleri, Haçlıların öncü kuvvetlerinin geçidi aştığı sırada ana kuvvete ani bir saldırı düzenledi. Türklerin okları ve uğultuları karşısında geçit Haçlılar için bir cehenneme dönüştü. Saldırı o denli yoğunlaştı ki karanlık çökmese Haçlıların tamamen imha olması içten bile değildi. Bu saldırıdan bir kayalığa tırmanarak kurtulan Louis³³², yanında kalan kuvvetleriyle Antalya'ya doğru yürüyüşe geçti.

Ağır kayıplar veren Haçlılar tüm ağırlıklarını bıraktıktan sonra Antalya'ya yöneldi. Bu yolculuk sırasında da Türk saldırılarıyla karşı karşıya kalan Fransızlar zorlukla Antalya'ya varabildi. Ancak bu şehir bütün kayıplarına rağmen Haçlı ordusunu doyurabilecek güçte değildi. Dolayısıyla Kral Louis, yaya askerlerini geride bırakarak şehrin valisi Landulf'un hazırladığı gemilerle Antakya'ya gitti.³³³ Geride kalanlar ise vali tarafından dışarıya atıldı. Aç ve harap olmuş Haçlılara acıyan Türkler, onların hastalarını tedavi etmenin yanında yemek ve para vermekten de geri durmadılar. Bu yardımlar, üç binden fazla Haçlının din değiştirmesine sebebiyet verdi.³³⁴

³³⁰ Willermus. "çok sayıda düşmanın öldürüldüğünü, birçoğunun esir alındığını ve Türk karargâhının ele geçirilerek yüklü miktarda ganimet alındığını" ³³⁰yazar. Ancak bir Haçlı başarısı olmakla beraber Türklerin hızlı hareket kabiliyetleriyle bu kadar çok kayıp vermesi mümkün değildir. Batılı yazarların, başarısız Haçlı seferinde böyle küçük başarıları büyüterek göz boyamaya çalışmış olması muhtemeldir. bkz. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 50-52; Raşid Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, İstanbul 1993, s. 78.

³³¹ Kral, bu geçidi geçmenin 1 tam gün alacağını düşünmüş ve kampın tepeye gelmeden önceki düzlükte kurulmasını istemişti. Fakat Geoffroy de Rancon, bu sözü dinlemeyerek kumandasındaki öncü kuvvetlerle dağ yamacından inmeye devam etti. Bu nedenle öncülerle ana kuvvetin arası açıldı. bkz. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 52.

³³² Odo de Deuil, *Odo of Deuil, De Profectione Ludovici VII in Orientem: The Journey of Louis VII to the East*, çev. V.G. Berry, New York 1948, s. 123.

³³³ Antakya'da yaşananlar için bkz. Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, s. 98-101.

³³⁴ Odo de Deuil, s. 141.

3.2. Akka Toplantısı (24 Haziran 1148)

Haçlı orduları Anadolu'da büyük kayıplar verdikten sonra nihayet Kudüs'e varabilmişti. Bu sırada İstanbul'da bulunan Alman İmparatoru Konrad'da bölgeye varmış bulunuyordu. Tüm beklenen kuvvetlerin gelmesi üzerine 24 Haziran 1148'de Akka'da bir toplantı gerçekleşti. Bu toplantı sırasında Urfa Kontu, seferin gerçek nedeni olduğuna inandığı başkentinin geri alınmasını talep ederken, Antakya Prinkepsi Halep'in alınmasını istiyordu. Trablus Kontu II. Raymond (ö.1152) ise Montferrand'ın geri alınması için yardım talep ediyordu. Ancak tüm bu isteklere rağmen Kudüs Haçlı Kralı, Templier şövalyeleri ve Filistin baronlarının Dımaşk'ı alma teklifleri kabul edilmişti.³³⁵

Dımaşk Atabeyliği ile Haçlılar arasında uzun süreli bir ittifak vardı. Bu ittifak 1147 yılındaki Serhad kuşatmasıyla zedelenmiş olsa dahi Zengîlere karşı bu iki güç doğal bir müttefikti. Haçlıların gittikçe güçlenen Nureddin Mahmud üzerine bir sefer düzenlemektense Dımaşk'a saldırılması büyük bir hataydı. Çünkü Dımaşk Haçlıların tek Müslüman müttefikiydi ve bu saldırı Halep-Dımaşk arasındaki ilişkilerin daha da iyiye gitmesine yol açacaktı.

3.3. Dımaşk Kuşatması (24-28 Temmuz 1148)

Haçlı ordusu Taberiye'den yola çıktıktan sonra Banyas'a vardı. Yapılan toplantı sonucunda Dımaşk'a güneyden saldırmaya karar verildi. Bunun iki nedeni vardı: Birincisi Dımaşk halkının en güvendiği güney bölgesinin ele geçirilmesi şehre hâkim olmayı kolaylaştıracaktı. İkincisiyse meyveliklerin olduğu bölgede ordu için bol miktarda suyun ve yiyeceğin olmasıydı.

Yapılan görüşmelerle seferin planı çizildikten sonra Haçlı ordusu harekete geçti. Bu sırada Haçlıların ilerleyişi Dımaşk'da duyulmuştu. Haçlıların geliş yolları üzerindeki kuyuları kapattıran ve yiyecek ikmali yapacakları yolları kesen Üner, İmâdeddin Zengî'nin iki oğlu Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud'dan da yardım istedi. İki kardeş derhal teklifi kabul ettiler. Kısa sürede hazırlıkların tamamlanmasıyla Musul-Halep kuvvetleri Dımaşk'a doğru yürüyüşe geçti. Bu sırada güney bölgesine gelen

³³⁵ İbn Kalânisî, s. 164; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 62-65.

Haçlılar, meyvelikleri ve Barada Nehrini geçmeyi başarmıştı. Haçlılar böylelikle yiyecek ve su ihtiyaçları rahatça karşılaşma imkanına sahip olmuşlardır.

Üner, Haçlıların kazandığı başarıyla zor durumda kalmıştı. Ancak sevindirici haber Hıms'a ulaşan Zengî ordusundan gelmişti. Bundan sonra Seyfeddin Gazi yolladığı elçiyle, Üner'e "*Ülkemdeki eli silah tutan herkesi alıp geldim. Oraya gelip Haçlılarla karşılaşmak için naiblerimin Dimaşk'ta olmasını istiyorum. Eğer mağlup olursam askerlerimle şehre girer ve oraya sığınırım galip gelirsem şehir yine sizindir. Ben bu konuda sizinle çekişmem*" demişti.³³⁶ Seyfeddin'in söz konusu isteği Üner'in hâkimiyeti tehdit ediyordu. Ancak usta bir siyasetçi olan Üner, bu teklifi fırsata çevirmek adına derhal Haçlılara bir mektup yazarak şehri Zengî'nin oğullarına bırakacağını bildirdi. Onun bu blöfü Haçlı ordugâhında büyük bir şaşkınlığa ve korkuya sebep olmuştu. Üner bununla da yetinmeyerek daha önceden iyi ilişkiler kurduğu bazı Haçlı liderlerine para teklif etti. Ayrıca Haçlılar arasında Dimaşk'ın alındığında kimin olacağına dair tartışmalar da yaşanıyordu. Doğulu Haçlılar şehrin alındıktan sonra Kudüs Haçlı Krallığı'na bağlı olan Beyrut Hâkimi Guy de Brisebarre'ye verileceğini düşünüyordu. Ancak batılılar şehrin Thierry de Flandre'yi verilmesini istiyordu. Tüm bu gelişmeler üzerine Üner ve doğulu Haçlı dostları arasında kuşatmanın Dimaşk'ın doğu kesimine taşınması konusunda anlaşmaya varıldı. Bunun üzerine Üner ile anlaşılan Haçlılar karargâhda yapılan görüşmede kuşatmanın değiştirilmesini sağladı. Neticede Haçlılar kuşatmayı şehrin doğu tarafına taşıdılar.³³⁷

Haçlıların kuşatmaya başladıkları alan su ve yiyecek açısında zengin Şahura Vadisiyken³³⁸, daha sonra geçtikleri alan yiyeceğin ve suyun olmadığı çorak bir bölgeydi. Ayrıca şehrin doğu kesimi Dimaşk savunmasının en güçlü olduğu alandı. Haçlılar burada karargâh kurduktan sonra açlık ve susuzlukla baş etmek zorunda kaldılar. Üstelik Zengî'nin oğulları da her geçen gün yaklaşıyordu. Böyle bir

³³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 120.

³³⁷ Üner'in Haçlılara verdiği para hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. İbnü'l-Esîr Üner'in doğulu Haçlılara Banyas Kalesini teklif ettiği yazmaktadır. bkz. İbnü'l-Esîr s. 121; Willermus sayı vermeden çok miktarda paradan bahseder. bkz. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 70; Süryani Mikhael, Kudüs Haçlı Kralına altın suyuna batırılmış 200 bin dinarın Taberiye Senyörüne 100 bin dinar verildiğini yazmaktadır. bkz. Süryani Mikhael, II, 140; Abû'l-Farac, Kudüs Haçlı Kralına altın suyuna batırılmış 200 bin dinarın Taberiye Senyörüneyse 50 bin dinarın verildiği yazmaktadır. bkz. Abû'l-Farac, II, 385; *Anonim Süryani Vekayinamesi*'nde (289-290) ise bu mebla 100 bin dinar şeklinde geçmektedir.

³³⁸ David Nicole, *İkinci Haçlı Seferi 1148*, çev. L. Ece Sakar, İstanbul 2014², s. 57.

durumda kuşatmanın başarılı olma ihtimali tamamen ortadan kalkmıştı. Tüm bu nedenlerle Haçlılar henüz kuşatmanın beşinci gününde geri çekilmeye kararı verdiler(28 Temmuz 1148). Ancak ricat en az kuşatma kadar zorlu oldu. Dımaşk kuvvetlerinin saldırıları altında gerçekleşen yürüyüş sırasında Haçlılar ağır kayıplar vererek Kudüs'e zorlukla geri dönebildi. Kudüs'e varıldıktan bir süre sonra Haçlılar arasında Askalan üzerine bir sefer gündeme gelmiş olsa da kesin olarak bilinmeyen bir nedenden dolayı bundan vazgeçildi.³³⁹

II. Haçlı Seferi sonucunda Anadolu'da Sultan Mesud'un, Suriye'de ise Nureddin Mahmud'un gücü artmıştır. Nureddin, II. Haçlı Seferi sırasında Dımaşk'a desteği sayesinde bölge halkı tarafından takdir edilen bir lider haline gelmişti. Böylece babasından farklı olarak şehir halkıyla iyi ilişkiler temin ederek Dımaşk'ın alınması için farklı bir yol izlemişti.

3.4. el-Ureyma Kalesi'nin Ele Geçirilmesi (1148)

Alman Kralı Konrad'ın yanında Trablus Kontluğunun kurucusu Raymond st. Gilles'in (ö.1105) resmi eşinden doğan Alfonso-Jourdain'in oğlu Bertrand da vardı. Bu durum Trablus Haçlı Kontluğu için büyük bir tehlikeydi. Çünkü Trablus Haçlı Kontluğu Raymond st. Gilles'in gayri resmi oğlu Bertrand'ın (ö.1112) soyundan gelmekteydi.

Raymond'un öz torunu Bertrand'ın bölgeye gelmesi resmi gayri resmi çocuğundan olan torunu II. Raymond'u tedirgin etmişti. Bertrand'ın bölgeye geldiğinden itibaren Trablus Kontluğu için bir iddiada bulunmamış olması ve Dımaşk kuşatmasından sonra kuzeye yönelmesi Raymond'u bir nebze rahatlatmıştı. Fakat onun aniden Ureyma Kalesine yönelip buraya ele geçirmesi, Trablus Kontluğunu ele geçirmek istediğini açıkça ortaya koymuştu. Bu gelişmelerle zor durumda kalan Raymond gayri resmi bir soydan geldiği için ne papadan ne de Kudüs Kralından yardım

³³⁹ İbn Kalânîsî, s. 167; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 120-121; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 71-73; Süryani Mikhael, II, 140; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 289-290; Abû'l-Farac, II, 385; Stevenson, s. 159-164; Runciman, II, 233-238; P.M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul 1999, s. 44-45; P.M. Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2007, s. 71-73; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 138-141; David Nicole, *İkinci Haçlı Seferi 1148*, s. 57-77; Cüneyt Kanak-Devrim Burçak, *Sorularla Haçlı Seferleri*, İstanbul 2015, s. 126.

isteyemezdi. İlk olarak bu problemi kendi başına çözmek için askerler gönderdi. Fakat başarılı olamayacağını anlayınca Nureddin Mahmud'dan yardım istedi.

Gelen teklife sıcak bakan Nureddin Mahmud yanında Üner olduğu halde harekete geçti. Ayrıca ağabeyi Seyfeddin Gazi'den de yardım istedi. Musul hâkimi 1.000 kişilik bir yardımcı kuvveti onun yanına gönderdi. Dımaşk-Halep-Musul birleşik ordusu kaleyi savaşmadan teslim almak istese de Bertrand teslim olmayı kabul etmedi. Bunun üzerine müttefik ordusu şehri zorla ele geçirmek için saldırıya geçti. Lağımcıların açtığı tüneller sayesinde surlar yıkılınca müttefik ordusu içeri girerek kaleyi ele geçirdi. Ganimet dağıtımı sırasında Bertrand ve annesi Nureddin Mahmud'a düşmüştü. Sonrasında bu ikili 12 yıl boyunca esaret yaşayacakları Halep'e götürüldüler. Ureyma kalesiyse tamamen yıkıldıktan sonra Trablus Haçlı Kontluğuna iade edildi.³⁴⁰

Nureddin Mahmud, Haçlılar arasında yaşanan olaylara müdahil olarak güçlü bir Haçlı kalesini ortadan kaldırmayı başarmıştı. Sonra kuzeye yönelerek, Antakya Prinkepsliği'ne hücum etmişti. Bu saldırıları sonucunda, Basuta ve Hab şehirlerini ele geçirmişti. Daha sonra karşısına çıkan Haçlı ordularını Yağra'da bozguna uğratarak çok sayıda esirle Halep'e dönmüştü.³⁴¹ Nureddin Mahmud, büyük bir ganimetle Halep'e döndükten sonra bunun bir bölümünü ağabeyi Seyfeddin Gazi, Halife el-Muktefi ve Irak Selçuklu Sultanı Mesud'a göndermişti.³⁴²

4. Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi'nin Ölümü ve Sincar Krizi

Seyfeddin Gazi, İmâdeddin Zengî'nin büyük oğluydu ve babası tarafından tahtın varisi ilan edilmişti. Onun ölümüyle birlikte Musul'u ele geçirmiş ve Halep'teki kardeşi Nureddin Mahmud'u da kendisine tabi hale getirmişti. Buna rağmen Seyfeddin Gazi kardeşine her zaman iyi davranmış ve Haçlılarla mücadelesinde onu desteklemişti.

³⁴⁰ İbn Kalânisî, s. 167-168; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 121-122; Holt, *Haçlı Devletleri*, s. 74; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 174-175; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 141-142; Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, s. 117-118; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 144-145; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 175-176.

³⁴¹ İbn Kalânisî, s. 168-169; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 123.

³⁴² Stevenson, s. 165.

Seyfeddin Gazi üç yıllık hükümdarlığından sonra yakalandığı hastalığın³⁴³ etkisiyle vefat etti(Ekim-Kasım 1149). Öldüğünde 44 yaşındaydı ve üç yıl bir ay yirmi gün Musul Atabeyliği görevi yapmıştı. Seyfeddin Gazi'nin tek çocuğunun da ölmüş olması nedeniyle Musul Atabeyliği kardeşi Kutbeddin Mevdud'e kalmıştı.³⁴⁴

Nureddin Mahmud'un Seyfeddin Gazi'ye ettiği bağlılık yemini onun ölümüyle son bulmuştu. Aynı dönem içerisinde Sincar Valisi Şemseddin Muhammed'den bölgeye geldiği takdirde şehri ve kaleyi teslim edeceğini bildiren bir mektup alması üzerine buraya doğru yürüyüşe geçti. Hızlı hareket etmek adına yanına sadece 70 kişilik bir süvari birliği alan Nureddin, Şirkûh ve Ebubekir İbnü'd-dâye gibi önemli emîrleriyle birlikte şehre ulaştı. Bu sırada Musul'a gitmekte olan Abdülmelik oğlunun yolladığı haberci ile Halep kuvvetlerinin geldiğini öğrenmişti. Süratle geri dönerek şehri ve kaleyi Halep ordusuna teslim etti. Öte yandan Hısn-ı Keyfa Artuklu Emîri Kara Arslan da Halep ordusuna katılmıştı. Sincar'ın kaybının Musul'a ulaşması üzerine Mevdud topladığı orduyla beraber derhal harekete geçerek ağabeyinden şehrin, kalenin ve içerideki hazinenin teslimini istedi. Nureddin Mahmud, kardeşinin bu sert tepkisine karşı Musul beylerinin birçoğunun kendisiyle yazıştığını dile getirdiği bir mektubu ona gönderdi. Bu olay üzerine tüm Musul ordusunda bir gerginlik meydana geldi ise de Mevdud Vezir Cemaleddin'in uyarıları neticesinde ağabeyiyle uzlaşmaya karar verdi. Sincar sorunu çözme görevini üstlenen Vezir Cemaleddin, Nureddin'in karargâhına geldi. Burada onunla uzun süre görüştüktan sonra Sincar'ın Musul Atabeyliğine iadesi karşılığında Hıms ve Rahbe ile birlikte Sincar hazinesinin Halep Atabeyliğine bırakılması konusunda anlaşmaya varıldı.³⁴⁵ Böylece Nureddin Mahmud bir savaşa dahi girmeden siyasi hamleleri sayesinde Hıms ve Rahbe gibi iki önemli şehri almanın yanında Sincar hazinesine de sahip oldu.

³⁴³ İbn Kalânisî, (173), bu hastalığın bağırsak iltihabı olduğunu yazmaktadır.

³⁴⁴ İbn Kalânisî, s. 173; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, XI, 126-127; Halil İbrahim Gök, s. 77.

³⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, XI, 128-129; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 414; Gülay Ögün Bezer, "Zengîler", *DİA*, XXXIV, 268; Bahattin Kök, Musul ve Halep Atabeyi Mevdûd ve Zamani", *TÜRKLER*, IV, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 836; Hasan Akyol, "Atabeglikler", s. 243; Halil İbrahim Gök, s. 76-84.

5. Nureddin Mahmud'un Suriye'ye Hâkim Olmasına Giden Süreç

5.1. Nureddin Mahmud'a Karşı Haçlı-Haşiî İttifakı: İnab Savaşı (29 Haziran 1149)

II. Haçlı Seferinde hem Almanlara hem de Fransızlara karşı zafer kazanarak gücünü arttıran Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud, 1148 yılında Maraş'ı ele geçirmek için harekete geçmişti. Sultan, olası bir Haçlı yardımının bölgeye gelmesinin işini zorlaştıracağını düşünerek Nureddin Mahmud'dan Haçlılar üzerine bir şaşırtma saldırısı yapmasını istemişti. Bunu kabul eden Nureddin, Antakya arazisine saldırmıştı. Ancak Halep kuvvetlerinin önde gelen iki kumandanı Emîr Şirkûh ve İbnü'd-Dâye arasında anlaşmazlık vardı. Halep ordusundaki bunlarken yaşanırken Haşiî Reisi Ali b. Vefa ile Antakya Prinkepsi Raymond arasında ittifak sağlanmıştı. Haçlı-Haşiî müttelik ordusu 1148 yılının Kasım ayında Asvad Ovasından geçen Halep kuvvetlerine ani bir saldırıda bulunmuşlardı. Bu sırada Şirkûh'un savaştan çekinmesi bütün Halep kuvvetlerinin panik halinde geri çekilmesine sebebiyet vermişti.

Haçlı arazisinde aldığı mağlubiyetten sonra ordusundaki sorunları çözen Nureddin Mahmud kuvvetlerini arttırmak için iyi ilişkiler kurduğu Dimaşk Atabeyliğinden yardım istedi. Bunun üzerine Üner, Emîr Mücaheddin Bozan b. Mamin'i bir miktar askerle damadının hizmetine gönderdi. Yardımın gelmesini beklemeden harekete geçen Nureddin, 1149 yılının ilkbaharında Antakya arazisine bir intikam seferi düzenledi. Dimaşk kuvvetleri Yağra'yı ele geçirdiğinde ona katıldılar. Böylece gücünü arttıran Nureddin Mahmud, Asi Nehrinin doğusundaki önemli bir kale olan İnab'ı kuşattı. Antakya Prinkepsi durumu haber alır almaz yanında Haşiî Reisi olduğu halde harekete geçti. Haçlıların sayılarının Halep karargâhında abartılı bir şekilde duyulması ordu üzerinde bir panik oluşturunca Nureddin kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Ancak kısa bir süre sonra Haçlı ordusunun gerçek sayısını öğrenince İnab ile Gab bataklığının arasındaki ovada, Murad kuyusunun dibinde karargâh kurmuş olan Haçlılara saldırıya geçti. 28 Haziran gecesinde sessizce tüm Haçlı-Haşiî ordusunu kuşatan Türk ordusu sabahın ilk ışıklarıyla saldırıya geçti. Türk okçularının çembere aldığı Haçlılar etrafının bataklıklarla kaplı olmasından dolayı dar bir sahaya kısılmış durumdaydı. Dolayısıyla Haçlı şövalyeleri Türk atlılarına karşı hiçbirşey yapamıyordu. Prinkeps Raymond son bir umut kuşatmayı

delmek adına saldırıya geçtiyse de başarılı olamadı ve bizzat Şirkûh tarafından öldürüldü. Böylece ilk savaşta mağlubiyetin mimarı olan Şirkûh kendini de affettirmiş oldu.³⁴⁶ Bu savaşta ayrıca Maraş Senyörü Renaud ile Haşîşî Reisi Ali b. Vefa da öldürülmüştü. Antakya ordusu neredeyse imha olmuş ve Nureddin Mahmud'un yükselişi böylece başlamıştı. Urfa'yı tekrar alarak büyük itibar kazanan Halep Hâkimi, İnab zaferiyle gücünü ispatlamıştı. Ayrıca kazandığı zaferden sonra Raymond'un kesik başı gümüş bir tepsiyle Bağdat Halifesine hediye olarak gönderilmişti.³⁴⁷

İnab zaferinin sonrasında Nureddin Mahmud, Arzghan, Tell Keşfehan'ı zapt ettikten sonra Artah ve Harim garnizonlarını da mağlup etmişti. Art arda kazandığı başarılarını devam ettirmek adına Süveydiye'ye kadar bütün bölgeyi yağmalamıştı. Bu sırada bazı Halep kuvvetleri Antakya surlarına kadar ilerlemişti.

5.2. Urfa Haçlı Kontunun Esir Edilmesi

Nureddin Mahmud, Antakya Prinkepsinin ve Maraş Senyörünün öldürülmesinden sonra kuzey Haçlıları arasında en güçlü lider konumuna gelen Urfa Kontu Joscelin üzerine yürüdü. Onun geldiğini öğrenen Joscelin de çok sayıda asker toplayarak harekete geçti. 1149 yılının kış aylarında Haçlılar, Halep kuvvetlerine saldırıp mağlup ettikten sonra birçok ganimet ve esir elde ettiler. Bu savaşta Nureddin Mahmud'un silahdarı da Haçlıların eline geçti. Urfa Kontu Nureddin Mahmud'un kılıcını Türkiye Selçuklu Sultanına göndererek ona "*İşte bu senin damadının silahıdır; onun başına gelenlerin daha büyüğü yakında senin de başına gelecektir.*"³⁴⁸ diyerek alay etmiş ve Sultan Mesud'a da gözdağı vermişti.

Gelişmelerden haberdar olan ve kendisiyle alay edilmesine sinirlenen Nureddin Mahmud, Türkmen emîrlere haber göndererek Joscelin'i ölü veya diri yakalanması

³⁴⁶ Bu savaşta başarıları sayesinde Nureddin Mahmud, Şirkûh'a Artah Kalesini vermiştir. bkz. Mustafa Kılıç, "Şirkûh el-Mansûr", *DİA*, XXXIX, 203.

³⁴⁷ İbn Kalânîsî, s. 170-172; Kinnamos, s. 94; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 130; Süryani Mikhael, II, 153-155; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 76-79; Abû'l-Farac, II, 386; Urfalı Mateos, s. 300; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 300-301; Stevenson, s. 165; Nikita, Elisseff, *Nur Ad-Din Un Grand Prince Musulman De Syrie Au Temps Des Croisades (511-568/1118-1174)*, I, Dimaşk 1967, 430-431; Runciman, II, 272-273; H.A.R. Gibb, "The Career of Nur-ad-din", *A History of the Crusades, First Hundred Years*, ed. Kenneth M. Setton, Madison 1969, s. 515; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Böriker)*, s. 177; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 143-144; Usta, "Müslüman-Haçlı Mücadelerinde Haşîşîler", s. 14.

³⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 137; Elisseff, II, 453.

karşılığında çok miktarda para teklif etti.³⁴⁹ Onun böyle bir işi Türkmen emîrlere bırakmasının nedeni kendi ordusuyla sefere çıktığı takdirde Joscelin'in kalelerinden birine sığınma ihtimaliydi.

Bu sırada Türkmenler Joscelin'i yakın takibe alarak her adımını izlemeye başlamıştı. 5 Mayıs 1150 yılında onun 200 atıyla Antakya Prinkepsliği'ne doğru yola çıkması bir grup Türkmenin dikkatini çekmişti. Bu Türkmen grubu, Joscelin'in ve yanındaki askerlerin hazırlıksız oldukları bir vakitte saldırıya geçti. Neticede Joscelin esir olarak ele geçirildi. Kont, Türkmenlere büyük bir miktarda kurtuluş akçesi önererek özgürlüğünü satın almayı teklif etti. Türkmenlerin bu teklifi kabul etmesi üzerine Joscelin paranın derhal toplanması için adamlarına emirler verdi. Ancak Nureddin'in casuslarından biri onun Halep'teki Naibi Ebû Bekir İbnü'd-Dâye'ye durumu bildirdi. Naib casusun yanına bir birlik vererek onları Joscelin'i yakalamakla görevlendirdi. Halep'ten gönderilen kuvvetler kısa sürede Türkmenlere bir baskın düzenleyerek Urfa Kontunu ele geçirdikten sonra Halep'e getirdiler. Ebû Bekir İbnü'd-Dâye de onu Nureddin Mahmud'a teslim etti. Kontu esir edenlere bin dinar ödül veren Nureddin, Joscelin'in gözlerine mil çektirdikten sonra dokuz yıl boyunca hapis olacağı Halep zindanlarına attırdı.³⁵⁰

5.3. Antakya Prinkepsliği'nin Sahile Hapsedilmesi

1150 yılına gelindiğinde kuzey Haçlıları arasındaki tüm liderleri saf dışı bırakan Nureddin Mahmud, Antakya'ya yöneldi. Şehrin Patriği Aimery savunma önlemleri aldıktan sonra ona bir elçi heyeti yolladı. Patrik Kudüs kralına haber yolladığını onun gelmemesi durumunda şehri teslim edeceğini bildirdi. Nureddin şehri kuşattığı takdirde Antakya ve Kudüs Haçlıları arasında kalmaktan çekiniyordu. Bu nedenle Haçlıların Asi Nehrindeki son kalesi olan Efâmiye'yi yöneldi.

³⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 137.

³⁵⁰ İbn Kalânîsî, s. 177; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 137-138; *İmad ad-Dîn al-Katîb al-İsfahânî'nin al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat al-Nuşra ve Nuhbat al 'Usra Adlı Kitabın Tercümesi*, s. 202-203; Urfalı Mateos, s. 302; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 81-83; Süryani Mikhael, II, 160; Abû'l-Farac, II, 387; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 301; Runciman, II, 274; Ramazan Şeşen, "İmâd Al-Dîn Al-Kâtîb Al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", 261; Mustafa Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", *TÜRKLER*, IV, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 826; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", VI, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 657; Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi*, s. 103.

Nureddin Mahmud daha sonra Şeyzer ve Hama şehirlerinin arasında yüksek bir tepede kurulmuş olan Efâmiye Kalesini kuşattı. Bu sırada Kudüs kralının Templier şövalyelerinden oluşan bir orduyla Antakya'ya yöneldiği haberi gelmişti. Çok fazla vakit kaybettiği takdirde başarısız olacağını anlayan Nureddin, topyekun bir saldırıyla kaleyi ele geçirdi. Kale ele geçirildikten sonra içine güçlü bir garnizon, yeterince yiyecek ve silah bırakıldı. Ardından Antakya Prinkepsliğini İskenderun'dan Lâzikiye'ye kadar dar bir sahil hattına hapseden Nureddin, Urfa Haçlı Kontluğuna yöneldi.³⁵¹

5.4. Urfa Haçlı Kontluğu'nun Yıkılması

Nureddin başsız kalmış olan Urfa Kontluğu arazisine girerek Tell Başır'i kuşattı. Urfa'nın kaybindan sonra başkent konumuna gelen şehir, Joscelin'in eşi Kontes Beatrice tarafından büyük bir gayretle savunuldu. Bu sıkı savunma karşısında Halep kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak yaşanan olaylarla kontes, Halep ordularının fetihleriyle Antakya Haçlılarından koptuğunu ve Sultan Mesud'un, Nureddin'in ve Mardin Artuklu Emîri Timurtaş'ın akınlarıyla yıpranan bölgenin elinde çok fazla kalmayacağını fark etmişti. Bu sırada hiç beklemediği bir teklifle karşılaşmıştı. Bizans İmparatoru Manuel, kendisine kalan tüm araziye satın almayı önermişti. Beatrice gelen teklifi hem Antakya'ya hem de Kudüs'e danıştı. Onay aldıktan sonra Kontes, Tell Başır, Samsat, Birecik, Ayntâb, Dülûk ve Ravendân kalelerini Bizans'a sattı.³⁵²

Bizans İmparatorunun merkezinden uzak böyle bir yeri satın almaktaki kastı ilerde bölgeye düzenleyeceği sefer planlarından dolayındı. Fakat yine de hatalıydı. Çünkü 1149 veya 1150 yılında³⁵³ Türkiye Selçukluları ile Halep Zengîleri ittifakı yapmıştı. Bu ittifak Sultan Mesud'un kızı ile Nureddin Mahmud'un yaptığı evlilikle taçlanmıştı. Ayrıca bu iki Türk hükümdarı Urfa Haçlı arazisini de kendi aralarında paylaşmıştı. Bundan sonra Selçuklu-Zengî müttefik kuvvetlerine Artuklu Emîri Timurtaş'ta katıldı. Selçuklu-Artuklu-Zengî ordularının 1151 yılında düzenlediği

³⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 134.

³⁵² Bu satış sırasında Rumkale Bizans'a satılmamış ve Ermeni Katolikosuna bırakılmıştır. bkz. Runciman, II, 275.

³⁵³ İbnü'l-Esîr bu evlilik için 1149 yılını gösterirken, Abû'l-Farac, bu evlilik için 1150 yılını göstermektedir. Runciman ise bu evliliğin Joscelin'in esir edilmesinden sonra gerçekleştiğini yazmaktadır. Karşılaştırmak için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 137; Abû'l-Farac, II, 388; Runciman, II, 276.

toplu saldırı sonucunda Tell Başır hariç Bizans garnizonları tek tek düştü. Tell Başır'deki Bizans ordusu bir süre direnmeyi başarsa da açlık baş gösterince şehir, Nureddin'in Menbiç Emîri Hassan b. Gümüştegin'e teslim oldu. Böylece Urfa arazisi Ayntâb ve Dülûk Mesud'un, Samsat ve Birecik Timurtaş'ın, Ravendân ve Tell Başır Nureddin'in olmak üzere paylaşılmış oldu.³⁵⁴

Urfa Haçlı kontluğunun tamamen ortadan kaldırıldığı 1151 yılından sonra Dülûk şehri tekrar Haçlıların eline geçince Nureddin bu bölgeye bir sefer daha düzenlemişti. Bu sefer sonucunda Haçlılar büyük bir bozguna uğrarken adı geçen şehirde ele geçirilmişti.³⁵⁵

Yapılan fetihlerle birlikte Nureddin Mahmud, babasının başlattığı Urfa Haçlı Kontluğu'nun zaptını tamamlamıştı. Şimdiye sıra İmâdeddin Zengî'nin en büyük hayali olan Suriye'yi tek bayrak altında birleştirme düşüncesine gelmişti. Birleşik bir Suriye için ise Dimaşk'ın ele geçirilmesi gerekmektedir.

5.5. Suriye'nin Tek Bayrak Altında Birleşmesi

5.5.1. I. Dimaşk Kuşatması (Nisan-Mayıs 1150)

Babasının siyasetini takip eden ve birleşik bir Suriye düşüncesi taşıyan Nureddin Mahmud, Dimaşk'ı ele geçirmek için ılımlı bir siyaset takip etmeyi tercih etmişti. O, bu yüzden Üner'in kızıyla evlenerek Dimaşk Atabeyliğiyle iyi ilişkiler kurmuştu. İki taraf arasındaki ilişkiler Üner'in, Serhad'a düzenlediği sefer sırasında Haçlılara karşı damadından yardım istemesiyle daha da gelişmişti. Son olarak II. Haçlı Seferi sırasında Zengî'nin oğullarının Dimaşk'a yardıma gelmesiyle Nureddin Mahmud'un şehirdeki itibarı daha da arttırmıştı. O, artık Dimaşk halkının gözünde Haçlılara karşı cihadı savunan bir kahramandı.

Nureddin'in artan gücü Üner tarafından da fark edilmişti. Bu nedenle Haçlılarla ilişkileri tekrar normale döndürmek için Kudüs Kralı III. Baudouin'e bir elçilik heyeti göndermişti. Nihayetinde iki taraf arasında Mayıs 1149 tarihinde iki yıllık bir

³⁵⁴ İbn Kalânisî, s. 183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 137-138; Urfalı Mateos, s. 304-305; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 93; Süryani Mikhael, II, 162-164; Abû'l-Farac, II, 388; *Târih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname)*, s. 37; Runciman, II, 276; Işın Demirkent, "Hassân b. Gümüştegin", *DİA*, XVI, 397; Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi*, s. 104.

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 144.

ittifak anlaşması yapılmıştı. Bu anlaşmayla birlikte Dımaşk Atabeyliği tekrar Kudüs Haçlı Krallığı'na vergi ödemek zorunda kalmasına karşın Halep Zengîlerinin artan gücünden bir süre kurtulmuştu. Ancak çok geçmeden Üner'in ölmesiyle³⁵⁶ tüm dengeler değişmişti(28 Ağustos 1149). Onun ölümünden sonra şehirde karışıklıklar çıkmış³⁵⁷ ve Abak zorlukla duruma hâkim olabilmışti.

Dımaşk'ta yaşanan olayları bir fırsata dönüştürmek isteyen Nureddin, Haçlıların Havran bölgesindeki faaliyetlerini bahane etmek suretiyle güneye yöneldi. Bununla birlikte Dımaşk-Haçlı ittifakını bozmak için Atabey Abak'tan yardımcı kuvvetler talep etti. Bu çok zekice düşünülmüş bir plandı. Çünkü Atabey yardımcı kuvvetler gönderdiğinde en büyük müttefiki Haçlıları kaybedecekti. Olumsuz bir cevap verdiği takdirdeyse cihad karşısında Haçlıların safını tutuyor gözükecekti. Abak ikinci şıkkı tercih etmişti. Bu gelişmeler üzerine yürüyüşe geçen Halep kuvvetleri 4 Nisan 1150'de Baalbek'e gelmişti. Bu sırada bölgede yaşanan uzun süreli kuraklık aniden yağan ve bir hafta süren yağmurlarla sonlanmıştı. Dımaşk'a bağlı Marc, Bika, Guta ve Havran bölgeleri yeniden yeşermişti. Bölge halkı yağmurları cihadın önderi olan Nureddin Mahmud'un bölgeye gelmesi neticesinde yağmurun yağdığı düşünölmeye başlamıştı.³⁵⁸

Baalbek'ten güneye yönelen Nureddin Mahmud, Merc-i Yabûs'ta ordugâh kurarak kuvvetlerinin bir kısmını Ya'fûr'a gönderdi. Bu gelişmeler üzerine Dımaşk Atabeyliği ittifaklık anlaşmasına dayanarak Kudüs Haçlı Kralını yardıma çağırđı. Kral da öncü kuvvetlerini Banyas'a gönderdi. Fakat Nureddin gelen Haçlılara aldırış etmeden *"Onlara karşı cihaddan ayrılmayacağım"* dedikten sonra yoluna devam etti.³⁵⁹ Halep ordusu 25 Nisan 1150 yılında Cistrü'l-Hüşşab'da karargâh kurdu. Nureddin buradan Dımaşk Atabeyi Abak'a *"Buraya gelme sebebim ne sizinle savaşmak ne de sizi kuşatmaktır. Beni buna sevk eden şey, kadınları ve çocukları Frenklerin ellerinden perişan edilmiş olan ve kendilerine yardım edecek kimsesi olmayan Havran'ın Müslüman ahalisinin ve Arap çiftçilerinin ardı arkası kesilmeyen şikayetleridir. Fakat benim için Müslümanlara yardım ve müşriklere karşı cihad, kendisine hamdolan Allah'ın bana bahşettiği iktidarla, zenginlik ve askerle mümkün*

³⁵⁶ İbn Kalânîsî, s. 173; Runciman, II, 281; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 179; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 145; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 176.

³⁵⁷ İsyânlar hakkında detaylı bilgi için bknz. Alptekin, *Dımaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 180; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 146-147.

³⁵⁸ İbn Kalânîsî, s. 175.

³⁵⁹ İbn Kalânîsî, s. 174.

değildir. Fakat onlara yardım etmekten geri durmam bana helal değildir, zira illerinizi korumak ve savunmaktaki eksikliğinizi, bana karşı Frenkleri yardıma çağırarak kadar çaresiz olduğunuzu, reaya içindeki muhtaç ve fukaranın parasını zorla Frenklere verecek ve ahaliye zulm edecek kadar düştüğünüzü bilirim. Bu yüce Allah'ın ve Müslümanların da rıza göstereceği bir şey değildir. Bu yüzden sizlerin tüm bahaneleri bir yana bırakarak Askalan ve diğer yerleri almak için cesaretine ve yiğitliğine güvenilir bir komutanla birlikte yardım olarak bin atlı vermekten gayri yolunuz yoktur."³⁶⁰ şeklinde bir mektup yolladı. Ancak "*Seninle bizim aramızda kılıçtan gayrisi yoktur. Bize hücum eder de kuşatacak olursan, şuan bir Frenk kuvveti seni defetmekte bize yardım etmek için yolladır.*"³⁶¹ cevabıyla muhatap olmuştu. Aldığı cevaba sinirlenen Nureddin, ertesi gün Dımaşk'a saldırıya geçti. Ancak savaşın en çetin anlarında başlayan sert yağmurlar, Haçlı ordusunun bölgeye yaklaşması ve Abak'ın barış teklifi üzerine kuşatma kaldırıldı.

İlk Dımaşk kuşatmasından istediği sonucu alamayan Halep Hâkimi, ordugâhına gelen Abak ile bir anlaşmaya vardı. Buna göre Nureddin Mahmud'un hâkimiyeti kabul edilecek, adı; halife ve sultanın adlarından sonra hutbede okunacak ve kesilecek paralarda da adı zikredilecekti. Karşılıklı yeminlerle garanti altına alınan anlaşma sonrasında Nureddin, Abak'a bir hilat hediye etti ve Dımaşk'a kadar bir Halep birliğini ona eşlik etmekle görevlendirdi. Daha sonra Nureddin'in karagahına Dımaşk reisi, bir grup emîr ve asker, sivil memurlar ve bir kısım halk da geldi. Hiçbir geleni eli boş göndermeyen Nureddin Mahmud'un adı 12 Mayıs Cuma günü hutbede okundu. Bunun üzerine Halep kuvvetleri 14 Mayıs Pazar günü şehirden ayrıldı.³⁶²

5.5.2. II. Dımaşk Kuşatması (Mayıs 1151)

İlk kuşatmadan kesin bir sonuç alamayan Nureddin Mahmud bir süre kuzey Haçlılarıyla ilgilendikten sonra tekrar güneye yöneldi. Halep öncü kuvvetleri 1 Mayıs 1151 tarihinde Dımaşk'a 20km uzaklığındaki Marc düzlüğünde karargâh kurdu. Nureddin komutasındaki ana ordu ise 2 Mayıs perşembe günü ikmal yollarını

³⁶⁰ İbn Kalânisî, s. 175-176.

³⁶¹ İbn Kalânisî, s. 176.

³⁶² İbn Kalânisî, s. 176; Abû'l-Farac, II, 389; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 181-184; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 147-149; Elisseff, II, 446-448; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 177.

kesmek ve Dımaşk kuvvetlerini pusuya düşürmek için Gazziyun eteklerindeki es-Sahim ve en-Nayrab'da konuşlandı. Halep birliklerinin ikmal yollarını ele geçirdiğini ve pusuya yattığını öğrenen şehir dışındaki Dımaşk kuvvetleri süratle geriye çekildi. Bu esnada bir kısmı öldürüldü. 4 Mayıs günü öncü birlikleriyle de birleşen Nureddin, Arra ile Duma arasındaki Uyûn Fâsarîyâ'da yerleşti. Ancak 5 Mayıs günü Haçlılardan gelebilecek bir yardımın durumunu zora sokacağını düşünerek ordusunu güney istikametine kaydırıldı. Böylece Dımaşk'ın tüm yardım ümitlerini kesen Halep kuvvetleri Meydan el-Hassa'da ordugâh kurdu. Kuşatma sırasında Dımaşk kuvvetlerinden bir grubun yağma ve talana başlamasıyla şehirde gıda fiyatları yükselmişti.³⁶³

Dımaşk'ta her geçen saat hayat daha da zorlaşıyordu. Bu sırada Nureddin'in "*Ben Müslümanların emniyetinden, müşriklere karşı cihaddan ve ellerindeki esirleri kurtarmaktan gayrısını aramam. Şayet Dımaşk kuvvetleri ile bana destek verecek olursanız, cihad için birbirimize yardımcı olursak ve mesele münasip bir şekilde tatlıya bağlanırsa ben de tamamen emelime ulaşmış olurum.*"³⁶⁴ yazan mektubu şehre ulaştıysa da reddedilmişti. Nureddin Mahmud Dımaşk'a gönderdiği tüm mektuplarında cihad için yardım istiyordu. Bu yardım çağrılarının reddedilişi Dımaşk Atabeyliği'nin cihad yerine Haçlıları seçmiş olduğunu gösteriyordu. Gerçekte bu ustaca düzenlemiş bir propagandaydı. Çünkü Nureddin Mahmud teklifine olumlu bir cevap gelmeyeceğini biliyordu. Onun asıl amacı cihad çağrısını her seferinde geri çeviren Atabey Abak'ı halkın gözünde itibarsızlaştırmaktı. Ayrıca teklifinin kabul edilmemesine karşı şehir genel bir taarruzdan kaçınması halkın gözündeki güvenini arttırıyordu. Son teklifi de reddedilen Nureddin, şehrin üç km kadar yakınında yer alan Meşhedü'l-Kadem civarına yerleşerek beklemeye geçti.

Bu bekleyiş süresince Dımaşk ve Halep kuvvetleri arasında ufak tefek çarpışmalar yaşanmıştı. Halep ordusunun kuşattığı şehir her geçen gün daha zor bir duruma düşüyordu. Dolayısıyla Abak, Haçlılardan bir kez daha yardım istemek zorunda kalmıştı. Haçlıların bölgeye yaklaştığını haber alan Nureddin Mahmud, ordusunu daha önce Dımaşk'ı kuşatan hiç kimsenin mevzilenmediği Yahudi mezarlığının güneyine çekmişti. Burada bir süre kalan Halep birlikleri daha sonra Dârâyâ'da ordugâh kurdu. Nureddin Mahmud, Haçlıları yıpratmak için ordusuna katılmış olan

³⁶³ İbn Kalânîsî, s. 179.

³⁶⁴ İbn Kalânîsî, s. 179.

Türkmen gruplarını Havran'a göndermişti. Kendisiyse Barada Nehrinin doğduğu dağlık bir bölge olan Zebadanî'de beklemeye başlamıştı. Ancak Nureddin'in planları istediği gibi gitmedi. Türkmenleri mağlup eden Haçlılar Havran'ı almıştı. Buradan yoluna devam eden Kudüs Kralı Baudouin Halep ordusunun bulunduğu dağlık alana çıkmaya cesaret edememişti. Bu nedenle Havran'dan Dımaşk önlerine gelerek burada karargâh kurmuştu. Atabey Abak, Reis Mu'ayyed-Din İbn es-Suffi ve birçok şehir ileri geleniyle birlikte Kudüs kralını burada ziyaret etti. Dımaşk-Haçlı ilişkilerini daha da geliştirmek isteyen Atabey, Haçlıların şehre girerek alışveriş yapmasına izin verdi.³⁶⁵ Nureddin ise gelişmeler üzerine şehirden bir nebze uzaklaşarak beklemeye geçmişti.

Nureddin Mahmud tehlikesinden kurtulan Dımaşk Atabeyi Abak, Kudüs Kralı III. Baudouin ile Busra üzerine bir sefere çıkmak üzere anlaştı. Ancak Halep kuvvetleri hala yakındaydı ve özellikle Haçlılara ani baskınlar yapıyorlardı. Bu nedenle Dımaşk kuvvetlerinin sadece bir kısmı bu sefere katılabiliyordu. Dımaşk-Haçlı müttefik ordusu 1147 yılında Üner-Nureddin ittifakıyla alınan ve Dımaşk Atabeyliğine ait olan Busra üzerine yürüdü. Atabey Abak'a karşı bağımsız hareket etmeye başlayan Emîr Sirhal, tarafından yönetilen şehir, Halep Türkmenleri tarafından da desteklemişti. Böylece gücü artan Sirhal, cesaretle müttefik ordusuyla mücadele etti. Bu sert savunma karşısında çaresiz kalan müttefik ordusu Nureddin Mahmud'un da yakında bulunması nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı.³⁶⁶

5.5.3. Dımaşk Atabeyliği'nin Halep Zengîlerine Tabi Duruma Gelmesi (26 Temmuz 1151)

İkinci kuşatmadan da istediği sonucu alamayan Nureddin Mahmud, Güney Suriye'den geriye dönmeyerek bölgedeki Haçlıları kendisiyle savaşması için tahrik etmeye başlamıştı. Ancak Kudüs'un iç meseleleriyle uğraşması gereken Kral III. Baudouin ülkesine dönmesi üzerine Halep ordusu Bikâ'daki ed-Dalhamiye'deki mevzisinden güneye doğru yürüyüşe geçti. Kısa sürede Dârıyyâ bölgesine gelen Nureddin, Havran civarına öncü kuvvetler gönderdi. Havran ve civarındaki sığır,

³⁶⁵ İbn Kalânîsî, s. 178-181; Runciman, II, 281; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 186-188; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 150-152; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 178.

³⁶⁶ Geriye dönmenden önce Kudüs Kralı, Dımaşk Atabeyine "Eğer ki biz onu defetmeseydik, sizin önünüzden geri çekilmezdi" diyerek Nureddin Mahmud'un uzaklaştırması için kendisine vaad edilen paranın geri kalan kısmını istemiştir. bkz. İbn Kalânîsî, s. 181-182.

deve ve at gibi hayvanları toplayan öncü kuvvetler akınlarını Guta³⁶⁷ ve Marc bölgesine kadar uzattı. Adı geçen yerler Dimaşk'ın başta gıda olmak üzere birçok ihtiyacını karşılamaktaydı. Halep askerlerinin akınları şehirde paniğe yol açtı. Ayrıca bu sefer halk ve şehir milisleri de savaştan çekiniyordu. Çünkü Nureddin Mahmud'un uzun süredir uyguladığı propaganda etkisini göstermeye başlamıştı. Üstelik bu defasında yardıma gelen Haçlıların şehirde özgürce gezmeleri halkı sinirlendirmişti. Tüm bu durumdan rahatsız olan ahali ve şehir milisleri Atabey Abak'tan desteklerini çektiler. O sırada Halep ordusu Dimaşk'tan iki km uzakta olan el-Kati bölgesine kadar ilerlemiş ve buradaki kuvvetleri geri püskürtmüştü (11 Temmuz Çarşamba günü). Çadırlar kuran Halep askerleri tamamen bölgeye yayılmıştı. Kuşatma hazırlıkları devam ederken Menbiç Emîri Hassan b. Gümüştegin'in Tell Başir'i fethettiği haberi karargâha ulaştı. Bu haber üzerine borazanlar çalındı ve şenlikler düzenlendi.³⁶⁸

Haçlıların kendi iç meseleleriyle uğraşması ve uzakta bulunmaları, halkın desteğinin kaybedilmesi ve güçlü Halep ordusuna karşı direnmenin zor olduğu gören Abak barış teklif etmişti. Görüşmelerde ünlü fıkıhçılardan Burhane'd-Dîn Ali el-Belhî, Emîr Şirkûh ve kardeşi Necmeddin Eyyub da yer almıştı.³⁶⁹ Nihayetinde Nureddin Mahmud'un sunduğu; adının hutbelerde ve paralarda yer alması, istediği zaman şehre girebilmesi ve Dimaşk kuvvetlerinin kendi emrine verilmesi şartları kabul edildikten sonra 26 Temmuz 1151 tarihinde anlaşma imzalanmıştı. Nureddin Mahmud daha sonra isyan halindeki Busra Emîri Sirhal üzerine yürümüştü. Dimaşk'tan da kendisine destek için harp malzemeleri ve mancınıklar istemişti. Ancak bir süre sonra kuşatmayı kaldırarak Halep'e dönmeyi tercih etmişti.

Onun dönüşünden bir süre sonra Dimaşk Atabeyi Abak da 25 Ekim 1151'de Halep'e geldi. Nureddin, misafirini iyi bir şekilde ağırladıktan sonra onunla Dimaşk meseleleri hakkında konuştu. Bu görüşmeler sonrasında Abak 20 Kasım'da Dimaşk'a geri döndü.

Atabey Abak Dimaşk'a döndükten sonra Mayıs 1152 tarihinde Busra üzerine sefere çıktı. Atabeyin Halep'teki görüşmelerden sonra ilk seferini Halep Zengîlerine isyan

³⁶⁷ Guta Vadisi Dimaşk şehrinin gıda ihtiyacını karşılayan en önemli merkezdir. bkzn. Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 217.

³⁶⁸İbn Kalânîsî, s. 183.

³⁶⁹İbn Kalânîsî, aynı yer.

halinde bulunan Busra üzerine düzenlemesi Nureddin Mahmud tarafından bu işle görevlendirilmiş olduğunu göstermektedir. Sefer Busra hâkiminin itaat altına alınmasıyla sonuçlanmıştı.

5.5.4. Halep-Dımaşk Kuvvetlerinin Askalan'a Yardım Teşebbüsü (Mayıs 1153)

Müslümanların, Filistin'deki tek limanı olan Askalan aynı zamanda Mısır'a açılan kapı konumundaydı. Fatimilere bağlı bu önemli şehir iç mücadeleleri çözmüş Kral III. Baudouin tarafından kuşatılmıştı.³⁷⁰ Güçlü savunmasının yanında denizden de yardım alan Askalan, Haçlılara karşı direnmekteydi. Şehirdeki durumun her geçen gün kötüye gitmesi nedeniyle Aflis Kalesinin³⁷¹ fethinden dönen Nureddin Mahmud, Askalan'a yardıma gitmeye karar vermişti. Kendisine tabi olan Dımaşk Atabeyi Abak'ı da yardıma çağırmişti. Mayıs 1153 tarihinde iki ordu Banyas önlerinde bir ovaya gelmişti. Ancak burada taraflar arasında fikir ayrılıkları çıkmıştı. Dımaşk Atabeyi aylardır kuşatma altında olan Askalan yerine önemli bir Haçlı yerleşimi olan Banyas'ın alınmasının daha doğru olacağını savunmaktaydı. Bu fikir ayrılıkları ve Dımaşk kuvvetlerinin isteksiz tavırları Askalan'a düzenlenecek yardım seferini engellemişti. Bunun üzerine Nureddin Mahmud adamlarıyla birlikte Hıms'a gitmişti. Halep-Dımaşk yardımından yoksun kalan Askalan, Haçlılara 25 Ocak'tan 19 Ağustos'a kadar direnmeyi sürdürdü. Fakat yiyecekleri ve hiçbir destek ümidi kalmayan Fatimi garnizonu, Haçlılar tarafından tüm halka taşınabilir mallarıyla gitme hakkı tanınınca teslim olmak zorunda kaldı.³⁷² Öte yandan Askalan'ın alınması Haçlıların Ortadoğu'da kazandığı son büyük zafer oldu.

5.5.5. Nureddin Mahmud'un Dımaşk'ı Ele Geçirmesi (25 Nisan 1154)

Nureddin Mahmud, Askalan'a yardım seferi sırasında isteksiz tavrı ve kendisine karşı gelmesi nedeniyle Atabey Abak'a karşı cephe almıştı. Bu olaydan sonra Dımaşk Atabeyinin Askalan'ı alarak güçlü bir konuma gelen Kudüs Kralı Baudouin ile tekrar anlaşması ve vergi ödemeyi kabul etmesi bardağı taşıran son damla

³⁷⁰ Haçlılar arasındaki iç mücadeleler için bkz. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 85-89.

³⁷¹ Halep- Maarratü'l-numan yolu üzerindedir.

³⁷² İbn Kalânisi, s. 186-187; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 163-164; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 122-125; Süryani Mikhael, II, 169-170; Abû'l-Farac, II, 392.

olmuştı. Kendisine tabi olan bir şehrin Haçlılarla ittifak yapmasını ve vergi vermesini kabul etmeyen Nureddin, Dımaşk Atabeyliğinin gücünü kırmak için siyasi hamleler yapmaya karar vermişti. Bu kapsamda Necmeddin Eyyub'un adamları tarafından Abak'ın Hristiyanlarla işbirliği yaptığı ve İslâm'a ihanet ettiği propagandası başlanmıştı. Ayrıca Halep kuvvetlerinin buğday getiren kervanları ele geçirmesiyle Dımaşk'ta fiyatlar artmaktaydı. Eyyub'un adamları fiyatların pahalılaşmasından dolayı Abak'ı suçlayarak halkı ona karşı isyana teşvik etmeye başlamışlardı. Bir satranç ustası gibi yaptığı hamlelerle halkı yanına çeken Nureddin, daha sonra Abak'ı birçok devlet adamının onun canına kast etme düşüncesinde olduğuna inandırmıştı. Ayrıca bazı emîrlerin Dımaşk'ı kendisine teklif ettiklerini de bildirmişti. Paniğe kapılan ve kimseye güvenemeyen Abak, emîrlere karşı tavır almasıyla halk ve devlet erkanının desteğini tümüyle kaybetmişti.

Necmeddin Eyyub vasıtasıyla şehirdeki birçok emirin de desteğini alan Nureddin Mahmud, 1000 kişilik bir ordunun başında Şirkûh'u elçi olarak Dımaşk'a gönderdi. Şirkûh, Marc bölgesindeki el-Kasab'a yerleştikten sonra görüşme isteğini ilettiler. Fakat Abak elçiyi kabul etmedi. Bu açıkça bir isyan hareketiydi. Karşılıklı mektuplaşmaların da ortamı yumuşatmaması ve yaklaşan Halep ordusu kaçınılmaz bir savaş ortamı oluşturdu. 18 Nisan Pazar günü Nureddin Mahmud büyük bir ordunun başında Marc bölgesine gelerek Şirkûh ile bu noktada birleşti. Ertesi gün Uyûn-u Fâseriyye'de karargâh kuran Nureddin Salı günü, Dımaşk'ın kuzeydoğusunda yer alan, Gûta'daki Beytû'l-Âbâr'da konuşlandı. Buradan tüm gücüyle Dımaşk'a doğru ilerleyişe başladı. Bu sırada şehirden bazı taciz saldırıları olsa da başarı gösteremedi. Ayrıca Necmeddin Eyyub tarafından Dımaşk'ta örgütlenen Nureddin Mahmud taraftarları Halep ordusunun işini kolaylaştırmak için uygun ortam hazırlamıştı. Tüm taşlarını ustaca oynayan Nureddin, son hamlesini yaparak doğu kapısından saldırıya geçti. Dımaşk kuvvetlerinin halktan ve şehir milislerinden destek alamaması nedeniyle Halep birlikleri surlara kadar kolayca ilerledi. Bu sırada birkaç Halep askeri Yahudi bir kadının sarkıttığı ipe surlara çıktı. "Ya Mansûr!" diye bağırarak askerler Zengîlerin sancağını surlara diktiler. Gelişmeleri gören şehirdeki Nureddin Mahmud taraftarları kapıyı açarak tüm ordunun içeriye girmesini sağladı. Halep askerlerinin 25 Nisan 1154 günü şehre girmesi üzerine Abak, yanındaki bir miktar askerle iç kaleye sığındı. Ancak burada Halep ordusuna dayanamayacağını anlayınca canına ve malına dokunulmayacağına dair söz aldıktan

sonra iç kaleyi teslim etti. Bunun üzerine Nureddin, Dımaşk Atabeyine ve askerlerine Hıms'a bağlı birçok yeri iktâverdi. Ancak bir süre sonra kendisine karşı bir komplo içinde olduğunu anladığı Abak'a Fırat Nehri kıyısındaki Balis'i teklif etti. Abak bu teklifi redderek 1169 yılındaki ölümüne kadar yaşayacağı Bağdat'a gitti.³⁷³

Tuğtekinliler (Böriler) Hanedanlığına son veren Nureddin Mahmud, Dımaşk'ı ve ona bağlı tüm yerleşim yerlerini ele geçirdi. Dımaşk halkına iyi davranarak şehirde yağmayı yasakladığı gibi uymayanları da ağır bir şekilde cezalandırdı. Şehre derhal buğday başta olmak üzere kervanlarla yiyecek taşındı. Ayrıca karpuz-kavun, sebze pazarları, sulama kanalları ve bunların inşasından alınan tüm vergiler kaldırıldı.³⁷⁴ Böylece Dımaşk kısa sürede eski görkemli günlerine döndü. Nureddin, şehrin sorumluluğunu Necmeddin Eyyub'a bıraktıktan sonra Halep'e döndü. Bunun yanında Dımaşk artık Halep Zengîlerinin de başkenti konumuna geldi.

5.6. Nureddin Mahmud'un Harim Kalesi'ni Kuşatması ve Kısa Süreli Barış

Seyfeddin Gazi'nin ölümüyle Zengî Atabeyliği'nin en yaşlı mensubu olan Nureddin Mahmud, Haçlılara karşı kazandığı başarılarla da tüm İslâm âleminde sevilen bir lider konumuna gelmişti. Onun son olarak Dımaşk'ı ele geçirmesiyle birlikte Halep Zengîleri, Urfa'dan Mâverayüdü'n'e kadar tüm Suriye'ye hâkim olmuştu. Gücünün zirvesine ulaşan Nureddin Mahmud, Dımaşk üzerine gerçekleştirdiği seferler sırasında Antakya Haçlıları tarafından işgal edilen Harim Kalesi üzerine yürüdü.

Kısa sürede Harim önlerine gelen Türk birlikleri süratle kaleyi kuşattı. Ancak Halep'in batısındaki bu kaleyi fethetmek çok güçtü. Kalenin içindeki Haçlı piyadeleri ve şövalyeleleri kuşatma karşısında büyük bir direniş gösteriyordu. Ayrıca Haçlılar derhal Harim'e destek için ordular sevk etmişti. Onların gelmesi üzerine Nureddin, savaş için hazırlanmaya başlamıştı. Haçlılar ise sorunu barışla çözmek için elçiler yollamışlardı. Elçilerin karşılıklı gidip gelmesi sonucu Harim'e bağlı yerlerin yarısının Nureddin'e bırakılması karşılığında bir yıllık bir barış anlaşmasına

³⁷³ *İmad ad-Dîn al-Katîb al-İsfahânî'nin al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat al-Nuşra ve Nuhbat al 'Usra Adlı Kitabın Tercümesi*, s. 221; İbn Kalânîsî, s. 188-190; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 169-170; ayn. mlf. *Atabegîyye*, s. 106-108; İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, III, 339; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 423-424; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 186; Süryani Mikhael, II, 174; Abû'l-Farac, II, 393; Stevenson, s. 171-173; Runciman, II, 284-286; H.A.R. Gibb, "The Career of Nur-ad-din", s. 518-519; Holt, *Haçlı Devletleri*, s. 76-77; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği (Böriler)*, s. 196-198; Gülay Ögün Bezer, "Tuğtekinliler", *DİA*, XXXXI, 350; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubî ve Devri*, İstanbul 2000, s. 28-29.

³⁷⁴ İbn Kalânîsî, s. 191.

varıldı.³⁷⁵ Ancak Dımaşk ve Halep Hâkimi, bu anlaşmayı yıllık sekiz bin duka altın ödemek suretiyle iki yıl daha uzattı.³⁷⁶ Gücünün zirvesinde olan Nureddin'in vergi ödemek suretiyle Haçlılarla ateşkes yapmasının altında usta bir siyaset yatmaktaydı. Sınırları Cezire bölgesinin bir kısmına ve Ürdün'e kadar tüm Suriye'ye sahip olan bir devlet için sekiz bin altın küçük bir rakamdı. Bu barış sayesinde Nureddin, Baalbek Valisi isyanını sonlandırma fırsatı bulmuş³⁷⁷ ve yıllardan beri süren savaşlar yüzünden harap olan topraklarını bayındır hale getirme getirmişti. Haçlılarla ateşkes yapılmasının tüm olumlu yanlarına rağmen asıl neden Türkiye Selçuklularındaki taht değişikliği idi.

5.7. Halep Zengîleri ve Haçlılar Arasındaki Ateşkesin Bozulması

1155 yılında Halep Zengîleri ve Haçlılar arasındaki ateşkes anlaşması 1156 yılında iki yıl daha geçerli olmak üzere yenilenmişti. Fakat aradaki barışa rağmen Kudüs Kralı III. Baudouin, 1157 yılının Şubat ayında Banyas'a bağlı eş-Şa'râ'daki kalabalık bir Türkmen kafilesine saldırıya geçti. Haçlılar saldırı sonucunda birçok esir almakla birlikte Türkmenlere ait tüm hayvanları da ele geçirdi. Bu saldırı üzerine Emîr Şîrkûh kendisine bağlı birliklerle harekete geçerek Bukayye Ovasındaki Haçlı akıncılarını bozguna uğrattı. Nureddin'in kardeşi Nusretüddin de Banyas yakınında Hospitalier tarikatına³⁷⁸ mensup bir Haçlı birliğini mağlup etmeyi başardı.³⁷⁹

Haçlıların ihanetini Baalbek Valisi Dahkâk b. Kays üzerine düzenlediği bir sefer sırasında öğrenen Nureddin Mahmud, şehri barış yoluyla ele geçirdikten sonra Dımaşk'a geldi.³⁸⁰ Burada kuvvetlerini topladıktan sonra 1157 Mayıs'ında Banyas'ı kuşatmak için yürüyüşe geçti. Şîrkûh şehre desteğe gelen bir Haçlı ordusunu mağlup ettikten sonra kuvvetleriyle birlikte ana orduya katıldı. Nureddin Mahmud kuşatmaya başladıktan bir süre sonra şehri ele geçirmeyi başardı. Fakat iç kale Onfroi de Toron kumandasında direnmeye devam ediyordu. Giderek zor durumda kalan müdafiler teslim olmayı düşünüyorken Kudüs Kralı III. Baudouin'in topladığı güçlü bir kuvvetle süratle yardıma geldiğini haber almışlardı. Böylece dirençleri artan

³⁷⁵ İbn Kalânîsî, s. 191; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 178-179.

³⁷⁶ Runciman, II, 286.

³⁷⁷ İbn Kalânîsî, s. 192.

³⁷⁸ Hospitalier tarikatı daha 11.yuzyılda Kudüs'e gelen hasta ve fakir hacılara yardım etmek amacıyla tesis edilmiş bir hayır kuruluşuydu. Ancak Haçlıların Kudüs'ü işgalinden sonra şövalye tarikatı hüviyeti kazandı. Detaylı bilgi için bkznz. Jonathan Riley-Smith, *The Knights Hospitaller in The Levant, c. 1070-1309*, New York, 2012.

³⁷⁹ İbn Kalânîsî, s. 195; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 152-155.

müdafiler ve gelen Haçlılar arasında kalmaktan çekinen Nureddin, Banyas'ın aşağı mahallelerini yakarak geri çekildi. Kudüs Kralı, Zengî ordusunun çekilmesinden sonra şehre girerek surları tamire başladı. Bir süre şehirde kalan kral şehirde piyadeleri bıraktından sonra atlılarla birlikte başkentine dönmek üzere yürüyüşe geçti.³⁸¹ Haçlı ordusu, Ürdün Suyu Vadisinden Taberiyye'ye doğru yola çıktı. Bu sırada henüz bölgeden ayrılmamış olan Nureddin, onların üzerine ani bir saldırıya geçti. Zengî ordusu karşısında tutunamayan Haçlı birlikleri büyük bir bozguna uğradı. Kral bu saldırı sırasında canını zor kurtararak Safed'e sığındı. Savaş sırasında Kral III. Baudouin kadar şanslı olmayan Hugue d'Ibelin, Otto de St. Amand, Mareşal Joannes Gotmannus, Yafa'lı Rohardus ve kardeşi Balian, Bertrand de Blaunquafort ile Templier şövalyelerinin üstâdı esir düşmekten kurtulamamıştı. Kazanılan bu zaferle Banyas'ın tekrar kuşatılması için uygun ortam oluşmuştu. Fakat Nureddin, Kılıç Arslan'ın güneye yönelmesi ve 1156-1157 yılında yaşanan birçok şehri ve kaleyi büyük bir yıkıma uğratan depremlerin yaralarını sarmak için Haçlılarla bir barış anlaşması imzalamıştı.³⁸²

27 Eylül 1156'da başlayan ve 13 Ekim gecesine kadar ara ara devam eden depremler Dımaşk, Hama ve Halep şehirlerinde büyük tahribatlara neden olmuştu. Efâmiye Kalesinin surlarının bir bölümü yıkılmıştı. Bu depremlerden sonra 8 Aralık Cumartesi günü Kuzey Suriye'yi etkileyen yeni depremler yaşanmıştı. Halep ve Hıms şehirlerinde bazı evler yıkılırken, Hama ve Kefertab halkı deprem korkusundan evlerini terk etmişlerdi. 1157 Nisanında depremler yeniden bölgeyi vurmuş ve aralıklarla üç ay daha devam etmişti. Böyle bir durumda Nureddin Mahmud, Banyas Kalesini kuşatmak yerine 1156 yılının sonlarında başlayan ve 1157 yılında da devam eden depremlerin yarasını sarmayı öncelikli görmüş ve ordusuyla birlikte geri dönmüştü.³⁸³ Şeyzer'de depremler dolayısıyla büyük bir yıkıma uğramıştı. Hatta Üsâme b. Münkız dışında tüm Münkızı ailesi göçük altında kalarak hayatlarını kaybetmişlerdi. Durumdan haberdar olan Nureddin Mahmud, Şeyzer'e bir birlik göndererek şehri ele geçirmişti³⁸⁴

³⁸¹ Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 155-156

³⁸² İbn Kalânisî, s. 199-202; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 157-159; Stevenson, s. 176-177; Runciman, II, 287.

³⁸³ İbn Kalânisî, s. 194-196; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 185; Süryani Mikhael, II, 182; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 430. Bu depremler ara ara devam ederek 1159 senesine kadar devam etmiştir ayrıntılı bilgi için bkz. Usta, "Haçlı Seferleri Döneminde Suriye ve Filistin'de Meydana Gelen Doğal Afetler", s. 300-303.

³⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 185-186.

6. Nureddin Mahmud'un Hastalığı Sırasında Nusretüddin'in Halep'i Ele Geçirme Çabası

Nureddin Mahmud, Banyas dönüşünden yaklaşık iki ay sonra Sermîn'de ağır bir şekilde hastalandı. Hastalığının ağırlaşması üzerine bir sedye yardımıyla Halep'e geldi. Giderek kötüleşen durumu sonucu öleceğini düşünen Nureddin, kardeşi Nusretüddin'i ve birçok emîrini yanına çağırdı. Tüm emîrlerin ve kardeşinin gelmesiyle birlikte ölümünden sonra en hayırlı yolun ne olduğunu sordu. Yapılan konuşmalardan sonra Halep'i ve hükümdarlığı kardeşi Nusretüddin'e, kardeşine bağlı olması şartıyla Dımaşk'ı Şîrkûh'a bıraktı. Ancak görüşmelerin bitip tüm emîrlerinden dağılmasından bir süre sonra Nusretüddin, ağabeyinin vefat etmesini beklemeden topladığı bir kısım kuvvetle Halep'e yöneldi. Halep Valisi ve Nureddin'in süt kardeşi Mecdeddin İbnü'd-Dâye (ö.1170), şehrin tüm kapılarını kapatarak savunma önlemleri aldı. Şehre girişleri kapatan Mecdeddin, birliklerinin itirazları ve isyanlarıyla karşılaştı. Onlar gelecekteki efendilerine yardım etmek amacıyla silahlandıktan sonra kapıları açtılar. Şehir milisleri, Nusretüddin'den ezana eski adetleri olan *"Haydi amellerin en iyisine"* ve *"Muhammed ve Ali insanların en hayırlılarıdır"* ifadelerinin eklenmesi dahil birçok istekte bulundular. İsteklerin tümünü kabul eden Nusretüddin, şehre tamamen hâkim olmak için girişimlere başladı. Bu sırada Mecdeddin ve şehrin ileri gelenleri Nureddin Mahmud'un yanına giderek durumunu kontrol ettiler. Onun durumunun iyi olduğu anlaşıncaya şehirde *"Efendimiz el-Melik el Âdil Nureddin hayattadır ve zihni açıktır, bu yapılmış olanı yapmanın da bir gereği yoktur"* şeklinde duyurular yapıldı. Haberin halk tarafından duyulması sonucu Nusretüddin şehri terk ederek Harran'a gitmek zorunda kaldı.³⁸⁵

Aynı dönem içerisinde Nureddin Mahmud'un hasta olmasından faydalanan Haçlılar da Şeyzer'e kadar bir yağma akını gerçekleştirmişlerdi. Bu sırada Kudüs Kralı III. Baudouin ve Antakya Prinkepsi Renaud arasında Şeyzer'in kime bağlı olacağına dair bir anlaşmazlık çıkmış, neticede Haçlılar şehri alamadan geri dönmüşlerdi.³⁸⁶ Sonrasında ikinci girişimlerini de Harim üzerine yapmışlardı. Antakya-Kudüs Haçlılarının saldırılarına direnemeyen müdafiler 1158 Şubatında şehri teslim etmişlerdi. Bundan sonra Dımaşk'ı hedef alan Kudüs Kralı ve Flandre Kontu Thierry

³⁸⁵ İbn Kalânisî, s. 204-205; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 431; Runciman, II, 288.

³⁸⁶ İbn Kalânisî, s. 204; Runciman, II, 292.

şehrin yakınlarındaki Dareyya Kalesini kuşattılar. Ancak Nureddin'in iyileştiği haberi Haçlı ordugâhında da duyulmuştu. Öte yandan Nureddin'in iyileştiğini duyan ve Dımaşk'a gelerek olası bir Haçlı saldırısına karşı hazırlıklar yapan Şîrkûh, derhal Halep'e gelerek bağlılığını bildirmişti.³⁸⁷ Şîrkûh'tan Haçlıların Dımaşk arazisine yönelik faaliyetlerini öğrenen Nureddin derhal güneye doğru yönelmişti. Haçlılar, bölgeye gelen Zengî ordusun karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bundan sonra yoluna devam eden Nureddin, büyük sevinç gösterileri altında Dımaşk'a girmişti.³⁸⁸

Tam anlamıyla iyileşmeyen Nureddin, burada çok kalmayıp kendisine bağlı bölgelerden gelen askerleri dahi beklemeden Haçlıların peşine düştü. Şîrkûh'u Sayda bölgesine bir akınlı görevlendirdikten sonra kuvvetleriyle birlikte Taberiye Gölünün doğusundaki Habis Caldak Kalesini kuşattı. İçerideki Haçlı garnizonu art arda gelen saldırılar karşısında krala haber göndermek suretiyle yardım istediler. Bunun üzerine III. Baudouin yanına Flandre Kontunu da alarak harekete geçti. Ancak direk kaleye yardım etmek yerine Dımaşk'a giden yolları tercih etmesi üzerine ikmal yolları tehlikeye giren Nureddin kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Zengî ordusu geri çekiliş esnasında Ürdün Vadisinin yukarısında yer alan Buteyha Köyü yakınından Haçlıların top yekûn saldırısına uğradı. Saldırganlar karşılarındakinin yalnızca bir öncü kuvveti olduğunu düşünmüşlerdi. Ancak bu yinede onların yararınaydı. Hala tam olarak iyileşememiş olan Nureddin, ordusunu toparlamayı başaramayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Buna rağmen bir süre sonra nizama soktuğu kuvvetleriyle Haçlıları beklemeye başladı. Haçlılar muhataplarının kendilerine bir tuzak hazırladığını düşünerek saldırılarına devam etmediler. İki ordunun karşılıklı bir süre beklemesinin ardından Nureddin, karşıdakilere ateşkes teklifinde bulundu. Bunun üzerine iki taraf arasında kısa süreli bir ateşkes anlaşması yapıldı.³⁸⁹

³⁸⁷ İbn Kalânîsî, s. 204-205.

³⁸⁸ İbn Kalânîsî, s. 205; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 173; Runciman, II, 293.

³⁸⁹ İbn Kalânîsî, s. 206-208; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 433; Runciman, II, 293-294.

IV.BÖLÜM

NUREDDİN MAHMUD’UN BİZANS VE HAÇLILARLA MÜNASEBETLERİ

1. Bizans İmparatoru Manuel’in Suriye Seferi (1159)

Manuel Komnenos, babası Ioannes’in yanında Suriye seferlerine katılmıştı. Ancak babasının 1143 yılındaki ölümü nedeniyle tahtı sorunsuz bir şekilde ele geçirmek için süratle İstanbul’a dönmüş ve Bizans İmparatoru ilan edilmişti. Sonrasında babasının başlattığı Suriye seferlerine devam etmek istese de Sicilya Normanları, Macarlar, Sırp’lar ve Türkiye Selçuklularıyla giriştiği mücadeleler nedeniyle buna fırsat bulamamıştı.

Bizans’ın çeşitli sorunlarla uğraştığı sıralarda Kilikya Ermeni Baronu II. Thoros³⁹⁰ ve Antakya Prinkepsi Renaud de Chatillon (ö.1187), imparatorluğun Kilikya arazisine saldırmışlardı. Bu sırada Bizans’a bağlı Çukurova, Ermeniler ve Haçlılar arasında paylaştırılmıştı. Ayrıca bir Ermeni-Haçlı ordusu 1156 yılında Bizans’ın önemli bir merkezi olan Kıbrıs’ı yağmalamıştı. Adada büyük katliamlar yapılmış ve Komnenos hanedanlığına bağlı birçok soylu kişi de esir edilmişti.³⁹¹ Buna rağmen Manuel, Macarlar ve Sicilya Normanlarıyla mücadele ettiğinden olaylara müdahale edememişti. Ancak Haçlılar arasında da tam bir birliktelik yoktu. Antakya Prinkepsiyle arasında sorunlar olan Kudüs Kralı III. Baudouin’in İstanbul’a yolladığı elçiler imparatorluk başkentine ulaşmıştı(1157). Manuel elçileri iyi bir şekilde

³⁹⁰ Kilikya Ermeni Baronluğu için önemli bir lider olan Thoros, uzun boylu olmakla beraber güçlü bir zekaya da sahipti. Ayrıca dini konularda da çok bilgili bir liderdi. bkz. Vahram, *Vahram’s Chronicle of The Armenian Kingdom in Cilicia, During The Time of Crusades*, Trans. Charles Fried Neumann, London 1831, s. 39-40.

³⁹¹ Ioannes Kinnamos, s. 130-131; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis’in Historia Rerum*, s. 148-150; Abû’l-Farac, II, 396; Urfalı Mateos, s. 322-323; Simbat, s. 57; Runciman, II, 290-291; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 119-120; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, Ankara 2007, s. 136-137; Mehmet Ersan, “Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepsliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına/ in Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent*, İstanbul 2008, s. 343.

karşılamiş ve tüm isteklerini dinlemişti. Elçiler krallarının evlilik yoluyla bir ittifak teklifi istediğini iletince Manuel, Antakya Prinkepsliğine karşı destek talebini iletmişti. III. Baudouin de Halep Zengîlerine karşı Bizans'tan yardım istemekteydi. İki tarafın şartlarda anlaşması üzerine Manuel, 1158 yılında büyük bir çeyiz alayı ile birlikte yeğeni Theodora'yı Kudüs'e göndermişti.

Manuel, Antakya-Kilikya ittifakını yok etmek için ilk adımını Kudüs Krallığıyla yaptığı anlaşmayla atmıştı. Daha sonra Sicilya Normanlarıyla 1158 yılında barış anlaşması imzalayarak batı cephesini sükûnete kavuşturmuştu. Böylece doğuda yeni bir cephe açma fırsatı yakalamıştı.

Bizans ordusu 1159 yılında hiç kimsenin beklemediği bir anda Çukurova'da belirerek kısa sürede Kilikya Ermeni Baronluğuna bağlı tüm bölgeleri ele geçirmişti. Thoros ise dağlara kaçmak suretiyle canını zor kurtarmıştı. Bu haberler Antakya'da duyulduğunda Renaud de Chatillon büyük bir korkuya kapılarak Bizans ordugâhına giderek affedilmesi için yalvarmak zorunda kalmıştı.³⁹² Manuel ise onu bağışladıktan sonra Antakya'ya yönelmişti. Bu gelişme Ermeni Baronu Thoros'u da umutlandırmıştı. Nitekim bir süre sonra baronu da affeden Manuel, Kudüs Kralı III. Baudouin'in de yanına gelerek itaat etmesiyle tüm bölgeyi hâkimiyeti altına almıştı. İmparatorun Kilikya Ermenileri ve Antakya-Kudüs Haçlılarını tek bayrak altında toplandığı sıralarda Nureddin yeniden rahatsızlanmıştı. Hastalığın etkisi o denli şiddetliydi ki tekrar bir vasiyet bırakmaya karar vermişti. Tüm emîrlerini topladıktan sonra mirasını kardeşi Musul Atabeği Mevdud'e bıraktığını açıklamıştı. Ancak Halep'ten giden elçilerin Musul'a vardığı sıralarda Nureddin, hastalığı bir kez daha yenmeyi başarak iyileşmeye başlamıştı.³⁹³

Onun iyileşmesi Halep Zengîlerinde yüzleri güldürse de tüm Haçlıları ve Kilikya Ermenilerini itaat altına alan Manuel büyük bir tehlike olarak durmaktaydı. Ayrıca Nureddin hastalığından yeni yeni kurtuluyordu. Bu nedenle büyük bir Bizans-Haçlı ordusuna karşı savaş alanında zor günler yaşayacağını biliyordu. Dolayısıyla da farklı bir yol izleme gereği duydu. Sonuçta kendisi Bizans İmparatorluğu'nun

³⁹² Ioannes Kinnamos (s. 134), Bu sahneyi "Renaud başındaki örtüyü çıkardı, kollarını dirseklerine kadar açtı ve yalın ayak yürüyerek birçok keşiş ile birlikte imparatorun huzura çıktı. Boğazına ip dolamıştı ve sol elinde bir kılıç vardı. Keşişlerin yalvarmasına dayanamayan imparator prinkepsi yanına çağırdı. İmparator, yalın ayak başı kabak bir şekilde yalvaran Renaud'u affetti. "şeklinde anlatır.

³⁹³ İbn Kalânîsî, s. 208-210; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 209.

düşmanı değildi ve Manuel ile de herhangi bir problemi bulunmuyordu. Diğer taraftan her ihtimale karşı kendisine bağlı bütün emîrleri cihada davet eden Nureddin, sorunu dostane bir şekilde çözmek için bir elçilik heyetini Manuel'e göndermişti. Halep'e, bağlı bölgelerden gelen birlikler toplanırken sorunun barışçıl yollarla çözülmesi adına önemli adımlar atılıyordu. İmparator da başkentinden çok uzak bir bölgede çok fazla kalmak istemiyordu. Ayrıca babasının giriştiği seferler sırasında Haçlıların yaptıklarını da unutmamıştı. Tüm bu nedenlerle Halep'ten gelen elçileri gayet iyi bir şekilde karşıladı. Karşılıklı elçilerin gidip gelmesi sonucu Bizans İmparatorluğu ve Halep Zengîleri arasında dostane bir ilişki kuruldu. Nureddin Mahmud'un elinde tuttuğu tüm Haçlı esirlerini serbest bırakmasıyla ilişkiler daha da kuvvetlendi.³⁹⁴ Neticede iki devlet Türkiye Selçuklularına karşı ortak hareket etme konusunda anlaştı. Böylece Suriye için büyük bir tehlike olan Bizans İmparatoru, Halep Zengîleriyle hiçbir savaşa girmeden geri dönmüş oldu.³⁹⁵

2. Nusretüddin'in İkinci Kez Halep Atabeyliği'ni Ele Geçirme Teşebbüsü

Bizans-Haçlı tehlikesiyle uğraşan Nureddin Mahmud bu arada bir kez daha kardeşinin ihanetiyle karşılaşmıştı. Onun hasta olduğu sırada birçok emîr ve devlet adamı Nusretüddin'i Dımaşk'ı teslim etmek üzere şehre davet etmişti. Bu gelişmeleri gönderilen habercilerden birinin yakalanmasıyla öğrenen Halep Valisi Mecdeddin, hemen durumu iyileşmekte olan Nureddin'e bildirmişti. O da komploya karışan tüm emîr ve devlet adamlarını tutuklattırdıktan sonra kardeşini durdurması için Şîrkûh'u görevlendirmişti. Bir ordunun üstüne geldiğini ve ağabeyinin iyileştiği haberlerini alınca Nusretüddin, Harran'a geri çekilmek zorunda kalmıştı. Nureddin, Bizans tehlikesinden izlediği ustaca siyaset sayesinde kurtulduktan sonra meseleyi kökünden halletmek için kardeşi Nusretüddin üzerine yürüyerek Harran'ı kuşattı.

³⁹⁴ İbn Kalânîsî, s. 213; Urfalı Mateos (325), bırakılan esirlerin 10.000 kişi olduğunu söyler. Willermus ise Betrand ve birkaç soylunun bırakıldığını yazmaktadır. bkz. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 183; Ioannes Kinnamos (138), 6.000'den fazla kişinin serbest bırakıldığını yazmaktadır.

³⁹⁵ Ioannes Kinnamos, s. 139; Niketas Khoniates, s. 75; Urfalı Mateos, s. 325-326 Süryani Mikhael, II, 184; Abû'l-Farac, II, 398; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 183-184; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 437.

Çok geçmeden müdafiler eman karşılığında teslim oldular.³⁹⁶ Bundan sonra yoluna devam eden Nureddin, Rakka'ya yürüyerek burayı da ele geçirdi.³⁹⁷

3. Antakya Prinkepsi Renaud de Chatillon ve Joscelin'in Nureddin'e Esir Düşmesi

Bizans İmparatoru Manuel'in bölgeden ayrılmasından sonra Haçlılar ile Halep Zengîleri tekrar baş başa kalmıştı. Antakya Prinkepsi Renaud de Chatillon'un yeniden eski adetine dönerek Müslümanlara saldırması aradaki barışın kısa sürede bozulmasına yol açmıştı. Kasım 1160'da sürülerini Antitoros Dağları'ndan Fırat Ovası'na indiren Türkmenler Afrin Vadisi'nde onun saldırısına uğramışlardı. İnsanlar öldürülmüş ve tüm hayvanlar yağmalanmıştı. Antakya Prinkepsi kazandığı büyük ganimetle geri dönerken Râvendân yakınındaki el-Cûma bölgesinde, Halep Valisi Mecdeddin tarafından yakalanmıştı. 23 Kasım günü gerçekleşen şiddetli çarpışmalardan sonra Renaud ve bütün adamları esir alınarak Halep'e götürülmüştü. Burada kendisinden bir süre önce yine bir yağma sırasında yakalanan ve ismen Urfa Kontu olan Joscelin ile birlikte zindana atılmıştı.³⁹⁸ Sadece Müslümanlar için değil Bizans için de tehlikeli bir insan olan Renaud'un yakalanması önemli bir başarıydı. Nitekim Nureddin Mahmud hayatının sonuna kadar Renaud için teklif edilen tüm fidye tekliflerini reddetmişti.

Bu gelişmeler üzerine Kuzey Haçlıları yeniden lidersiz kalmıştı. Diğer taraftan eşinin esir alınması sonrasında Constance yönetimi devralmak istemiş ise de halk ve devlet adamları onun ilk eşinden olan oğlu Bohemund'un başa geçmesi için girişimlere başlamışlardı. Bohemund daha 15 yaşındaydı ve hiçbir idari tecrübesi yoktu. Bu nedenle sorun Manuel'in uzakta olması nedeniyle Kudüs Kralı Baudouin'e bildirilmişti. Kral, Bohemund'un prinkeps olmasına ancak rüşdünü ispat edene kadar yönetimin Patrik Aimery'ye bırakılmasını uygun bulmuştu. Constance ise haklarının elinden bu şekilde alınmasına razı olmasa da Bizans imparatoruna yaptığı şikayetlerden de bir netice alamamıştı.

³⁹⁶ İbn Kalânisî, s. 210-211,214; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 209.

³⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 209.

³⁹⁸ Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 187-189; Urfalı Mateos, s. 329, 332-333; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 303; Süryani Mikhael, II, 184; Abû'l-Farac, II, 398; Claude Cahen, *La Syrie du Nord*, Paris 1940, s. 405; Runciman, II, 299; Norwich, III, 128; Işın Demirkent, "Haçlı Seferi Dönemi Kalelerinden Râvendân", *Belleten*, LVI/216 (1992), 383-384; Altan, "Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi(1153-1160), Mâverâ-i Ürdün Senyörü(1177-1187)", *Tarih Dergisi*, say.55 (2012/1), s. 10.

4. Nureddin Mahmud'un Sayda Hâkimine Yardım Etmesi

Sayda hâkimi, Kudüs Kralığıyla yaşadığı problem nedeniyle 1161 yılında Nureddin Mahmud'un yanına gitmişti. Burada çok iyi bir şekilde ağırlanan Sayda hâkimi kendisine verilen bir birliğin komutasında topraklarına gitmek için harekete geçmişti. Fakat Nureddin'in bölgeye müdahil olmasına izin vermek istemeyen Haçlılar ani bir baskınla Sayda hâkimini ve yanındaki Müslüman birliği bozgunu uğratmıştı. Neticede Nureddin'in Sayda hâkimi üzerinden Haçlıların iç işlerine karışma planı gerçekleşmemişti.³⁹⁹

5. Nureddin Mahmud'un Harim Kalesi'ni İkinci Defa Kuşatması

Nureddin Mahmud, 1160 yılında Renaud'un esir olarak Halep'e getirilmesini tam olarak değerlendirememişti. Çünkü Bizans'a bağlı şehre saldırıyı göze alamamıştı. Bu yüzden Sayda hâkimi üzerinden Haçlılar arasında karışıklıklardan faydalanmak istemiş bunda başarısız olunca Halep'in batısında kalan ve Haçlılar için önemli bir kale olan Harim üzerine yürümüştü(1162). Fakat Antakya'nın savunması için önemli olan Harim, güçlü surlara ve çok sayıda garnizona sahip olduğundan ele geçirilmesi zor bir kaleydi. Zengî ordusu kuşatmaya başladıktan bir süre sonra Haçlılar da çevre bölgelerden topladıkları kuvvetlerle harekete geçmişlerdi. Bunun üzerine Nureddin Haçlıları meydan savaşına zorlamak için elinden geleni yapsa da netice alamamıştı. Sonuçta Zengî ordusu, kalenin güçlü savunması ve yardıma gelen Haçlıların da meydan savaşından çekinmesi dolayısıyla fazla bir şey yapamadan çekilmek zorunda kalmıştı.⁴⁰⁰

6. Nureddin Mahmud'un Trablus Haçlı Kontluğu'nu Ele Geçirme Girişimi

Kudüs Kralı III. Baudouin'in 10 Şubat 1162'deki ölümünün ardından kardeşi Amaury kral ilan edilmişti. Yeni kral bir süre iç sorunlarla ilgilenmek zorunda kalmıştı. Sonrasında ise Mısır üzerine bir sefere girişmişti. Haçlıların hareketlerini yakından takip eden Nureddin, kralın bölge de olmamasını Trablus Haçlı Kontluğu'na saldırmak için bir fırsat olarak görmüştü. Onun amacı, Trablus Haçlı

³⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 230.

⁴⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 233.

Kontluğu'nu yıkarak kuzey ve güney Haçlıları arasındaki kara bağlantısını ortadan kaldırmaktı.

1163 yılında yola çıkan Nureddin, Hısnü'l-Ekrâd'ın aşağısında yer alan el-Bakîa bölgesinde ordugâhını kurmuştu. Zengî ordusu Hısnü'l-Ekrâd'ı kuşatmaya başladığı sırada Trablus Kontu III. Raymond(ö.1187) tüm Haçlı liderlerinden ve Bizans Kilikya Valisi Koloman'dan yardım istemişti. Bu yardım çağrısına Kudüs'ü ziyaretten dönen Kont Hugue de Lusignan ile Angouleme Kontunun kardeşi Godefroi Martel de icabet ettiler. Ayrıca Antakya Prinkepsi III. Bohemund ve Bizans Kilikya Valisi Koloman'da ordularıyla birlikte harekete geçmişlerdi. Böylece kısa bir süre içinde Zengî ordusuna karşı güçlü bir müttefik ordusu kurulmuştu. Bu ittifaktan habersiz bir şekilde kuşatmayı sürdüren Nureddin çadırlarındayken müttefiklerin saldırısına uğramış ve mağlup olmuştu. Kendisi bir Kürt askerinin yardımıyla kaçmayı başarsa da ordusundan pek çok kişi esarete sürüklenmişti.⁴⁰¹

Nureddin Mahmud, Haçlıların elinden kurtulduktan sonra süratle Hıms yakınlarındaki Kades Gölü civarında tekrar ordugâh kurmayı başarmıştı. Bu sırada yanındaki askerlerden birinin “*Senin burada kalman doğru değil. Hırsları Haçlıları bize kadar gelmeye sevkedebilir, biz de bu vaziyette yakalanabiliriz*” sözlerine çok sinirlenen Nureddin, “*Eğer yanımda bin süvari olsun, hemen onlarla savaşırım ve onlara hiç itibar ve aldırış etmem. Allah'a yemin olsun ki, şahsım ve İslâm'ın intikamını almadıkça çardak altında gölgelenmeyeceğim*” diyerek askerini azarlamıştı.⁴⁰² Daha sonra ettiği yeminini tutmak için girişimlere başlayan Nureddin, başta Halep ve Dımaşk olmak üzere tüm bağlı bölgelerden asker, çadır, yiyecek ve silah istemişti. Kısa sürede bağlı bölgelerinden gelen yardımlarla ihtiyaçlarını tamamlayan Zengî ordusu, dağılmış kuvvetlerin de katılmasıyla tekrar güçlü bir konuma gelmişti. Bizans-Haçlı ittifakı Nureddin'in kısa sürede eskisinden daha güçlü bir konuma gelmesi üzerine barış teklifinde bulunmuşlardı. Ancak Nureddin bu teklifi reddederek amacının intikam olduğunu göstermişti.⁴⁰³

⁴⁰¹ Süryani Mikhael, II, 196; Abû'l-Farac, II, 400; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 446.

⁴⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 241.

⁴⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 240-242; Süryani Mikhael, II, 196; Abû'l-Farac, II, 400; İbn Kesîr *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 446; Stevenson, s. 188-189; Runciman, II, 306-307; Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu*, s. 161; Mehmet Ersan, “Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepsliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış”, s. 345.

7. Harim Zaferi: Ermeni-Bizans-Haçlı İttifakının Bozguna Uğraması (1164)

Nureddin Mahmud Haçlılar karşısında aldığı ağır yenilginin ardından hiçbir masraftan kaçınmayarak çabucak toparlanmıştı. Ayrıca kendisine bağlı tüm yöneticileri yardıma çağırmişti. Bu arada Mısır'a seferle görevlendirdiği Şîrkûh'un, Şaver'in ihanetiyle zor duruma düştüğünü öğrenmişti.

Fatimi Devleti'nde vezirlik yapan Şaver, Dırgam tarafından görevinden uzaklaştırılınca Nureddin'in yanına gelerek ondan yardım istemişti. Karşılığında da büyük vaatlerde bulunmuştu. Bunun üzerine onun teklifi kabul edilmiş ve Şîrkûh Mısır'a seferlerle görevlendirilmişti. Ancak Şaver vezirlik makamını ele geçirince Kudüs Kralı Amaury ile ittifak yaparak Şîrkûh'u Bilbîs'te kuşatmıştı.

Bu gelişmeler üzerine Nureddin Haçlılara saldırmak üzere hazırlıklarını hızlandırmıştı. Kardeşi Musul Atabeği Mevdud, Zeyneddin Küçük komutasında güçlü bir orduyu ağabeyine yardıma göndermişti. Ayrıca Hısn-ı Keyfa Artuklu Emîri Fahreddin Kara Arslan birlikleriyle birlikte bizzat gelerek cihad ordusuna katılmıştı. Mardin Artuklu Emîri Necmeddin Alpı (ö.1176) da bir ordu göndererek kendisine destek vermişti. Bunların dışında Menbiç Emîri Seyfeddin Gazi ile pek çok emîr ve asker de ordugâha gelmişti. Hatta arası bozuk olmasına karşın Nusretüddin de ağabeyinin Haçlılara karşı mücadelesinde yer almıştı. Böylece birleşik Müslüman ordusu muazzam bir güce ulaşmıştı.⁴⁰⁴

Nureddin Mahmud gerçekleştireceği seferle hem Emîri Şîrkûh'u kurtarmayı hem de bir yıl önceki mağlubiyetinin intikamını almayı hedeflemekteydi. Amaç kuzey Haçlılarının savunmaları açısından büyük bir öneme sahip olan Harim'i ele geçirmektir. Onun emrindeki Müslüman ordusunun sayısı hakkında *Anonim Süryani Vekayinamesi*'nde 70.000 atlı ve 40.000 yaya ifadesi geçmektedir.⁴⁰⁵ Bu rakamlar Ortaçağ için abartılı olsa da kurulmuş olan ordunun büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir.

⁴⁰⁴ İbnü'l Ezrak, *Meşâyîrîkîn ve Âmîd Tarihi*, s. 140-142; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 303; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 246; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 303; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu*, s. 162; Gök, s. 112.

⁴⁰⁵ *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 303.

Haçlı arazisindeki yürüyüşünü sonlandıran Zengî ordusu süratle Harim'i kuşatma altına aldı. Kale sabahdan akşama kadar mancınıklarla taşa tutuluyordu. Bu durumu haber alan Haçlılar, kısa sürede Harim garnizonuna yardım için Antakya Prinkepsi Bohemund, Trablus Haçlı Kontu Raymond, Kilikya Ermeni Baronu Thoros, Bizans Kilikya Valisi Kolomon, ismen Urfa Kontu olan II. Joscelin'in oğlu III. Joscelin ve tüm civar Haçlı kontları ve baronlarının katıldığı büyük bir ordu toplayarak Harim'e yürüyüşe geçtiler.⁴⁰⁶Bölgeye yaklaştıklarında bir toplantı yaptılar. Bu toplantı sırasında Ermeni Baronu Thoros, Harim'i güçlü takiveyelerle desteklemeyi ve kalenin içindeki güçsüz birliklerin çıkartılmasını, bunu yaptıktan sonra Kudüs Kralı Amaury dönene kadar Antakya'da beklemeyi teklif etti. Ancak bir yıl önce kazandıkları başarıdan cesaretlenen Antakya Prinkepsi Bohemund bu teklifi reddetti.⁴⁰⁷Böylece müttefik kuvvetler birleşik Müslüman ordusuna saldırmak için harekete geçti.

Bizans-Haçlı-Ermeni ortak kuvvetlerinin saldırı pozisyonu alması üzerine Nureddin Mahmud, kuvvetlerini Artah'a çekti. Haçlılar ilk başta bunun bir savaş stratejisi olduğunu anlamayarak takibe geçip Gammar önlerinde yerleştiler. Ancak bir süre sonra bunun tehlikeli bir hata olduğunu anlayan Haçlılar Harim'e geri çekildiler. Bunun üzerine Nureddin stratejisini değiştirerek eski Türk savaş taktiğini kullanmaya karar verdi. Ordusunu sağ, sol ve merkez olarak üçe böldükten sonra Fahreddin Kara Arslan'a ordunun sağ tarafını emanet eden Nureddin, Zeynedin Ali Küçük'e de ordu komutanlığını verdi. Böylece Harim'e ilerleyen birleşik Müslüman ordusu müttefik ordunun karşısında mevzilendi. Savaş 10 Ağustos 1164⁴⁰⁸tarihinde Bizans-Ermeni-Haçlı kuvvetlerinin Nureddin'in sağ kanadına saldırmasıyla başladı. Önceden planlandığı üzere Fahreddin Kara Arslan kuvvetleriyle birlikte bozguna uğramış izlenimi vererek geri çekildi. Zafer kazandığını sanan ağır zırhlarla donanmış Haçlı

⁴⁰⁶ Süryani Mikhael, haçlı ordusunun sayının 13.000 kişiden oluşan atlı, yaya ve şövalyelerden oluştuğunu yazmaktadır. bkz. Süryani Mikhael, II, 196; *Anonim Süryani Vekayinamesi* ise birleşik Haçlı ordusunun 600 atlı ve 5000 yayadan oluştuğunu kaydetmektedir. bkz. *Anonim Süryani Vekayinamesi*, 303.

⁴⁰⁷ *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 304.

⁴⁰⁸ Savaşın tarihi hakkında kaynaklar farklı ifadeler sunmaktadır. İbnü'l-Esîr, savaşın tarihini 23 Temmuz-21 Ağustos 1164 tarihleri arasında olduğunu ifade etmektedir. bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 246; *Anonim Süryani Vekayinamesi* ise savaşın tarihini gün vermeksizin Ağustos 1164 şeklinde kaydetmektedir. bkz. *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 304; Modern araştırmacıların bazıları bizim kabul ettiğimiz 12 Ağustos 1164 tarihini kabul etmiştir. bkz. Stevenson, s. 189; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu*, s. 165; Gök, s. 114. Bazıları ise 10 Ağustos 1164 tarihini kabul etmiştir. bkz. Runciman, II, 308; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 126. Elisseff ise iki taraftan da farklı olarak savaşın tarihini 11 Ağustos 1164 olarak kaydetmiştir. bkz. Elisseff, II, 593.

şövalyeleri de onu takibe başladılar. Ancak hafif zırhlı Halep ve Artuklu kuvvetlerini yakalamaları imkansızdı. Bununla birlikte attıkları her adımla merkez ordusundan uzaklaşmakta olduklarını anlayamamışlardı. Şövalyelerin yeterince uzaklaşmasından sonra Zeyneddin Ali Küçük komutasındaki Musul kuvvetleri hızla müttefiklerin merkezine saldırdı. Durumun farkına varan şövalyeler ana orduya yardım etmek istediklerinde artık çok geçti. Fahreddin Kara Arslan komutasındaki sağ kanatta geri dönerek taarruza geçti. Böylece Müslüman ordusunun topyekun saldırıya geçmesiyle beraber Bizans-Haçlı-Ermeni müttefik kuvvetleri tamamen çembere alındı. Neticede Müslümanlar, sadece bir günde 10.000'den fazla kişiyi öldürerek müttefik ordusunu tamamen yok ettiler. Bu savaş sırasında orduyu komuta eden Antakya Prinkepsi Bohemund, Kilikya Valisi Kolomon, III. Joscelin, ve İbnü'l Esîr'e göre "*Frankların en şeytani ve Müslümanlara karşı koymakta en tehlikelisi*"⁴⁰⁹ Trablus Kontu Raymond da esir düşmüştü.⁴¹⁰ Sadece Ermeni Baronu Thoros ve kardeşi Mleh (ö.1175) ustaca uygulanan savaş taktiğinden kurtulabilmişti. Mağlubiyet haberinin Antakya'da duyulması üzerine tüm çanlar susmuş ve kilisede ayinlere bir süre ara verilmişti.⁴¹¹

Nureddin Mahmud, bir yıl önce aldığı büyük mağlubiyetin intikamını tüm Bizans-Haçlı-Ermeni ittifakını imha ederek almıştı. Ancak kazandığı zafere rağmen temkinli davranmayı tercih etmiş ve emîrlerinin çağrılarına rağmen Antakya üzerine yürümemişti. Bu durumu emîrlere "*Şehri zapt etmek kolay, fakat kale(Harim) çok müstahkem olduğu için orayı almak zordur. Ayrıca şehri Bizans İmparatoru'na da teslim edebilirler, çünkü Antakya hâkimi imparatorun kardeşinin oğludur. Bohemund'a komşu olmak benim için Bizans İmparatoruna komşu olmaktan iyidir.*"⁴¹² sözleriyle açıklamıştı. Zaferden kısa bir süre sonra Reynald Saint Valery komutasındaki Harim Kalesi de fethedilmişti. Kazandığı başarıları yeterli gören Nureddin, fidye ve Müslüman esirlerin serbest bırakılması karşılığında Bohemund'u

⁴⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 247.

⁴¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 247; Ebû Şâme el-Makdisi, *Kitâbu'r-Ravzeteyn Fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, I, thk. İbrâhim ez-Zeybek, Beyrut 1997, 416; İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, neşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl, Kahire 1953, 145; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 446; Süryani Mikhael, II, 396; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 304; Ioannes Kinnamos, s. 158; İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, III, 339; Stevenson, s. 189; Runciman, II, 308; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 126; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu*, s. 166; Birsal Küçüksipahioğlu, "Haçlı Devletleri", VI, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 693; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 185; Gök, 114.

⁴¹¹ Süryani Mikhael, II, 396; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 304; Elisseeff, II, 593.

⁴¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 247-248.

serbest bırakmıştı. Böylece Antakya'nın Bizans'ın eline geçme tehlikesini de emgellemişti. İmparator Manuel'in tekrar Suriye'ye yönelmemesi adına da 150 ipek elbise karşılığında Kolomon'u serbest bırakmıştı. Kolomon'un böylesine düşük bir fidye ile serbest bırakılmasında tüm Hristiyan aleminin en güçlü devleti olan Bizans'ın tepkisini çekmeme isteği önemli rol oynamıştı. Bundan sonra geri kalan esirler ve ganimetlerle birlikte Halep'e dönen Nureddin cihad için yardıma gelen tüm birlikleri memleketlerine göndermişti.⁴¹³

Onun Harim önünde kazandığı zafer, Mısır'da Fatimilerle birlikte Şirkuh'u kuşatmış bulunan Amaury'yi anlaşma yaparak geri dönmek zorunda bırakmıştı. Bu zafer Haçlıların bölgeye geldiklerinden itibaren aldıkları en ağır yenilgi olmuştu.

8. Banyas'ın Fethi (1164)

Banyas, İmâdeddin Zengî'nin ikinci Dımaşk kuşatması sonrasında Dımaşk-Haçlı müttefik kuvvetlerince ele geçirilmiş ve Üner tarafından Haçlılara bırakılmıştı. O tarihten beri Haçlıların elinde olan şehir, stratejik önemi sahipti. Bunun farkında olan Nureddin Mahmud, Harim önlerinde kazandığı büyük zaferinden sonra yönünü güneye çevirdi. Kudüs Kralı Amaury'nin Mısır'da olmasından ve kuzey Haçlılarının, Bizans ve Ermeni kuvvetlerinin neredeyse tamamının bozguna uğramasından yararlanarak Banyas'ı kuşattı.

Nureddin'in kardeşi Nusretüddin ve Üner'in oğlunun da yer aldığı ordu art arda saldırılar düzenleyerek içindeki az sayıdaki Haçlı garnizonunu zor duruma düşürüyordu. Bu sırada müdafilerin attığı bir ok Nusretüddin'in gözüne isabet etti. Kardeşinin bir gözünü kaybettiğini gören Nureddin, *"Eğer bundan dolayı ne kadar büyük bir sevap kazandığını bilseydin, hiç şüphesiz diğer gözünün de çıkarılmasını temenni ederdin"* diyerek onu cesaretlendirdi. Şehirdeki garnizon gün geçtikçe daha da zorlanmaya başlamıştı. Neticede hiçbir yardımın gelmemesi nedeniyle daha fazla

⁴¹³ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, 145; İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmîd Tarihi*, s. 142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, s. 247-248; el-Bündârî, *Senâ el-Barku's-Şâmî*, I, thk. Ramazan Şeşen, Beyrut 1971, 61-62; Runciman, II, 309; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 167; Gök, s. 115.

direnemeyen müdafiler teslim oldu. Böylece Harim'den sonra Banyas gibi önemli bir bölge daha Halep Zengîlerine bağlandı.⁴¹⁴

Nureddin, Banyas'ı aldıktan sonra Üner'in oğluna “*Müslümanlar bu fetihten dolayı bir kere sevindiler, sen ise iki defa sevindin*” diye bir hitapta bulunmuştu. Üner'in oğlu “*Nasıl yani*” diyerek karşılık verdiğinde de “*Çünkü Allah Taâlâ bu gün babanı cehennem azabından kurtardı*” diye cevap vermişti.⁴¹⁵

9. Nureddin Mahmud'un Trablus Haçlı Kontluğu Arazisine Düzenlediği Seferler

Haçlı Devletleri insan ve asker kaynağı açısından mevcut zafiyetleri dolayısıyla savunması güç olan bazı kaleleri ve şehirleri şövalye tarikatlarına bırakmayı daha uygun görmekteydiler. Bu kapsamda Trablus Haçlı Kontluğu'na bağlı Tortosa başta olmak üzere kuzey bölgesi Templier Şövalye Tarikatına verilirken, Hısnü'l-Ekrâd ve Bikâa bölgesi Hospitalierlere bırakılmıştı. Trablus Haçlı Kontu Raymond'un esir alınmasından sonra kontluğunun yönetimi Kral Amaury'ye geçmişti.⁴¹⁶ Kral, hem Kudüs Haçlı Krallığı'nın hem de Trablus Haçlı Kontluğu'nun yönetimi dışında Nureddin Mahmud'un Emîri Şîrkûh'a karşı Mısır'da uzun süreli bir mücadele de vermekteydi.

Nureddin Mahmud, Trablus arazisini işgal etmek için 1163 yılından beri girişimlerini hızlandırmıştı. 1164'de Harim Savaşından sonra Trablus Haçlı Kontunu esir alması ve Kral Amaury'nin bir ayağının Mısır'da olması nedeniyle aradığı fırsatı yakalamıştı. 1165-1166 tarihlerinde harekete geçen Nureddin, Lübnan'ın doğusunda kalan birçok Haçlı kalesini ele geçirdikten sonra Trablus Haçlı Kontluğu topraklarına girmişti. Kontluğun güney arazisinden saldırıya geçerek hiçbir direnişle karşılaşmadan Cübeyl ile Baalbek arasındaki Munitira Kalesini zapt etmişti.⁴¹⁷ Ancak

⁴¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 248; Ebû Şâme el-Makdisi, *Kitâbu'r-Ravzeteyn*, I, 437; Anonim *Süryani Vekayinamesi*, s. 304; İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb*, I, 146; el-Bündârî, *Senâ el-Barku's-Şâmî*, 62; İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, trans. Baron Mac-Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, III, 339.

⁴¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 249; İbn Kesîr bu olayın Harim Kalesinin fethi sırasında yaşandığını kaydetmektedir. Ancak muallif bu konuda hata yapmaktadır, çünkü Üner Haçlılara Harim Kalesini değil Banyas'ı teslim etmiştir. bkzn. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 449.

⁴¹⁶ Runciman, II, 314; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 169.

⁴¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 261; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 454; Runciman, II, 310; Elisseeff, II, 601; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 169.

aldığı ganimetleri yeterli gören ve yanında süvarileri dışında fazla bir birliği olmayan Nureddin, kaleye yeteri miktarda asker ve teçhizat bıraktıktan sonra seferini sonlandırarak dönmeyi tercih etmişti.

Bir yıl sonra kardeşi Musul Atabeyi Mevdud'un ordusuyla yanına gelmesi üzerine güçlenen Nureddin Mahmud, tekrar Trablus arazisine saldırdı. Bu sefer kontluğun kuzey arazisinden ilerleyen Zengî ordusu, Hısnü'l-Ekrâd'ı ani bir baskınla ele geçirdi. Daha sonra Arka'yı bir süre kuşattıktan sonra ele geçirip, Halbe üzerine yürüdü ve kale kısa bir kuşatmanın akabinde ele geçirildi. Art arda kazanılan başarılarla rağmen Nureddin kontluğun başkenti Trablus'a karşı bir saldırı yapmayarak Hıms'a döndü. Burada kardeşi Mevdud ile beraber Ramazan ayını geçirdikten sonra Banyas yakınlarında bulunan Hunîn kalesi üzerine yürüdü. Buradaki Haçlı garnizonu gelişmeleri haber alınca kaleyi yıkarak geri çekilmeyi tercih etmişti. Sonrasında Nureddin, kalenin sağlam kalmış yerlerini de kendisi yıktırdı. Buradan Beyrut'a ilerlemek için hazırlıklara başlamasına karşın uzun seferlerden dolayı ordusunda çıkan huzurluk nedeniyle bu hedefinden vazgeçti.

1168-1169 tarihinde Haçlılar Nureddin'in eline geçen kaleleri geri almak için karşı saldırıya geçtiler. Fakat sadece Akkar'ı ele geçirmekle yetindiler. Kral Amaury, bu kaleyi Hospitalier şövalye tarikatına bıraktı. Haçlıların saldırısı üzerine daha büyük bir sefer düzenlemek isteyen Nureddin, kardeşi Mevdud'u yanına davet etti. İki kardeş Hama'da buluşarak seferin detaylarını konuştular. Ancak bu sefer Haçlıların barış teklifleri üzerine gerçekleşmedi. Herşeye rağmen Nureddin Mahmud, kardeşinin Harim savaşında ve Trablus Haçlı Kontluğu ile giriştiği mücadelelerde kendisine yardım etmesini ödüllendirmek için ona Rakka'yı verdi. Fırat nehri yanındaki bu güzel şehri elde eden Mevdud, seferin iptal olmasından sonra Musul'a döndü.⁴¹⁸

⁴¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 266; Alptekin, "Musul Atabeyliği", 558; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 170; Gök, s. 117-118.

V. BÖLÜM

MISIR'IN ZAPTI

1. Mısır'ın Durumuna Genel Bir Bakış

Mısır tarih boyunca büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmış ya da onların işgaline uğramıştı. Zengin Nil deltası ve bulunduğu stratejik konum nedeniyle Mısır; Perslerin, İskender'in, Roma'nın, Bizans'ın ve son olarak Dört Halife devrinde Müslümanların eline geçmişti. Eyaletteki Müslüman hâkimiyeti sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşidiler ve son olarak da Fatimilerle devam etmişti. Şii inanca sahip olan Fatimiler, Kahire şehrini inşa ederek merkezlerini Mısır'a taşıdıktan sonra Suriye, Filistin, Lübnan ve Kuzey Afrika'nın önemli bir bölümünü kapsayan bir devlet konumuna gelmişti. Ancak onların bu yükselişi Büyük Selçukluların bölgeye müdahil olmasıyla sonlanmıştı. Ayrıca 1099 yılında Kudüs'ü alan Haçlılar, Fatimilerin elinde kalan Filistin bölgesini işgal etmişlerdi. 1104 yılındaki Remle savaşıyla birlikte Askalan dışında, Fatimilerin Suriye ve Filistinle olan bağlantısı kesilmişti. Selçukluların ve sonrasında Haçlıların bölgeye gelmesine rağmen el-Efdal'ın vezirliği döneminde Fatimi Devleti'ndeki istikrar devam etmişti. Ancak onun 1121 yılındaki ölümü⁴¹⁹ iç çatışmaların başlangıcı olmuştu. Vezirler arasında baş gösteren kanlı mücadelelere Fatimi halifeleri de dahil olunca Mısır, içinden çıkılmaz bir karışıklığa düşmüştü. Buna son vermek isteyen Vezir İbn Sallar(1150-1153), Nureddin Mahmud'dan yardım istemişti. O dönemde Suriye'de hâkimiyetini kurmakla meşgul olan Nureddin, İbn Sallar'a gönüllülerden istediği kadar asker toplayabileceğini, ancak kendi birliklerinden bir yardımı gönderemeyeceğini bildirmişti.⁴²⁰ Aslında yapılan yardım çağrısı Fatimilerin düştüğü durumu gözler önüne sermekteydi. Ama Suriye'de bir düzen kurulmadan böyle bir

⁴¹⁹ Bernard Lewis, s. 103; Hasan İbrahim Hasan, "Fatimiler", *DGBİT*, V, İstanbul 1992, 189; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 181.

⁴²⁰ Hasan İbrahim Hasan, "Fatimiler", s. 233

girişimin tehlikeli olacağını düşünen Nureddin, uygun zamanı beklemeyi tercih etmişti.

II. Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla neticelenmesi Ortadoğu'daki Haçlılara bir fayda sağlamadığı gibi Nureddin Mahmud'u da güçlendirmişti. Suriye'nin zamanla Nureddin'in egemenliğine girmesi Haçlıların Suriye'deki hedeflerinin yok olması demekti. Bunun farkında olan Kudüs Kralı III. Baudouin yönünü Halep Zengîlerine oranla daha zayıf durumdaki Fatimi Devleti'ne çevirerek Askalan üzerine yürümüştü. Şehir Mısır'dan Haçlılara saldırının ana üssü olduğu gibi, Haçlı saldırılarından Mısır'ı koruyan en önemli kaleydi. Ayrıca burası Müslümanların Suriye'deki tek liman şehriydi. Haçlılar tarafından kuşatılan Askalan, uzun bir mücadelenin sonucunda 19 Ağustos 1153'de Fatimilerin elinden çıkmıştı.⁴²¹ Haçlıların bu başarısına 1154 yılında Dımaşk'ı alarak karşılık veren Nureddin⁴²² ise tüm Suriye'nin efendisi olmayı başarmıştı. Suriye'nin tek bayrak altında toplanması üzerine Haçlılar, Askalan'ın alınmasının sonuçlarından da istifade etmek için ilgilerini komşu oldukları Mısır'a yöneltmişlerdi.

Askalan'ın düşmesinden sonra Haçlı tehlikesi altındaki Fatimilerde iç karışıklıklar devam ediyordu. Vezir Abbas ve oğlu Nasr, halifeyi öldürmek için yaptıkları planının neticesinde Nasr bir gece evine davet etmiş olduğu Halife el-Zâfir'i öldürmüştü. el-Zâfir'in ölümünden sonra yönetime tamamen hâkim olmak isteyen Vezir Abbas, suikastten halifenin kardeşlerini sorumlu tutmuş ve hepsini öldürmüştü. Ancak işler beklediği gibi gitmemiş Yukarı Mısır Valisi İbn Ruzzîk'in saray kadınlarının çağrısı üzerine Kahire'ye doğru ilerlemesi ona kaçmaktan başka çare bırakmamıştı. Abbas oğlunu da yanına alarak Suriye'ye kaçmasına rağmen Haçlıların eline esir düşmüş ve öldürülmüştü. Templier şövalyeleri tarafından esir edilen ve Hristiyanlığı kabul eden

⁴²¹ İbn Kalânisî, s. 186-187; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 163-164; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 122-125; Süryani Mikhael, II, 169-170; Abû'l-Farac, II, 392.

⁴²² *İmad ad-Dîn al-Katîb al-İsfahânî'nin al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat al-Nuşra ve Nuhbat al 'Usra Adlı Kitabın Tercümesi*, s. 221; İbn Kalânisî, s. 188-190; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 169-170; ayn. mlf. *Atabegîyye*, s. 106-108; İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, III, 339; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 423-424; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 186; Süryani Mikhael, 174; Abû'l-Farac, II, 393; Stevenson, s. 171-173; Runciman, II, 284-286; H.A.R. Gibb, "The Career of Nur-ad-din", s. 518-519; Holt, *Haçlı Devletleri*, s. 76-77; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 196-198; Bezer, "Tuğteginliler", s. 350; Şeşen, *Selahaddin Eyyubî ve Devri*, s. 28-29.

Nasr ise 1156 yılında 60.000 bin altın karşılığında Fatimilere iade edilmişti. Demir bir kafesin içinde Kahire'ye getirilen Nasr linç edilmek suretiyle öldürülmüştü.⁴²³

Sonrasında 1154 yılında Yukarı Mısır Valisi İbn Ruzzîk Kahire'ye gelerek, henüz beş yaşındaki Halife el-Fâiz adına yönetimi ele geçirmişti. Fatimi Devleti'nde istikrar sağlayan İbn Ruzzîk, aynı zamanda Nureddin Mahmud ile de iyi ilişkiler kurmuştu. Nureddin'e Üsâme aracılığıyla yazdığı mektuplarında cihad için ortak hareket etmeyi teklif etmekteydi. Hatta yazdığı şiirlerinde Haçlılara karşı Müslümanları tek bayrak altında toplayacak kişinin Nureddin olduğunu vurgulamaktaydı.⁴²⁴ Ancak iki liderde ülkelerinde gelişen olaylar nedeniyle Haçlılara karşı ortak bir saldırı düzenleyememişlerdi.

İbn Ruzzîk yönetimindeki Mısır istikrara ve huzura kavuşmasına karşın 1160'da Kudüs Kralı III. Baudouin'in Mısır'a yönelmesi veziri zor durumda bırakmıştı. Haçlıların saldırısını askerî güç kullanarak durduramayacağının farkına vararak onlara 160.000 dinar vergi vermek suretiyle barış teklif etmişti. Bunun üzerine Baudouin seferi iptal ederek Kudüs'e geri dönmüştü. Ancak bu olaydan kısa süre sonra İbn Ruzzîk'in bir saray darbesi sonucu katledilmesi ve oğlu el-Adîl'in de onbeş ay içinde Şaver tarafından öldürülmesiyle söz konusu vergi hiçbir zaman ödenememişti. Öte yandan Şaver vezirliği ele geçirmesine rağmen otoritesini kurmayı başaramayınca sekiz ayın sonunda Saray Baş Hacibi Dırgam öncülüğünde başlatılan isyan sonucunda makamını kayberek Suriye'ye kaçmak zorunda kalmıştı.⁴²⁵

2. I. Mısır Seferi (1164)

Mısır'da yönetimi ve vezaret makamını ele geçiren Dırgam'ın otoritesini sağlamak için şüphelendiği tüm emîrleri ve devlet adamlarını öldürmeye başlaması zaten zayıf durumdaki Fatimi ordusunu ve bürokrasisini tamamen iflas ettirmişti. Bu durumun farkında olan ve 1160 yılında yapılan anlaşma gereği yıllık 160.000 dinarlık verginin ödenmemesini bahane eden Kudüs Kralı Amaury, Mısır'a karşı yürüyüşe geçmekte

⁴²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 165-167; Runciman, II, 305-306; Hasan İbrahim Hasan, "Fatimiler", s. 234-235; Aydın Usta, "Haçlı Seferleri Döneminde Din Değiştirme Vakaları", *Belleten*, LXXV/274(2011), 696.

⁴²⁴ İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç & Kalem Çekenler*, İstanbul 2016², s. 220-222.

⁴²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 237-238; Runciman, II, 306; Hasan İbrahim Hasan, "Fatimiler", s. 236-237; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 182.

gecikmemiştir. Eylül 1163’de ilerlemeye başlayan Haçlı ordusu Süveyş Kanalı’nı hiçbir zorlukla karşılaştırmaksızın geçmiş ve Bilbis şehrini kuşatmıştır. Ancak Mısır’ın kendine özgü savunma avantajları vardı. Nil Nehri’nin taşma zamanıydı ve nehir bendler tarafından anca kontrol ediliyordu. Dirgam, Haçlı ordusunun yürüyüşünü durdurmak için bazı bendlerin açılmasını emretmişti. Nehrin taşan suları Haçlı güzergahındaki yolları büyük bir çamur yığına dönüştürmüştü. Kral Amaury yollardan kuşatma aletlerini ve ordusunu yürütemeyeceğinden geri dönmek zorun kalmıştı. Böylece Mısır’a karşı düzenlenen ilk Haçlı saldırısı başarısız olmuştu.⁴²⁶

Haçlıların gerçekleştirdiği Mısır seferi sırasında eski Fatimi Veziri Şaver Dımaşk’taydı. Nureddin Mahmud’dan kendisine yardım etmesini istiyordu. Buna karşılık Nureddin’e çok karlı bir teklif sunmuştu. Yapılacak yardım karşılığında eski görevine geri geldiğinde; Nureddin’in göndereceği ordunun tüm masraflarını ödemeyi, sınır bölgelerini ona teslim etmeyi, Halep Zengîlerinin yüksek hâkimiyetini tanımayı ve Mısır’ın gelirinin 1/3’ini ödemeyi kabul etmişti. Tüm bu gelişmelere rağmen Nureddin ordusunu Haçlı arazisinden geçirmekten ve seferin uzunluğundan dolayı endişe etmekteydi. Fakat 1164 yılında tüm çekincelerini bir kenara bırakarak en güvendiği emîrlere Şîrkûh komutasında bir ordu hazırladı. Kendisi Banyas üzerine bir şaşırtma saldırısı yaparken, Şîrkûh yanında yeğeni Selahaddin ve Şaver olduğu halde Mısır’a karşı harekete geçti(Nisan 1164). Nureddin’in Mısır’a bir ordu yolladığını haber alan Dirgam da Kudüs Kralı Amaury’yi yardıma çağırmıştı. Karşılığında 1160 yılındaki anlaşmaya uyacağını bildirmişti. Ancak Sirkuh’un tamamen atlı askerlerden oluşan ordusu büyük bir süratle ilerleyerek Haçlı ordusu daha yola çıkmadan Süveyş’i geçmişti. Dirgam bu ilerleyişi durdurmak için kardeşi Nâsıruddin komutasında bir orduyu Şîrkûh’a karşı gönderse de başarılı olamadı. Kısa sürede Kahire’ye gelen Şîrkûh, ufak bir çarpışmadan sonra şehri ele geçirdi. Bundan sonra Dirgam öldürülürken Şaver tekrar eski görevine getirildi.⁴²⁷

⁴²⁶ Willermus, II, 302-303; Stevenson, s. 186; Runciman, II, 317; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 182-183.

⁴²⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 243-244; Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus tranmarinis gestarum*, s. 305; Süryani Mikhael, II, 197; Bahaddin b. Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi en-Nevadir’üs-Sultaniyye ve el-Mahasin’ül-Yusüfiyye (Yusuf’un İyilikleri ve Sultan’ın Nadireleri)*, çev. Mehmet Selim Bilge, Diyarbakır 2015, s. 74-75; Ebû Şâme el-Makdisi, *Kitâbu’r-Ravzeteyn*, I, 403-404; el-Bündârî, *Senâ el-Barku’s-Şâmî*, I, 60; İbn Hallikan, *Vefeytü’l-A’yan ve Enbau Ebnai’z-Zaman*, I, 609; Abû’l-Farac, II, 401; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 448; Ebu’l-Fidâ, *Tarihu Ebi’l-Fidâ*, III-IV, 43; Stevenson, s. 187; Runciman, II, 307; Ramazan Şeşen, “Selâhaddin-i Eyyûbi”, *DİA*, XXXVI, 337; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 184.

Nureddin, Şaver'e verdiği sözü tutmuş, onu tekrar Fatimi veziri yapmıştı. Artık sıra Şaver'in verdiği sözlere gelmişti. Fakat eski görevini kazanan Şaver, yapılan anlaşmayı çiğnemekle kalmamış üstüne Şîrkûh'a Suriye'ye dönmesini emretmişti. Bu durum karşısında sinirlenen Şîrkûh, ordusuyla beraber Bilbis'i ele geçirmişti. Emîrin bu davranışı verilen sözler yerine getirilene kadar Mısır'dan ayrılmayacağını bir göstergesi niteliğindeydi. Şaver güç kullanarak onu uzaklaştıramayacağını bildiğinden Kral Amaury'yi yardıma çağırdı. Ayrıca önemli bir miktar parayla birlikte birçok malzemeyi de Krala göndermeyi ihmal etmedi. Amaury gelen para ve malzemelerle ordusunu güçlendirdikten sonra yürüyüşe geçti. Nil'in kenarındaki Fakus'ta Mısır ve Haçlı ordusu birleştikten sonra Bilbis'i kuşattı. Fatimi-Haçlı müttefik ordusu sayıca çok üstün olmasına rağmen büyük bir dirençle savaşan Suriye birliğini mağlup edemiyordu. Kuvvetini ustaca idare eden Şîrkûh, tam üç ay boyunca müttefik kuvvetlerini durdurmayı başardı. Fakat yiyecek sıkıntısı baş göstermeye başlamış ve askerlerin direnci zayıflamıştı. Bu zor durumda çok fazla direnemeyeceğini anlayan Şîrkûh, teslim olmayı dahi düşünüyordu. Tam bu sırada Suriye'den gelen haberler tüm savaşın seyrini değiştirdi.

Mısır'da kendisine yapılan ihaneti öğrenen Nureddin, Şîrkûh'u kurtarmanın yanı sıra bir yıl önceki mağlubiyetinin intikamını almak adına cihad ilan etmişti. Daha önce de bahsedildiği üzere Haçlıları Harim yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratmış ve birçok Haçlı büyüğünü esir almıştı.⁴²⁸

Böylece büyük bir ordu toplayan Nureddin, Antakya arazisine girmişti. Nureddin'e karşı koymak için birleşen Bizans-Haçlı-Ermeni ittifakı Harim Kalesi yakınlarında yapılan savaşta büyük bir bozguna uğramış ve Harim'i kaybetmişti. Ayrıca savaş sırasında Antakya Prinkepsi Bohemund, Bizans'ın Kilikya Valisi Kolomon, III. Joscelin ve Trablus Kontu Raymond da esir düşmüştü.⁴²⁹ Bununla birlikte ilerlemesine devam eden Nureddin, kısa sürede Banyas'ı da fethetmişti.⁴³⁰

Kral Amaury Suriye'den gelen bozgun haberi üzerine Mısır'da daha fazla kalamazdı. Sınırları tamamen Nureddin tarafından tehdit altına girdiğinden Şîrkûh'a anlaşma

⁴²⁸ İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s. 140-142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 246; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 303; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu*, s. 162; Gök, s. 112.

⁴²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 247; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 446; Süryani Mikhael, II, 396; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 304; Ioannes Kinnamos, s. 158; Stevenson, s. 189; Runciman, II, 308; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 126; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu*, s. 166; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 185; Gök, 114.

⁴³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 248; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 304.

teklifinde bulunmak zorunda kalmıştı. Suriye’de kendisini kurtarmak için mücadele veren efendisinden henüz haberdar olmayan Şîrkûh da askerlerinin düştüğü zor durumu göz önüne alarak teklifi kabul etmişti. Anlaşmaya göre Şaver, Şîrkûh’a 30.000 dinar⁴³¹ savaş tazminatı ödeyecek, Suriye birlikleri ve Haçlılar aynı anda Mısır’ı terk edecekti. Böylece iki ordu aynı anda Sina yarımadasını birlikte geçerek Mısır’dan ayrıldı(Ekim 1164).⁴³²

Haçlılar ve Suriye birlikleri beraber Sina’yı geçerken ilginç bir olay yaşanmıştı. Suriye birliklerinin önde gitmesinden dolayı Sîrkûh askerlerini korumak için elinde baltasıyla en arkada yürümekteydi. Bu sırada Avrupa’dan yeni gelmiş bir Frank askeri, Emîr Şîrkûh’a “*Bu Mısırlıların ve Haçlıların sana hainlik etmelerinden korkmuyor musun? Baksana seni ve adamlarını tamamen kuşatmışlar, saldırırlarsa sizden hiç kimse sağ kalmaz*” dedi. Emîr buna cevaben “*Ah keşke yapsalar da benim onlara ne yapacağımı bir görsen? Vallahi hepsini kılıçtan geçiririm. Onlardan bir kaç kişiyi öldürmeden bizden hiçbir kişi ölmez. İşte o zaman el-Meliku’l-Âdil Nûreddin onların üzerine yürür. Zaten güçleri kalmamış, yiğit adamları ölmüştür, böylece biz de onların ülkesine sahip olur ve sağ kalanları öldürürüz. Vallahi eğer bunlar(yanındaki diğer emîrler olsa gerek) beni dinleseydi ben daha ilk günden size saldırırdım, fakat bunlar istemediler*” demişti.⁴³³ Bu cevap Şîrkûh’un niye bu kadar ünlü olduğunu ve Nureddin’in bu zorlu görevde niye onu seçtiğini gözler önüne sermekteydi.

3. II. Mısır Seferi (1167)

Mısır için yapılan ilk mücadelelerde şüphesiz ki en kârlı çıkan Şaver olmuştu. Halep Zengîleri ve Haçlılar arasında ikili oynamak suretiyle eski görevine geri dönmenin yanında Mısır’daki yerini de sağlamlama almayı başarmıştı. Ancak Mısır’ın uçsuz bucaksız zenginliğini ve içinde bulunduğu çıkmazı gören Kudüs Kralı Amaury ve Emîr Şîrkûh’un burayı kolayca bırakmaya niyetleri yoktu. Kudüs kralı seferin dönüşünde sınırları içerisinde düzenlemelere girişmiş ve Trablus Haçlı Kontu

⁴³¹ İbn Kesîr, (XII, 449), bu miktarın 60.000 dinar olduğunu yazmaktadır.

⁴³² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 245; Süryani Mikhael, II, 197; Abû’l-Farac, II, 402; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbu’r-Ravzeteyn*, I, 414; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 449; Stevenson, s. 188-189; Runciman, II, 307-308; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 184-185; Ramazan Şeşen, *Kudüs Fatihi Selâhaddin Eyyûbî*, İstanbul 2016, s. 29-30.

⁴³³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 245.

Raymond'un esir olması nedeniyle buranın sorumluluğunu üstüne almıştı. Ayrıca Nureddin'e karşı Bizans'ın desteğini alabilmek için elçilerini İstanbul'a göndermişti. Amacı ağabeyi III. Baudouin'in daha önce yaptığı gibi evlilik yoluyla İmparator Manuel'in yardımını almaktı. Ancak bu elçilik heyeti iki yıl boyunca İstanbul'da bekletilecekti.

Kudüs kralı Mısır için girişimlerini sürdürürken Şîrkûh da uğradığı ihanetin intikamını almak için harekete yeniden geçmişti. İlk olarak Mısır'da Şaver'e düşman olan devlet adamlarını yanına çekmeye başlamıştı. Bundan sonra yeni bir sefer için Nureddin Mahmud'un onayını almaya çalışan Şîrkûh, ayrıca Abbasi Halifesi Müstencid-Billah'ı Şii Fatimilere karşı cihad konusunda ikna etmeyi başarmıştı. Zaten dindar olan ve hastalığından beri tek amacı İslâm'ı yükseltmek olan Nureddin, halife tarafından yapılan cihad çağrısının da etkisiyle Şîrkûh'u Mısır'ın fethiyle görevlendirmişti. Ona 2.000 kişilik seçkin bir süvari birliği ve masraflarını gidermesi için 200.000 dinar vermişti. Ayrıca Selahaddin Eyyûbî, Şihabeddin Mahmud el-Hârimî, Şerefeddin Bozkuş, İzzeddin Çavlı, Kutluğ-aba ve İbn Behram gibi önemli emîrleri de onunla birlikte Mısır'a göndermişti.⁴³⁴

Nureddin Mahmud'un güçlü bir orduyu Mısır'a göndereceğini haber alan Kral Amaury de Şaver'in davetini beklemeden hazırlıklara başlamıştı. Bir miktar askerini savunma amacıyla geride bıraktıktan hemen sonra harekete geçmişti. Bu sırada Şîrkûh'un Sina çölünü geçtiği haberini alan Kral, onu durdurmak için bir birlik gönderdiyse de başarılı olamamıştı.

Dımaşk'tan ayrılarak süratle Sina çölünü geçen Şîrkûh, bir kum fırtınası yüzünden zorlansa da 30 Ocak'ta Kahire'nin güneyindeki Atfih'e vardıktan sonra Nil'in batısında karargah kurmuştu. Burada bulunduğu süre boyunca Mısır'daki taraftarlarıyla iletişime geçmişti. Özellikle İskenderiye Nazırı Necmeddin b. Masal'la iyi ilişkileri mevcuttu. Bu sırada Mısır'a ulaşan Kral Amaury de Vezir Şaver ile bir görüşme yapmıştı. Vezir yıllık 200.000 dinar ödeme yapmayı kabul etse de Amaury bunun Fatimi halifesi tarafından da onaylanmasını istemişti. Bu kapsamda Kayseriyye Hâkimi Hugue Kahire'ye girdikten sonra halifeyle görüşerek anlaşmayı

⁴³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 263; Runciman, II, 310; Hüseyin Kayhan, "Müstencid-Billah", *DİA*, XXXII, 144; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 186; Hüseyin Kayhan, "Abbâsiler Dönemi(750-1258)", *Orta Çağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İstanbul 2016, s. 193; Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî*, s. 30-31.

tamamlamıştı.⁴³⁵ Daha sonra Şaver ve Kral Amaury, Kahire’de Hugue ve Şaver’in oğlu Kasım’ı bıraktıktan sonra beraberce Şîrkûh’un üzerine yürüdüler. Şîrkûh, Fatimi-Haçlı müttefik ordusunun kendisini takip etmesi nedeniyle bir süre güneye ilerledi. Orta Mısır’daki el-Babeyn bölgesine kadar geri çekilişini sürdürerek burada beraberindekilerle bir toplantı yaptı. Konuşmalar sırasında emîrlerden bazıları yurtlarından çok uzak olduklarını hatırlatarak sadece 2.000 kişiyle Fatimi-Haçlı ordusuyla karşılaşmanın büyük bir hezimetle sonuçlanacağını, derhal Dımaşk’a geri dönülmesi gerektiğini söylemişlerdi. Bunun üzerine söz alan Şerefeddin Bozkuş: *“Ölümden yaralanmaktan korkan kişiler hükümdarın hizmetinde çalışmasınlar. Ya çiftçi, olsunlar ya da evlerinde kadınlarla otursunlar. Eğer bir zafer kazanmadan veya mazur görülecek bir sebep yokken geri dönersek, Nureddin elimizdeki iktaları, tahsisatları geri alır, şimdiye kadar harcadığımız tüm paraları geri ister. Bize ‘Müslümanların paralarını yer, düşmanlardan kaçır, Mısır gibi bir ülkeyi kafirlere teslim mi edersiniz’der”*⁴³⁶ şeklinde sert bir konuşma yapmış ve diğer emîrlerin de fikirlerinin değişmesine neden olmuştu. Böylece Haçlı-Fatimi ordusuna karşı kesin olarak savaşma kararı alınmıştı.

Kısa bir süre sonra Fatimi-Haçlı müttefik ordusu da bölgeye varmış ve taraflar 18 Mart 1167 tarihinde karşılıklı saf tutmuşlardı. Şîrkûh az sayıdaki ordusuyla zafer kazanmak için eski Türk savaş taktiğini kullanmaya karar vermişti. Ordusunu sağ, sol ve merkez olarak üçe bölmüş ve merkeze yeğeni Selahaddin’i tayin etmişti. Amacı kendisini merkezde zanneden müttefik ordusunun buraya düzenleyecekleri saldırı sırasında onları çembere almaktı. Bu nedenle yeğenine merkeze bir saldırı düzenlendiğinde bir süre direnmesini ve sonrasında bozguna uğramış izlenimi vererek geri çekilmesini emretmişti. Savaş günü her şey Şîrkûh’un planladığı gibi olmuştu. Tüm ağırlıklarla merkezde bulunan Selahaddin, Fatimi-Haçlı ordusunun saldırısına uğradıktan sonra geri çekilmeye başlamıştı. Kral Amaury’nin bizzat komuta ettiği kuvvetler geri çekilen merkez ordusunu kovalarken bir kısım asker de yağmaya girişmişti. Amaury’nin tüm şövalyeleri ve süvarileriyle saldırıya geçmesi büyük bir hataydı. Kralın geride kalan Fatimi ve Haçlı piyadelerinden uzaklaşması üzerine Şîrkûh sağ kanatla hücumla geçmişti. Seçkin Suriye süvarileri karşısında

⁴³⁵ Görüşmenin detayları ve Fatimi sarayının göz alıcılığı için bkzn. Runciman, II, 311-312; P. H. Newby, *Saladin in His Time*, London 1983, s. 48.

⁴³⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 264; Süryani Mikhael, II, 202; Abû’l-Farac, II, 404; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 456-457.

şövalyelerinden ve süvarilerinden yoksun müttefik kuvvetleri çaresiz bir şekilde dağılmıştı. Amaury bu durumu gördüğünde geri dönmeye çalışsa da bu defa kendisi kovaladığı Selahaddin tarafından takibe alınmıştı. Tamamen çembere alındığını anlayan Amaury, askerlerini geride bırakıp Şaver'i de yanına alarak Kahire'ye kaçmıştı. Böylece Zengî ordusu büyük bir zafer kazanırken, müttefikler mağlubiyetin yanında birçok önemli kişiyi de esir vermişti. Kayseriyye Hâkimi Hugue da bu esirler arasındaydı.⁴³⁷

Mağlubiyetin ardından Amaury ve Şaver süratle Kahire'ye gelerek burada bıraktıkları yedek kuvvetlerle birleştiler. Şîrkûh ise kazandığı zafere rağmen hala Fatimi-Haçlı ordusuna oranla az bir kuvvete sahipti. Bu nedenle daha önceden iyi ilişkiler kurduğu Necmeddin b. Masal'ında yardımı sayesinde İskenderiye'yi zapt etti. Şehir Doğu Akdeniz ticaretinin kalbiydi. Buranın Şîrkûh'un eline geçmesi üzerine müttefik kuvvetler süratle harekete geçti. Ayrıca Kudüs Kralı, donanmasını da İskenderiye önlerine çağırdı. Böylece Fatimi-Haçlı ordusu tarafından hem karadan hem de denizden kuşatılan Şîrkûh zor durumda kaldı. Bununla birlikte Bilbis'te düştüğü hataya tekrar düşmemek için yeğenin yanına 1.000 kişilik bir kuvvet bıraktıktan sonra Haçlı kuşatmasını yararak, Yukarı Mısır'a yöneldi. Şîrkûh'un Yukarı Mısır'a gitmesi üzerine Kral Amaury onu takip etmek istediye de Şaver İskenderiye'nin daha önemli olduğunu söyleyerek muhasaranın devam etmesini sağladı. Bu sırada Salahaddin şehri başarılı bir şekilde savunuyordu. Ancak her geçen gün yiyecek sıkıntısı artıyordu. Neticede Salahaddin amcasını yardıma çağırmak zorunda kaldı. Yeğeninden gelen haber üzerine Şîrkûh, İskenderiye'ye yaklaştıktan sonra yanında esir olarak tuttuğu Arnoul de Turbessel adlı bir şövalyeyi Amaury'ye elçi olarak gönderdi. Filistin ve Trablus'taki Nureddin'in faaliyetlerini ve el-Babeyn bölgesinde verdiği kayıpları da hesaba katan Kral, görüşmelerde barış yanlısı bir siyaset izlemek zorunda kaldı. Böylece Haçlıların ve Suriye birliklerinin aynı anda Mısır'ı terketmeleri, İskenderiye'nin Şaver'e bırakılması buna karşın Şaver'in İskenderiye

⁴³⁷ Bahaddin b. Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, s. 75-75; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 264-265; Willermus Tyrensis, II, s. 331-334; Süryani Mikhael, II, 202; Abû'l-Farac, II, 404; Ebû Şâme el-Makdisi, *Kitâbu'r-Ravzeteyn*, II, 12; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 457; Runciman, II, 312; Hasan İbrahim Hasan, "Fatimiler", s. 239; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 188; Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî*, s. 32.

ve diğer yerlerde Zengî ordusuyla işbirliği yapan kimseleri cezalandırmaması ve Şîrkûh'a 50.000 Amaury'e 30.000 altın ödemesi şartıyla bir anlaşmaya varıldı.⁴³⁸

Bundan bir süre sonra yapılan anlaşmayı hiçe sayan Şaver, Halep Zengîleri ile işbirliği yapan herkesi tutuklatmaya başlamıştı. Selahaddin Eyyubi bu durumu öğrenir öğrenmez Kudüs Kral Amaury'a şikayette bulunmuştu. Selahaddin'in şikayetlerini haklı bulan Kudüs kralı, Şaver'i sert bir dille uyarmış ve tüm tutukluların serbest bırakılması istemişti. Ayrıca Zengî ordusunda yaralı bulunan askerleri gemi yoluyla Akka'ya göndermişti. Bunlar iyileştiklerinde bir süre şeker kamışı tarlalarında çalıştırıldılarsa da Amaury bölgeye gelince hepsini derhal serbest bırakmıştı.

Kral daha önce verilen sözlerin tutulmadığından ders almış olacak ki bu sefer Kahire'de bir askeri birlik bırakmıştı. Balian d'İbelin komutasındaki bu Haçlı garnizonu Vezir Şaver'in yıllık ödemesi gereken 100.000 altının garantörü konumundaydı. Tüm bu gelişmelerle Mısır'da Haçlı baskısı artmış ve Şaver kontrolü kaybetmişti. Haçlıların Kahire'de istedikleri gibi gezmesi ve büyük miktarlarda para alması Mısır halkının hem Haçlılara hem de Şaver'e karşı tutumu değişmişti. Bununla birlikte Haçlıların bölgede hâkim güç konumuna gelmesinden rahatsızlanan Şaver'in oğlu Kamil, Nureddin Mahmud'u Mısır'a davet etmeye başlamıştı.

4. Suriye ve Mısır'ın Tek Bayrak Altında Birleşmesi (2 Ocak 1169)

Kudüs Kralı Amaury, iki Mısır seferi sonucunda Nureddin Mahmud ile giriştiği mücadelede bir adım öne geçmişti. Ayrıca Kahire'de bir Haçlı garnizonu bırakarak bölgedeki otoritesini arttırmayı da başarmıştı. Ancak Nureddin'in hem askeri hem de mali bakımdan kendisinden üstün olduğunu biliyordu. Bu nedenle Şîrkûh'un tekrar Mısır'a yönelmesinden önce harekete geçmeye karar vermişti. Bu sırada Yahya b. el-Hayyat liderliğinde Vezir Şaver'e karşı Kahire'de büyük bir ayaklanma başlamıştı. Mısır'a hâkim olmak düşüncesinde olan Haçlılar derhal bu isyanı el altından desteklemeye başlamışlardı. Fakat sonuç bekledikleri gibi olmamış, Şaver isyanı

⁴³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 265-266; Süryani Mikhael, II, 202; Abû'l-Farac, II, 404-405; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbu'r-Ravzeteyn*, II, 13-14; el-Bündârî, *Senâ el-Barku's-Şâmî*, I, 62-66; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 457; Runciman, II, 313; Hasan İbrahim Hasan, "Fatimiler", s. 239; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 188-189; Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî*, s. 32-33.

bastırmayı başarmıştı. Bunun üzerine Şaver isyanı destekleyen Haçlı garnizonunu tamamiyle şehirden çıkarmış ve önceden yapılan tüm anlaşmaların da geçersiz olduğunu ilan etmişti. Olanlardan endişeye kapılan Amaury, Şaver'in tekrar Nureddin Mahmud ile anlaşmasına fırsat vermeden Mısır'a girmeye karar vermişti.

Amaury diğer taraftan Mısır'a düzenlenecek bir sefer için hala Bizans İmparatoru Manuel'den olumlu bir cevap bekliyordu. En son elçi olarak Willermus Tyrensis'i göndermişti. Ama olumlu veya olumsuz bir cevap hala kendisine ulaşmamıştı. Bu sırada Şaver'in oğlu Kamil'in Nureddin Mahmud ile mesajlaşması Haçlılar arasında korkuya sebebiyet vermişti. Tüm bu nedenlere ek olarak Hospitalier şövalyeleri ve Kudüs'e hacetmek için gelen Nevers Kontu IV. Guillaume'nin savaş yanlısı konuşmaları seferi kaçınılmaz hale getirmişti. Böylece Templier şövalyeleri hariç tüm Kudüs Haçlı Krallığı askerleri sefere katılmıştı.

Filistin'den yola çıkan Haçlı ordusunun Ekim 1168'de Mısır topraklarına girmesi üzerine Şaver'in elçileri barış teklifiyle krala göndermişti. Ancak bu sefer Mısır'ı tamamıyla ele geçirmek isteyen Amaury, elçileri geri çevirmişti. Haçlı ordusu daha sonra Bilbis şehri üzerine yürümüşü. Bölgeye gelerek savunma hazırlıkları yapan Şaver'in oğlu Târî, Haçlı ordusunu üç gün boyunca surların önünde tutmayı başarmıştı. Ancak dördüncü gün genel taarruza geçen Haçlılar şehri ele geçirerek büyük bir katliam yapmışlardı(4 Kasım 1168). Burada Kont Guillaume'nin sefere katılmadan evvel Filistin'de ölmesinden dolayı lidersiz kalan Nevers birlikleri, en vahşileşen grubu teşkil ediyordu. Şehirde yaş, cinsiyet, ırk veya din gözetilmeksizin herkes katledilmişti. Amaury yağmayı ve talanı durdurmayı çalıştıysa da başarılı olamamıştı. Kara ordusu Bilbis'te katliamlar yaparken Haçlı donanması Nil Nehrine girebilmek için Tanis şehrine saldırmıştı. Tanis'in de Haçlılar karşısında düşmesi sonucu burada da büyük katliamlar yaşanmıştı.⁴³⁹

Bilbis ve Tanis'te yaşanan katliamlarda en fazla zarar gören unsurlar ise Hristiyan Kıptlar olmuştu. Haçlılara Mısır'ı ele geçirme konusunda yardım etmeye ve onlarla beraber hareket etmeye razı olan Kıptlar, bu olaylar neticesinde tüm desteklerini çekmişlerdi. Öte yandan bu katliamlar Mısır ahalisini de Haçlılar karşısında Fatimi halifesinin yanında yer almaya itmişti. Böylece iki şehirde yapılan katliam tüm

⁴³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 273; Abû'l-Farac, II, 407; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 460; Runciman, II, 318; Hasan İbrahim Hasan, "Fatimiler", s. 240; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 191; Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî*, s. 34.

Mısır'ın Haçlılara karşı birleşmesiyle ve Nureddin Mahmud'un bölgeye davet edilmesiyle sonuçlanmıştı.

Haçlıların yaptığı katliamlardan sonra Fatimi Halifesi el-Azîd, Nureddin Mahmud'a elçiler göndererek yardım istemişti. Durumun ne denli ciddi olduğunu göstermek için saraydaki kadınların saçlarından birer parça keserek mektupların içine koymuş ve *"İşte bunlar saraydaki karılarımın saçlarıdır. Kendilerini Haçlıların elinden kurtarman için senden yardım istiyorlar"* yazmıştı. Bu mektubu alan Nureddin, derhal Şîrkûh'u Hıms'tan çağırarak sefer için hazırlıklara başlamasını emretmişti.⁴⁴⁰

Halifenin yardım çılgınlıkları boşuna değildi. Bilbis'te birkaç gün dinlenen Haçlı ordusu Kahire önlerine gelmişti. Ayrıca Şaver, Fustat'ı⁴⁴¹ hiçbir savunma girişiminde bulunmayarak terk etmiş ve tüm güçlerini Kahire'de toplamıştı. Bunun üzerine Kral Amaury kuvvetleriyle Fustat'a girdikten sonra Kahire önlerinde karargâh kurmuştu. Şaver'in Haçlıların geri püskürtecek gücü olmamasına karşın Amaury'nin de Kahire'yi alacak askeri ve kuşatma aleti yoktu. Üstelik donanması da Nil Nehrine saplanıp kalmıştı. Bu nedenle şehirde Şaver'e karşı bir isyanın çıkmasını yada bir ihanetle şehre girmeyi bekliyordu. Fakat Haçlıların yaptığı katliamlar bunların gerçekleşmesini imkansız hale getirmişti. Bu sırada Şaver'in gönderdiği elçiler Haçlı karargâhına ulaşmıştı. Fatimi veziri oğlunu kurtarmak için 100.000 peşin olmakla beraber toplamdaysa 1.000.000 dinar ödeme yapmayı teklif etmişti. Bu denli bir para teklifi karşısında kuşatmayı kaldıran Amaury Kahire'nin birkaç kilometre uzağında karargâh kurarak paranın geri kalan kısmını beklemeye başlamıştı. Ancak iç karışıklıklar ve yaşanan savaşlarla harap olmuş Mısır halkının bu denli yüksek bir parayı ödemesi mümkün değildi. Haçlılar sekiz gün boyunca parayı beklemelerine karşın hiçbir ödeme alamamışlardı. Bunun üzerine savaş kaçınılmaz bir hal almıştı.

Mısır'da durum çıkmaza girmişken Suriye'de Nureddin Mahmud daha önceki seferlerden farklı olarak bu defa tüm gayretiyle büyük bir ordunun hazırlanmasını temin etmişti. Nureddin, Halep kuvvetlerinden 8.000 seçkin süvariye ve Dımaşk civarından asker toplanması için 200.000 dinarı Şîrkûh'un emrine vermiş, ordunun

⁴⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 273; Süryani Mikhael, II, 207; Abû'l-Farac, II, 407; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 460; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, s. 221; Hasan İbrahim Hasan, "Fatimiler", s. 241; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 191.

⁴⁴¹ Hz. Ömer zamanında Mısır'ı fetheden Amr b. Âs, İskenderiye'nin Bizans donanması tarafından tehdit edilmesi nedeniyle Fustat'ı kurarak burayı eyalet merkezi yapmıştır. Fatimi Devleti'nin Kahire'yi inşa ederek başkent yapmasından sonra zamanla önemi azalmıştır. bkz. Eymen Fuâd es-seyyid, "Kahire (Kuruluşu ve Osmanlı Öncesi)", *DİA*, XXIV, 173-175.

tüm silah, teçhizat ve erzak ihtiyacını da sağlamıştı. Ayrıca bu orduya İzzeddin Cordik, İzzeddin Kılıç, Şerefüddin Bozkuş, Aynuddevle el-Yârûkî, Kutbeddin Yınal b. Hassan el-Menbicî ve Selahaddin Eyyubi gibi emîrleri de dahil etmişti. Neticede Şîrkûh ilk iki sefere oranla çok daha güçlü bir kuvvetin başında Mısır'a doğru harekete geçmişti.⁴⁴² Bunu haber alan Amaury, Suriye birliklerini çölden çıkınca ani bir baskınla bozguna uğratmak istemişti. Fakat süratle ilerleyen Zengî ordusu Haçlı birliğinin güneyinden sıyrılarak Kahire'ye yönelmişti. Şîrkûh'un geldiği haberi üzerine Haçlılar şehrin surları ve Zengî ordusunun arasında kalmamak için geri çekilme kararı almışlardı(2 Ocak 1169).⁴⁴³

Böylece Haçlı tehlikesinden Mısır'ı kurtaran Şîrkûh, 8 Ocak 1169 tarihinde Kahire'ye girdi. Fatimi Halifesinin düzenlediği büyük bir törenle saraya geldikten sonra hâkimiyetini tesise başladı. Fatimi Veziri Şaver şehrin kapısında karargâh kurmuş Zengî ordusu karşısında çaresizce Şîrkûh ile iyi geçinmeye çalışıyordu. Bu kapsamda görevleri yarı yarıya bölüşmeyi dahi teklif etmişti. Ancak tüm çabalarına rağmen Selahaddin Eyyubi ve İzzeddin Cordik tarafından tutuklanan Şaver, on gün sonra Fatimi halifesinin emriyle idam edilmişti.⁴⁴⁴ Bunun üzerine vezir olan Şîrkûh, kısa sürede tüm Mısır'da otoritesini kurmayı başarmıştı. Onun adaleti ve iyi yönetimi nedeniyle hiçbir vali iktidar değişimine karşı bir isyan teşebbüsünde bulunmamıştı. Şîrkûh uzun süre Zengîlere hizmet etmiş ve Dimaşk ve Mısır'ın alınmasında önemli rol oynamıştı. Belki ömrü vefa etse daha birçok başarıda kilit rol oynayacaktı. Fakat vezir olduktan iki ay sonra 23 Mart 1169 tarihinde vefat etmişti.⁴⁴⁵

Şîrkûh gibi önemli bir liderin ölümünden sonra kimin ordu komutanlığına ve Fatimi vezirliğine getirileceğine dair karışıklık çıkmıştı. Bunun üzerine el-Fakih Ziyâeddin İsa ve Bahaeddin Karakuş'un desteğini alan Selahaddin Eyyubi, Fatimi halifesinin de

⁴⁴² H.A.R. Gibb, Şîrkûh'un ordusunda 2.000 özel muhafız, 6.000 Yörük Türkmeni ve 5.000 Memluk ve Kürt'ün bulunduğunu yazmaktadır. bkz. H.A.R. Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. Kadir Durak-Atilla Özkök-Hayrettin Yücesoy-Kenan Dönmez, İstanbul 1991, s. 89.

⁴⁴³ Bahaddin b. Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, s. 76-78; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 275; Willermus, II, 356; Süryani Mikhael, II, 207; Abû'l-Farac, II, 407-408; Ebû Şâme el-Makdisi, *Kitâbu'r-Ravzeteyn*, II, 46; İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, IV, 490; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 461; Stevenson, s. 193-194; Runciman, II, 319; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, s. 222; Hasan İbrahim Hasan, "Fatimiler", s. 241; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 192; Ramazan Şeşen, *Eyyubiler (1169-1260)*, İstanbul 2012, s. 26; Ebru Altan, "Nur al-Din Mahmud b. Zangî(1146-1174): One of The Prominent Leaders of The Struggle against The Crusaders" *Tarih Dergisi*, say. 59 (2014/1), s. 69; Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî*, s. 35.

⁴⁴⁴ Ebu'l-Fidâ, *Tarihu Ebi'l-Fidâ*, III-IV, 47-50.

⁴⁴⁵ el-Bündârî, *Senâ el-Barku's-Şâmî*, I, 80-81.

onayıyla amcasının görevlerini üstlenmişti. Böylece hem Nureddin Mahmud'un Mısır'daki naibi hem de Fatimi veziri olmuştu.

Mısır'ın zaptı Türk-İslâm tarihi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Büyük Selçuklu Devleti'nden itibaren alınması planan bu eyalet bir türlü ele geçirilememişti. Fatimi Devleti sünni İslâm için büyük bir tehlike olmasının yanında Haçlılara karşı tek bayrak altında savaşmanın önündeki en büyük engeldi. Ayrıca bu sayede Haçlılar tamamen çembere alınmıştı. Diğer taraftan tüm Ortadoğu'nun en zengin bölgesi olan Mısır; Hicaz, Yemen, Kuzey Afrika, ve Kızıldeniz bölgelerine açılan bir kapı konumdaydı. Buranın zaptıyla birlikte kutsal toprakların güvenliği de sağlanmıştı.

5. Ermeni ve Zenci (Sudanlı) Askerlerin İsyanın Bastırılması (23 Ağustos 1169)

Amcasının ölümünden sonra başa geçen Selahaddin bazı emîrlerin askerleriyle beraber Suriye'ye geri dönmesi nedeniyle güç duruma düşerek Nureddin Mahmud'dan yardım istemek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Nureddin, Selahaddin'in büyük kardeşi Turanşah, yeğeni Takıyeddin Ömer, Ebü'l-Heycâ el-Sem'in gibi önemli emîrlere ek olarak yeni bir orduyu da Mısır'a göndermişti. Takviyelerin bölgeye ulaşmasından kısa bir süre sonra Selahaddin büyük bir isyanla karşılaşmıştı.

Mısır ordusuna bağlı Ermeni ve Zenci askerler Fatimi hilafetini yeniden canlandırmak adına harekete geçmişlerdi. Bunların Haçlıları Mısır'a davet ettikleri bir mektubu ele geçiren Selahaddin, isyancıların lideri Mü'temen el-Hilâfe'yi sarayından çıktığında yakalatarak idam ettirmişti(20 Ağustos 1169). Liderlerinin öldüğünü haber alan Ermeni ve Zenci askerler topyekun bir isyana girişmişlerdi. Suriye'den gelen takviyelerle güçlenen Zengî ordusu Turanşah ve Ebü'l-Heyca el-Semûn komutasında isyancılarla amansız bir mücadeleye girişmişti. Giderek şiddetlenen çatışmaların nihayetinde isyancılar dağılarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Hatta Halife el-Azıd, askerlerine isyancıları savaşa teşvik etmek amacıyla Zengî ordusunun üzerine ok atma emri vermişti. Bu saldırı nedeniyle iki cepheye sıkışan Turanşah, halifenin bulunduğu köşkün derhal yakılmasını

emretmişti. Köşkün naft ile yakılması üzerine halife isyancılardan desteğini çekmek zorunda kalmıştı. Turanşah daha sonra tüm kuvvetleriyle isyancıları takibe başlamıştı. Asilerin evleri yıkıldıktan sonra kışlaları da tahrip edilmişti. 23 Ağustos günü tüm isyancılar canlarının bağışlanması şartıyla teslim olmak zorunda kalmışlardı. Böylece Mısır'da isyan güçde olsa bastırılmıştı.⁴⁴⁶

6. Bizans-Haçlı Birleşik Kuvvetlerinin Mağlup Edilmesi (1169)

İmparator Manuel, Mısır'ın Nureddin Mahmud tarafından ele geçirilmesi nedeniyle yeniden doğu meseleleriyle ilgilenmeye başlamıştı. Uzunca bir süre doğudaki güç dengesinden memnundu. Ancak Nureddin'in Dimaşk'ı ardından Mısır'ı almasıyla her şey değişmişti. Bu nedenle Halep Zengîlerinin yükselişinin engellenmesi gerekiyordu. İmparator Suriye'ye uzun sürecek bir kara saldırısı yapmak istemiyordu. Bu hem daha masraflı hem daha tehlikeliydi. Dolayısıyla büyük bir zenginliğe sahip olan Mısır üzerine bir donanma göndermeye karar vermişti. İmparatorun emriyle atların ve kalabalık orduların taşınacağı büyük bir filo inşa edilmeye başlanmıştı. Gemilerin tamamlanmasından sonra Çanakkale'den yola çıkan Bizans donanması Kıbrıs'a giderken küçük bir filo Akka'ya gelerek Amaury'ye ordu kurabilmesi için para yardımında bulunmuştu. Haçlıların sefer için yavaş hareketleri Kıbrıs'taki ana donanmanın da Akka'ya gelmesiyle birlikte hızlanmıştı. Neticede Andronikos Kontostephanos komutasındaki Bizans ve Kral Amaury kumandasındaki Haçlı ordusu 16 Ekim'de Mısır'a doğru yola çıkmıştı.

Bizans-Haçlı ordusunun gelişinden haberdar olan Selahaddin Eyyubi, seferin daha önce yapıldığı gibi Bilbis üzerinden gerçekleşeceğini düşünerek burayı asker ve erzakla doldurmuştu. Fakat beklediği gibi olmamış, Bizans-Haçlı kuvvetleri Bilbis yerine Dimyat'ı⁴⁴⁷ kuşatmıştı. Bu sırada Dimyat, asker ve teçhizat anlamında bir saldırıyı durdurabilecek güçte değildi. Neyse ki derhal saldırılmasını teklif eden Bizans Amiralî Andronikos'un teklifi Kral Amaury tarafından reddedilmişti. Bu

⁴⁴⁶ İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s. 156; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 280-281; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 464-465; Runciman, II, 322; R. S. Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, New York 1977, s. 43; Hasan İbrahim Hasan, "Fatimiler", s. 243; Mustafa Kılıç, "Haçlıların Dimyat Muhasaraları ve Eyyûbîlerin Mücadeleleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/4 (2007), 417; Stanley Lane-Pole, *Selahaddin Kudretli Sultan ve İslâmın Bütünleştiricisi*, çev. Nice Damar, İstanbul 2012, s. 103-104; Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî*, s. 37-39.

⁴⁴⁷ Dimyat, Nil Nehri'nin Akdeniz'e döküldüğü yere yakın, nehrin doğu yakasında bulunan bir şehirdir. bkznz. Atilla Çetin, "Dimyat", *DİA*, IX, 309-310.

sayede zaman kazanan Selahaddin, Nil Nehrini kullanarak Dimyat'ı asker,teçhizat ve erzak anlamında güçlendirmeyi başarmıştı. Müdafiler son takviyelerle uzun bir kuşatma için yeterli olan erzağa sahip olurken özellikle Bizans kuvvetlerinde büyük bir yiyecek sıkıntısı yaşanmaya başlamıştı. Çünkü Bizans donanması 10 Temmuz'da denize açıldığında, kendisine üç ay yetecek kadar erzak almıştı. Bu nedenle zor günler geçiren filo müdafilere ait bir kundak gemisinin içeri sızarak önemli hasara sebebiyet vermesiyle iyice yıpranmıştı. Ayrıca bu sırada Suriye'den büyük bir ordunun da Mısır'a yöneldiği söylentileri Bizans-Haçlı ordugâhında büyük bir paniğe sebebiyet vermişti. O sırada Nureddin çok büyük olmasa da Kutbeddin Hüsrev b. Telil el-Hezbânî komutasında bir birliği Mısır'a göndermişti. Tüm bu gelişmeler nedeniyle Bizans-Haçlı ortak saldırısı başarısız olmuş ve 13 Aralık 1169 yılında karşılıklı bir barış anlaşması imzalanmıştı. Yapılan anlaşmadan sonra İmparatorluk başkentine yelken açan Bizans donanması büyük bir fırtınaya tutularak nerdeyse tamamen imha olmuştu.⁴⁴⁸

Bizans-Haçlı ortak saldırısının da başarısız olmasıyla bölgede Nureddin Mahmud'a karşı duracak hiçbir güç kalmamıştı. Haçlılar, Mısır için giriştikleri seferler boyunca büyük bir askeri kaynak harcamışlardı. Bu nedenle Suriye ve Filistin'de Nureddin'in karşısında duracak güçleri de kalmamıştı. Ancak Musul'dan gelen haberler Nureddin Mahmud'un buraya yönelmesine sebebiyet vermiş, Haçlılar da bu sayede biraz olsun rahat nefes alabilmişti.

⁴⁴⁸ Bahaddin b. Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, s. 80-82. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 284-285; Willermus, II, 362-370; Süryani Mikhael, II, 210; Ioannes Kinnamos, s. 198-200; Niketas Khoniates, s. 111-117; Abû'l-Farac, II, 407-408; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 468-469; Stevenson, s. 196; Runciman, II, 322-324; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, s. 223; Hasan İbrahim Hasan, "Fatimiler", s. 243; Mustafa Kılıç, "Haçlıların Dimyat Muhasaraları ve Eyyûbîlerin Mücadeleleri", s. 418-420; Altan, "Nur al-Din Mahmud b. Zangı", s. 70; Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî*, s. 39-40.

VI.BÖLÜM

NUREDDİN MAHMUD'UN ORTADOĞU'NUN EN GÜÇLÜ HÜKÜMDARI OLMASI VE SELAHADDİN EYYUBÎ İLE MÜNASEBETLERİ

1. Menbiç'teki İsyanın Bastırılması (1166)

Menbiç, 1127 yılında İmâdeddin Zengî'ye bağlılığını bildirmişti. Bu tarihten sonra Zengîlere bağlılıklarını bildiren Menbiç Emîrleri, Zengî'nin ölümünden sonra Nureddin Mahmud'un hizmetine girmişti. Bu süre zarfında Menbiç Emîri Hassan b. Gümüştegin Nureddin adına Tell Başir'i fethetmişti.⁴⁴⁹ Ayrıca Hassan b. Gümüştegin'in ölümünden sonra Menbiç'e hâkim olan Seyfeddin Gazi Harim savaşında Zengî ordusunun hizmetinde yer almıştı.⁴⁵⁰

Tüm bu iyi ilişkilere rağmen Menbiç Emîri Seyfeddin Gazi'nin nedeni bilinmeyen bir sebeple 1166 yılında isyana başlaması üzerine Nureddin bölgeye bir ordu göndermek zorunda kaldı. Seyfeddin Gazi üstüne gönderilen orduya bir müddet direndikten sonra şehri Zengî birliklerine teslim etti. Nureddin Menbiç'in alındığı haberini aldıktan sonra bölgeyi direk merkeze bağlamak yerine Hassan b. Gümüştegin'in diğer oğlu Kutbeddin Yınal'a bıraktı. Neticede Menbiç'e hâkim olan Kutbeddin Yınal, Halep Zengîlerine bağlılıkla hizmet etti.⁴⁵¹

2. Câber Kalesi'nin Ele Geçirilmesi (1169)

Rakka'nın 50 km batısında ve Fırat Nehrinin orta mecrasının sol sahilinde yer alan Câber, Musul-Halep güzergahı açısından da çok önemli bir bölgedeydi. Kale, Sultan Melikşah'ın 1086 yılındaki Suriye seferi sonrasında Halep'teki haklarından vazgeçmesi karşılığında Salim b. Malik'e verilmişti. Nureddin Mahmud, babasının almaya çalışırken şehit düştüğü Câber'i ele geçirmeyi çok istiyordu. Şehrin Hâkimi

⁴⁴⁹ İbn Kalânisî, s. 183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 137-138; Urfalı Mateos, s. 304-305; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 93; Süryani Mikhael, II, 162-164; Abû'l-Farac, II, 388; *Târih-i Âl-i Selçuk* (Anonim Selçukname), s. 37; Runciman, II, 276; Işın Demirkent, "Hassân b. Gümüştegin", *DİA*, XVI, 397; Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi*, s. 104.

⁴⁵⁰ Anonim Süryani Vekayinamesi, s. 303.

⁴⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 267; Demirkent, "Hassân b. Gümüştegin", s. 397.

Şihâbüddin Mâlik'in av esnasında Kılaboğulları tarafından yakalanması ve Halep'e getirilmesi üzerine aradığı fırsat ayağına gelmişti. Bunun üzerine Câber'i sorunsuz almak isteyen Nureddin, Şihâbüddin'e büyük miktarda para ve arazi teklif etti. Ancak teklifinin reddedilmesi üzerine Emîr Fahreddin komutasında bir orduyu kaleyi ele geçirmekle görevlendirdi. Ancak gönderilen birlikler tüm çabalarına rağmen kaleyi alamayınca Halep Valisi ve Nureddin'in süt kardeşi Mecdeddin daha büyük bir orduyla harekete geçti. Buna rağmen Câber'in güçlü surları ona da geçit vermedi. Gelişmeler üzerine Câber hâkimine barış yollu teklif tekrar sunuldu. Nureddin'in burayı almaktaki ısrarını gören Şihâbüddin, Seruc, Halep ile Buzaa arasındaki tuzlanın yanında peşin olarak 20.000 dinar karşılığında teklifi kabul etti. Böylece Câber kalesindeki Malikoğulları hanedanlığı son bularak, şehir ve çevresi de Halep Zengîlerine bağlandı.⁴⁵²

3. Nureddin Mahmud ile Musul Atabeyliği Arasındaki Münasebetler

Zengîlerin Halep ve Musul kolları arasında siyaset genel anlamda dostane bir şekilde gelişmişti. Nureddin Mahmud, ağabeyi ölene kadar onun himayesinde yer alırken Seyfeddin Gazi de Haçlılara karşı giriştiği tüm mücadelelerde kardeşini desteklemişti. Ancak Seyfeddin Gazi'nin 1149 yılında ölmesi ve yerine Kutbeddin Mevdud'un gelmesi üzerine Zengîlerin iki kolu arasında bir gerginlik oluşmuştu. Hatta Nureddin'in Sincar'ı ele geçirmesi üzerine savaş durumuna dahi gelinmişti. Sonuçta Vezir Cemaleddin'in araya girmesiyle sorun Sincar'ın Musul Atabeyliğine iadesi, Hıms ve Rahbe ile birlikte Sincar hazinesinin Halep Atabeyliğine bırakılmasıyla çözülmüştü.⁴⁵³

Sincar krizinden sonra Musul-Halep ilişkileri uzun süre iyi şekilde seyretmişti. Musul Atabeyi Mevdud, ağabeyinin Haçlılarla mücadelesi sırasında destek kuvvetler göndermiş, bazı seferlere de bizzat katılmıştı. Musul Atabeyliğinden gelen kuvvetler Harim Zaferi'nin kazanılmasında ve Trablus arazisine bağlı beldelerin alınmasında

⁴⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 271; Süryani Mikhael, II, 206; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbu'r-Ravzeteyn*, II, 41; el-Bündârî, *Senâ el-Barku's-Şâmî*, I, 71-73; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 465.

⁴⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 128-129; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 414; Bezer, "Zengîler", s. 268; Hasan Akyol, "Atabeglikler", s. 243; Halil İbrahim Gök, s. 76-84.

önemli rol oynamıştı. Ancak bu iyi ilişkiler Hısn-ı Keyfa Artuklu Emîri Fahreddin Kara Aslan'ın 1167'de ölmesiyle⁴⁵⁴ tekrar savaş ortamına dönüşmüştü.

Fahreddin Kara Aslan Zengîlerin hem Halep hem Musul koluyla iyi ilişkiler kurmaya çalışmış ve Harim'de kazanılan başarıda önemli bir rol oynamıştı. Kurduğu iyi ilişkiler sayesinde hâkimiyetini sorunsuz bir şekilde idare etmişti. Ancak hastalandığında Hısn-ı Keyfa Artuklularının varlığını devam ettirmek adına Nureddin Mahmud ile irtibata geçmişti. Nureddin'e *"Kâfirlere karşı cihad arkadaşlığımız var. Elimdeki yerleri oğlum adına korumanı istiyorum"* demek suretiyle vasiyetini bildirmişti. Nureddin ise hem Hısn-ı Keyfa Artuklularının bölgede oynadığı rol hem de cihad arkadaşının mirasını yaşatmak için bu beyliği kendi himayesine almıştı. Gelişmelerden haberdar olmayan ve sınırlarını Hısn-ı Keyfa Artuklularına doğru genişletmek isteyen Mevdud, ağabeyinin sert uyarısıyla karşılaşmıştı. Nureddin kardeşine Hısn-ı Keyfa'nın kendisine emanet edildiğini ve bu konuda Fahreddin'e söz verdiğini bildirerek *"Eğer Fahreddin'in ülkesine yürüyecek veya saldıracak olursan sana zorla mani olurum"* demişti. Onun bu ültimatomu karşısında geri adım atmak zorunda kalan Mevdud bölgeye saldırmaktan vazgeçmişti. Neticede Hısn-ı Keyfa Artukluların başına Fahreddin'in oğlu Nureddin Muhammed(ö.1185) geçmiş ve babasının siyasetini takip ederek Halep Zengîlerinin himayesine girmişti.⁴⁵⁵

Hısn-ı Keyfa Artuklu sorunu da aile içi bir savaşa dönüşmeden çözülüp iyi ilişkiler tekrar kurulduğunda Haçlılara karşı girişilecek bir sefer için Hama'da Nureddin Mahmud ve Kutbeddin Mevdud bir araya gelmişti(1169). Ancak sefer Haçlıların barış teklifleri üzerine gerçekleşmemişti. Buna rağmen Nureddin Mahmud kardeşinin Harim Savaşı'nda ve Trablus Haçlı Kontluğu ile giriştiği mücadelelerde kendisine yardım etmesini ödüllendirmek için ona Fırat Nehri yanındaki Rakka'yı hediye etmişti.⁴⁵⁶

Halep-Musul eksenindeki iyi ilişkiler Kutbeddin Mevdud'un 1170 yılında ölümüyle birlikte yeni bir boyut kazanmıştı. Musul Atabeyi ölmeden önce büyük oğlu II. İmâdeddin Zengî'yi veliaht ilan etmişti. Fakat eşi Zümürüd Hatun ile hadımı

⁴⁵⁴ İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmîd Tarihi*, s. 151; İbrahim Artuk, *Artuk Oğulları Tarihi*, İstanbul 1944, s. 92-95.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 266; Gök, s. 128-130.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 266; Alptekin, "Musul Atabeyliği", s. 558; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 170; Gök, s. 117-118.

Fahreddin Abbülmesih'in baskısına dayanamamış, kararını değiştirerek diğer oğlu II. Seyfeddin Gazi'yi veliaht ilan etmişti. Neticede Mevdud'un ölmesi üzerine Seyfeddin Gazi başa geçmişti.

Seyfeddin Gazi Musul Atabeyi olarak göreve gelse de ülkeyi annesi Zümürrüd Hatun ile Fahreddin yönetiyordu. Musul Atabeyliği'ndeki bu gelişmeleri kabul etmeyen İmâdeddin Zengî ise amcası Nureddin Mahmud'un yanına gitmişti.⁴⁵⁷

Musul'daki taht değişikliği ve Fahreddin'in Musul Atabeyliği'ni yönetmesine sinirlenen Nureddin Mahmud, onun halka zulmettiğini de öğrenince süratle hazırlıklara girişti. Zeyneddin Ali Küçük'ün görevi bırakıp Erbil'e gitmesinden sonra devlet yönetiminde etkili bir hale gelen Fahreddin Abdülmesih (Abdülmesih= Mesih'in, İsa'nın kulu) Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçmiş bir mühtediydi. Bu sebeple halkın büyük bir kısmı tarafından sevilmeyen Fahreddin yönetimi sert kanunlar ve baskıyla sağlayabiliyordu.

Nureddin, Musul'dan gelen şikayetlerin her geçen gün artması üzerine ailenin en yaşlı ve en güçlü bireyi olarak bu duruma el koymaya karar verdi. Nureddin'in Musul'a yöneleceğini öğrenen Fahreddin derhal savunma önlemleri almaya başladı. Musul'daki gelişmeleri yakından takip eden Nureddin, yeğeni İmâdeddin Zengî'nin de isteği üzerine 1170 yılında Tell Başır'den yürüyüşe geçti. Câber Kalesinin yakınlarından Fırat Nehrini geçtikten sonra kardeşi Mevdud'a hediye etmiş olduğu Rakka'yı kuşattı. Şehrin hâkimi Emîr Kerdik karşı koymaya çalışsa da kısa sürede teslim olmak zorunda kaldı. Rakka'yı aldıktan sonra buraya bir miktar asker bırakan Nureddin, İmâdeddin Kâtib Isfahanî'yi Halife el-Müstencid Billah'a elçi olarak yollayarak Musul seferi için izin istedi.

Musul'u kuşatmak için Halifenin iznini bekleyen Nureddin yürüyüşüne devam ederek Habur'u ele geçirdi. Sonrasında Nusaybin'e yöneldi ve burayı şehrin yöneticisi el-Alâî'den teslim aldı. Daha sonra Haçlı tehlikesinden dolayı ordusunun büyük bir kısmını Suriye'de bıraktığı için Nusaybin'de takviye kuvvetlerinin gelmesini bekledi. Ayrıca Hısn-ı Keyfa Artuklu Emîri Nureddin Muhammed'i de sefere çağırdı. Babasının ölümünden sonra topraklarını Nureddin Mahmud sayesinde koruyan Artuklu emîri derhal toplayabildiği kadar askerle birlikte davete icabet etti.

⁴⁵⁷ İbnü'l Ezrak, *Meşâyîrü'l-Eşraf ve Âmîd Tarihi*, s. 160; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 287; Süryani Mikhael, II, 216; Abû'l-Farac, 409; Elisseff, II, 657-658; Gök, s. 139.

Suriye’den gelen takviyelerle birlikte Hısn- Keyfa Artuklu kuvvetlerinin de katılımıyla ordusunu güçlendiren Nureddin Mahmud, Sincar üzerine yürüdü. Sincar çok önemli bir şehir olmakla birlikte güçlü bir garnizona ev sahipliği yapıyordu. Bu nedenle bir süre direnmeyi başardı. Kuşatma esnasında Musul’daki bazı devlet adamları Nureddin Mahmud’a kuşatmayı kaldırıp süratle atabeyliğin merkezine yönelmesini isteyen mektuplar yolluyordu. Ancak Sincar gibi önemli bir merkezi gerisinde bırakmak istemeyen Nureddin, onların isteklerini geri çevirdikten sonra kuşatmaya devam etti. Bu sırada Bağdat’tan Halife el-Müstencid Billah’ın elçisi Mecdeddin el-Yezdî ile birlikte İmâdeddin Kâtib Isfahanî Sincar önüne geldi. Halifeden istediği izni alan Nureddin, kuşatmayı daha da sertleştirdi. Sonunda Musul’dan bir yardımın gelmeyeceğini anlayan Sincar garnizonu teslim olmak zorunda kaldı. Nureddin, bu önemli şehri küçük yaşından beri yanında yetişen ve kızıyla evli olan yeğeni İmâdeddin Zengî’ye verdi. Böylece Zengîlerin Halep ve Musul’a ek olarak Sincar kolu kurulmuş oldu.⁴⁵⁸

Nureddin Mahmud’un kısa sürede birçok önemli şehri ele geçirmesi Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi ile Fahreddin’i tedirgin etti. Bu nedenle Azerbaycan Atabeyi İldeniz’den yardım istemeye karar verdiler. Seyfeddin Gazi, kardeşi İzzeddin Mesud’u(ö.1193) elçi olarak İldeniz’e(ö.1175) gönderdi.

İldeniz, Irak Selçuklu Veziri Kemâleddin Ebû Tâlib el-Sumeyremi’nin memluküydü. Efendisinin ölümünden sonra Sultan Mesud’un hizmetine girmiş ve kısa sürede kendini göstermişti. Sultan Mesud kardeşi II. Tuğrul’un dul eşi Mümine Hatun ile onu evlendirmiş, ayrıca Azerbaycan valiliğine de getirmişti. Böylece güçlü bir konuma gelen İldeniz egemenlik sahasını giderek genişletmişti. Musul Atabeyliğinden yardım çağrısı geldiğindeyse Azerbaycan, el-Cibal, Hemedan, Isfahan ve Rey gibi birçok bölgeye hâkim konumdaydı.⁴⁵⁹

Geniş bir sahaya hükmeden İldeniz belki de bir sonraki hedefi olan el-Cezire ve Kuzey Irak’ın Nureddin Mahmud gibi güçlü bir hükümdara geçmemesi adına yardım teklifini derhal kabul etti. Bunun üzerine Nureddin Mahmud’a elçisi vasıtasıyla

⁴⁵⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 292; Süryani Mikhael, II, 216; Abû’l-Farac, II, 411; İbn Kesîr Sincar’a ek olarak Rakka’nın da Nureddin Mahmud tarafından İmâdeddin Zengî’ye verildiğini kaydetmektedir. bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 476; Stevenson, s. 199; Gök, s. 142.

⁴⁵⁹ Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbârü’d-Devleti’s-Selçukîyye*, s. 94,98-111; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 183; Gülay Ögün Bezer, “İldeniz, Şemseddin”, *DİA*, XXII, 81; Gülay Ögün Bezer, “İldenizliler”, *DİA*, XXII, 82.

bölgenin Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah'a⁴⁶⁰ ait olduğunu dile getirerek derhal geri dönmesini istedi. Elçiyi Sincar'dan ayrılmadan önce dinleyen Nureddin Mahmud ise cevap olarak *"Efendine de ki: Kardeşimin çocuklarına senden daha yakınım; aramıza girme. Hem onların ülkesinde işleri yola koyduktan sonra seninle de Hemedan kapısında hesaplaşacağım. Sen şu koca ülkeye hâkim oldun, fakat sınırlarını ihmal ettin; sonunda da Gürcüler orayı ele geçirdiler. Benim elimdeki yerler senin ülkenin dörtte biri kadardır. Fakat buna rağmen ben dünyanın en cesur insanlarından olan Franklarla(Haçlılarla) savaştım. Onların ellerindeki yerlerin birçoğunu zaptettim; krallarını esir ettim. Şimdi karşında susmam söz konusu olamaz. Bizim üzerimize düşen senin ihmal ettiğin yerleri müdafaa etmek ve Müslümanları zulümden kurtarmaktır"* dedi.⁴⁶¹ Nureddin'in bu sert cevabı ve kendisini tehdit etmesinden sonra İldeniz'in Musul'u kurtarmak için hiçbir girişimi olmamıştır.

İldeniz'e verdiği cevapla Musul için ne denli kararlı olduğunu gösteren Nureddin Mahmud, Beled yakınlarından Dicle Nehrini geçip şehrin doğusunda, karşı kıyıdaki Telli Tevbe adıyla anılan Nineva'da karargâhını kurdu. Bu sırada surlardan büyük bir parçanın düşmesi, Musul'un da düşeceği şeklinde yorumlandı. Nureddin, şehri kuşatmasına rağmen ata toprağını kanla almak istemiyordu. Dolayısıyla içeriye haberci yolladıktan sonra *"Ben, çocuğumun(yeğenimin) olan bu şehrin hürmetine burada adam öldürmem ve tecavüzlerde bulunmam"* diyerek Seyfeddin'e *"Maksadım ülkeyi ele geçirmek değildir. Maksadım, ülkeyi senin için korumaktır. Bana Abdülmesih'in Müslümanlara yaptığı şeyler hakkında bin kıssa anlatılan mektuplar gönderildi. Şimdi amacım Müslüman memleketindeki bu Nasranî'nin (Hristiyanın) işini bitirmektir"* dedi. Ancak tüm nasihatlarına rağmen olumlu bir karşılık alamadığı gibi geri dönmesini bildiren mektuplarla karşılaştı. Bunun üzerine durumun iyi niyetle çözülemeyeceğini anlayarak Fahreddin'e düşman olan şehrin ileri gelenleriyle irtibata geçti.⁴⁶²

Nureddin'in hamlelerine karşılık Seyfeddin Gazi ve Fahreddin, Bağdat'ta el-Müstencid Billah'ın ölümüyle(18 Aralık 1170) Halife olan el-Mustazî Biemrillah'a

⁴⁶⁰ İldeniz'in desteği ile başa geçmiş Irak Selçuklu Sultanı'dır. Detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul", *DİA*, III, 404-406.

⁴⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 293; Gök, s. 144.

⁴⁶² İbnü'l-Ezrak, *Meşâyîr ve Âmîd Tarihi*, s. 160; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 292; Süryani Mikhael, II, 216; Abû'l-Farac, 411; Gök, s. 145.

elçiler yollamak suretiyle yardım istediler. Bu yardım isteğine olumlu yaklaşan Halife, Nureddin'e elçisi vasıtasıyla hilafetini bildirerek biat etmesini ve Musul'a girmemesini istedi. el-Mustazî Biemrillah'ın halifeliğini kabul etmesine karşın Musul konusunda kararlı tavrını sürdüren Nureddin, şehrin ileri gelenleriyle olan irtibatına ve kuşatmaya devam etti. Bu sırada şehrin önde gelenleri gerekirse Fahreddin'i ve Musul'u teslim edebileceklerini bildirdiler. Bunun üzerine iyice çıkmaza giren Fahreddin, Nureddin Mahmud'a haber göndererek bazı şartlar karşılığında Musul'u teslim edeceğini açıkladı. Şartları sorulduğundaysa Musul'un Seyfeddin'de kalmasını, kendi can ve mal güvenliğinin temin edilmesini istedi. Bu isteklere karşı Nureddin, Musul'un yeğeninde kalabileceğini ama kendisinin görevinde kalamayacağını bildirdikten sonra *"Ben ülkeyi çocuklarımdan (yeğenlerimin) ellerinden almak için gelmedim. İnsanları senden kurtarmak için geldim. Üstelik çocuklarımdan (yeğenlerimin) terbiyesi bana düşer"* dedi. Aldığı cevap üzerine çok fazla seçeneği kalmayan Fahreddin teklifi kabul etmek zorunda kaldı. Bu anlaşmadan sonra Musul 22 Ocak 1171 gecesinde teslim oldu.⁴⁶³

Musul'a girdikten sonra kaleye çıkan ve birtakım düzenlemelere başlayan Nureddin, yaptığı anlaşmayı tutmak adına harekete geçti. İlk olarak muhasara sırasında Halifenin gönderdiği hilatı Seyfeddin'e giydirerek Musul'u ona bıraktı. Ayrıca Cizre, Harran, Nusaybin, Habur ve Mîcdel'i de yeğenine iade etti. Yine onunla kızını evlendirerek aradaki bağları kuvvetlendirdi. Bundan sonra atamalar da bulunan Nureddin, Sadeddin b. Gümüştekin'i Musul kale dizdarlığına getirdi. Son olarak da hiçbir şekilde dokunmadığı kardeşi Mevdud'den kalan hazineyi yeğenleri arasında adeletli bir şekilde dağıttı.

Nureddin Mahmud, siyasî sorunları çözdükten sonra sosyal ve ekonomik sorunları ele almaya başladı. Kendi ülkesinde kaldırmış olduğu mükûs ve darâib gibi örfî vergileri Musul'da da kaldırdıktan sonra kadıların, nakiblerin ve diğer görevlilerin tevkilerini yeniledi. Ayrıca kendi adını taşıyan büyük bir cami inşasına girişerek şehrin göbeğindeki harabe alanı ve çevresindeki bazı yerleşimleri satın aldı. Bununla birlikte caminin inşaatı için Ömer el-Mellâ'ya 60.000 dinar ve Musul'a bağlı bir

⁴⁶³ İbnü'l Ezrak, *Meşâyîrîkîn ve Âmîd Tarihi*, s. 160; İbnü'l-Esîr s. 292; Süryani Mikhael, II, 216; Abû'l-Farac, 411; Gök, s. 145.

köyün gelirini verdi. İnşaat 1173 yılında tamamlanınca Nureddin açılışı yapmak ve namaz kılmak için Musul'a bir daha geldi.⁴⁶⁴

Musul'da düzeni kurduktan sonra buradan ayrılan Nureddin Mahmud, Fahreddin Abdülmesih'i de yanına aldı. Bu zatın adını, Hristiyanlıkla olan ilgisinden dolayı Abdullah olarak değiştiren⁴⁶⁵ Nureddin, Suriye'de bir süre yanında tuttuğu Abdullah'ı 3.000 kişilik bir ordunun başında Danişmendli Zunnûn'un yanına gönderdi(1173). Böylece Danişmendlilerin Sivas kolu Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan karşısında korunduğu gibi bölge de Halep Zengîlerine bağlanmış oluyordu.

Musul seferi sonucunda Seyfeddin Gazi'nin bastırdığı sikkelerde ve Musul'a bağlı tüm yerlerdeki hutbelerde Nureddin'in adı zikredilmeye başlandı. Neticede Zengîlerin Musul ve Sincar kolları Halep'e bağlandı. Bu durum askeri anlamda da kendini gösterdi. Seyfeddin Gazi amcasının yanında 1171 seferine katılarak Safisa ve Arime kalelerinin Haçlılardan alınmasında önemli rol oynadı. Ayrıca amcasının emrinde 1172 yılında Kılıç Arslan'ın karşısında da yer aldı. Ancak bir savaş yaşanmadan sorun çözülünce Musul'a geri döndü.

4. Nureddin Mahmud ile Türkiye Selçukluları Arasındaki Münasebetler

Halep Zengîleri ve Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki münasebetler dostane bir şekilde kurulmuştu. Hatta iki taraf Urfa Haçlı Kontluğu'na karşı ittifak yapmışlar ve bu ittifak Sultan Mesud'un kızı ile Nureddin Mahmud arasında gerçekleşen evlilikle mühürlenmişti. Fakat Sultan Mesud'un 1155 yılındaki ölümüyle birlikte ilişkiler bozulmaya başlamıştı.

Sultan Mesud 1155 yılındaki Çukurova seferinin dönüşünde hastalanmıştı. Hasta bir halde başkentine varınca elindeki toprakları eski Türk geleneğine göre oğulları arasında paylaştırmıştı. Buna göre büyük oğlu II. Kılıç Arslan'a (ö.1192) Aksaray, Niğde ve Konya'yı verdikten sonra onu sultan ilan eden Mesud, küçük oğlu Şahinşâh'a ise Ankara ve Çankırı bölgelerini bırakmıştı. Türkiye Selçuklu Sultanının ortanca oğlu Devlet'e nereyi verdiğiyse tam olarak bilinmemektedir. Bu paylaşım da

⁴⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 293; Abû'l-Farac, II, 411; İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, III, 339; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 476; Gök, s. 149.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 294

damadı Yağıbasan'a da Sivas, Amasya, Niksar ve çevresi diğer damadı Zunnûn'a da Kayseri düşmüştü.⁴⁶⁶

Sultan Mesud bunun ardından kısa bir süre sonra vefat etti. Onun ölümüyle birlikte veliaht ilan ettiği büyük oğlu Kılıç Arslan, Konya'ya gelerek Türkiye Selçuklu Sultanı oldu. Ancak toprakların paylaşılması merkezi otoriteyi zayıflattığından kısa sürede isyanlar patlak verdii. Danişmendli Emîrleri Yağıbasan ve Zunnûn ile Türkiye Selçuklu Meliki Şâhinşah merkezi otoriteye karşı birlikte hareket etmek üzere anlaştı. Ayrıca karışıklıklardan istifade eden Kilikya Ermenileri de Selçuklu arazisini tacize başladı.

Nureddin Mahmud da Türkiye Selçuklu arazisindeki karışıklıklardan yararlanmak için Haçlılarla barış anlaşması imzaladıktan sonra derhal kuzeye yönelmişti. Onun amacı Urfa Haçlı Kontluğu'nun kalan arazisinin paylaşımı sırasında Türkiye Selçuklularına düşen hisseyi ele geçirmektir. Bu kapsamda harekete geçen Zengî ordusu hiçbir güçlükten karşılaşmadan Ayıntâb, Ra'ban ve Merzubân'ı zapt etti.⁴⁶⁷ Sultan II. Kılıç Arslan bu olay üzerine ele geçirilen yerlerin derhal iadesini istediye de reddedildi. Karşılık olarak 1157 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı, Ermeniler ve Haçlılarla ittifak yaptıktan sonra Ayıntâb üzerine yürüdü. Kısa sürede Ayıntâb'ı alan Selçuklu ordusu Ra'ban üzerine yürüyüşe geçti. Haçlıların da güneyden saldırmaları üzerine zor durumda kalan Nureddin, ele geçirdiği tüm yerleri iade etmek zorunda kaldı.⁴⁶⁸ Böylece Halep Zengîlerinin Türkiye Selçuklu arazisindeki ilk girişimleri hiçbir başarı elde edilemeden sonuçlandı.

Türkiye Selçukluları ve Halep Zengîleri arasındaki mücadele Bizans İmparatoru Manuel'in bölgeye müdahalesiyle yeni bir boyut kazandı. Manuel, Kuzey Suriye Seferi sırasında Nureddin Mahmud ile iyi ilişkiler kurmanın yanında II. Kılıç Arslan'a karşı ortak hareket etme konusunda da anlaştı. Bu ittifaka bir süre sonra Danişmendli Emîri Yağıbasan da katıldı.

⁴⁶⁶ İbn Bibî, *El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye*(*Selçuk Name*), I, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, 13; Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi*, s. 115; Mehmet Ali Çakmak – Rıfât Dağlı, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 313.

⁴⁶⁷ İbn Kalânîsî, s. 193; Süryani Mikhael, II, 176; Abû'l-Farac, II, 339; M. Abdulhaluk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myrikefalon) Zaferi (17 Eylül 1176)*, İstanbul 1984, s. 34. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 117.

⁴⁶⁸ İbn Kalânîsî, s. 193; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 117.

Kurulan ittifakın ardından Bizans'tan aldığı para ve silahlarla güçlü bir ordu kuran Yağıbasan, Selçuklu arazisine girerek Elbistan'a saldırdı. Bunun üzerine bölgeye gelen II. Kılıç Arslan büyük bir mücadeleye girişmesine karşın başarılı olamayarak Elbistan'ı Danişmendli birliklerine bırakmak zorunda kaldı.⁴⁶⁹ Aynı sırada ittifakın bir diğer üyesi Nureddin Mahmud da Anadolu'ya girerek Behisni, Rab'an ve Maraş gibi Selçuklu şehirlerini ele geçirmişti. Öte yandan Bizans İmparatoru Manuel başkentinden çıkarak güneye doğru yürüyüşe geçmişti. Ayrıca Kilikya'nın Bizans Valisi Kontostephanos'u da Toros Dağlarını aşarak Selçuklu arazisine girmekle görevlendirmişti. Neticede tamamen bir kısıpaca düşen II. Kılıç Arslan, Bizans'a barış teklifinde bulunmak zorunda kalmıştı. Bu teklifi kabul görünce Bizans'ın desteğini almak için girişimlere başlamıştı. Manuel de sınırlarında güç dengesini koruyabilmek adına zayıflayan Türkiye Selçuklularıyla yakınlaşmayı uygun buluyordu. Neticede II. Kılıç Arslan yanında Nureddin Mahmud'un kardeşi Nusretüddin olduğu halde 1162 yılında İstanbul'a gitti.⁴⁷⁰

Nusretüddin ağabeyinin iki rahatsızlığında da yönetimi ele geçirmek için harekete geçmesine karşın başarılı olamamıştı. Nureddin Mahmud iyileştiğinde kardeşinin yaptıklarını cezalandırmak için onun elindeki Harran'ı kuşatmıştı. Kuşatmanın bir süre devam etmesinden sonra içerdeki herkese aman verilerek şehir ele geçirilmişti.⁴⁷¹

Bu olaydan sonra Nusretüddin hakkında kaynaklar bir süre sessiz kalmıştır. Sessizlik Sultan Kılıç Arslan'ın yanında İstanbul'a gidişene kadar sürmüştür. Bu olayla birlikte tekrar kaynaklarda yer alan Nusretüddin'in ne amaçla bu seyahate katıldığıyla ilgili kesin bir bilgiye sahip değiliz. Dolayısıyla iki ihtimali de değerlendirmemiz gerekmektedir. İlk olarak Nusretüddin Harran kuşatmasından sonra ağabeyi Nureddin'den çekindiği için Kılıç Arslan'a sığınmıştı. Diğerine göre ise Nusretüddin, II. Kılıç Arslan'ın esiri olarak İstanbul'a gitmişti. Konuyla ilgili

⁴⁶⁹ Niketas Khoniates, s. 81; Çoşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, VIII, İstanbul 1992, 250; Mehmet Ali Çakmak-Rıfat Dağlı, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 317.

⁴⁷⁰ *Urfa'lı Mateos Vekayi-namesi, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 334; Süryani Mikhael, II, 190-191; Abû'l-Farac, II, 399; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, s. 37; Muharrem Kesik, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın İstanbul Ziyareti ve Türkler'in Tarihteki İlk Uçuş Denemesi", *Belleten*, LXVI/247 (2002), s. 839-840; İbnü'l-Esîr Kılıç Arslan'ın İstanbul ziyaretini 1164-1165 olarak yanlış kaydetmektedir. bkznz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 258.

⁴⁷¹ İbn Kalânîsî, s. 210-211,214; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 209.

bilgi veren Papaz Grigor⁴⁷² ikinci olasılığı desteklemektedir. Ayrıca İstanbul gezisinden sonra II. Kılıç Arslan'ın yanından ayrılan veya kaçan Nusretüddin'in 1164 yılında Haçlılara karşı kazanılan Harim Zaferi'nde ağabeyinin yanında yer alması⁴⁷³ ikinci olasılığı daha da kuvvetlendirmektedir. Neticede Nusretüddin'in II. Kılıç Arslan ile bir ittifakın içinde yer alması düşük bir olasalıktır. Buna rağmen ikili arasında böyle bir anlaşma yapıldıysa bu kısa bir süre sürmüş, Nusretüddin 1164 yılında tekrar ağabeyinin hizmetine girmiştir.

İstanbul'a, Nusretüddin'in de bulunduğu kalabalık bir heyetle vardıktan sonra büyük bir misafirperverlikle karşılaşan Sultan II. Kılıç Arslan, Manuel'in katında yaptığı görüşmeler sonucunda bir ateşkes anlaşmasına varmayı başarmıştı.⁴⁷⁴Yapılan anlaşma iki devlet arasındaki ilişkileri yumuşatmakla kalmamış, Bizans imparatorunun Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ı rakiplerine karşı desteklemesini de sağlamıştı. Neticede Manuel'in Anadolu'daki güç dengesini koruyabilmek adına desteklediği Kılıç Arslan, bölgedeki rakipleriyle daha güçlü bir şekilde mücadele etme fırsatı yakalamıştı.

Kılıç Arslan, İstanbul seyahatini bitirdikten kısa bir süre sonra Artuklu beyleri ile ittifak yaparak Danişmendli arazisine saldırdı. Selçuklu-Artuklu ortak saldırısı karşısında dayanamayan Yağıbasan, Ankara ve Çankırı Meliki Şâhinşâh'ın yanına gitti. Şâhinşâh ile birleşerek II. Kılıç Arslan'a karşı harekete geçmeyi planlamasına karşın buna ömrü yetmedi. Yağıbasan'ın ölmesiyle en büyük rakibinden kurtulan Türkiye Selçuklu Sultanı, kardeşi Ankara ve Çankırı melikinin üzerine yürüdü. Şâhinşâh ağabeyine karşı koyamayacağını anlayarak Nureddin Mahmud'un yanına sığındı. II. Kılıç Arslan, bu başarısından sonra Danişmendli arazisine yönelerek Elbistan, Darende ile Gedük bölgeleri ve Tohma Çayı Vadisi'ni ele geçirdi(1165). Daha sonra yönünü Nureddin Mahmud tarafından ele geçirilen yerlere çevirerek Maraş, Göksun ve Behisni'yi de topraklarına kattı.(1166-1167). Onun yükselişi bununla da kalmadı. Kayseri ve Zamantı'yı da alarak Danişmendlilerin Kayseri

⁴⁷² *Urfalı Mateos Vekayi-namesî, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 334.

⁴⁷³ İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s. 142; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 303.

⁴⁷⁴ Anlaşmanın detayları için bkz. Ali Çakmak-Rıfat Dağlı, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", s. 319-320; Kesik, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın İstanbul Ziyareti", s. 843.

koluna son verdi(1169). Bunun üzerine Kayseri Meliki Zunnûn da Nureddin Mahmud'un yanına sığınmak zorunda kaldı.⁴⁷⁵

Nureddin Mahmud, Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmesine karşın Haçlılarla Suriye'de ve Mısır'da giriştiği mücadeleler ve Musul Atabeyliği içindeki olaylar nedeniyle uzunca bir süre bölgeye müdahale edememişti. Ancak Mısır'ın 1169'da fethedilmesi ve Musul Atebeyliğinin 1171 yılında itaat altına alınmasıyla Anadolu'ya yönelme fırsatı buldu. Bu sırada II. Kılıç Arslan Danişmendlilerin Malatya kolu üzerinde faaliyetlere girişmiş bulunuyordu. Malatya, Fırat bölgesinin geçişlerine hâkim olmakla birlikte Sultansuyu ve Derme Çayı ile sulanan zengin bir ovaya da hâkimdi. Ayrıca İç Anadolu'dan doğuya ve güneydoğuya giden ticaret yollarının da merkezinde yer alıyordu. Bölgenin II. Kılıç Arslan'ın eline geçmesi Nureddin Mahmud için büyük bir tehlikeydi. Bu nedenle yeğeni Seyfeddin Gazi'yi de yanına alan Nureddin, Malatya'yı kurtarmak üzere harekete geçti.

Onun büyük bir ordunun başında Anadolu'ya girerek Malatya'ya ilerlemesi nedeniyle II. Kılıç Arslan kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Buna rağmen geri çekilişi sırasında Malatya ve civarından topladığı 12.000 kişiyi de yanına alarak Kayseriye götürdü.⁴⁷⁶ Selçuklu ordusunun ayrılmasından sonra bölgeye ulaşan Nureddin bazı düzenlemeler yaptıktan sonra geri dönünce II. Kılıç Arslan tekrar harekete geçti. Bu sefer hedefi Danişmendlilerin Sivas koluydu. Ama Nureddin Mahmud'un süratle bölgeyi gelişi üzerine tekrar geri çekilmek zorunda kaldı. Nureddin devamlı Anadolu üzerine sefer yapmak yerine bölgede Türkiye Selçuklu sultanına karşı güçlü bir ittifakın kurulmasını daha uygun gördü. Bu kapsamda onun kardeşi Şâhinşah, Mardin ve Harput (Hısn-ı Ziyâd) Artuklu Emîrleri, Kilikya Ermenileri ve Danişmendlilerin Sivas kolunun katıldığı güçlü bir hat kurmayı başardı. Neticede birleşik kuvvetleri Sivas Meliki İsmail'in komutasında II. Kılıç Arslan'ın üzerine gönderdi. Müttefik kuvvetler bir süre Kılıç Arslan'ı takip etse de bir sonuç alamayınca Kayseri üzerine yürümeye karar verdiler. Bunun üzerine telaşlanan II. Kılıç Arslan barış teklifinde bulunmak zorunda kaldı. İki tarafında karşılıklı tavizler vermesi üzerine bir barış anlaşması imzalandı. Buna göre Türkiye Selçuklu Sultanı, Malatya'dan sürdüğü herkesi iade etmeyi ve kardeşi Şâhinşah'a

⁴⁷⁵ Süryani Mikhael, II, 199, 206,209; Abû'l-Farac, II, 402,406; Ali Çakmak-Rıfat Dağlı, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", s. 321.

⁴⁷⁶ Süryani Mikhael, II, 223; Abû'l-Farac, II, 410; Muharrem Kesik, *Danişmendliler(1085-1178) Orta Anadolu'nun Fâtihleri*, İstanbul 2017, s. 143.

yıllık 10.000 dinar ödemeyi kabul ederken, müttelikler de toprak taleplerinden vazgeçtiler. Bu kısmi başarıdan sonra tüm birlikler kendi arazilerine çekildi.⁴⁷⁷

Nureddin Mahmud bu anlaşmadan pek memnun olmamış olacak ki 1173 yılında tekrar Selçuklu arazisine girerek Merzubân, Maraş Göksun ve Behisni'yi ele geçirdi. Kılıç Arslan, karşı harekete geçmek istediye de kışın çok sert geçmesi nedeniyle Kayseri'den dışarı çıkamadı. Bu sırada Sivas'ta sert geçen kış tarlalardaki ürünlerin donmasına ve halkın aç kalmasına neden oldu. Şehrin tahıl depoları dolu olmasına rağmen Melik İsmail halka yardım etmeyince Sivas ahalisi ayaklanarak onu, eşini ve 500 kadar adamını öldürdükten sonra Nureddin Mahmud'un yanında bulunan Zunnûn'u şehre davet ettiler. Bunun üzerine Nureddin, Zunnûn'u Abdullah⁴⁷⁸ adlı bir emîrinin komutasındaki 3.000 kişilik orduyla destekleyerek Sivas'a gönderdi. Neticede Zunnûn Danişmendlilerin Sivas koluna hâkim olmayı başardı.⁴⁷⁹

Anadolu'daki son gelişmelerle güç dengesinin Nureddin Mahmud'un lehine kaydığını gören II. Kılıç Arslan sert kışa rağmen yürüyüşe geçti. Bunun üzerine Nureddin Mahmud da ordusuyla birlikte onu karşıladı. Sert kışın etkisi hem II. Kılıç Arslan'ı hem de Nureddin Mahmud'u uzun süreli bir mücadeleden alı koyuyordu. Ayrıca Haçlıların Suriye'deki faaliyetleri de artmıştı. Neticede iki taraftaki din ve devlet adamlarının araya girmesiyle olası bir savaşı önledi. İki Türk hükümdar karşılıklı tavizler vermek suretiyle tekrar bir barış anlaşması imzaladılar. Buna göre Nureddin ele geçirdiği yerleri geri bırakmayı kabul ederken II. Kılıç Arslan'da Zunnûn'un Sivas hâkimiyetini onaylıyordu.⁴⁸⁰ Bu anlaşmaya rağmen Nureddin, Abdullah komutasındaki 3.000 kişilik ordusunu Sivas'ta bıraktı.⁴⁸¹

II. Kılıç Arslan, Nureddin Mahmud'un müdahaleleriyle Orta Anadolu'daki faaliyetlerine bir süre ara vermek zorunda kalmıştı. Ancak onun 1174 yılındaki ölümüyle birlikte tekrar harekete geçti. 1175 yılında Tokat, Niksar, Komana ve

⁴⁷⁷ Süryani Mikhael, II, 224; Abû'l-Farac, II, 410; Ali Çakmak-Rıfat Dağlı, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", s. 322; Kesik, *Danışmendliler*, s. 143-144.

⁴⁷⁸ Asıl adı Fahreddin Abdulmesih'dir. Ancak daha sonra Nureddin'in Musul'dan dönüşü sırasında ismi Abdullah olarak değiştirilmiştir. bkz. İbnü'l-Esir *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 294.

⁴⁷⁹ Süryani Mikhael, II, 226-227; Abû'l-Farac, II, 413-414; Şeşen, "İmâd Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", 263-265.

⁴⁸⁰ Süryani Mikhael, II, 227; Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, II, 148; Ali Çakmak-Rıfat Dağlı, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", s. 323; Yasemin Aktaş, "II. Kılıç Arslan Döneminde Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyûbi ile İlişkiler", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, say. 54 (2015), s. 264.

⁴⁸¹ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 23.

Sivas'ı alıp 1178 yılında Malatya'yı da zapt ederek Danişmendli hanedanına son verdi.⁴⁸² Ayrıca Nureddin Mahmud'un ölümüyle doğu cephesini kapattıktan sonra Miryakefalon mevkinde Bizans İmparatoru Manuel'i de bozguna uğrattı.⁴⁸³

5. Nureddin Mahmud'un Haşîşîlere Karşı Giriştiği Mücadeleler

Suriye uzun bir süre Fatimi Devleti'nin himayesinde kalmasından dolayı Şiiiliğin etkin olduğu bir bölgeydi. Bölgeye Selçukluların gelmesiyle Sünni mezhepler yaygınlaşmaya başlasa da Şii kitle başta Halep ve Dimaşk olmak üzere tüm Suriye'ye yayılmıştı. Buna ek olarak Suriye'de güçlü bir otoritenin de olmaması Haşîşîlerin işini kolaylaştırmıştı. Bölgede giderek artan Haşîşî etkisi karşısında bazı hükümdarlar önlemler almaya çalışmıştı. Melik Rıdvan'ın 10 Aralık 1113 yılındaki ölümünden sonra başa geçen Alp Arslan, Halep'teki Haşîşî etkisini kırmak için harekete geçmişti. Başta Haşîşî lideri Ebû Tahir olmak üzere birçok kişiyi öldürdükten sonra kalanları da hapsedirerek şehirdeki Batini etkisini ortadan kaldırmaya çalışmıştı.⁴⁸⁴ 1128 yılında Dimaşk Atabeyi olan Börî de aynı siyaseti takip etmişti. Atabey ilk olarak Haşîşîleri açıkça destekleyen vezirini öldürtmüştü. Bu olayı tüm şehirde Haşîşîlere karşı başlatılan mücadele izlemişti.⁴⁸⁵ Halep ve Dimaşk'ta yaşanan bu olaylarla Haşîşîlerin iki büyük şehirdeki etkisi önemli derece de azalmış olsa da otoriteden yoksun Suriye'de, geniş bir sahaya yayılmayı başarmışlardı.

1128 yılında Halep'e hâkim olarak Suriye'de etkin bir rol oynamaya başlayan İmâdeddin Zengî de Sünni mezhepleri desteklemeye başlamıştı. Bazı kaynaklardaki⁴⁸⁶ rivayete göre Zengî, Sultan Mesud tarafından Suriye'ye gönderilen Melik Davud'u kendi hâkimiyetini tehdit ettiği için Haşîşîlere öldürtmüştü(1143-1144). Ancak Zengî'nin böyle bir işi tek başına üstlenerek hiçbir zaman iyi ilişkiler

⁴⁸² Süryani Mikhael, II, 252; Abû'l-Farac, II, 423-424; Sefer Solmaz, "Danişmendliler", *TÜRKLER*, VI, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 438, 441; Kesik, *Danişmendliler*, s. 146.

⁴⁸³ Savaş hakkında detaylı bilgi için bkz. Niketas Khoniates, s. 121-138; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014, s. 162-174.

⁴⁸⁴ İbn Kalânîsî, s. 72; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 99; el-Azimî, *Tarih*, s. 46.

⁴⁸⁵ İbn Kalânîsî, s. 99-105; el-Azimî, *Tarih*, s. 64; Süryani Mikhael, II, 106-107; Anonim *Süryani Vekayinamesi*, s. 98-99.

⁴⁸⁶ *İmad ad-Dîn al-Katîb al-İsfahânî'nin al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat al-Nuşra ve Nuhbat al 'Usra Adlı Kitabın Tercümesi*, s. 176; Münecimbaşı, I, 167.

kurmadığı Haşîşîlere yaptırması pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca onun birleşik Suriye düşüncesiyle hareket etmesi kaostan beslenen Haşîşîlere karşı cephe almasına sebebiyet vermişti.

İmâdeddin Zengî'nin ölümünden sonra Atabeyliğin Halep kolunu kuran oğlu Nureddin Mahmud, 1148 yılında kendine bağlı yörelerde Şii hutbeleri kaldırmıştı. Böylece Haşîşîlere karşı büyük bir mücadelenin başlangıcının ilk adımını atmış oluyordu. Nureddin Mahmud'un bu hamlesi Haşîşîlerin Suriye'deki siyasetlerini tamamen engelliyordu. Bu nedenle Reisleri Ali b. Vefa, Nureddin'e karşı Antakya Prinkepsi Raymond ile anlaşmıştı. Haşîşîler genel anlamda meydan savaşlarına girmekten kaçınarak suikastlar sonucunda düşmanlarını yıldırırdı. Ancak böyle bir ittifakla meydan savaşlarında yer alacak olmaları Nureddin tarafından ne derece sıkıştırıldıklarını gözler önüne sermektedir.

Bu sırada Nureddin Mahmud, Sultan Mesud'un Maraş'a düzenlediği seferin güvenliğini sağlamak amacıyla Antakya arazisine girmişti. Bunu haber alan Antakya Prinkepsi Raymond yanına Haşîşî Reisi Ali b. Vefa'yı da alarak harekete geçmişti. Neticede Haçlı-Haşîşî müttefik ordusu Kasım 1148'de Asvad Ovasından geçen Zengî kuvvetlerine ani bir saldırıda bulunarak zafer kazanmıştı.

Haçlı arazisinde aldığı mağlubiyetten sonra hazırlıklara başlayan Nureddin Mahmud, Dimaşk Atabeyliğinden de aldığı desteklerle 1149 yılının ilkbaharında Antakya arazisine bir intikam seferi düzenlemişti. Kısa sürede Yağra'yı ele geçiren Zengî ordusu Asi Nehrinin doğusundaki İnab'ı kuşatmıştı. Antakya Prinkepsi kalesinin kuşatıldığı haberini alır almaz yanında Haşîşî Reisi olduğu halde harekete geçmişti. Haçlıların sayılarının Zengî karargâhında abartılı bir şekilde duyulması ordu üzerinde bir panik oluşturunca Nureddin, kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştı. Ancak kısa bir süre sonra Haçlı ordusunun gerçek sayısını öğrenerek İnab ile Gab bataklığının arasındaki ovada, Murad kuyusunun dibinde karargâh kurmuş olan Haçlı-Haşîşî müttefik kuvvetlerine karşı harekete geçmişti. 28 Haziran gecesinde büyük bir sessizlikle tüm Haçlı-Haşîşî ordusunu kuşatan Türk birlikleri sabahın ilk ışıklarıyla birlikte saldırıya geçmişti. Türk okçularının çembere aldığı Haçlı ordusu etrafının bataklıklarla kaplı olmasından dolayı dar bir sahaya hapsolmüştü. Bu nedenle Haçlı şövalyeleri Türk atlılarına karşı hiçbirşey yapamıyordu. Prinkeps Raymond son bir umut kuşatmayı delmek adına saldırıya geçtiyse de başarılı olamamıştı. Savaşın

sonunda ölümler arasında Antakya Prinkepsi Raymond, Maraş Senyörü Renaud ve Haşîşî Reisi Ali b. Vefa da bulunuyordu.⁴⁸⁷

Nureddin Mahmud İnad Zaferi ile birlikte hem Haçlılara hem de Haşîşîlere büyük bir darbe indirmişti. Böylece Haşîşî-Haçlı ittifakını imha eden Nureddin, 1154 yılında Dimaşk'ı da alarak tüm Suriye'yi tek bayrak altında birleştirmeyi başarmıştı.⁴⁸⁸ Ayrıca 1169 yılında birleşik Suriye'ye Mısır'ı da ekleyerek büyük bir güç ve şöhrete kavuşmuştu.⁴⁸⁹ Bu son gelişmeler sonucunda Haşîşîler de büyük oranda sıkıştırılmıştı.

Nureddin'in siyasi anlamdaki başarılarına ek olarak dönemin birçok Sünni alimini de Suriye'ye getirmesi Şii inanca mensup insanların azalmasına neden oluyordu. Haşîşîler, Nureddin'in siyasi, sosyal ve dini alanlardaki faaliyetlerini durdurmak için yastığının altına bir hançer koymuşlardı.⁴⁹⁰ Ancak dindar bir karaktere sahip olan Nureddin, geri adım atmak şöyle dursun mücadelesini daha da arttırdı.

Suriye'deki etkisinin gün geçtikçe azaldığını gören Alamut Haşîşîlerinin Reisi Hasan, Sinan'ı buraya göndererek faaliyetlerin arttırılmasını istedi. Alamut'tan Suriye'ye gelen Sinan göreve başladıktan bir süre sonra kendisine karşı gönderilen Halep ordusunu mağlup etti.⁴⁹¹ Buna rağmen Nureddin'in artan gücüne tek başına karşı koyamayacağını düşünerek Haçlılara yakınlaşmayı uygun buldu. Böylece Nureddin'e karşı güçlü bir ittifak bulmayı hem de Haçlı şövalyelerine ödediği vergiden kurtulmayı umuyordu. Hatta anlaşma olduğu takdirde Suriye'deki tüm

⁴⁸⁷ İbn Kalânîsî, s. 170-172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 130; Süryani Mikhael, II, 153-155; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 76-79; Abû'l-Farac, II, 386; Urfalı Mateos, s. 300; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s.300-301; Stevenson, s. 165; Elisseff, I, 430-431; Runciman, II, 272-273; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 177; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, s. 143-144; Usta, " Müslüman-Haçlı Mücadelerinde Haşîşîler", s. 14.

⁴⁸⁸ *İmad ad-Dîn al-Katîb al-İsfahânî'nin al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat al-Nuşra ve Nuhbat al 'Usra Adlı Kitabın Tercümesi*, s. 221; İbn Kalânîsî, s. 188-190; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 169-170; ayn. mlf. *Atabegiyye*, s. 106-108; İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, trans. Baron Mac-Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, III, 339; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 423-424; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 186; Süryani Mikhael, 174; Abû'l-Farac, II, 393; Stevenson, s. 171-173; Runciman, II, 284-286; H.A.R. Gibb, "The Career of Nur-ad-din", s. 518-519; Holt, *Haçlı Devletleri*, s. 76-77; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği(Böriler)*, s. 196-198; Bezer, "Tuğteginliler", s. 350; Şeşen, *Selahaddin Eyyubî ve Devri*, s. 28-29.

⁴⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 275; Willermus, II, 356; Süryani Mikhael, II, 207; Abû'l-Farac, II, 407-408; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 461; Stevenson, s. 193-194; Runciman, II, 319; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, s. 222; Hasan İbrahim Hasan, "Fatimiler", s. 241; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 192; Şeşen, *Eyyubiler*, s. 26; Ebru Altan, "Nur al-Din Mahmud b. Zangî", s. 69; Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyubî*, s. 35.

⁴⁹⁰ Runciman, II, 331.

⁴⁹¹ Bernard Lewis, s. 174-175.

Haşîşîlerin Hristiyan dahi olacaklarını Kudüs Kralı Amaury'ye bildirdi(1169). Kral, Haşîşî reisinin gönderdiği 2.000 parça altını ve sunduğu teklifi büyük bir memnuniyetle kabul etti. Ancak aldıkları verginin kesilmesini kabul etmeyen Templier şövalyeleri, dönüş yolunda Haşîşî elçilerini öldürdüler. Kral Amaury bu eylemi gerçekleştiren Templier şövalyesini yakalayarak hapsetti. Onun çabası Haçlı-Haşîşî ilişkilerinin önemli oranda düzelmesini sağlasa da 1169'daki anlaşma seviyesine bir daha gelinemedi.⁴⁹²

Nureddin Mahmud'un hüküm sürdüğü döneme bakıldığında Haşîşîlerin Müslümanlara karşı girişimlerinin büyük bir oranda azaldığı görülmektedir. Müslümanlara karşı faaliyetleri azalan Haşîşîler, Haçlılar karşısındaysa işlediklere cinayetlere birkaçını daha eklemişlerdi.⁴⁹³ Nureddin Mahmud'un ölümüne kadar Haşîşîlerin bölgede faal olmadıklarını görüyoruz. Ancak onun ölümünden sonra Suriye'de tekrar aktif rol oynamaya başlamışlardır.

6. Kilikya Ermenilerinin Halep Zengîlerine Bağlanması

Bizans İmparatoru Ioannes 1137-1138 yılında düzenlemiş olduğu seferler sonucunda Kilikya Ermeni Baronu I. Leon (ö.1138) ve ailesini İstanbul'a götürmüştü. 1145 yılına kadar esaret hayatı yaşıyan I. Leon'un oğlu II. Thoros (ö.1168) İstanbul'dan kaçmayı başarmış ve Kilikya'ya gelmişti. Bu tarihten sonra hâkimiyet sahasını genişletmeyi de başarmıştı. Antakya Prinkepsliği ile kurduğu ittifak sayesinde 1156 yılında Bizans'ın elindeki Kıbrıs'ı yağmalamıştı. Ancak Ioannes'in ölümünden sonra Bizans imparatoru olan Manuel, 1158-1159 yılındaki seferiyle Kilikya Ermenilerini ve Antakya Prinkepsliğini kendine bağlamayı başarmıştı. Bu tarihten sonra yarı bağımsız bir halde hareket eden Kilikya Ermeni Baronu, 1164 yılında Nureddin Mahmud'a karşı oluşturulan ittifakta yer almıştı. Bizans-Haçlı-Ermeni ittifakının 1164'de uğradığı Harim bozgunundan sadece Thoros ve kardeşi Mleh

⁴⁹² Willermus, II, 392-394; Runciman, II, 331-332; N.Elisseeff, II, 687-688; Bernard Lewis, s. 174-178; Usta, "Müslüman-Haçlı Mücadelerinde Haşîşîler", s. 15; Ayşe Atıcı Arayancan, *Dağın Efendisi Hasan Sabbâh ve Alamût*, İstanbul 2016, s. 123-124.

⁴⁹³ Buna örnek olarak Trablus Kontu II. Raymond'un Haşîşîler tarafından öldürülmesi gösterilebilir. bkznz. Küçükşipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu*, s. 149-150.

kurtulabilmişti.⁴⁹⁴ Bu tarihten sonra kendini tamamen dine veren Thoros, 1168 yılında ölünce geride küçük bir çocuk olan Rupen adındaki oğlu kalmıştı.⁴⁹⁵

Thoros ölmeden önce oğlu Rupen'in başa geçmesini ve teyzesinin oğlu Thomas'ın da ona naiblik yapmasını vasiyet etmişti. Ancak ağabeyinin vasiyetinden men edilen Mleh duruma itiraz ederek yeğenin hükümdarlığını tanımadı. O, yeğenine karşı destek bulabilmek için Templier şövalyelerinin hizmetine dahi girmeyi göze aldı. Bir süre bu şövalye tarikatının yanında kalarak Katolik Hristiyanlığa geçen Mleh yeğenin naibi Thomas'a karşı bir suikast girişiminde bulunmuştu. Ancak başarılı olmamıştı. Bunun üzerine Templier şövalyelerinin askerî anlamda kendisine çok fazla yardım edemeyeceğini anlayarak Ortadoğu'nun en güçlü hükümdarı konumundaki Nureddin'in yanına gitmişti.

Nureddin Mahmud yanına gelen Ermeni taht iddiacısını çok iyi bir şekilde karşıladıktan sonra ona istediği desteği vereceğini bildirdi. Ancak vereceği desteğin karşılığında kendisine bağlı olmasını ve Müslümanlığa geçmesini istedi. Bu teklif Mleh için yeterince cazipti ve hemen kabul etti. Nureddin, onu büyük bir orduyla destekledikten sonra Kilikya üzerine sevk etti. Mleh beraberindeki Zengî kuvvetleri sayesinde aralarında rahip ve piskoposların da yer aldığı 16 bin kişiyi esir etmesine karşın Baronluğu ele geçiremedi. Nihayetinde tutsaklarla birlikte Halep'e geri döndü. Burada esirlerin birçoğu satılarak Kilikya seferine katılan Zengî ordusundaki askerlere dağıtıldı. Üst düzey tutsaklarsa Nureddin tarafından hapsedildi. Nureddin ikinci kez büyük bir orduyu Kilikya'ya gönderdiğinde Ermeni ileri gelenleri direnmenin anlamsız olduğunu anlayarak Mleh'i yüksek hâkimleri olarak tanıdılar. Böylece Kilikya Ermenileri de Halep Zengîlerine bağlandı. Bu sırada Nureddin Mahmud'a Mleh'i desteklediği için bazı emîrlerinden tepki geliyordu. Bunun üzerine *"Ben kendi milletime karşı savaşırken ondan yararlanıyorum. Ayrıca onun civardaki İslâm beldelerine saldırmaması ve saldırdığı takdirde ona mani olması için karşısına*

⁴⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 247; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 446; Süryani Mikhael, II, 396; Anonim Süryani Vekayinamesi, s. 304; Ioannes Kinnamos, s. 158; İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, trans. Baron Mac-Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, III, 339; Stevenson, s. 189; Runciman, II, 308; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 126; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu*, s. 166; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 185; Gök, 114.

⁴⁹⁵ Abû'l-Farac, II, 405.

dikmek zorunda olduğum askerlerimi de dinlendirmiş oluyorum” cevabını vererek çok yönlü bir siyaset izlediğini gözler önüne seriyordu.⁴⁹⁶

Kilikya Ermeni Baronu olan Mleh tüm bölgede aktif bir siyaset izlemeye başladı. Bizans şehirleri olan Adana, Misis ve Tarsus’u ele geçirmekle işe başladıktan sonra Bagras’taki Templier şövalyelerini mağlup ederek burayı ele geçirdi. Mleh’in başarıları Antakya Prinkepsi III. Bohemund’u tedirgin etmiş ve Kudüs Kralı Amaury’i bölgeye davet etmesine sebep olmuştu. Neticede Kral büyük bir ordunun başında Kilikya’ya girdi. Mleh, Amaury karşısında uzunca bir süre direndikten sonra Halep Zengîleriyle işbirliği yapmama ve Kudüs Kralına itaat edeceğini dair yemin etmesi şartlarını kabul ederek bu tehditten kurtuldu. Kudüs Haçlı ordusunun bölgeyi terk etmesinden bir yıl sonra tekrar harekete geçen Mleh, Bizans Kilikya Valisi Konstantin Koloman’ı esir olarak ele geçirdi. Böylece Bizans’ın bölgedeki gücü büyük oranda kırıldı. Bundan sonra yönünü iç meselelere çeviren Mleh, naib Thomas’ı Antakya’ya kaçmak zorunda bıraktıktan sonra yeğeni II. Rupen’i öldürdirmek suretiyle iktidarı tamamen ele geçirdi. Nureddin Mahmud ise Rumlardan ele geçirilen önemli esirlerden bazılarını Abbasi Halifesine göndererek bu savaşa kendi askerleri katıldığı için zaferi kendi zaferi olarak kabul ettiğini bildiriyordu.⁴⁹⁷

Mleh kazandığı başarılarından daha da cesaretlenerek Templier şövalyelerine bağlı Amanos civarındaki birçok kaleyi ele geçirdi. Ayrıca Kudüs’e hac ziyaretinden dönen Etienne de Stephan’ı pusuya düşürdü ve tüm mallarını ele geçirdikten sonra serbest bıraktı. Bu duruma sinirlenen Kudüs Kralı Amaury 1173 yılında tekrar Kilikya’ya girse de hiçbir başarı elde edemedi. Mleh’in yükselişi Nureddin Mahmud’un 1174 yılındaki ölümüne kadar devam etti. Ancak Nureddin’in ölümünden sonra en büyük destekçisinden yoksun kalan Mleh, Sis şehrinde Ermeni ileri gelenleri ve askerleri tarafından öldürüldü(1175). Askerler onun ölümüyle de mutlu olmamış olacaklar ki cansız bedenini parçalayıp köpeklere attılar.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 311-312; Süryani Mikhael, II, 204; Abû’l-Farac, II, 405; Runciman, II, 325; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, s. 144; Usta, “Haçlı Seferleri Döneminde Din Değiştirme Vakaları”, s. 705.

⁴⁹⁷ Willermus, II, 386-387; Ioannes Kinnamos, s. 205; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 311; Süryani Mikhael, II, 211; Abû’l-Farac, II, 405; Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s. 59; Vahram, *Vahram’s Chronicle of The Armenian Kingdom in Cilicia*, s. 41; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, s. 145.

⁴⁹⁸ Süryani Mikhael, II, 236; Abû’l-Farac, II, 420-421; Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s. 60; Vahram, *Vahram’s Chronicle of The Armenian Kingdom in Cilicia*, s. 41.

Nureddin Mahmud, Mleh'i desteklemesi sayesinde Musul ve Anadolu işleriyle daha rahat ilgilenme fırsatı bulmuştur. Özellikle onun, Bizans ve Templier şövalyelerine karşı kazandığı başarılar Kudüs Kralı Amaury'nin Kilikya'ya iki sefer düzenlemesine neden olmuş, bu sayede Suriye'nin güvenliği sağlanmıştır. Nureddin, Musul ve Anadolu seferleriyle uğraşırken Amaury Suriye'de etkin bir siyaset izleyememiş ve Mleh ile uğraşmak zorunda kalmıştır.

7. Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyubi Arasındaki Münasebetler

7.1. Fatimi Hilafeti'nin Kaldırılması (10 Eylül 1171)

Mısır'ın fethinden kısa bir süre sonra ölen Şîrkûh'un yerine yeğeni Selahaddin Eyyubi başa geçmişti. Selahaddin zekası ve azmiyle birlikte Nureddin Mahmud'dan aldığı destek kuvvetler sayesinde hem Ermeni ve Zenci askerleri hem de Bizans-Haçlı kuvvetlerini mağlup etmeyi başarmıştı. Bununla birlikte 1170 yılına gelindiğinde Mısır'da büyük oranda hâkimiyeti sağlamıştı.

Mısır'da hâkimiyetini sağlayan Selahaddin, Fatimi Hilafetinin itibarını azaltmak maksadıyla harekete geçti. Bu kapsamda Fatimilerin soyunun Hz. Peygamber'e (S.A.V.) dayanmadığına dair iddialar ortaya atıldı. Böylece halifenin itibarını azaltan Selahaddin, cihad için ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle onun elindeki zengin hazine ve saraylara da el koydu. Daha sonra Mısır'daki kadı ve imam atamlarında Sünnilere öncelik sağladı.

Nureddin Mahmud yaşanan tüm olumlu gelişmelere rağmen Mısır'da Fatimi Halifeliği adına okunan hutbenin derhal Abbasi Halifeliği adına değiltirilmesini istiyordu. Selahaddin bu isteği zaman kazanarak ertelemeye çalışınca Nureddin sert bir dille Mısır valisini azarladıktan sonra babası Necmeddin Eyyub'u onun yanına gönderdi.⁴⁹⁹ Necmeddin Eyyub, Selahaddin'in babası olmakla birlikte İmâdeddin Zengî'den beri bu aileye hizmet ederek büyük bir itibar kazanmıştı. Onun Mısır'a gelmesi oğlu üzerinde büyük bir etki oluşturdu. Babasının Nureddin Mahmud'un mesajını iletmesi üzerine Selahaddin, Fatimi Hilafetini kaldırmak adına planlarını hızlandırdı. Bu sırada Ağustos 1171 tarihinden beri ağır bir hastalığa yakalanan

⁴⁹⁹ el-Bündârî, *Senâ el-Barku 'ş-Şâmî*, I, 89.

Fatimi Halifesi el-Azıd'ın durumundan da ümit kesilmişti. Fatimi Halifesinin ölüm döşeğinde olması ve Nureddin'in baskısı üzerine Selahaddin, 10 Eylül 1171 Cuma günü hutbeyi Abbasi Halifesi el-Mustazî-Biemrillah adına değiştirilmesini emretti. Musul'dan ziyarete gelmiş bir din adamı Kahire Ulu camisinde hutbeyi Abbasi Halifesi adına okudu. Bundan üç gün sonra Halife el-Azıd'ın da ölmesiyle Mısır'da Fatimi hanedanı son buldu.⁵⁰⁰ Fatimi sarayındaki eşyalara el koyan Selahaddin, askerlerine bir miktar dağıtıp bir kısmını da kendine ayırdıktan sonra kalan hazineyi Nureddin'e gönderdi.

7.2. Haçlılarla Mücadele

Mısır'da istikrarın sağlanması üzerine Selahaddin Eyyubi, Haçlılarla mücadele konusunda Nureddin Mahmud'u desteklemeye başladı. Haçlılara karşı ilk saldırısını Filistin bölgesindeki Remle'ye kadar uzanan bir yağma akınıyla yapan Selahaddin sonrasında kazandığı ganimetlerle Mısır'a geri döndü. Kısa bir süre sonra ikinci seferi için hazırlıklarını tamamlayarak Eyle (Alia) üzerine yürüdü. Eyle, Haçlıların Kızıldeniz'e açılan kapısı olmakla beraber Kutsal toprakları da tehdit eden bir merkezdi. Bu bölge sayesinde Haçlılar Kızıldeniz'de korsanlık faaliyetleri yürütüyordu. Ayrıca Eyle bulunduğu konum nedeniyle Suriye-Mısır arasındaki güvenliği de tehdit ediyordu. Mısır ordusu hem karadan hem de denizden olmak üzere Eyle üzerine yürüdü. Kısa bir mücadeleden sonra kaleyi ele geçiren Selahaddin, Mısır'a geri döndü. Bundan sonra 1171 yılında bir sefere daha çıkarak Şevbek üzerine yürüdü. Ancak Nureddin Mahmud'un da aynı sırada Kerak-Şevbek Prinkepsliği'ne düzenlediği saldırıyı haber alınca süratle geri çekildi. Nureddin'e yazdığı mektubunda bunun nedeni olarak Mısır'daki iç karışıklar ve binek hayvanlarının ölmesi nedeniyle geri dönmek zorunda kaldığını bildirmekteydi. Neticede Mısır ordusundan yoksun kalan Nureddin, Kerak'a düzenlediği seferde hiçbir başarılı elde edemeyerek geri çekildi.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 294-298; Abû'l-Farac, II, 414; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 473; Runciman, II, 329; H.A.R. Gibb, *Saladin: Studies in Islamic History*, Beyrut 1972, s. 107; Bahattin Kök, "Mısır'ın Alınmasında Sonra Nuruddin Mahmut'la Selahuddin Eyyûbî Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri", *Belleten*, LVII/219 (1993), 421-422; Osman Tunç, "Revadi Aşiretinden Eyyubi Devletine", *Haçlı Seferlerinin 900. Yıldönümünde Uluslararası Selâhaddin-i Eyyubî Sempozyumu*, Diyarbakır 1996, s. 208; Muammer Gül, "Önasya'da Bir Türk Devleti: Eyyûbîler (1175-1250)", *TÜRKLER*, V, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 78; Muhammed Sallâbi, *Eyyûbîler Devleti Selahaddin Eyyûbî ve Kudûs'un Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan, İstanbul 2010, s. 222-226.

Selahaddin, Mısır'a döndükten sonra Kerak'ta terk ettiği Nureddin'in öfkesinden korktuğu için ailesi ve devlet adamlarının katıldığı bir toplantı düzenledi. Konuşma esnasında söz alan yeğeni Takiyyuddin Ömer ayağa kalkarak *"Eğer gelirse onunla harp ederiz ve ülkeden uzaklaştırırız"* dedi. Onun, Nureddin'e karşı savaş yanlısı tutumu toplantıda yer alan genç ve tecrübesiz emîrler tarafından da desteklendi. Bu durumun vahametini gören Necmeddin Eyyub, tüm savaş yanlılarını azarladıktan sonra Takiyyuddin'i de yerine oturttu. Bundan sonra oğluna dönerek *"Ben babanım, bu Şihâbuddin de dayın. Şu gördüklerin arasında seni en çok seven bizleriz. Vallahi eğer ben ve dayın Nureddin'i görsek onun önünde yer öperiz. Eğer kılıçla senin boynunu vurmamızı emrederse andolsun ki vururuz. Biz bu vaziyette olursak sen diğerlerinin sana ne yapacağını beklersin? Şu yanında gördüğün emîrler eğer Nureddin'i tek başına görseler eyerleri üzerinde duramazlar. Bu ülke onundur. Biz onun memlukleri ve buradaki naibleriyiz. Eğer o seni azlederse, 'Baş üstüne' der arz ederiz. Yapacağın en doğru iş Nureddin'e: 'Bu ülke için harekete geçmek istediğini duydum. Buna ne lüzum var? Bana bir adam gönder, boynuma mendil bağlayıp sana götürsün. Burada sana karşı gelecek kimse yoktur'diye mektup yazmandır."* dedi. Bundan sonra Necmeddin Eyyub tüm odada bulunanları kovarak dışarı çıkarttı. Herkesin çıkmasında sonra oğluna dönerek *"Sen akılsız bir çocuksun. Hareketlerinde hata ediyorsun. Bilmiyorsun ki Nureddin senin isyan ettiğini haber alacak olursa elindeki her işi bırakır ve senin kökünü kırıncaya kadar peşine düşer. Onu bırakıp sana katılacak bir asker var mı? Benim sana söylediğim sözler hemen ona erişecektir. Sen de ona bir elçi gönder, kendisine karşı tevazu göster, ona itaat ettiğini, onun bendesi olduğunu bildir."* dedi.⁵⁰¹ Selahaddin, babasının tüm öğütlerini dinledikten sonra onun istediği şekilde bir mektubu Nureddin'e gönderdi. Böylece iki büyük lider arasında çıkabilecek olası bir savaş Necmeddin Eyyub'un üstün zekası sayesinde önlendi. Nureddin Mahmud, Selahaddin'in itaatini bildirmesi üzerine

⁵⁰¹ Bu konuşmayı İbnü'l-Esîr (XI, s. 299-300) şu şekilde kaydetmektedir: *"Bunu ne akılla yaptın. Bilmez misin ki, Nureddin bizim ona mani olmaya ve onunla savaşa girmeye karar verdiğimizizi ve bütün işleri bir yana bırakıp ona cephe aldığımızı duyarsa ona karşı koyamazsın. Halbuki, şimdi bizim itaat üzere olduğumuzu duyarsa bizi bırakıp başka şeylerle uğraşır. Mukadderat ne ise o olur. Allah'a yemin ederim ki, eğer Nureddin bir tane şeker kamışı dahi istese ben onun uğrunda ona mani oluncaya veya öldürülünceye kadar savaşırm."* Ancak bu kayıta yer alan son kısımda Necmeddin Eyyub'un bağlılığının göstermelik olduğu görüşü hatalıdır. Necmeddin, ölene kadar Nureddin'e bağlı kalmış ve ona karşı en ufak bir isyan emaresi dahi göstermemiştir.

güney cephesini tamamen kapatarak 1171-1172 yıllarını kuzey Haçlıları ile mücadele ederek geçirdi.⁵⁰²

Kerak önlerinde başarısız olan Nureddin, kuvvetlerini tekrar toplamak için Aşterâ mevkisine geçti. Bu sırada 200 kişilik süvarisi birliği ile yardıma gelen el-Bîre Kalesi Hâkimi Sihâbuddin İlyâs b. İlgazi b. Artuk, kalabalık bir Haçlı ordusuyla karşılaştı. Sihâbuddin İlyâs Haçlı süvarisine karşı saldırıya geçti. Müslüman ordusu büyük bir gayretle savaşarak ağır zırhlı Haçlıları tamamen bozguna uğrattı. Savaşın sonunda ölümlerin başları kesilerek Nureddin'e sunuldu. Bunlar arasında Hısnü'l-Ekrâd hâkimi olan Hospitaller şövalyelerinin reisi de vardı. Müslümanlara birçok eziyet eden bu zatın ölümü büyük bir sevinçle karşılandı. Kazanılan başarıyla sevinen Nureddin, Antakya'daki gelişen olaylar nedeniyle yönünü buraya çevirdi.

1171 yılında kuzey Haçlıları Antakya'nın Lazkiye limanında iki Mısır ticaret gemisine el koymuştu. Bu durumu haber alan Nureddin, Antakya'ya elçi yollayarak derhal gemilerin iade edilmesini istedi. Ancak Haçlılar gemileri teslim etmediler ve gemilere su aldığı için el koyduklarını bildirdiler. Haçlılar bu sayede uluslararası ilişkilerde geçerli olan su alan gemiye el konulabileceği ilkesini savunuyorlardı. Fakat durumu araştıran Nureddin, gemilerin su almamasına karşın ele geçirildiğini öğrenince Irak, el-Cezire ve Suriye'nin çeşitli yerlerine haber göndererek asker toplanmasını istedi. Bu sırada Seyfeddin Gazi'nin de amcasının yanında savaşa katılmasıyla büyük bir ordu toplandı. Harekete geçen Zengî ordusu Antakya ve Trablus topraklarında büyük bir yağma akınına girişti. Safisâ ve Arime kaleleri ele geçirildi. Arka kalesi kuşatıldıysa da alınamadı. Yapılan tahribatla zor duruma düşen Haçlılar el koydukları gemilerin iadesi, aldıkları Müslüman esirlerin serbest bırakılması ve yüklü bir miktar para vermeği kabul ederek barış önerdiler. Bu teklif Nureddin tarafından da onaylanınca iki taraf arasında tekrar ateşkes sağlandı(Eylül 1171).⁵⁰³

Antakya Haçlılarıyla tekrar barış ortamı sağlanmasına karşın Kudüs Haçlıları Dımaşk'a bağlı Havran bölgesine saldırdı(1172). Olanları haber alan Nureddin

⁵⁰² İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 299-300; ayn. mlf. *Atabegiyye*, s. 159; Abû'l-Farac, II, 415-416; el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 295-295; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 480; Runciman, II, 329; Kök, "Mısır'ın Alınmasında Sonra Nuruddin Mahmut'la Selahuddin Eyyûbî Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri", s. 434.

⁵⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 300; ayn. mlf. *Atabegiyye*, s. 154-155; Şeddad, s. 84; Runciman, II, 329; Gök, s. 153-154.

kuvvetlerini toplayarak Haçlılar üzerine ilerlemeye başladı. Bunun üzerine Haçlılar yağmalarına son vererek geri çekilmek istediye de başarılı olamadı. Nureddin'in öncü birlikleri Haçlıların artçı birliklerini yakaladıktan sonra mağlup etti. Daha sonra Haçlılar bozgun halinde geri çekilmeye başladı. Haçlıları takip eden Zengî ordusu ise Taberiye'ye girerek bölgeyi yağmaladı. Bunu duyan Haçlılar toparlanarak Zengî ordusuna saldırdıysa da başarılı olamadı. Neticede Dimaşk'ı yağmalamaya gelen Haçlıların Taberiye'deki birçok malı Zengî ordusu tarafında yağmaya uğradı.⁵⁰⁴

Kudüs Haçlılarına mağlup eden Nureddin, bundan bir süre sonra Trablus Kontu Raymond'u serbest bıraktı. Dönemin çağdaşı olan Willermus, Raymond'un 1165 yılında esir düştüğünü ve sekizinci yılında serbest kaldığını kaydetmektedir.⁵⁰⁵ Bu bilgiye göre Raymond 1173 tarihinde Nureddin Mahmud döneminde serbest kalmıştır. Yine ona göre 80.000 dinar fidye karşılığında serbest bırakılmıştı. Bu miktar Süryani Mikhael ve Abû'l-Farac tarafından da desteklenmektedir.⁵⁰⁶ Ancak Abû'l-Farac, Raymond'un Seyfeddin Gazi'nin ricası üzerine el-Melikü's-Salih tarafından bırakıldığını kaydetmektedir.⁵⁰⁷ Süryani Mikhael ise Renaud de Chatilion, Joscelin ve Raymond'un aynı anda bırakıldığını söyleyerek olayın el-Melikü's-Salih döneminde olduğunu kaydetmektedir.⁵⁰⁸ İbnü'l-Esîr konu hakkında farklı bir bilgi vermektedir. Ona göre Raymond, 1175 yılında el-Melikü's-Salih'in atabeyi Gümüştegin tarafından destek bulmak amacıyla bırakılmıştır.⁵⁰⁹ Tüm bu kaynakları inceledikten sonra batılı tarihçiler Stevenson⁵¹⁰ ve Runciman'ın⁵¹¹ da desteklediği şekilde Raymond'un Nureddin tarafından bırakıldığını söylememiz daha doğru olacaktır. Ayrıca günümüz tarihçilerinden Birsell Küçüksipahioğlu da *Trablus Haçlı Kontluğu*⁵¹² adlı eserinde bu görüşü desteklemektedir. Runciman'e göre Raymond, 80.000 dinarlık fidyenin yaklaşık 50.000 dinarı Kudüs Kralı Amaury ve Hospitalier şövalyelerinin çabalarıyla toplanınca serbest bırakılmıştır. Ancak kalan 30.000 dinar civarındaki borç hiçbir zaman ödenmemiştir.⁵¹³

⁵⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 310.

⁵⁰⁵ Willermus, II, 390.

⁵⁰⁶ Süryani Mikhael, II, 241; Abû'l-Farac, II, 421.

⁵⁰⁷ Abû'l-Farac, II, 421.

⁵⁰⁸ Süryani Mikhael, II, 241.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 336.

⁵¹⁰ Stevenson (213), Raymond'un esir edildikten dokuz yıl sonra yani, 1173 yılında serbest bırakıldığını kaydetmektedir.

⁵¹¹ Runciman, II, 330.

⁵¹² Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu*, s. 172-174.

⁵¹³ Runciman, II, 330.

Nureddin Mahmud, Raymond'u serbest bıraktıktan sonra 1173 yılında tekrar Kerak ve Şevbek Prinkepsliği üzerine bir sefere çıkmak için hazırlıklara başladı. Selahaddin'e de haber göndererek Mısır ordusuyla bölgeye gelmesini istedi. Bu sırada Kudüs Kralı Amaury'nin Halep Zengîlerine bağlı şekilde Kilikya'yı yöneten Mleh üzerine sefer düzenlemesi Haçlı arazisini savunmasız bırakmıştı. Durumu fırsata çevirmek isteyen Selahaddin, Mısır ordusuyla birlikte hareket ederek Kerak'a Nureddin'den önce vararak burayı kuşattı. Ancak Zengî ordusunun Dimaşk'tan yola çıktığı haberini alınca süratle Mısır'a geri döndü. Kısa bir süre sonra bölgeye gelen Nureddin süratle Kerak'ı kuşattı. Bu sırada Selahaddin elçileri vasıtasıyla hediyeler yolladıktan sonra babasının hastalığı nedeniyle geri dönmek zorunda kaldığını bildirdi. Ancak Nureddin iki defa Kerak önlerinden kaçan Selahaddin'in gerçek niyetini anlamıştı. Buna rağmen Kudüs Kralı Amaury'nin Kilikya'da mücadele ettiği sırada Kerak'ın alınması gerektiğini düşünerek muhasara sırasında büyük uğraşlar verdi. Kerak o sırada Toron varisi Onfroi'nun ölümünden sonra Miles de Plancy ile evlenen Etiennette adlı bir varise tarafından yönetiliyordu. Kocasının Kral Amaury ile ülke dışında olması nedeniye Etiennette ilk kayın pederi II. Onfroi de Toron'dan yardım istedi. Onfroi, Kudüs Krallığında kalmış bulunan tüm baronları birleştirerek süratle Kerak önlerine ilerledi. Bu haberin ulaşmasından sonra iki cephe arasında kalmaktan çeken Nureddin geri çekilmek zorunda kaldı.⁵¹⁴

Selahaddin'in iki Kerak kuşatmasında da Mısır'a geri dönmesi onun kalenin alınmasını istemediğini göstermektedir. Bunun nedeniyse Kerak'ın Nureddin ile kendisi arasındaki tek tampon bölge olmasıydı. Haçlıların Kerak'taki varlığı Nureddin'in Mısır'a müdahil olmasını engelliyordu. Bu sayede Selahaddin, Mısır'da istediği şekilde hareket etme imkanı buluyordu. Ancak onun ikinci Kerak muhasarasından döndüğü sıralarda babasının at üstünde polo oynarken düşüp ölmesi tüm dengeleri değiştirdi. Necmeddin Eyyub büyük bir devlet adamı olmasının yanında Nureddin'in, Mecdeddin İbnü'd-Dâye(ö.1170) ile birlikte en güvendiği kişiydi. Onun Mısır'daki varlığı bölgedeki Zengî otoritesini temsil ediyordu. Çünkü uzun yıllarca Dimaşk'ta valilik yapmış olmasına karşın en ufak bir isyan emaresi dahi göstermemişti. Hatta kardeşi Şîrküh'un Nureddin'in hastalığı sırasında Dimaşk'a gelmesini eleştirerek onu Nureddin'in yanına göndermişti. Necmeddin

⁵¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 315-316; Şeddad, s. 84; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 482; El-Ömerî, s. 297; Runciman, II, 330-331; Kök, "Mısır'ın Alınmasında Sonra Nuruddin Mahmut'la Selahuddin Eyyûbî Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri", s. 433-434.

Eyyub'un ölümünden sonra Selahaddin'in yanında Nureddin'e karşı hareket etmesini destekleyen emîrlar kalmıştı. Bu durum Selahaddin tarafından da Bahaaddin b. Şeddad'a bizzat şu şekilde anlatılmıştı.

“Nureddin'in Mısır memleketini hedef alacağı haberi bize ulaştı; o sırada dostlarımızdan bir cemaat; Onun bu amacının gerçekleşmesi halinde gereken müdafanın yapılacağına, ona karşı çıkılacağına, otoritesi kırılacağına ve askerleri, cephe oluşturmamızla geri çevirileceğine işarette bulundular. Ancak ben tek başıma onlara muhalif oldum ve 'böyle bir şeyin telaffuz edilmesi bile doğru değildir'dedim. Aramızdaki bu niza, vefat ettiğine dair haber bize ulaşınca kadar devam etti.”⁵¹⁵

Bizzat Selahaddin'in Bahaaddin b. Şeddad'a söylediklerine bakıldığında iki büyük İslâm mucahiti arasında bir gerginliğin doğmasını isteyen kişilerin varlığı gözlemlenmektedir. Ancak gerek Selahaddin gerekse Nureddin Haçlılara karşı verilen mücadele sırasında böyle bir duruma müsaade etmemiştir. Selahaddin efendisinin her türlü emrini yerine getirmeye çalışmış tüm hutbelerde ve paralarda onun adını zikretmişti. Onun bu tutumuna karşı etrafındaki savaş yanlısı emîrlar ve Necmeddin'in ölümü, Nureddin'i daha sıkı tedbirler almak zorunda bırakmıştı.

Nureddin Mahmud en güvendiği emîrlarından biri olan Necmeddin Eyyub'un ölümünden sonra Mısır'ı teftiş etmesi için veziri Halid el-Kaysarânî'yi göndermişti. Görünüşte malî konuları denetlemek için gelen Kaysarânî'nin genel bir teftişte bulunduğunu söylemek mümkündür. Nureddin'in iki defa Kerak'ta kendisini terk eden Selahaddin'e olan güveni sarsılmıştı. Bu nedenle gönderdiği müfettişle Mısır'daki genel durumu öğrenmeyi amaçlamıştı. Kaysarânî, Mısır'da mali ve askeri konularda genel bir teftişte bulunduktan sonra özellikle maliyeyle ilgili konularda böyle zengin bir coğrafyadan Dimaşk'a gönderilen paranın azlığından şüphelenmişti. Yapılan asker sayımında 21.000 civarında bir birliğin Mısır'da bulunduğu da ortaya çıkmıştı.⁵¹⁶ Selahaddin ise askerî ve malî konularda kendini savunmak için tüm gelir ve giderleri göstermek zorunda kalmış, kendisinden istenen paraları gönderdiği takdirde böylesine geniş bir ülkeyi savunamayacağını dile getirmişti.⁵¹⁷

⁵¹⁵ Şeddad, s. 86.

⁵¹⁶ H.A.R. Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, s. 91-92.

⁵¹⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 482; Muhammed Sallâbi, *Eyyûbîler Devleti*, s. 237; Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî*, s. 43.

Son olaylar neticesinde Selahaddin kendini Mısır'da güvende hissetmiyordu. Nureddin'in güvenin azalmasıyla birlikte Dımaşk'tan, Kahire'ye yapılan baskı da artmıştı. Halid el-Kaysarânî'nin de bölgeye gelmesi Selahaddin için büyük bir tedirginlik kaynağı olmuştu. Bu nedenle Nureddin'in Mısır'a yürüme ihtimalinde sığınmak adına ve 21.000 civarındaki kuvvetlerini azaltmak için yeni yerler ele geçirmek zorunda kalmıştı.

7.3. Sudan ve Yemen'in Zaptı (1173-1174)

Selahaddin Eyyubi, Nureddin Mahmud'a karşı hiçbir zaman açıkça bir isyanda bulunmamıştı. Buna rağmen Kerak kuşatmalarındaki tutumu ve Mısır gelirleri konusundaki anlaşmazlık ikili arasında bir gerilimin oluşmasına sebebiyet vermişti. Durumun farkında olan Selahaddin, sınırlarını genişletme ihtiyacı duymuştu. Dolayısıyla yönünü Sudan'daki Nubya Krallığına çevirmişti. Burası aynı zamanda Şii Hilafetinin yıkılmasından sonra Fatimi taraftarlarının merkezi haline gelmişti. Tüm bu nedenler üzerine Selahaddin 1173 yılında büyük kardeşi Turanşah komutasındaki Mısır birliğini Sudan'a yolladı. Turanşah süratle ilerleyerek İbrîm, Sebiyy ve Ganem'i fethettikten sonra Nubya Krallığı'nın merkezi Dunkula'ya(Dongola) önlerine geldi. Ancak bölge halkının darıdan yapılan ekmekten ve hurmadan başka bir yiyeceği olmadığını gördü. Ayrıca başkentlerinde Nubya kralının ikamet ettiği tek büyük binanın olduğuna, halkın daha çok derme çatma yerlerde ve mağaralarda yaşadığına şahit oldu. Gördüğü manzara karşısında seferini devam ettirmeyi uygun bulmayan Turanşah, bölgeyi itaat altına aldıktan ve bazı kalelere birlikler yerleştirdikten sonra İbrahim el-Kürdî'yi vali tayin ederek Mısır'a geri döndü.⁵¹⁸

Bu sırada Yemen'de Abdünnebi adlı bir harici kendini Mehdi ilan etmişti. Bölgede istikrarın olmaması nedeniyle bu zat kısa sürede etrafında büyük kitleler toplamayı başarmıştı. Sonrasında bölgedeki kaleleri ve şehirleri ele geçirerek kendi adına hutbe okutmaya başlamıştı. Bunun üzerine Fatimilere bağlı kalan bir kısım kişiler de buraya gelerek onun hizmetine girmişti. Kısa sürede tüm bölgede güçlü konuma gelen Abdünnebi, babasının mezarı üzerine büyük bir kubbe inşa ettirerek burayı hac

⁵¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 310-311; Abû'l-Farac, II, 416-417; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 482; El-Ömerî, s. 296; Muhammed Sallâbi, *Eyyûbîler Devleti*, s. 234; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler Devleti", *DGBİT*, VI, İstanbul 1992, 313; ayn. mlf. *Kudûs Fatihî...*, s. 44.

merkezi yapmıştı. Aynı zamanda Yemenlilerin Mekke'ye hacetmeleri de yasaklanmıştı.

Gelişmelerden haberdar olan Selahaddin, Yemen'in Kızıldeniz ticareti için önemli bir merkez olmasının da etkisiyle durumu Nureddin'e bildirdi. Nureddin'in Yemen'e bir sefer düzenlenmesine izin vermesi üzerine kardeşi Turanşah'ı buraya gönderdi. 1400 kişilik ordusunu denizden ve karadan Yemen'e götüren Turanşah, Hicaz'da sükûneti sağladıktan sonra Zebîb'i ele geçirdi. Daha sonra Abdünnebi'yi yenerek Aden'i de ele geçirdi(1 Temmuz 1174). Akabinde Sana başta olmak üzere sırasıyla tüm Yemen kalelerine hâkim olmayı başardı. Böylece bölgeye kısa sürede tekrar huzur ve sükûnet geldi. Hutbe tekrar Abbasi Halifesi adına okunmaya başladı. Ancak eskisinden farklı olarak bu sefer hutbelerde Nureddin Mahmud'un da adı zikredildi.⁵¹⁹

Yapılan seferler sonucunda Sudan, Yemen, Mekke ve Medine'de de Nureddin Mahmud adına hutbe okunmaya başlanmıştı. Halep Zengîlerinin sınırlarını genişleten bu seferler sırasında Selahaddin'de Nureddin'in olası müdahalesinde sığıncak yer kazanmıştı.

7.4. Halep Zengîlerinin İfrikiye'ye⁵²⁰ Kadar Uzanması (1172-1173)

Selahaddin Eyyubi, Sudan ve Yemen'e birlikler sevk ettiği gibi Trablusgarp bölgelerine de asker göndermişti. Şerefeddin Karakuş kumandasındaki Mısır ordusuna civar bölgelerden de katılım sağlanmıştı. Arap emîrlerinin önde gelenlerinden Mesud b. Zimân'ın da orduya katılmasıyla güçlenen Mısır birlikleri Barka ve Trablusgarp civarına kadar ilerleyerek bölgenin büyük bir çoğunluğunu ele geçirmişti. Son olarak Trablusgarp'ın da kısa süren bir kuşatmanın akabinde teslim olması üzerine Karakuş ailesini ve devlet erkanını buradaki saraya yerleştirmişti. Yapılan sefer sonucunda Mehdiyye, Sefakis, Kafsa, Tunus ve civarı dışındaki tüm yerler Halep Zengîlerine bağlanmıştı. Bunun üzerine Nureddin Mahmud Abbasi Halifesi el-Mustazî'ye gönderdiği mektubunda ordularının Yemen ve Hicaz'ı kontrol

⁵¹⁹ Şeddad, s. 85; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 318-319; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbu'r-Ravzeteyn*, II, 271-272; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 488; El-Ömerî, s. 298; Muhammed Sallâbi, *Eyyûbîler Devleti*, s. 233-234; Şeşen, "Eyyûbîler Devleti", s. 313; ayn. mlf. *Kudüs Fatihî...*, s. 44.

⁵²⁰ Ortaçağda Arapların Mağrib'in doğusuna, bugünkü Tunus ve civarına verdikleri isim.

altına aldığı, Afrika'da Sudan içlerinden Tragusgarp'a vardıklarını, İstanbul ve Kudüs'ün fethinin ise yakın olduğunu söylemişti.⁵²¹

7.5. Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyubi Arasındaki Soğukluk Meselesi

Nureddin Mahmud, Mısır'ı fethettikten sonra bölgede Eyyubi ailesinin güçlenmesine izin vermişti. Buna mukabil Eyyubi ailesi de ona itaat etmişti. Bu durum Şirkûh'un ölümünden sonra iktidarı ele alan Selahaddin Eyyubi zamanında da devam etmişti. Mısır'ın merkezden uzak olması, Şii isyancılar, Haçlılar ve Bizans tehlikesiyle karşı karşıya olması bölgenin farklı bir statü kazanmasına sebebiyet vermişti. Nureddin, bölgedeki otoriteyi sağlaması için Selahaddin'e Mısır'da mal dağıtma, atama yapma ve güçlü bir ordu barındırma izni vermişti.

Nureddin, bölgenin önemini bildiğinden en güvendiği emîrlere Necmeddin'i de Mısır'a göndermişti. Necmeddin, Nureddin'e bağlılığını defalarca kez kanıtlamanın yanında oğlu Selahaddin üzerinde de büyük bir tesire sahipti. Bu nedenle ölümüne kadar iki mücahit arasında büyük bir denge kurmuştu. Ancak bu denge Necmeddin Eyyub'un ölümü üzerine sarsılmıştı. Ancak Selahaddin, Nureddin'e karşı itaatkar tavrından vazgeçmemişti. Buna kanıt olarak yapacağı fetihlerde Nureddin'in iznine başvurması, Mısır, Yemen, Sudan, Hicaz ve Trablus'a kadar yayıldığı sahada onun adına hutbe okutması ve para bastırması, ondan "efendim Nureddin" şeklinde bahsetmesi ve Dimaşk'tan gönderilen müfettişe hesap vermesi gösterilebilir.⁵²²

Selahaddin tüm bu itaatkâr tavrına karşın Nureddin'in Kerak'ı alarak Mısır ile toprak bütünlüğü kurmasını da istememekteydi. Eğer Nureddin Kerak'ı alırsa, Selahaddin'in Mısır'daki özerk yönetimi hatta bölgedeki hâkimiyeti son bulabilirdi. Bu nedenle Mısır ordusu buraya düzenlenen saldırılarda Zengî ordusuna yardıma gitmemişti. Bu durumu çeşitli bahanelerle örtbas etmek isteyen Selahaddin, elçi ve hediyelerle kendisini affettirmeyi çalışmıştı.

⁵²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 312-313; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 483; El-Ömerî, s. 296; Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyûbî ve Devri*, İstanbul 2000, s. 54-56; Muhammed Sallâbi, *Eyyûbîler Devleti*, s. 233; Şeşen, *Kudüs Fatihî...*, s. 44-45.

⁵²² Şeddad, s. 85; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbu'r-Ravzeteyn*, II, 271-272; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 310-311, 312-313, 318-319; Abû'l-Farac, II, 416-417; El-Ömerî, s. 296,298; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 482, 483,488; Ramazan Şeşen, "Salahaddin Eyyûbî Devrinde Libya'da Türkler ve Karakuş Meselesi", *Tarih Dergisi*, say. 33 (1981), s. 174-175; Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyubi ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 62-63; ayn. mlf. *Salahaddin Eyyûbî veDevri*, İstanbul 2000, s. 54-56; Muhammed Sallâbi, *Eyyûbîler Devleti*, s. 233,234,237; Şeşen, *Kudüs Fatihî...*, s. 43-45.

Kerak meselesiyle arası açılan ikilinin malî konularda da anlaşılamadığını görmekteyiz. Selahaddin'in Mısır'da sayısı 21.000 civarını bulan kuvvetler barındırması bölgeden Dımaşk'a gönderilen verginin beklenenden az olmasına neden oluyordu. Kerak muhasaraları ve Mısır'dan gönderilen vergilerin azlığı Nureddin ve Selahaddin arasında bir soğukluğun oluşmasına sebebiyet vermişti.

İki İslâm mücahiti arasındaki gerginliğe rağmen cihad için tüm ömrünü adanmış Nureddin'in kaynaklarda⁵²³ anlatıldığı üzere Mısır'a yürümesi pek olası değildir. Bu sırada Selahaddin, Nureddin'in bölgeye müdahil olmaması için üstüne düşen sorumlulukları yerine getiriyordu. Buna karşın Nureddin'in Musul'dan yeğeni Seyfeddin Gazi'yi çağırması ve askeri hazırlıklara başlaması büyük bir sefere çıkma düşüncesinde olduğunu da gözler önüne sermektedir.⁵²⁴

Bizans İmparatorluğu'nun himayesinde olan Antakya'ya yüreyerek Manuel'in bölgeye müdahil olmasından kaçınan Nureddin, Trablus Kontu III. Raymond'u da serbest bırakarak⁵²⁵ buranın da hedefleri arasında olmadığını gözler önüne sermişti. Anadolu'da II. Kılıç Arslan ile kurduğu barış ortamının sürmesi⁵²⁶, Musul Atabeyliği ve Artukluların tamamen boyun eğmesi seferin yönünün daha önce iki kere kuşattığı Kerak veya Mısır olduğunu düşünmemize yol açmıştır.⁵²⁷ Ancak bunlardan ilki daha olasıdır. Çünkü Nureddin'in Kerak gibi güçlü bir kaleyi bırakarak Mısır'a yürümesi büyük bir risk içermekteydi. Daha önceden Mısır'a gönderilen kuvvetlerin hepsinin süvari olması ve Nureddin'in Suriye'de bulunması Haçlılara saldırı şansı vermemiştir. Ancak bizzat Nureddin'in yönettiği süvari ve piyadelerden oluşan büyük bir ordunun Kerak'ı arkada bırakarak çölü geçmesi, Suriye'nin Haçlılar karşısında savunmasız kalmasına ve Zengî ordusunun tüm ikmal yollarını kaybetmesine neden olacağı aşîkârdır. Ayrıca Selahaddin'in bir isyan teşebbüsünde dahi bulunmaması, aradaki gerginliğin bir iç savaşa dönüşmesinin mümkün olmadığını göstermektedir.

⁵²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 322; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 502; El-Ömerî, s. 298.

⁵²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 322; Süryani Mikhael, II, 230; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 502; El-Ömerî, s. 298; Runciman, II, 332; Gök, s. 162-164.

⁵²⁵ Willermus, II, 390; Runciman, II, 330; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu*, s. 172-174.

⁵²⁶ Süryani Mikhael, II, 227; Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, II, 148; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, s. 23; Ali Çakmak-Rıfât Dağlı, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", s. 323; Yasemin Aktaş, "II. Kılıç Arslan Döneminde Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyûbî ile İlişkiler", s. 264.

⁵²⁷ Süryani Mikhael, (230) Nureddin Mahmud'un Antakya ve Kudüs Haçlıları ile Türkiye Selçukluları üzerine sefere çıkmayı hedeflediğini kaydetmektedir.

Özellikle İbnü'l-Esîr'in üstünde durduğu Nureddin'in Mısır'a yürüme düşüncesi yazarın Zengî himayesinde yetişmesi ve görev alması⁵²⁸ nedeniyle duygusal bağlılıkla alakalı olmalıdır. Bu düşünce İbnü'l-Esîr'den nakleden birçok kaynağı da etkilemiştir. Buna karşın Nureddin ile Selahaddin arasında Müslümanları iç savaşa sürekeleyecek derecede bir gerginlik hiçbir zaman oluşmamıştır.

⁵²⁸ Özeydın, “İbnü'l Esîr, İzzeddin”, s. 26-27.

VII. BÖLÜM

NUREDDİN MAHMUD’UN ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

1. Nureddin Mahmud’un Vefatı (15 Mayıs 1174)

İmâdedddin Zengî’nin ölümünden sonra Halep ve civarına sahip olan Nureddin, 1174 yılına gelindiğinde Kuzey Irak, el-Cezire, Suriye, Mısır, Hicaz, Yemen, Sudan ve Trablusgarp’a hükmediyordu. Bununla birlikte Danişmendliler ile Kilikya Ermenileri de ona bağlı durumdaydı. Cihad uğrunda Haçlılarla giriştiği mücadeleler sonucunda onları dar bir sahile de hapsetmeyi başarmıştı. Abû’l-Farac Nureddin Mahmud’un Haçlıların elinden 50 kadar şehir ve kale aldığını kaydetmektedir.⁵²⁹

Nureddin Mahmud, büyük bir sefere çıkmak için tüm bağlı bölgelerden takviye kuvvetler istedikten sonra Dımaşk’ta bayram namazını kıldırdı. (5 Mayıs 1174). Aynı gün tek oğlu el-Melikü’s-Salih’in sünnet törenini yaptırdı. Pazartesi günü Dımaşk’a gelen emirleriyle birlikte polo oynayan Nureddin rahatsızlanarak Dımaşk kalesindeki evine giderek dinlenmeye başladı. Hastalığının artması üzerine birçok tanınmış doktor çağırıldı. Bu sırada boğaz anjisiinden dolayı nefes alamaz hale gelen Nureddin konuşamıyordu. “et-Tabîbu’r-Rahbî” namıyla tanınan hünerli bir doktorunda bulunduğu heyet ona damarının açılması gerektiğini söyledi. Ancak bunu kabul etmeyen Nureddin, tedavi gördüğü küçük ve bakımsız bir odada vefat etti(15 Mayıs 1174).⁵³⁰

⁵²⁹ Abû’l-Farac, II, 417.

⁵³⁰ Şeddad, s. 85; Ebû Şâme el-Makdisi, *Kitâbu’r-Ravzeteyn*, II, 311; el-Bündârî, *Senâ el-Barku’s-Şâmî*, I, 153-155; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 322; ayn. mlf. *Atabegiyye*, s. 161-162; Süryani Mikhael, II, 230; Abû’l-Farac, 417; El-Ömerî, s. 298; İbnü’l-Adim, *Zübdetü’l-Haleb min Tarihi Haleb*, II, 509-510; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 502-503; Stevenson, s. 203; Runciman, II, 332; N. Elisseeff, II, 693-694; Şeşen, *Salahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 63; ayn. mlf. *Kudüs Fatihî...*, s. 43-45; Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, *TÜRKLER*, V, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 62; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 201; Bahattin Kök, “Nüreddin Zengî, Mahmud”, *DİA*, XXXIII, 261; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu*, s. 174; Muhammed Sallâbi, *Eyyûbîler Devleti*, s. 241-242; Gök, s. 163.

Nureddin öldüğünde 56 yaşında olmasına karşın esmer tenli, uzun boylu, güzel gözlü, alnı geniş ve heybetli bir görünüşe sahipti. Çenesinden başka yerde sakalı yoktu. Vefat ettiğinde naaşı ilk olarak Dimaşk Kalesine defnedildi. Sonrasında Dimaşk'ta yaptırdığı Nureddin Mahmud Medresesi'ndeki türbesine gömüldü. Onun zamanında Zengîler en parlak dönemini yaşarken Irak, Suriye ve Mısır'da sünî mezhepler güçlenmiş, Müslümanlar Haçlılara karşı üstünlük kurmuş, tüm bölgeler bayındır hale getirilmişti.

2. Nureddin Mahmud'un Karakteri

Nureddin Mahmud çok geniş ve zengin bir sahaya hâkim olmasına karşın sade bir hayat yaşamayı tercih etmişti. Ayrıca ailesinin ve adamlarının da bu hayatı benimsemesi konusunda baskıcı olmuştu. Bu konuda İbnü'l-Esîr şunları kaydetmektedir:

“Nureddin yemek ve elbise ile diğer ihtiyaçlarını sadece kendi malı olan emlakın geliriyle karşılardı. Elde edilen ganimetlerden şahsına bir pay ayırmaz, Beytülmal'dan (Devlet hazinesi) kendisi için en ufak bir şey almazdı. Karısı ona içinde bulundukları sıkıntıdan şikayet ettiği zaman Hıms'ta kendisine ait üç dükkânı ona vermişti. Bunlardan senede yaklaşık yirmi dirhem elde ediliyordu. Karısı bunu az bulunca 'Benim bundan başka param yoktur. Elimdeki bütün mallar Müslümanların hakkıdır. Bu konuda Müslümanların hazinedarıyım ve onlara asla ihanet etmem. Senin yüzünden de kendimi cehenneme atmam' cevabını verdi.”⁵³¹

Nureddin Mahmud'un sade hayatına ve zenginliğe önem vermediğine dair bir örnekte Ebu'l-Vefa'nın *Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-Âdil* Nureddin eş-Şehîd adlı eserinde kaydedilmektedir;

“Nureddin bir gün hazineye girer. Hazinesinin dolu olduğunu görür. Yanındakilere nereden bu mal diye sorar. Yanındakiler 'bu senin için' diye cevap verirler. Bunun üzerine, 'malı vakıflara iade etmesi için kadı Şehrezurî'ye verin' diye emreder. Fakat kadı, malı tekrar hazineye aktarır. Nureddin kızar, malı hazineye aktarmasına karşı

⁵³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 323.

çıkart ve kadiya, ‘sen bu vebâli yüklenir misin?’ dedikten sonra malın tekrar vakıflara aktarılmasını emreder.”⁵³²

İki örnekte de verildiği gibi Nureddin Mahmud devlet hazinesini tüm Müslümanların ortak malı olarak görmekteydi. O, bununla da kalmamış hem Halep hem de Musul Atabeyliğine bağlı yörelerde mükûs ve darâib gibi örfî vergilerle öşrü kaldırmıştı. Birçok vergiyi kaldırıp halkı rahatlmasına rağmen dua ederek vergi toplayan adamları için af dilemişti. Daha sonraları geliri yaklaşık 110.000 dinar tutan “Guşşe” denilen bir vergiyi de kaldırmıştı.⁵³³

Birgün Halep’in en zengin tüccarlarından biri vefat edince yaklaşık 120.000 altını bulan mirası küçük yaştaki oğluna kalmıştı. Olayı haber alan bir kısım Halep halkı Nureddin’e gelerek çocuğun reşid olmadığını o reşid olana kadar mala devlet adına el koymasını teklif etmişlerdi. Nureddin “*Ölen adama Allâh rahmet eylesin. Malı Allâh arttırır. Şer ile adım atan ise Allâh’ın lanetine uğrar.*” dedikten sonra bu teklifi reddetmişti.⁵³⁴

Nureddin çok sade bir hayat yaşamasına karşın Suriye ve Mısır’ın hâkimi olduğu için bağlı bölgelerden ve çeşitli devletlerden birçok hediye almıştı. Ancak buradan gelen geliri kendisi için değil mescidler ile yıkık yerlerin tamir edilmesi ve birçok vakfın kurulması için harcamıştı. Kendisi için hazineden sadece aylık 1.000 kırtas(150 dirhem) gibi düşük bir maaş almıştı. Bunu da fetvalara göre harcamış, bazı aylar artan kısmını fakirlere dağıtmıştı.⁵³⁵ Bu durum üzerine “*Kendi zamanındaki en düşük fakir bile ondan daha fazla para harcardı.*” denmiştir.⁵³⁶

Nureddin küçük yaşından beri aldığı eğitim sayesinde hadis ve fıkıh başta olmak üzere birçok ilmi iyi bilmekteydi. Öğrendiği ilimler onun gelişimine tesir etmiş ve dindar bir kişiliğe sahip olmasını sağlamıştı. Özellikle ağır şekilde geçirdiği iki hastalığı sonrasında kendini tamamen dine ve cihada adanmıştı. Bu nedenle durmadan Haçlılarla mücadele etmişti. Evinde olduğu zamanları ise ibadet için kullandığı özel

⁵³² Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu’l-Vefa’nın Kitâbu İkâzü’l-Gâfil Bi Sireti’l-Meliki’l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 79.

⁵³³ Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu’l-Vefa’nın Kitâbu İkâzü’l-Gâfil Bi Sireti’l-Meliki’l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 99.

⁵³⁴ Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu’l-Vefa’nın Kitâbu İkâzü’l-Gâfil Bi Sireti’l-Meliki’l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 82.

⁵³⁵ Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu’l-Vefa’nın Kitâbu İkâzü’l-Gâfil Bi Sireti’l-Meliki’l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 82.

⁵³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 495.

bir bölümde geçirmişti. Burada devlet işleriyle ilgilenmenin yanında zamanının çoğunu ibadete ayırmıştı. Ayrıca içkiyi tüm memleketinde ve kendisine bağlı Musul Atabeyliğinde yasaklamış ve buna karşı dayak cezası getirmişti.⁵³⁷

Nureddin Mahmud'un dindarlığı dönemin bazı kaynaklarına da tesir etmişti. Bunlar arasında en ilginç bilgileri veren Süryani Mikhael'in, *Vekayinâmesi*'nde geçen bilgilere göre Nureddin, Hristiyanları ortadan kaldırma işini üslenerek, birçok kiliseyi yıktırmıştı. Ayrıca muallife göre Nureddin "Peygamber" unvanını taşıyordu. Ayrıca halifeye bir mektup gönderen Nureddin Hristiyanlığı ortadan kaldırmanın boynunun borcu olduğunu bunu "*Hz. Peygamber'in, Allah beşyüz yıllık bir zaman için Hristiyanların imha edilmesini istemiyor diye yazmış olduğu müddetin bittiğini*" ileri sürerek belirtmişti. Müellif sözlerine devam ederek Nureddin'in Bağdat'a gitme isteği taşıdığını, ancak Halife Müstencid-Billâh'ın, Fatimi Hilafetine yaptığı gibi kendisini de ortadan kaldırmasından çekindiğinden bu isteği reddettiğini belirtmektedir. Yine muallife göre babasının ölümünden sonra Halife olan Müstazî-Biemrillâh, Nureddin'in, Müstencid-Billâh'ın kabrini ziyaret etme isteğini reddederek onu uyarmıştı.⁵³⁸

Süryani Mikhael dışında hiçbir kaynaktan geçmeyen bu ifadeler gerçeği yansıtmamaktadır. Ancak Nureddin'in gösterdiği üstün karakter ve Haçlılara karşı giriştiği mücadeleler nedeniyle büyük bir itibar kazandığı, bu nedenle Müslümanlar gözünde ayrı bir yeri olduğu sonucu çıkarılabilir. Ayrıca Nureddin'in dindarlığı ve cihad anlayışı sayesinde Abbasi halifelerinden daha etkin bir siyaset izlediği, bu nedenle birçok Müslüman tarafından takdir edildiği de düşünülebilir. Süryani Mikhael'in iddia ettiği gibi Nureddin kiliseleri de yıktırmamıştır. Ancak Nureddin'in Haçlılardan aldığı birçok yer nedeniyle müellif böyle bir iddiada bulunmuş olabilir. Bununla birlikte Süryani Mikhael, Nureddin'in Musul'a hâkim olmaya çalışırken bazı Kürtlerin Nineva yakınlarındaki kiliseyi yağmalamasından dolayı böyle bir düşünceye kapılmış olabilir.⁵³⁹

Dindarlığı sebebiyle Süryani Mikhael tarafından Peygamber sanılan Nureddin, Ebû Hanife'nin mezhebini çok iyi biliyor olmasına rağmen tüm Sünni mezheplere aynı yakınlığı göstermeye çalışmıştı. Ülkesinde çoğunlukla bulunan Hanefî ve Şafîi

⁵³⁷ Süryani Mikhael, II, 235; Abû'l-Farac, II, 417.

⁵³⁸ Süryani Mikhael, II, 217-218, 220-221.

⁵³⁹ Süryani Mikhael, II, 217.

mezhepler için birçok mescid açmıştı. Ayrıca alimlere büyük saygı duyar ve onlarla vakit geçirmeyi çok severdi. Dinî ve ilmî bilgelere sahip olmanın yanında askeri yeteneklere de sahip bir liderdi. Türkçenin yanında, Arapça, Farsça ve Rumcaya da oldukça hâkimdi.

3. Nureddin Mahmud'un Cihad Anlayışı ve Cesareti

Nureddin Mahmud ömrünün büyük bir çoğunluğunu Haçlılarla mücadeleye adanmıştı. Onun çabaları sayesinde Urfa Haçlı Kontluğu tamamen ortadan kalkmış, Antakya ve Kudüs Haçlıları dar bir sahile hapsedilmişti. Kazandığı başarılarının altında hiç usanmak bilmeyen cihad aşkı ve cesareti yatmaktaydı. Birçok bağlı devlet sırf onun azmi nedeniyle Haçlılarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bunun en güzel örneğini Harim savaşından önce ilan edilen cihada katılmak zorunda kalan Artukoğlu Fahreddin ile adamları arasında geçen konuşmada görmekteyiz.

Nureddin Mahmud 1164 yılında Haçlılara saldırmak için tüm bağlı emîrleri yardıma çağırarak cihad ilan etmişti. Bunun üzerine adamları Fahreddin Kara Aslan'a neye karar verdiğini sorunca, o da “*Gitmemeye*” demişti. Neden olarak da Nureddin'in fazla namaz kılıp oruç tutmaktan elbiselerini eskitmesini ve halkı ile beraber canını tehlikeye atmasını göstermişti. Ancak ertesi gün olduğunda aldığı kararın tam tersi bir şekilde askerlerine sefer için hazırlanmalarını emretmişti. Bu durumun nedeni yakın adamlarınca kendisine sorulduğunda ise “*Nureddin bana karşı öyle bir siyaset tuttu ki, eğer ona yardım etmeyecek olursam ülkemiz halkı bana itaatten ayrılır ve bu beldeleri benim elimden alırlar; çünkü Nureddin ülkedeki zahidlere, âbidlere ve dünyadan el etek çekenlere mektuplar yazarak Müslümanları öldürdüklerini, esir aldıklarını anlattı. Onların dualarıyla kendine yardım etmelerini ve bütün Müslümanları cihada teşvik etmelerini istedi. Bunların her biri oturmuş, yanlarındaki adamları ve taraftarlarıyla Nureddin'in mektuplarını okuyup ağlıyorlar, beni lanetliyor ve bana beddua ediyorlar, sefere mutlaka katılmalıyım*” şeklinde cevap vermişti.⁵⁴⁰

Görüldüğü üzere Fahreddin Kara Aslan cihaddan çok Nureddin'den korkusuna sefere katılmıştı. Aslında sefere katılmak zorunda olduğuna dair söylediği sözler doğrudu.

⁵⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 246.

Çünkü Nureddin Mahmud'un daha önce cihad çağrısını reddeden Dımaşk'taki Tuğtekinliler hem Halep ordularıyla uğraşmak zorunda kalmış hem de halkının desteğini tamamen kaybetmişti. Neticede Nureddin 1154 yılında Dımaşk'ı rahat bir şekilde ele geçirmişti.⁵⁴¹

Nureddin Mahmud Haçlılara karşı samimi bir şekilde İslâm ümmeti için mücadele etmiş, kazandığı başarıları ise kendine yormayıp Allah'ın takdiri olarak görmüştür. İbn Kesîr 1170 yılı olaylarını anlatırken naklettiği şu bilgi bunun en güzel örneğidir:

“Mansûra Kalesinde bulunan Ebû Derdâ Mescidi'nin imamı, Haçlıların Dimyat'tan kovuldukları gecede rüyasında Rasûlullâh (S.A.V)'ın kendisine şöyle dediğini görmüş 'Nureddin'e selam söyle ve Haçlıların Dimyat'tan ayrıldıkları müjdesini ona ver.' Ben dedim ki 'Ya Rasûllâh bunun alameti nedir?' Buyurdu ki: Tell-Harim gününde secdeye kapanıp şu duayı yapmış olduğunu Nureddin'e bildir: Allah'im sen kendi dinine yardım et! Nureddin Mahmud köpeği de kim oluyor?’”

Bunun üzerine imam sabah namazından sonra durumu Nureddin'e bildirmişti. Ancak son kısmı söylemeye cesaret edemeyince Nureddin *“Râsûlullâh'ın sana emrettiği şeyi söyle”* demesinden sonra olayı olduğu gibi anlatmıştı. Nureddin Mahmud bu olay üzerine *“Doğru söyledin”* diyerek sevinçten ağlamıştı.⁵⁴²

Nureddin Mahmud'un cihad anlayışında üç büyük hedefi vardı. Bunlar Mısır, Kudüs ve İstanbul'du. Mısır'ın fethinden sonra Kudüs ve İstanbul onun tek ve en büyük hedefi haline gelmişti. Ancak Musul ve Anadolu işleriyle uğraşması Mısır'da istikrarın tam anlamıyla sağlanamaması ona bu mücadelesini gerçekleştirme imkanı vermemişti. Halifeye yazdığı mektubunda bu konuda ne denli ve azimli olduğunu şu şekilde dile getirmişti.

“İstanbul ve Kudüs, yarış meydanında fetih gayesine yönelmiş bekleyip durmaktadır. Her ikisi de kapkaranlık bir gecenin yalnızlığında arkadaşlık sabahanın bekleyişi içerisinde. Şanı yüce olan Allah lütfu keremi sayesinde bu iki fethin de

⁵⁴¹ İmad ad-Dîn al-Katîb al-İsfahânî'nin al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat al-Nuşra ve Nuhbat al 'Usra Adlı Kitabın Tercümesi, s. 221; İbn Kalânîsî, s. 188-190; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fî-t-târih, XI, 169-170; ayn. mlf. Atabegîyye, s. 106-108; İbn Hallikan, Vefeytü'l-A 'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman, III, 339; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, 423-424; Ergin Ayan, Willermus Tyrensis'in Historia Rerum, s. 186; Süryani Mikhael, II, 174; Abû'l-Farac, II, 393; Stevenson, s. 171-173; Runciman, II, 284-286; H.A.R. Gibb, “The Career of Nur-ad-din”, s. 518-519; Holt, Haçlı Devletleri, s. 76-77; Alptekin, Dımaşk Atabegliği(Böriker), s. 196-198; Gülay Ögün Bezer, “Tuğtekinliler”, DİA, XXXXI, 350; Şeşen, Selahaddin Eyyubî ve Devri, s. 28-29.

⁵⁴² İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII. 469.

meyvelerinin koparılma zamanını Müslümanlara yaklaştırır ve bu hizmetçi kulunu da halifenin hoşnutsuzluklarını kazanmak için muvaffak kılar”⁵⁴³

Tüm hayatını Haçlılarla mücadeleye adanmış Nureddin Mahmud’un cihad aşkını İmâdeddin Kâtib İsfahânî onun dilinden şu şekilde ifade etmiştir.

Sadece cihada yeminliyim, yoktur başka emelim.

Bu gayeden başka tüm rahatlıklar yorgunluğumdur benim.

Arzu edilene sadece gayretle ulaşılır.

Cihadın gayretiyle geçen hayat eğlencem benim.⁵⁴⁴

Nureddin Mahmud, Mısır’ı aldıktan sonra Kudüs’ün zaptı için de çok çaba sarf etmişti. Haçlıların 1099 yılında Mescid-i Aksâ’nın minberini yakmalarından dolayı Kudüs’u aldığı anda oraya koymak için 1168 yılında Halep’te yeni bir minber yaptırmıştı. Ancak buna ömrü yetmemiş, Kudüs Selahaddin Eyyubi tarafından fethedilmişti. Fetihten sonra Selahaddin, Nureddin Mahmud’un yadigarı olan bu minberi Halep’ten getirterek Mescid-i Aksâ’ya koydurmuştu.⁵⁴⁵ Böylece Halep Kadısı Muhyiddin Zekî bu minber üzerinde Cuma hutbesini irâd ederek, Kudüs’un alınmasından sonraki ilk Cuma namazını kıldırmıştı. Bu minber 1969 yılına kadar Mescid-i Aksâ’da kaldıktan sonra Yahudi eylemci olan Michael Dennis Rohan tarafından yakılmıştı. Bunun üzerine harekete geçen Türkiye Cumhuriyeti yanan minberin yerine yine Türk künde-kârî ustalarının elinden çıkan yenisini Mescid-i Aksâ’ya konulmasını sağlamıştı(23 Ocak 2007).

Nureddin Mahmud cihad meydanlarında en ön safta savaşırdı. Büyük bir askerî deha olmasının yanında çevgan ve ata binme konusunda ustaydı. Ayrıca at üstünde ok atmada ve hareket etmede eşsiz bir yeteneğe sahipti. Çift yay ile iki ok torbasıyla savaşlarda ordusuyla birlikte yer alırdı. Onun en büyük amaçlarından birisi de cihad esnasında şehit olmaktı. Bu nedenle de eş-Şehid unvanını kullanmayı çok severdi. Kendisi şehit olmak istediğini şu sözleriyle de dile getirmişti.

⁵⁴³ Ramazan Şeşen, “İmâd Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî’nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III (1971), 264; İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç& Kalem Çekenler*, s. 133.

⁵⁴⁴ İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç& Kalem Çekenler*, s. 133.

⁵⁴⁵ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 435; Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu’l-Vefa’nın Kitâbu İkâzü’l-Gâfil Bi Sireti’l-Meliki’l-Âdil Nureddin eş-Şehid Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 89; Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Zengîler (Mimarî)”, *DİA*, XXXIV, 273; Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî*, s. 102.

*“Defalarca kendimi şehit olmak için savaşta ileriye attım, fakat nasip olmadı. Eğer bende bir hayır bulunsaydı ve Allah katında da kıymetli bir kişi olsaydım. Allah bana şehitliği nasip ederdi. Ameller ancak niyetlere göredir.”*⁵⁴⁶

Onun cesaretine başka bir örnek ise Kutbeddin en-Nişaburi ile arasında geçen diyalogtur. Yine bir savaş esnasında Nureddin Mahmud’un en önde savaştığını gören Kutbeddin, ona *“Ey efendimiz, ey sultanımız kendini tehlikelere atma. Çünkü sen öldürülecek olursan maiyetindeki herkes öldürülür. Ülke zaptedilir. Müslümanların durumu bozulur.”* demişti. Bunun üzerine sinirlenen Nureddin *“Sus ey Kutbeddin! Senin bu sözlerin Allah’a karşı bir edepsizliktir. Nureddin Mahmud da kim oluyor? Benden önce dini ve ülkeyi kendisinden başka ilah bulunmayan zat korumuyor muydu?”* şeklinde cevap vermişti.⁵⁴⁷

Nureddin cihad mücadelesinde etkin bir silah olarak el-Hevâdî güvercinlerini de kullanıyordu. Bu güvercinler sayesinde Haçlıların her adımını takip eden Nureddin, onlara ani baskınlar düzenleme ya da kuşatılan beldelerine vaktinde yardım etme fırsatı yakalıyordu.⁵⁴⁸

4. Nureddin Mahmud’un Haçlılarla Mücadelesi Sonrasında Yazılan Şiirler

Nureddin Mahmud daha Halep’e hâkim olduğu ilk günlerden itibaren babasının siyasetini üslendiğini göstermeye başlamıştı. Bunun yanında babası gibi cesur olduğunu yukarıda anlattığımız Urfa’daki isyanı bastırmasıyla göstermişti. Bu gelişme tüm İslâm aleminde büyük bir sevinçle kutlanmıştı. Onun zaferi dönemin Arap şairleri tarafından da birçok şiir ile övülmüştü. İbn Münir fetih için şu övgü dolu şiiri yazmıştır;

Öyle bir hükümdar ki, fethederek zelil kılrsa da bir yeri

Ardından koruyarak yüceltmıştır fethettiği yeri

Urfa yıkılmaya yüz tutmuşken, cesaretiyle aydınlattı karanlık günlerini

⁵⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 497; Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu’l-Vefa’nın Kitâbu İkâzü’l-Gâfil Bi Sireti’l-Meliki’l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 82.

⁵⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 497; Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu’l-Vefa’nın Kitâbu İkâzü’l-Gâfil Bi Sireti’l-Meliki’l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 82.

⁵⁴⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 301-302.

*Öyle bir kükreyişle ona atıldın ki, çıkardın boynundan esaret kemendini
Bu onun fetihlerinin başlangıcıdır. Ardından uzak değildir Şam ve Irak'ın fethi
Rum Köpeğini kahreden babasının yoludur izlediği
Din savunmasında öyle bir cihad gerçekleştirdin ki
Onun için ne koştuktan ne de harcama yapmaktan kalmadın geri⁵⁴⁹*

Urfa'nın ikinci kez fethinden sonra Kâtib Isfehânî'de şu övgüyü kaleme almıştır:

*Arzu edilen en yüksek makama erdin
Ulaşılabilecek en son arzuyu elde ettin⁵⁵⁰*

Böylece hükümdarlığının ilk yıllarında büyük bir üne kavuşan Nureddin 1148 yılında Haçlılarla Yağra bölgesinde bir kez daha karşılaşarak büyük bir zafer kazanmıştı. Onun bu zaferinden sonra İbn Kayserânî birçok övgü dolu şiir yazmıştı. Onu, Mahmud adıyla övmüş ve başarılarını peygamberlerin başarılarına yaklaştıracak kadar ileri gitmişti;

*Övülecek yaşamımızı nasıl övmeyelim Sultanımız Mahmud iken
Mutlu bir devletin doğuşu ve ışığının yükselmesinden
Onunla övülmede İslâm'ın kılıcının keskinliği yanında
Küfrün bedeninin kırılıp parçalanması da
Bir menkıbe ki yeryüzünde benzeri yok Nureddin'den başka
En yükseklere hâkim oldu. O, Süleyman ve Davut'tur kanımca
Şirkin krallarının da tanıklık ettiği birçok zafere attı imza
Frenkler azgınlıklarını terk ettiler. Sanki Hud Peygamber yerleşti oraya⁵⁵¹*

Nureddin Mahmud Yağra Zaferi sonrasında da Haçlılarla mücadeleye devam etmiş ve 1149 yılında Antakya Prinkepsliği-Haşişî ittifakını İnab Savaşı'nda mağlup etmişti. Bu savaşta Antakya Prinkepsi II. Raymond, Maraş Senyörü Renaud ile Haşişî Reisi Ali b. Vefa da öldürülmüştü. Ayrıca zaferden sonra Prinkepsin kesik başı gümüş bir tepsiyle Bağdat'a gönderilmişti.⁵⁵² Haçlıların büyük bir bozguna

⁵⁴⁹ İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç& Kalem Çekenler*, s. 136.

⁵⁵⁰ İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç& Kalem Çekenler*, s. 136.

⁵⁵¹ İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç& Kalem Çekenler*, s. 137.

⁵⁵² İbn Kalânîsî, s. 170-172; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 130; Süryani Mikhael, II, 153-155; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum*, s. 76-79; Abû'l-Farac, II, 386; Urfalı Mateos, s. 300; Anonim Süryani Vekayinamesi, s.300-301; Stevenson, s. 165; Runciman, II, 272-273; Alptekin,

uğradıkları İnad Zaferi sonrasında İbn Kayserâni Nureddin Mahmud’a bir övgü şiiri daha yazmıştı;

Bunlar kesin azimler ve kararlardır.

Kılıç sallayarak yapılan çığırtkanlıklar değil.

Bunlar, cömertlik ve keremdir.

Kitapların yazdığı değil.

Öylesine himmetler ki, ne zaman konuşacak olursa,

Sürçilisan ederler şairler ve hatipler peşi sıra

Ey İmadeddin’in oğlu, geride emek ve yorgunluk bırakarak

*Tırmandın başarının en doruğuna.*⁵⁵³

Nureddin Mahmud Antakya Prinkepsinin ölümünden sonra 1150 yılında Efâmiye Kalesini ele geçirmişti. Onun bu zaferi sonrasında İbn Münîr şu beyitleri yazmıştır;

Ülkelerin en aydınlık olanı, senin uzun süre aydınlattığın

Ve korkusuzca kılıcını keskinleştirdiğin yerdir.

Ülkeyi ve halkın yönetmeye en layık olan kişi de,

Adaleti bütün bölgeleri kuşatmış olan kişidir.

Ey Mahmud! Sen Ahmed’in milletini (Muhammed’in Ümmetini)

*Yok olmaya yüz tuttuktan sonra yeniden dirilttin.*⁵⁵⁴

Urfa Haçlı kontluğunun tamamen ortadan kaldırıldığı 1151 yılından sonra Dülûk şehri tekrar Haçlıların eline geçince Nureddin bu bölgeye bir sefer daha düzenlemişti. Bu sefer sonucunda Haçlılar büyük bir bozguna uğramış adı geçen şehirde ele geçirilmişti. Kazanılan başarının ardından İbn Münîr şu şiiri kaleme almıştır.

Peygamberin zamanını ve fetihlerini

Bu fetihlerinle kendi çağında yaşattın

Peygamberin muhacirleri sana tabi oldu

O’nun Ensarı da sana yoldaş.

Selmân-ı Farisî’nin İslâmını yeniledin

Dimaşk Atabegliği(Böriler), s. 177; Alptekin, Dimaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler), s. 143-144; Usta, “Müslüman-Haçlı Mücadelerinde Haşîşiler”, s. 14.

⁵⁵³ İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç& Kalem Çekenler*, s. 138.

⁵⁵⁴ İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç& Kalem Çekenler*, s. 138-139.

*Uzattın ömrünü sahabe Ammar'ın.*⁵⁵⁵

Nureddin Mahmud 1172 yılında Havran bölgesine saldıran Haçlıları mağlup etmesinden sonra yanında bulunan Kâtib Isfahânî'ye gördüklerini nasıl yorumladığını sormuştu. Usta bir şair olan Kâtib Isfahânî kendisine yöneltilen soruyu şu şiiriyle cevaplamıştır;

Zaferinle dikildi bayrağı imanın

Senin zamanında ortaya çıktı alameti iyiliğin

Ey kralları galip gelerek yenen Sultan Mahmud!

Aslan Avcılarını avlayan avcı, en büyük savaşçı!

Taçları sahiplerinden alıp taç giyenlerin üstünde mevki kazanan!

Tüm ülkelerde ve tüm dillerde insanlar arasında en büyük övgüleri kazanan!

Senin Frenklere(Haçlılara) karşı gerçekleştirdiğin nice savaşı

*En uzak diyarlarda bile duymayan kalmadı!*⁵⁵⁶

5. Nureddin Mahmud ile Alim ve Din Adamları Arasındaki Münasebetler

Nureddin Mahmud alimlere ve din adamlarına büyük saygı göstermiş ve onların görüşlerini her zaman dinlemişti. Onun döneminde Halep ve Dımaşk birer ilim merkezi olmuş, tüm İslâm aleminin tanınmış alimleri buralara davet edilmişti. Gelen birçok önemli kişinin yanında bölgede kurulan birçok mescid ve medrese sayesinde Suriye'de Şii mezheplere karşı büyük bir mücadele verilmişti. Bu mücadele Mısır'ın fethedilmesiyle buraya da taşınmıştı. Nureddin, Sünni mezhebe mensup tüm alimleri ilim meclislerinde de ağırlamıştı. Bu meclisteki sohbetlerin güzel geçmesi burada bulunan alimlerin başka meclislerden zevk alamamasına neden olmuştu. Ebu'l-Vefa'nın kaydettiğine göre Selahaddin Eyyubi'nin meclisine gidip gelen İbnü'l-Asâkir bir gün gelmeyi bırakmıştı. Bu durumu fark eden Selahaddin, İbnü'l-Asâkir'e “*Meclisime niye gelmiyorsun?*” diye sorunca İbnü'l-Asâkir de “*dün Nureddin'in meclisindeydin. Sanki başımızın üzerinde kuşlar varmış gibiydi. Ama senin meclisin sanki çarşıda dolaşanların meclisidir*” şeklinde cevap vermişti. Bunun üzerine

⁵⁵⁵ İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç& Kalem Çekenler*, s. 139.

⁵⁵⁶ İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç& Kalem Çekenler*, s. 139-140.

Selahaddin “İbnü’l-Asâkir hazır olunca sıradan insanlar meclisimizde bulunmasın!” şeklinde emir vermişti.⁵⁵⁷

Nureddin Mahmud, alimleri ve din adamları yanına geldiğinde ayağa kalkarak sohbet ederdi. Onlara karşı her zaman ılımlı yaklaşmış ve mütevazî olmuştu. Söz konusu davranışları bazı emîrleri ve valileri çekindikleri konularda alimleri ve din adamlarını aracı koymaya sevk etmişti. Bunun en güzel örneğini İbn Kesîr ve Ebu’l-Vefa’nın kaydettiği örnekte görmekteyiz;

“Musul, Nureddin’in idaresi altına girince Gümüştekin’e ‘şeriatle amel edilsin, kadı ve naiplerine de, Şeyh Ömer Hoca’ya müracaat etmeyince karar vermeyin’ dedi. Bu arada, dolaşan avcıların insanlara tasallutu ve onlardan mallarını almaları konusu gündeme geldi. Gümüştekin’e, durumu Nureddin’e bildirmesi talebinde bulundular. Gümüştekin, ‘ben cesaret edemem’ diyerek Şeyh Molla Ömer’e başvurdu. Molla Ömer, Nureddin’e mektup yazdı. Mektubunda çölde bir insanın malı alınınca o insan şahit getiremeyince zor durumda kalıyor. Buna bir çare bulunması gerektiğini ifade etti.”

Nureddin gelen haberi okuduktan sonra “İnsanları yaratan Allâh, onların maslahatları kâmil bir şekilde Allâh’ın teşri kıldığı şeylere arılmakla hâsıl olur. Eğer maslahatların şeriatın üzerine bir şey ilâve edilerek hasıl olduğu doğru olsaydı Allâh, onu da emrederdi. O halde şeriatın üzerine yapılacak fazlalığa asla ihtiyacımız yoktur. İlâve eden şeriatın eksikliğini iddia etmiş olur. Sanki bu eksikliği tamamlamaya çalışıyormuş gibi bir durum ortaya çıkar. Bu da korkunç bir cesaret olur. Karanlık akıllar bizim ihdas ettiğimiz şeylerle Allâh’ı bulamaz. Bizi de seni de Allâh müstakim yola iletsin.” şeklinde bir mektup yazarak Musul’a göndermişti.

Mektup Musul’a ulaştığında Şeyh Molla Ömer ahaliye dönerek “Ey Musullular! Hükümdara mektup yazan ve zâhid geçinen benim mektubumla bir de Nureddin’in zâhid olan bana yazdığı mektuba bakın” demiştir.⁵⁵⁸

Yeğeni Seyfeddin Gazi’nin yanında Musul’a naiblik yapmakla görevlendirdiği Gümüştekin’in dahi çekindiği bir konuyu Şeyh Molla Ömer’in sorabilmesi Nureddin

⁵⁵⁷ Mustafa Eğilmez, Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu’l-Vefa’nın Kitâbu İkâzü’l-Gâfil Bi Sireti’l-Meliki’l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi, s. 83.

⁵⁵⁸ İbn Kesîr, el-Bidâye ve’n-Nihâye, XII, 500-501; Mustafa Eğilmez, Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu’l-Vefa’nın Kitâbu İkâzü’l-Gâfil Bi Sireti’l-Meliki’l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi, s. 81.

Mahmud'un alimlere gösterdiği saygının bir kanıtıdır. Diğer taraftan bu mektuplaşma Nureddin'in şeriat bilgisini de gözler önüne sermesi açısından da oldukça önemlidir.

Nureddin önemli alimlerin görüşlerini dinlemekle kalmayarak ilimle uğraşan herkesin de fikrini almıştır. Bir gün genç bir şairin yazdığı şöyle bir şiiri duymuştu;

“Verdiğiniz emirlerin fayda ve zararını düşünerek âdil olunuz.

Güç ve takat elinizde olduğu sürece kıymetini biliniz.

Zîra sonuç vahimdir, dünya ve zîneti bir koku gibidir neticede eseri kalmaz”⁵⁵⁹

Bunun üzerine valisine göndermek üzere olan mektubu yırtıp tövbe ederek ağlamaya başlamıştı. İbnu'l-Vefa, Nureddin Mahmud'un bu olaydan sonra tövbe edip kıbleye döndüğünü ve bu şekilde tam bir gün boyunca kaldığını yazmaktadır.

Bir rivayete göre Nureddin Mahmud'un ülkesindeki birçok vergiyi kaldırmasında tanınmış bir vaiz olan Ebû Osman el-Müntehabel-Vasîtî etkili olmuştur. O, Nureddin Mahmud'a ithafen yazdığı şu uyarıcı şiiri okumuştur.

“Ey mağrur kişi, senin kıyamet gününde huzuru ilahideki duruşunu ve o esnada göklerinde çarpışmakta, titreşmekte olduklarını göz önüne getir hele.

Ey Nureddin Hadi git bakalım denildiğinde.

Nursuz olarak kalmaktan kork ve sakın.

İnsanları içki içmekten men ettin ama kendin haksızlıklar kâsesini içerek sarhoş olmuşsun.

İffetinden ötürü içki kâselerini kaldırdın ama haramların kâseleri senin üzerinde dolaşıyor.

Mezara götürülüp yalnız bırakıldığında,

Münker Nekir geldiklerinde ne diyeceksin?

Zorlu bir hesap gününde yalnız başına zelil olarak bırakıldığında hesap vereceğin zaman ne diyeceksin?

Hesap gününde zincirlere vurulup sürülürken hasımlar yakana yapışırken,

Askerlerin seni mezarın sıkıntılı darlığında bırakıp başını duvara yasladığında,

Keşke dünyada hükümdarlık yapmasaydım diyeceksin.

Keşke insanlar bana emîr demeselerdi, diyeceksin.

⁵⁵⁹ Mustafa Eğilmez, Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi, s. 86.

*Bu izzet ve üstünlükten sonra o çukurda ölümler aleminde,
Hakarete uğramış olarak mezarda rehine olacaksın.
Hüzünlenip ağlayarak, ızdırap çekerek, çıplak olarak hasredileceksin.
O zaman halk içinde senin bir yardımcın ve eman vericin olmayacak.
İstermisin ki sen yaşayacaksın kalbin çürümüş olsun.
İstermisin ki sen azapta terk edilesinde,
Başkaları Allah'a yakın olma saadetine ersinler,
Öyleyse kıyamet gününde gizlediklerin açığa çıktığı zamanda kendini kurtaracak bir
hücceti şimdiden hazırla”⁵⁶⁰*

Bunun üzerine Nureddin ağlayarak ülkesindeki birçok verginin kaldırılmasını emretmişti.

Nureddin Mahmud'un alimlerle ve din adamlarıyla olan ilişkisine dair başka bir rivayet ise 1169 yılında Haçlı-Bizans müttefik kuvvetlerinin Dimyat'a saldırması üzerine gerçekleşmişti. Bu haberi duyan Nureddin büyük bir oruca girmiş, yemek yemeyi bırakıp sadece su içmeye başlamıştı. Onun bir süre sonra giderek zayıfladığını gören devlet erkânı kendisini uyarmak istediğiye de cesaret edememişlerdi. Bunun üzerine Nureddin'in imamı ve kıraat şeyhi Yahya Hocadan yardım istemişlerdi. Yahya Hoca'nın telkinleri ve Dimyat'ın kurtulması üzerine Nureddin orucu bırakmıştı.

İbnu'l-Vefa, Necmeddin b. Salim'den naklen Yahya Hoca'nın rüyasında Peygamber Efendimizi gördüğünü ve ona “*Nureddin Mahmud'u müjdele Franklar (Haçlılar) Dimyat'ı terk edecekler*” dediğini kaydetmektedir.⁵⁶¹

Nureddin Mahmud; fakirlere, alimlere ve din adamlarına maaş bağlamış ve devlet hazinesinin önemli bir bölümü bu iş için ayrılmıştı. Hatta onun yaptıkları Hısnü'l-Ekrâd yenilgisinden dolayı tartışmaya dahi neden olmuştu(1163). Nureddin'in adamlarından biri ülkende fakihlere, sûfilere, kurrâlara ve diğer bazı zevâta tahsis ettiği maaşı ve sadakaları böyle sıkıntılı bir zamanda devlet için kullansak daha doğru olur şeklinde serzenişte bulunmuştu. Buna öfelenen Nureddin “*Ben zafere ancak onlar sayesinde ulaşacağım inanıyorum. Size ancak aranızdaki zayıfların hürmetine rızık ve zafer veriliyor. Ben yatağımda uyurken hiç şaşmayan oklarla*

⁵⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 499-500.

⁵⁶¹ Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 90-91.

(dualarla) benim uğrumda savaşan insanların maaşlarını kesip de ancak beni görünce bazen isabet eden, bazen etmeyen oklarla benim için savaşanlara nasıl veririm? Bu bahsettiğin insanların beytülmalde (devlet hazinesinde) hakları vardır, ben onların hakkını nasıl başkalarına verebilirim? Bu bana helal olur mu? ”⁵⁶² şeklinde cevap vermişti.

Nureddin Mahmud’un alimlere gösterdiği ilgiye bir diğer örnek ise onun Şeyh Arslan Dımaşkî ile arasında geçen ilginç diyalogtur. Nureddin, alimlere maaş bağlayarak onların sadece ilimle uğraşmasını istiyordu. Bu nedenle Şeyh Arslan’a bir kölesi aracılığıyla 1.000 dinar göndermişti. Fakat Şeyh Arslan “Mahmud bana bu parayı göndermekten utanmıyor mu? Hakk’ın öyle kulları vardır ki eğer onlar isterlerse etraflarındaki her şeyi altın ve gümüşe çevirirler” diyerek köleyi geri göndermişti. Nureddin ihsanın geri çevirildiğini duyunca kölesine “Eğer Şeyh Arslan bu parayı kabul ederse, seni serbest bırakırım” diyerek bu parayı kabul ettirmesini istemişti. Neticede o da kölenin serbest kalması için parayı kabul ederek fakir halka dağıtmıştı.⁵⁶³ Şeyh Arslan’ın Nureddin Mahmud b. Zengî’ye sadece asıl adı olan Mahmud ile hitap etmesi, Nureddin’in de sırf ona ihsanını ulaştırdı diye kölesini azat etmesi ikili arasındaki tanışıklığın ve Şeyh’in onun gözündeki değerinin göstergesidir.

Tüm verdiğimiz örneklerle Nureddin Mahmud’un alimlere ve din adamlarına gösterdiği ilgiyi görmekteyiz. Onun izlediği bu tutum sayesinde Dımaşk ve Halep eski görkemine kavuşmanın yanında dönemin en önemli ilim merkezleri haline gelmişti. Ayrıca bölgeye gelen çeşitli alimler sayesinde başta Suriye olmak üzere Halep Atabeyliğine bağlı tüm bölgelerde tıp, fıkıh, hadis ve tarih ilimleri gelişmişti. Özellikle tarih alanındaki Irak ve Horasan’ın üstünlüğü Zengîler ve sonrasında Eyyubiler devriyle Suriye’ye geçmişti.⁵⁶⁴

Nureddin, alimlerin ve din adamlarının desteğini cihad konusunda da almıştı. Bu sayede birçok kesimden insanın Haçlılara karşı girişilecek seferlere gönüllü katılımı sağlanmıştı. Ayrıca Nureddin ordusundaki cihad havasını arttırmak ve askerlerine cesaret vermek için birçok fâkihi, dervîşi, imamı, hâfızı, vaizi ve kadıyı da seferlere

⁵⁶² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 241-242.

⁵⁶³ Süleyman Derin, “Şamlı bir Sûfî: Şeyh Arslan Dımaşkî ve Tevhîd Risâlesi”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, say. 26 (2010), s. 96-97.

⁵⁶⁴ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 111.

götürmüştü.⁵⁶⁵ Neticede başta Suriye olmak üzere tüm Halep Atabeyliği, Haçlılara karşı tek bir vücut haline gelmişti.

6. Nureddin Mahmud Dönemindeki İmar Çalışmaları

Atabeyliğin kurucusu olan İmâdeddin Zengî döneminde Irak ve Suriye'deki mücadeleler nedeniyle büyük imar çalışmaları yapılamamıştı. Buna rağmen İmâdeddin Zengî de bazı imar çalışmalarında bulunmuştu. Bunlar arasında Musul'daki iç kale ile büyük kale, Dicle üzerindeki Musul köprüsü ve Hakkari civarındaki el-İmâdiyye Kalesi sayılabilir. Öte yandan aynı dönemde bazı onarım faaliyetlerinde de bulunulmuştu. Bunlar arasında da Hama Ulucamisine eklenen kare planlı minare ile Halep'te iç kalenin güneybatısındaki Cevşen Dağı yamacında yer alan Meşhedü'l-Muhassin'in tamiri sağlanabilir.⁵⁶⁶

İmâdeddin Zengî döneminde yapılan bazı imar çalışmalarına rağmen Zengîler döneminin siyasî anlamda olduğu gibi mimarı anlamda da zirveye çıkışı Nureddin Mahmud zamanında olmuştu. Irak, Suriye ve el-Cezire'yi içine alan Zengîler döneminde bölgenin yerli kültürünün yanı sıra Selçuklu geleneklerinin harmanlandığı bir gelişim sağlanmıştı. Özellikle taş işçiliğinde uygulanan ve “Zengî düğümü” diye adlandırılan, düğümlü geçmeli kompozisyonların oluşturduğu bir süsleme düzeni geliştirilmişti.⁵⁶⁷ Bu süsleme düzeni Nureddin Mahmud döneminde Suriye'de bu devrin belirleyici özelliğini meydana getirmiş, daha sonrasında ise gezici mimar ve ustalar sayesinde Anadolu'da dahi etkisini göstermişti.

Nureddin Mahmud zamanında imar faaliyetleri bir devlet politikası halini almıştı. O, bu uğurda kendisine gelen hediyeleri dahi harcamış ve büyük bir imar çalışmasına girişmişti. Zengîlerin Suriye'deki hâkimiyeti boyunca sayısız depremin yaşanmasına rağmen tüm şehirlerdeki surların onarılması, hasar almış camilerin tamir edilmesi veya yeniden yapılması ve birçok cami, bimaristan ve rıbatın inşa edilmesi bunun bir göstergesi niteliğindedir.

⁵⁶⁵ Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2015, s. 147.

⁵⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 88; Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Zengîler (Mimari)”, 272-273.

⁵⁶⁷ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Zengîler (Mimari)”, s. 272.

Nureddin Mahmud başta Suriye olmak üzere tüm hâkim olduğu sahada sayısız imar çalışmasında bulunmuştu. Halep’de yapılan imar çalışmaları arasında 1164 yılında yapılan Şerefiye Medresesi, 1168 yılında inşa edilen Hânü’t-tütûn Medresesi ile birçok zaviye ve hastaneler(bimaristanlar) sayılabilir. Ayrıca bu dönemde bölgede Sünniliği destekleyen medreseler kurularak, Irak ve el-Cezire’den getirilen alimlerin burada ders vermesi sağlanmıştır.

Halep’te yapılan önemli bir imar çalışması da Mescid-i Aksâ’ya konulan minberdi. Nureddin Mahmud Kudüs’ün fethettikten sonra Mescid-i Aksâ’ya koymak için Halep’te bir ağaç minber hazırlatmıştı. Selman bin Maâli ve Yahya el-Halebi’nin oğulları Ebûl Hasan ile Ebû’l-Fezail’in hazırladığı bu minber Nureddin’in 1174 yılında ölmesinden dolayı bir süre Halep’te durmuştu. Ancak Halep Zengîlerinin mirasına hâkim olduktan sonra Kudüs’ü fetheden Selahaddin, minberi Halep’ten getirerek Mescid-i Aksâ’ya koymuştu.⁵⁶⁸

Halep’teki imar çalışmaları bu şekildeyken 1154 yılında Nureddin Mahmud tarafından ele geçirilen ve Atabeyliğin başkenti haline gelen Dımaşk’ta daha kapsamlı bir imar çalışmasına girişilmişti. Bu dönemde bölgede sayısız eser hayata kazandırılmıştı. Bunlardan biri 1154 yılında inşa edilen Nureddin Zengî Hastanesi’ydi. Hastane tüm yoksul ve fakirlere yardım etmesi açısından büyük bir öneme sahipti. Ayrıca çok zengin vakıflarla desteklendiği için uzunca bir süre hizmet vermişti. Bu nedenle ünlü tarihçi İbn Kesîr Nureddin Zengî Hastanesi için “*Yapıldığı günden beri o hastanedeki ateş sönmemiştir.*” demişti.⁵⁶⁹ Hastane aynı zamanda Suriye’de bir emsal teşkil etmesi bakımından da önemlidir. Çok geniş bir sahada devşirme malzemelerden de yararlanarak kurulan yapı kendisinden sonra kurulacak birçok hastane için de bir örnek olmuştur.⁵⁷⁰

Bunun yanında Dımaşk’ta inşa edilen Nureddin Zengî Külliyesi, medresesi ve mescidi ile Nureddin Zengî’nin Türbesi’de yapılan önemli eserler arasındadır. Büyük gezgin İbni Cübeyr, *Seyahatnamesi*’nde Nureddin Mahmud Medresesi’ni dünyanın en güzel manzaraya sahip medresesi olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Dımaşk ve

⁵⁶⁸ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı Başlangıcından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*, I-II, Ankara 1990, 102.

⁵⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 498.

⁵⁷⁰ İbn Cübeyr, *Seyahatname Endülüsten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler, İstanbul 2008², s. 209; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 498; A. Engin Beksaç, “Nüreddin Zengî Bîmâristanı”, *DİA*, XXXIII, 262; Piers D. Mitchell, *Medicine in the Crusades*, New York 2004, s. 51.

Halep'e bağılı birçok yerlerde rıbatlarda yapılmıştı. İbni Cübeyr, aynı eserinde Dımaşk'taki rıbatları birer saraya benzetmektedir.⁵⁷¹

Nureddin Mahmud bunların dışında Dımaşk'ta Daru'l-Hadis'te ve el-Medresetü'n-Nûriyyetu'l-Kubrâ yanında iki cami inşa etmişti. Yine et-Tavâvîs semtinde, Sûku'l-Hayl'de, Dergâh'ta, Sûku'l-Kamh'ta ve el-Giyâz yolu üzerinde mescidler inşa ettirmişti. Onun inşa ettirdiğı bir diğey yapıysa Köşk Mescidi'ydi. Nureddin'in Dımaşk'ta bulunduğı zaman namazlarını cemaatle kıldığı mescidin burası olduğı düşünölmektedir.⁵⁷²

Dımaşk ve Halep'in haricinde de imar çalışmaları yapılmıştı. Urfa Ulucami'nin hükümdarlığının ilk yıllarında Nureddin tarafından yapıldığı düşünölmektedir. Bununla birlikte Nureddin, Menbiç'te de bir cami inşa ettirmişti. Ayrıca Hama'da Asî Nehrinin kenarında yaptırdığı Camiu'n Nûrî dönemin en parlak eserlerinden birisiydi.⁵⁷³ Nureddin'in imar çalışmaları Kuzey Irak'ı da kapsıyordu. Bu bölgede yapılan imar çalışmalarının en görkemlisiyse Musul'un merkezindeki harabe alanın ve çevresindeki bazı yerleşimlerin satın alınarak inşasına başlanan el-Camiu'n-Nûrî'dir. Hama'da inşa edilen ve yine Nureddin'in adını taşıyan camiden hem boyut hem de görkem olarak daha büyük olan bu caminin inşaatı için Ömer el-Mellâ'ya 60.000 dinar ve Musul'a bağılı bir köyün geliri verilmişti. Caminin inşası 1173 yılında tamamlanınca Nureddin Mahmud açılışı yapmak ve namaz kılmak için tekrar Musul'u ziyaret etmişti. Bu sırada Musul'da bulunan Ebû Bekir en-Tevkani eş-Şafîi bu camide fıkıh müderrisliğine getirilmişti. O, İmam Gazzali'nin talabesi İmam Muhammed b. Yahya'nın öğrencisi olarak büyük bir şöhrete sahipti.⁵⁷⁴

Irak'ta imar çalışmalarını sürdürmek isteyen Nureddin, 1174 yılında Kemaleddin eş-Şehrezûrî'yi elçi olarak Bağdat'a göndermişti. Nureddin elçisi vasıtasıyla halifeden babası zamanında Zengîlere ait olan Irak'ın Sevâd bölgesindeki Sarifeyn ve Derb-i Hârûn'un kendisine verilmesini talep etmişti. Ayrıca Dicle kenarında Şafilere bir medrese yapmak için bir arsa istemişti. Sarifeyn ve Derb-i Hârûn'u da bu

⁵⁷¹ İbn Cübeyr, *Seyahatname*, s. 209.

⁵⁷² Bahattin Kök, *Nureddin Mahmud Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul 1992, s. 167.

⁵⁷³ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 100.

⁵⁷⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 293; ayn. mlf., *Atabegiyye*, s. 154; Abû'l-Farac, II, 411; İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, trans. Baron Mac-Guckin de Slane, *İbn Khallikan's Biographical Dictionary*, III, 339; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 476; Gök, s. 149-150; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 100; Gök, s. 149.

medreselerin ihtiyaçları için vakfedeceğini bildirmişti. Halifenin tüm bu istekleri kabul etmesiyle medresenin inşası için hazırlıklara başlayan Nureddin'in ani ölümü buna müsaade etmemişti.⁵⁷⁵

Nureddin Mahmud zamanında kutsal topraklar da ihmal edilmemişti. Hac yolu üzerindeki yolların güvenliği sağlanmış, ribatlar yapılarak hacıların konaklamaları sağlanmış ve bölgeye birçok yardım gönderilmişti. Ayrıca Medine'deki birçok anıt da restore edilmişti.⁵⁷⁶

Bu dönemin imar faaliyetlerinde inş edilene eserler kadar onarılan yapıtlarda dikkat çekmektedir. Nureddin Mahmud'un hâkimiyet döneminde başta Suriye olmak üzere tüm bağlı bölgelerde yaşanan depremlerin etkisini ortadan kaldırmak ve uzun süredir bakımsız olan eserlerin yeniden hizmete açılmasını sağlamak amacıyla büyük bir onarım çalışması başlamışti. Bu kapsamda Abbasi Devleti zamanında 770'li yıllarda yapılan Rakka Ulucami ile bir yangın sonucu harap olan Halep Ulu Cami eskisine uygun olarak yeniden inş edilmişti. Ayrıca Dımaşk'taki Emeviyye Camisinin⁵⁷⁷ onarımı yapılmış ve buranın bakımı için Kadı Kemaleddin Şehrezur görevlendirilmişti. Bunların yanı sıra Dımaşk, Hims, Hama, Halep, Şeyzer ve Baalbek başta olmak üzere birçok şehrin surları ve kaleleri de tamir edilmişti. Ayrıca bu dönemde depremlerde evleri hasar gören halka yardım edilmiş, vergiler düşürülmüş ve imar çalışmaları desteklenmişti.⁵⁷⁸

Türk Sanat Tarihçisi Oktay Aslanapa Zengîler dönemi mimarisinden övgüyle bahsetmiştir. Ona göre Eyyubiler hüküm sürdüğü süre boyunca yaptırdığı birçok cami, medrese ve hankahlar da Zengî mimarisine yeni bir boyut getirememiştir.⁵⁷⁹ Buna ek olarak Aslanapa, Zengî mimarisinin Türkiye Selçuklularını ve Memlklleri de etkileyecek kadar ileri bir seviyede olduğunu söylemektedir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 317.

⁵⁷⁶ Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Eb Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-dil Nureddin eř-Şehîd Adlı Eserin Türkçe evirisi*, s. 87; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamâmesi*, IX/II, ev. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2011, 680-681; Elisseff, II, 559; C. Hillendbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 154.

⁵⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz. Tâlib Yzc, "Emeviyye Camii", *DA*, XI, 108-109; Ahmet zel, "Emeviyye Camii (Sosyal Hayattaki Yeri)", *DA*, XI, 109-111.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 324; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 494; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 100; Abdüsselâm Uluçam, "Halep Ulucamii", *DA*, XV, 248.

⁵⁷⁹ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 109.

⁵⁸⁰ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 105.

7. Nureddin Mahmud'un Adaletine Verdiği Önem

Nureddin Mahmud'un adaleti hakkında Ortaçağ tarihçileri arasında önemli bir yeri olan İbnü'l-Esîr şunları söylemektedir.

*“Ben daha önceki hükümdarların da ahlak ve yaşayışlarını inceledim. Dört halife ve Ömer b. Abdülaziz bir yana, ondan daha güzel ahlaklı birini veya adalet için ondan daha fazla araştırıp tetkik eden birini görmedim”*⁵⁸¹

Yönetimi altındaki topraklarda adaleti büyük bir titizlikle uygulamaya çalışan Nureddin Mahmud bunun için “Adliye Sarayı”(Dâru'l-Adl) adında kurumlar kurdu muştı. Halep ve Dımaşk'ta inşa ettirdiği Adliye saraylarına kadı atamasını da bizzat kendisi yapmıştı. Ayrıca Halep ve Dımaşk'ta ikamet ettiği zamanlarda adı geçen kurumlara bizzat kendisi başkanlık yapmıştı. Bununla birlikte Nureddin'in kurduğu Adliye Sarayları, Türk-İslam geleneğinde belirli bir binaya sahip olan ilk mahkemelerdi. İslâm Devletlerinin kurulmasından sonraki süreçte birçok mahkeme kurulduysa da bunların belli başlı bir binaları yoktu.⁵⁸²

Nureddin'in yaptırdığı Adliye saraylarının başkanlığını Kâdi'l-Kudât unvanına sahip kadılar yapıyordu. Bunlar bölgeye bağlı tüm kadılardan da sorumluydu. Nureddin 1160 yılında Dımaşk Kâdi'l-Kudât'lığına Zekiyyuddin Ali b. Muhammed'in yerine Kadı Kemaleddin eş-Şehrezûrî'yi getirmişti. Bu zat üstün dini bilgisi ve adaletli karakteri nedeniyle bölgedeki huzurun sağlanmasında aktif bir rol oynamıştı. Onun üstün yetenekleri oğullarına ve yeğenlerini de sirayet etmişti. Bunlar Hama, Hıms ve Halep'de kadılık görevlerinde bulunmuşlardı. Öte yandan Kadı Kemaleddin eş-Şehrezûrî'nin oğlu Muhyiddin Muhammed Dımaşk'ta bir süre babasına vekalet etmişti.⁵⁸³

Halep'te de Dımaşk'ta olduğu gibi bir Adliye Sarayı'nın bulunduğu yukarıda değinmiştik. Ancak bu kurumun başında bulunan kadıların Kâdi'l-Kudât unvanına sahip olup olmadıkları bilinmemektedir. Ancak İbnü'l-Esîr'in Kemaleddin eş-Şehrezûrî'den bahsederken “*bütün ülkenin ve divanın kadısı*” demesi Halep'teki

⁵⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 323.

⁵⁸² Elisseff, III, 845; Kök, *Nureddin Mahmud Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, s. 103-104.

⁵⁸³ Kök, *Nureddin Mahmud Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, s. 111.

kadınların idarî anlamda Dımaşk'taki Kâdi'l-Kudâtlara bağlı olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.⁵⁸⁴

Nureddin Mahmud'un hükümdarlığı boyunca oğlu ile en büyük emîrinin bir Yahudi veya Hristiyan'dan bir üstünlüğü yoktu. Bununla birlikte kendisini dahi kimseden üstün görmez, herkesin hakkını araması için çaba sarf ederdi. Birgün kendisinden davacı olan bir şahsın onu mahkemeye davet etmesi üzerine kadının huzuruna çıkmıştı. Kadı Kemâleddin Şehrîzurî'ye de önceden haber göndererek hiçbir ayırımın yapılmamasını ve şeriatı uygun karar verilmesini istemişti. Mahkeme sonunda haklı çıktığında ise hakkını davacı şahsa bağışlamıştı.⁵⁸⁵

Nureddin Mahmud seferde olmadığı zamanlarda Adliye Sarayına bizzat başkanlık etmiş ve haftada en az iki kez halkın şikayetlerini dinlemişti. Bu sayı bazı zamanlarda haftada beş keze kadar çıkmıştı. Böylece halkın tüm şikayetleri kısa sürede çözüme kavuşturulmuştu. O, meclislerini sadece Dımaşk ve Halep'te yapmakla yetinmemiş, aynı zamanda gittiği her şehirde halkın isteklerine kulak vermişti.

Nureddin Mahmud'un bu sıkı adaleti emîrlere de sirayet etmişti. Bu nedenle Nureddin bir gün boyunca Adliye Sarayında beklemesine karşın hiçbir şikayetle karşılaşmamıştı. Bu durumu Kadı Şehrezûrî'ye sorunca Şîrkûh ve adamlarının sorun sahibi kişilerin dertlerine derman olduğunu öğrenmişti. Bunun üzerine *"Allâh'a hamd olsun ki, arkadaşlarımız bize gelmeden kendilerinden isteneni bilip yapıyorlar"* dedikten sonra secdeye gitmişti.⁵⁸⁶

Nureddin'in adeleti nedeniyle ona *"el-Meliku'l-Adil"* unvanı verilmişti. Birçok tarihçi ve şair onun adı yerine bu unvanı kullanarak Nureddin ile Adil'i eş anlamlı tutmuşlardı. Onun zamanında adalet hüküm sürmüş ona bağlı topraklarda düzen ve istikrar sağlanmıştı.

⁵⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 317.

⁵⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 323. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 496.

⁵⁸⁶ Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-Adil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 80.

VIII.BÖLÜM

NUREDDİN MAHMUD'UN MİRASI VE HALEP ZENGİLERİ DÖNEMİNDE YAŞANAN İLGİNÇ OLAYLAR

1. Nureddin Mahmud'un Mirası

Nureddin öldüğünde geride henüz 11 yaşında bir çocuk olan oğlu el-Melikü's-Salih'i bırakmıştı. Dimaşk'taki emîrlar, onu Tacüddeve Tutuş'tan kalan bir minderin de yer aldığı babasının tahtına oturarak devletin başına geçirdiler. Kısa sürede Dimaşk'ta bulunan tüm devlet adamları ve halk da yeni hükümdara biat etti. Halep, el-Cezire ve Mısır'a da yeni taht değişikliği bildirildikten sonra bağlılıklarını korumaları istendi. Bu bağlı beldeler arasında Mısır'ın vereceği tepki çok önemliydi. Merkezden uzak olması nedeniyle uzunca bir süredir yarı bağımsız hareket eden Selahaddin, taht değişikliği sonrasında Dimaşk'a bir elçilik heyeti göndererek bağlılığını bildirdi. Böylece Mısır da dahil olmak üzere tüm bağlı beldelerde hutbeler ve sikkeler el-Melikü's-Salih adına değiştirildi. Ancak bu huzurlu ortam uzun süreli olmayacaktı.⁵⁸⁷

Halep Zengîlerindeki taht değişikliğini fırsata çevirmek isteyen Atabey Seyfeddin Gazi, Musul'a bağlı tüm yerlerde amcası Nureddin Mahmud'un koyduğu kanunları kaldırdı ve bu kanunların yazılı olduğu camideki kitabeyi kırdırdı. Daha sonra amcasının yasakladığı içki ve eğlenceyi serbest bıraktı ve tüm kaldırılan vergileri tekrar uygulamaya koydu.⁵⁸⁸ İçerde köklü değişikliklere giden Musul Atabeyi, sınırlarını genişletmek için de yürüyüşe geçti. Seyfeddin Gazi ilk olarak amcası zamanında elinden çıkan Nusaybin üzerine ilerleyerek şehri ele geçirdi. Bir birliğini Habur'a gönderen Seyfeddin kendisi bizzat Harran'a ilerledi. Habur kısa sürede teslim olurken Harran Kaymaz el-Harranî komutasında direnmeyi sürdürdü. Birkaç gün süren kuşatmanın ardından Kaymaz, canının bağışlanması ve görevinde kalması şartlarıyla teslim oldu. Ancak Musul Atabeyi, Kaymaz'ı tutuklattıktan sonra Harran'a da hâkim oldu. Seyfeddin kazandığı art arda başarılarından sonra Urfa üzerine yürüdü. Şehri Halep Zengîleri adına yöneten Esved, Musul ordusu karşısında

⁵⁸⁷ İbnü'l-Adîm, *Bugetü't-taleb*, s. 173; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 324; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 504; Elisseff, II, 694; Stevenson, s. 208; Gök, s. 164-165.

⁵⁸⁸ Süryani Mikhael, II, 235; Abû'l-Farac, II, 417; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 504; Gök, s. 165-166.

direnmenin gereksiz olduğunu düşünerek teslim oldu. Bu başarılarla yetinmeyen Musul Atabeyi, Hısn-ı Keyfa Artukluları ve Mardin Artuklu hükümdarlarını da itaat altına almayı başardı. Neticede Rakka ve Câber hariç tüm el-Cezire Musul Zengîlerine bağlandı.⁵⁸⁹

Cezire’de yaşanan olaylar üzerine Halep’teki yönetimi el-Melikü’s-Salih adına üslenen Mecdeddin İbnü’l-Dâye’nin(ö.1170) kardeşleri Şemseddin Ali ve Bedreddin Hasan harekete geçti. Ağabeyi Mecdeddin ile Nureddin Mahmud’un yakınlığından dolayı el-Melikü’s-Salih’in yetiştirilmesinin kendisine düştüğünü savunan Şemseddin İbnü’l-Dâye, ayrıca Seyfeddin Gazi’nin oluşturduğu tehlikeye karşı onu Halep’e davet etti. Bu davetini Dımaşk’taki emîrlere üç defa ilettikten sonra olumlu bir cevap alabildi. Bunun üzerine el-Melikü’s-Salih, veziri el-Adl, hazinekar Veliyüddin İsmail, Sâbıkuddîn Osman, İzzeddin Cordik ve Gümüştekin 25 Temmuz 1174 tarihinde Halep’e doğru yola çıktılar. Kafil 3 Ağustos 1174 tarihinde Halep’e vardı. Neticede Dımaşk başkent statüsünü Halep’e kaybetmiş oluyordu.⁵⁹⁰

el-Melikü’s-Salih’in Halep’e gelmesinin birçok sorunu çözmesi bekleniyordu. Ancak durum hiçte beklenildiği gibi olmadı. Gümüştekin önderliğinde Dımaşk’taki emîrlerin de katılımıyla bir ittifak kurulmuştu. Bu ittifak Dâye kardeşleri bir darbeye indirerek yönetimi ele geçirdi. Yeni durum hem Mısır’da hem de Dımaşk’ta endişeyle karşılandı. Dımaşk’taki emîrl Halep’ten kendileri üstüne bir ordu gönderileceğinden korktukları için Musul Atabeyi Seyfeddin’i şehre davet ettiler. Ancak o, bunun bir tuzak olduğunu düşündüğü için gelen teklifi reddetti.⁵⁹¹

Dâye kardeşler devletin otoritesi açısından büyük bir öneme sahiptiler. Onların hapsedilmesi tüm dengeleri değiştirmişti. Halep Zengîlerinde merkezi otorite iflas etmiş; Musul, Dımaşk ve Mısır’ın yönetimi tamamen kaybedilmişti. Dımaşk ve Halep’te yaşanan gelişmeler Selahaddin’in Suriye’ye müdahil olmasına zemin hazırlamıştı. Özellikle Dımaşk Seyfeddin Gazi’nin şehri almak için gelmemesi ve bu sırada Kudüs Kralı Amaury’nin de saldırıya geçmesi üzerine zor durumda kalmıştı. Haçlılar Banyas’ı kuşatarak, Dımaşk kuvvetleri kumandanı Şemseddin el-Mukaddem

⁵⁸⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 325-326; Abû’l-Farac, II, 417; Ramazan Şeşen, “İmâd Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî’nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler”, 265; Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Ankara 1996, s. 21; Gök, s. 166.

⁵⁹⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 332; Stevenson, s. 208-209; Runciman, II, 338.

⁵⁹¹ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’l-taleb*, s. 174; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 333; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 504-505; Gök, s. 172-173.

ile tazminat ödemesi ve elindeki tüm esirleri bırakması şartıyla bir barış anlaşması imzalayınca şehir ahalisi bir nebze olsun rahatlamıştı. Aslında Amaury, Halep ve Mısır arasında kalan Dımaşk'ı kendisi için bir fırsat görüyordu. Çünkü Dımaşk'ın önceden olduğu gibi tekrar Haçlılarla yakınlaşması Müslümanların tek bayrak altında birleşmesini engellemek açısından büyük bir öneme sahipti. Bu nedenle kral barış teklifine Selahaddin'e karşı birlikte hareket etme şartını da koydurtmuştu. Böylece hem el-Mukaddem Dımaşk'taki yerini koruyacak hem de Amaury rakibini zayıflatacaktı. Ancak işler planlandığı gibi gitmedi. Kudüs Kralı Banyas kuşatmasından kısa bir süre sonra öldü ve yerine henüz çocuk olan IV. Baudouin geçti. Ortadoğu'nun en güçlü hükümdarı olan Nureddin'in ölümünden sonra Haçlı Kralı Amaury'nin de ölmesi bölgede büyük bir otorite boşluğu oluşturmuştu.⁵⁹²

Şüphesiz 1174 yılı Selahaddin için bir dönüm noktası olmuştu. Nureddin Mahmud'un ve Amaury'nin ölümüne ek olarak Dâyeoğullarının Halep'te tutsak olması onun karşısında duracak hiçbir güç bırakmamıştı. Bunun üzerine Selahaddin, hazırlıklara başladıktan sonra Seyfeddin'i ve Haçlıları bahane ederek hem Halep'e hem de Dımaşk'a elçiler gönderdi. Halep'teki devlet adamlarını Seyfeddin'e karşı başarısızlıkla suçlarken, Dımaşk'takileri de Haçlılara karşı yaptıkları utanç verici anlaşmayla itham ediyordu. Bununla birlikte Dımaşk Başkadısı Kemaleddin eş-Şehrizurî'ye *“Eğer Nureddin aranızda benim yerime geçecek biri olduğunu bilseydi ülkesinin en büyük vilayetini olan Mısır'ı ona teslim ederdi. Eğer vakitsiz ölmeseydi oğlunun yetiştirilmesi ve hizmetlerinin yürütülmesini benden başkasına vermezdi. Şimdi görüyorum ki siz beni hiç hesaba katmadan efendim (Nureddin) ve oğlu ile tek başınıza kalmışsınız. Ben onun hizmetine koşacağım ve babasının bana yaptığı iyiliklerin karşılığını ona hizmet ederek eda edeceğim. Ülkeyi müdafaa konusunda gerekeni yapmamış ve kötü bir tavır içine girmiş olmanıza rağmen sizleri de mükafatlandıracağım”* yazan bir mektup gönderdi.

Selahaddin bu diploması girişimleri sayesinde Dımaşk ile ılımlı bir ortam oluşturdu. Seyfeddin Gazi'den istediği desteği alamayan Dımaşk, Kral Amaury'nin de ölmesi nedeniyle yapa yalnız kalmıştı. Üstelik Haleplilerle Seyfeddin Gazi arasında bir barış ortamının oluşması Dımaşk'ı Selahaddin'e yakınlaşmak zorunda bırakmıştı. Neticede Dımaşk ileri gelenleri hem fikir olarak Selahaddin'i şehre davet ettiler. 700 kişilik bir

⁵⁹² Willermus, II, 397; Runciman, II, 338.

süvari birliğiyle yolan çıkan Selahaddin, 29 Ekim 1174 tarihinde Dımaşk'a girerek babasının şehirdeki konağına yerleşti. Bundan sonra el-Melikü's-Salih'in adına okunan hutbeyi kesmemekle birlikte onun adına para bastırmayı da ihmal etmedi.⁵⁹³

Dımaşk'a tamamen hâkim olan Selahaddin, kardeşi Tuğtekin'i burada bıraktıktan sonra Suriye'nin diğer şehirleri üzerine yürüdü. İlk olarak Hıms önlerine gelen Selahaddin, 8 Aralık Pazar günü şehri kuşattı. Kuşatmanın üçüncü gününde şehre giren Selahaddin, iç kalenin teslim olmaması nedeniyle buradan ayrıldı. Bundan sonra Hama'ya yönelerek şehrin hâkimi İzzeddin Cordik ile bir araya geldi. Bu karşılamadan memnun olan Selahaddin, İzzeddin Cordik'i Halep'e göndererek bir barış sağlanmasını istedi. İzzeddin Cordik, Halep'e giderek Selahaddin'in el-Melikü's-Salih'e bağlı olduğunu, barış yapmak istediğini ve Dâye kardeşleri kurtarmak istediğini dile getirdi. Ancak bu arabulucu tavrına sinirlenen Halep'teki emîrlar, onu Dâye kardeşlerin yanına attı. İzzeddin Cordik'in yakalandığı haberini alan Selahaddin, onun kardeşi Şemseddin tarafından yönetilen Hama'yı ele geçirerek dayısı Şihabeddin Mahmud el-Hârimî'ye bıraktı(28 Aralık 1174). Neticede Suriye'nin büyük çoğunluğuna hâkimiyet kurarak asıl hedefi olan Halep'e yöneldi.⁵⁹⁴

Yaşının küçük olması nedeniyle yönetime Gümüştekin'e kaptıran el-Melikü's-Salih, Halep'in Bâbu'l-Irak meydanında Selahaddin'e karşı yardım bulma umuduyla halkına seslendi. el-Melikü's-Salih Haleplilere hitaben *"Babamın size iyiliklerini, sevgisini ve size nasıl davrandığını bilirsiniz. Ben sizin yetiminizim. Bu zalim ve babamı iyiliklerini inkar eden nankör adam beldemi almaya geldi. Allah'tan da halktan da korkmuyor"* dedikten sonra ağlamaya başladı. Bunun üzerine ağlamaya başlayan Halepliler *"Bizler babanın köleleri olduğumuz gibi senin de köleleriniz. Senin için savaşmaya ve canlarımızı feda etmeye hazırız."* dediler. Neticede canlarını ve mallarını tamamen ortaya koyan Halepliler şehirden çıkarak Eyyubi askerleriyle mücadeleye girişti. Selahaddin, beklemediği bu durum karşısında Halep surlarına dahi yaklaşmayı başaramadı.⁵⁹⁵

⁵⁹³ Şeddad, s. 89-90; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 334; Süryani Mikhael, II, 240; Abû'l-Farac, II, 418-418; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 509; Stevenson, s. 209; Runciman, II, 338; Şeşen, *Salahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 69-70; Gök, s. 175-176; Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyübî*, s. 54.

⁵⁹⁴ Şeddad, s. 90; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 334-335; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 510; Gök, s. 177-178; Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyübî*, s. 54-55.

⁵⁹⁵ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 174; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 335; Gök, s. 179.

Bu sırada bir darbe sonucu Halep'te yönetimi ele geçirmiş bulunan Gümüştekin, Selahaddin'in buraya yönelmesi üzerine Nureddin'in esir aldığı Renaud de Chatillion ve Joscelin de Courtenay'ı serbest bırakmıştı. Böylece Haçlılarla yakınlaşarak onlardan yardım isteyen Gümüştekin, Haşişîlerin Reisi Sinan'a da başvurarak Selahaddin'e karşı suikastte bulunmalarını istemişti. Haşişîlerin suikast girişimden son anda kurtulan Selahaddin, Trablus Kontu Raymond komutasında bir Haçlı ordusunun Hıms'a ilerlemesi üzerine zor durumda kalmıştı. Ayrıca Halep surlarına dahi ulaşamaması ona geri çekilmekten başka bir çare bırakmadı. Neticede Halep önlerinden ayrılan Eyyubi ordusu, Haçlılara karşı Hıms'ın yardıma gitti.⁵⁹⁶

Selahaddin'in bölgeden ayrılmasına karşın Halep'in hala tehlike altında olması üzerine Gümüştekin, Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi'den yardım istedi. Bunun üzerine Musul Atabeyi, kardeşi İzzeddin Mesud komutasında bir orduyu Halep'e gönderdi. Burada Musul-Halep kuvvetleri biraraya gelerek Selahaddin'in üzerine yürüdü. Bu sırada Selahaddin'de Mısır'dan gelen takviye birliklerine kavuşmuş olarak yola çıkmıştı. İki ordu Kurûnu Hama'da karşılaşarak çarpışmaya girişti(13 Nisan 1175). Ancak Musul-Halep müttefik ordusunun içindeki karışıklık ve izlenen yanlış strateji nedeniyle savaş Eyyubi ordusunun üstünlüğüyle sonuçlandı. Savaş meydanından Halep'e çekilen müttefik kuvvetler burada Selahaddin tarafından kuşatıldılar. Ancak şehrin güçlü surları, Haleplilerin el-Melikü's-Salih'e bağlılıkları ve güçlü direniş karşısında Eyyubi ordusu bir başarı gösteremedi. Neticede iki taraf arasında Halep'in el-Melikü's-Salih'te kalması, Maarratü'l-numan, Kefertâb, Barin ve daha önce Suriye'de aldığı diğer yerlerin Selahaddin'in olması şartları üzerine bir anlaşmaya varıldı.⁵⁹⁷

Son gelişen olaylardan sonra Selahaddin, el-Melikü's-Salih'in adını tüm hutbe ve sikkelerden kaldırarak Abbasi Halifesinin onayıyla Mısır ve Suriye'de kendi hükümdarlığını ilan etti. Ancak Kurûnu Hama'da yenildiği uğrayan ve Suriye'nin yavaş yavaş elden çıktığını gören Seyfeddin Gazi'nin bu durumu kabul etmeye niyeti

⁵⁹⁶ Willermus, II, 414; Süryani Mikhael, II, 241; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 335-336; Ebru Altan, "Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi(1153-1160), Mâverâ-i Ürdün Senyörü(1177-1187), s. 11; Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 196-197; Şeşen, *Kudüs Fatihî...*, s. 55; Bedrettin Başuğuy, "Salâhaddin-i Eyyûbi ve Râşidüddin Sinân: Nizârî Fedâîler ve Suikastlar", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, IX/2 (2017), 757-758.

⁵⁹⁷ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 174-175; Şeddad, s. 90-91; Süryani Mikhael, II, 241; Abû'l-Farac, II, 419-420; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî-t-târih*, XI, 337-338; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 512-513; Runciman, II, 341; Şeşen, *Salahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 70-71; ayn. mlf. *Kudüs Fatihî...*, s. 55-56; Gök, s. 184-185.

yoktu. Neticede aradaki anlaşmayı bozarak bizzat kendisinin yönettiği kuvvetle harekete geçti. Kendisine bağlı beldelerden gelen takviyelerle 6.000 kişilik bir orduyla Suriye'ye girdi. Burada kendisine Halep ordusunun da katıldığı düşünüldüğünde Seyfeddin Gazi yaklaşık 20.000 kişilik büyük bir birliğe komuta ediyordu. Bu sırada Haçlılarla yaptığı barıştan sonra askerlerini Mısır'a göndermiş bulunan Selahaddin, Seyfeddin'in üstüne geldiğini duyunca tüm kuvvetlerini yardıma çağırarak Dimaşk'ta onları beklemeye koyulmuştu. Bir süre sonra Mısır'dan gelen kuvvetlerin yanına ulaşmasının ardından Şeyzer yakınlarından Asi nehrini geçerek Tellü's-Sultan mevkisine yerleşti. Mısır'dan başlayan uzun yolculuk nedeniyle yorgun ve bitkin olan Eyyubi ordusu karşısında bölgeye önce gelerek dinlemiş ve hazır bulunan Zengî ordusu vardı. Ancak Seyfeddin Gazi, Eyyubi ordusuna ani bir saldırı yapmak yerine onların bir gün boyunca dinlenmelerine, su ihtiyaçlarını karşılamalarına ve mevzilenmelerine izin verdi. Bu hata sayesinde savaş başladığında Eyyubi ordusu tamamen hazır bir konumda bulunuyordu. Neticede yapılan savaşta Selahaddin büyük bir zaferle ağır olarak Musul-Halep ordusunu bozguna uğrattı(22 Nisan 1176). Bundan sonra el-Melikü's-Salih'e bağlı Barin, Münbiç ve Azaz'ı ele geçirerek Halep'e yürüdü. Ancak bir kez daha surları ve Halep halkını geçmeyi başaramayınca barış teklifini kabul etti. Buna göre Azaz ve Halep el-Melikü's-Salih'de kalırken, Selahaddin'in Suriye'de ele geçirdiği yerlerdeki hâkimiyeti kabul edildi. Bu barış anlaşmasına Musul Atabeyliği, Hısn-ı Keyfâ ve Mardin Artukluları da katıldı. Anlaşmanın süresi hükümdarların ömürleriyle sınırlı tutuldu.⁵⁹⁸

1178 yılına kadar Gümüştekin'in hâkimiyetinde kalmak zorunda kalan el-Melikü's-Salih, bu tarihte harekete geçti. Gümüştekin'i yakalayıp hapsedtikten sonra onun iktâsı olan Harim'i de ele geçirdi. Böylece yönetime tamamen hâkim olmayı başaran el-Melikü's-Salih, Selahaddin ile yaptığı anlaşmaya uymaya devam etti. Ancak 18 yaşına geldiğinde bağırsak iltihabı hastalığından yatağa hapsedildi. Bu nedenle mirasını Seyfeddin Gazi'den (ö.1180) sonra Musul Atabeyi olan İzzeddin Mesud'a bıraktı. Babası gibi dindar bir karektere sahip olan el-Melikü's-Salih, hastalığının düzelmesi için Alâeddin el-Kâşânî'nin içki içmesine dair fetva vermesine karşın

⁵⁹⁸ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 175; Şeddad, s. 91-94; Süryani Mikhael, II, 263; Abû'l-Farac, II, 427; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, XI, 376-377; ayn. mlf. *Atabegiyye*, s. 181; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 540; Runciman, II, 342-343; Şeşen, *Salahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 71-72; ayn. mlf. *Kudüs Fatihî...*, s. 57-60; Gök, s. 191-192, 194-195, 199-200.

bunu kabul etmedi. Bundan bir süre sonra hastalığının ağırlaşması sonucu vefat etti(4 Aralık 1181).⁵⁹⁹

el-Melikü's-Salih'in Halep'teki varlığı Selahaddin'in Kuzey Suriye, el-Cezire, Kuzey Irak ve Anadolu'ya açılması önündeki en büyük engeldi. Halep halkının ona duyduğu bağlılık neticesinde Selahaddin her kuşatmadan eli boş olarak ayrılmak zorunda kalmıştı. Ancak el-Melikü's-Salih'in ölmesinden sonra Nureddin'in mirası konusunda Selahaddin'i durduracak kimse kalmamıştı. İzzeddin Mesud, el-Melikü's-Salih'in vasiyeti dolayısıyla Halep'e hâkim olduysa da kardeşi İmâdeddin Zengî ile yaptığı anlaşma gereği Sincar karşılığında burayı ona bırakmıştı. Ancak İmâdeddin Zengî bölgeye hâkim olduktan kısa bir süre sonra Selahaddin ile anlaşarak Halep'e karşılık Sincar, Nusaybin, Habur, Rakka ve Seruc'u alması üzerine bölgedeki Zengî hâkimiyeti son buldu.(1183).⁶⁰⁰ Neticede Zengîlerin Halep hâkimiyeti son bulurken Selahaddin Eyyubi, Nureddin Mahmud'un tüm mirasına hâkim olmuştu. Nureddin gibi Müslümanları tek bayrak altında birleştiren Selahaddin, 2 Ekim 1187 yılında Kudüs'ü de fethederek Zengîlerin vizyonunu devraldığını göstermiş oluyordu.

2. Halep Zengîleri Döneminde Yaşanan İlgiç Olaylar

2.1. Genç Bir Emîr, İmâdeddin Zengî'nin Hayatını Kurtarıyor

Atabey, Urfa kuşatmasından önce tüm emîrlerini yanına topladıktan sonra yemeklerin gelmesini istemişti. Daha sonra konuşmaya başlayan Atabey “*Yarın benimle beraber Urfa üzerine sefere gitmeyecek olan hiç kimse benim soframdan yemesin*” sözleri üzerine bütün emîrler birbirine bakmıştı. Onun kadar cesaretli ve atılgan olmadıklarını düşündüler ve sofraya yaklaşamamışlardı. Bu sırada tanınmayan genç bir emîr sofraya oturmuştu. Onun cesareti üzerine orada bulunan bir emîr “*Sen burada ne arıyorsun?*” diyerek genci azarladığında Zengî “*Bırak onu;*

⁵⁹⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 176-177; Şeddad, s. 96-98; Süryani Mikhael, II, 241; Abû'l-Farac, II, 419-420; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, XI, 337-338; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 512-513; Şeşen, *Salahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 77; ayn. mlf. *Kudüs Fatihî...*, s. 72-73; Gök, s. 230-231.

⁶⁰⁰ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 179-183; Şeddad, s. 102-103; Süryani Mikhael, II, 263; Abû'l-Farac, II, 431-432; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, XI, 394; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 547; Şeşen, *Salahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 79-81; ayn. mlf. *Kudüs Fatihî...*, s. 80; Gök, s. 265.

*Allah'a yemin ederim öyle bir sima görüyorum ki, o asla benden geri kalmaz” demişti.*⁶⁰¹

Gerçekten Zengî'nin dediği gibi kuşatma başlayınca savaş alanında Haçlıların üzerine ilk atılan Atabey ve bu genç emîr olmuştu. Ayrıca savaş sırasında Zengî'nin üzerine gelen bir Haçlı süvarisini öldürerek onu kurtarmış ve tüm savaşın seyrini değiştirmişti.⁶⁰²

2.2. İmâdeddin Zengî ve Süryani Piskopos Basilius

İmâdeddin Zengî, şehre hâkim olduğu sıralarda bir asker tarafından esir alınmış ve bir ipile çekilen Süryani Piskopos Basilius'a rastlamıştı. Merak içinde yaşlı ve başı kazınmış kişinin kim olduğunu soran Atabey, onun piskopos olduğunu ve şehri Türk askerlerine karşı savunduğunu öğrenmişti. Bunun üzerine piskoposu azarlamaya başlayan Atabey hiç ummadığı bir tepki ile karşılaşmıştı. Piskopos tüm cesaretiyle *“Ne olduysa iyi oldu”* diye cevap vermişti. Bu cevaba şaşırان Atabey neden böyle bir cevap verdiğini sorunca piskopos *“Evvela senin için. Çünkü sen bizi zorla ele geçirmekle parlak bir zafer kazandın. Daha sonra ise bizim için. Çünkü senin takdirini kazandık. Mademki Tanrı, bizim senin kölelerin olmamızı istemiştir. Franklara karşı yeminimizde sadık kaldığımız gibi sana karşı da yeminli inancımızı muhafaza edeceğiz”* demek suretiyle cevaplamıştır.⁶⁰³

Piskoposun cesareti ve güzel Arapçası karşısında hayran kalan Atabey derhal onun tüm elbiselerinin geri verilmesini ve çadırına götürülmesini emretmişti. Atabey daha sonrasında takdir ettiği piskopostan şehrin imarı için de fikir almıştı.

2.3. Hz. Peygamber Urfa'nın Fethine İştirak Ediyor

Sicilya bölgesi Normanların eline geçtikten sonra buradan birçok Müslüman topraklarına yağma ve talan akınları yapılmaya başlanmıştı. Normanlar son seferlerinde Sicilya'dan çıkarak Trablusgarp'a yürümüşlerdi.

Onların Trablusgarp'a sefere çıktıkları sırada Sicilya kralı tarafından çok sevilen Müslüman bir alim vardı. Bir gün kral ve alim deniz kenarında otururken

⁶⁰¹ İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fî-t-târih*, 94-95.

⁶⁰² İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fî-t-târih*, 95.

⁶⁰³ Süryani Mikhael, II, 127-128; Abû'l-Farac, II, 379; Usta, *Haçlı Hikayeleri*, s. 58-59.

Trablusgarp'a giden Normanlar geri döndü. Askerler bir çok ganimet ve esirle döndüklerini birçok Müslümanı katlettiklerini anlatınca Sicilya kralı yanında uyuya kalmış Müslüman alimi dürttü. *"Ey falan! Ne söylüyorlar duyuyor musun?"* deyince alim *"Hayır"* dedi. Kral *"Onlar şunları şunları anlatıyorlar. Hz. Muhammed bu bölgeyi ve halkını bırakıp nereye gitti."* diye sorunca alim *"Hz. Muhammed onların yanından ayrılıp Urfa'nın fethine iştirak etti, Müslümanlar şu anda Urfa'yı fethettiler"* diye cevap verdi. Bu cevap üzerine orada bulunan herkes gülmeye başladı. Ancak kral *"Allah'a yemin olsun ki, bu adam ne söylerse doğrudur"* dedi. Gerçekten alimin dediği doğru çıktı ve bir süre sonra Urfa'nın fethi haberi Sicilya'ya ulaştı.⁶⁰⁴

2.4. İmâdeddin Zengî'nin Günahlarının Affedilmesi

İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fî-t-târîh adlı eserinde bu olayı şu şekilde anlatmaktadır. *"Salih kimselerden birisi şunu anlattı. İmâdeddin Zengî'yi şehit edildikten sonra gayet iyi durumda gördüm ve ona 'Allah sana ne yaptı' diye sordum; Zengî 'Beni affetti' dedi. Ne sebeple diye sorduğumda ise 'Urfa'nın fethi için' cevabını verdi."*⁶⁰⁵

2.5. Hz. Peygamber'in Naaşın Çalınma Teşebbüsü

Müslümanların art arda kazandığı zaferler nedeniyle papanın öncülüğünde Patriklerin ve Piskoposların katıldığı bir toplantı yapıldı. Bunun sonucunda Müslümanların manevi duygularına zarar vermek ve ilerlemelerini durdurmak adına Hz. Muhammed'in(S.A.V.) naaşını çalarak İspanya'ya getirmeye karar verildi. Bu amaçla Arapçayı ana dili gibi konuşan yirmi kişilik⁶⁰⁶ Endelüslü bir heyet Medine'ye gönderildi. Mısır üzerinden hacıların arasına karışan bu Hristiyan heyetten 10 kişi alim kılığında şehre girerek büyük hediyeler sundu. Böylece bölgede kısa sürede sevilen bu kişiler beş vakit namaz ve ibadetle ilgilenmeye başladılar. Diğer 10 kişiye çöpchülük ve hamallık gibi ağır işlerde çalıştılar. Bu sayede üç yıl boyunca kimsenin dikkatini çekmeyen alim kılığındaki Hristiyanlar, yaşadıkları odadan lağım kazarak Hz. Peygamberin naaşına altı arşın kalana dek ilerlediler. Bunun üzerine Hz.

⁶⁰⁴ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fî-t-târîh, XI, 95-96.

⁶⁰⁵ İbnü'l-Esîr el-Kâmil fî-t-târîh, 96.

⁶⁰⁶ Ebu'l-Vefa, eserinde bu sayıyı iki kişi olarak kaydetmektedir. bknz. Mustafa Eğilmez, Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi, s. 86.

Peygamber Nureddin Mahmud'un rüyasına girerek *“Ey Nureddin! Bu melunlar benim kabrimi kazıp beni çalıp cesedimi kâfiristana götürmeye niyetlenip kabrime yakınına gelmişlerdir”* diyerek şekillerini gösterdikten sonra *“ Yetiş Ey Nureddin! Senin gelmene bırakılmıştır. Bu kutlu hizmet sana nasip olmuştur. Benim her tarafımı demir, tunç ve horasani kârgir binalar ile kapat ve nice mal masraf eyle. Senin gelmede ilahi sır vardır. Hizmetin karşılığında sana şehitlik nasip olup benim sancağımın dibinde haşrolup, sana şefaet ederim ”* dedi.⁶⁰⁷

Gördüğü rüya üzerine uykudan uyanan Nureddin Mahmud, hemen hazırlıklarını yaparak toplayabildiği kadar adamıyla⁶⁰⁸ Medine'ye doğru ilerlemeye başladı. Bu sırada yorulduğu bir vakit *“Ayâ bu yöne yola çıktık. Ama Sayda ve Beyrut kaleleri tarafından kâfirler(Haçlılar) Şam'ı (Dimaşk) işgal etmeyeler”* düşüncesi altında dinlenmeye çekildiği sırada Hz. Peygamberi tekrar rüyasında gördü. Hz. Peygamber *“Ey Nureddin! Elem çekme, Mekke, Medine, Şam benim himayemdedir. Kıyamete kadar onlara zarar gelmez. Ama böyle bazı ihtilal olursa dünya işi böyledir, ondan zarar yoktur. Gam yeme”* buyurdu. Bunun üzerine daha da bir hızla yürüyüşüne devam eden Nureddin üç gün üç gece sonrasında Medine'ye ulaştı. Bundan sonra büyük bir ziyafet vererek tüm Medine halkını davet etti. Ancak rüyasında gördüğü zatlari bulamayan Nureddin, *“Ey Medineliler! Elhamdülillah, yemek bol, hayır ve bereket de bol. Daha fukaradan kimse yok mudur, o gariplerde gelip niyetimizden tatsınlar”* dedi. Bunun üzerine ahali *“Vallahi sultanım! Şu Bâb-ı Şifâ'nın Medrese odasında 10 adet kimse vardır, yalnızlığa çekilmiş adamlardır. Gündüz oruçlu, gece ibadetinde, beş vakit namazlarını cami-i şerifte kırlarlar. Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat tarikat sahibi adamlardır ve kimsenin yemeğini yemezler. Bir perhizkâr ve dindar adamlardır. Üç senedir burada kalıp yatağa düşüp ölüm raddesine varmışlardır. Ancak birkaç hizmetkârları eylediler.”* şeklinde cevap verdiler.⁶⁰⁹

⁶⁰⁷ Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 86; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamâmesi*, IX/II, 675-676.

⁶⁰⁸ Ebu'l-Vefa, Nureddin'in veziri ve bin devesiyle yola çıktığını kaydetmektedir. bknz. Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 86; Evliyâ Çelebi, Nureddin'in 6.000 bin kişiyle yola çıktığını kaydetmektedir. bknz. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamâmesi*, IX/II, 676.

⁶⁰⁹ Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 86; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamâmesi*, IX/II, 676-677.

Bu cevap üzerine bu zatlardan şüphelenen Nureddin, onların derhal yanına getirilmesini emretti. Bunların üçü kilime sarılıp getirilince diğerleri de kendi rızalarıyla geldiler. Alim kılığına girmiş bu İspanyolların rüyasındaki kişiler olduğunu gören Nureddin, şükür secdesine vardı.

Nureddin bu on kişiyi sorgulayarak gerçek niyetlerini öğrendikten sonra odalarını aramaları için adamlarını gönderdi. Bunun üzerine odada kazma, kürek, çapa, külünk, küskü ve taşları eritmek için kullandıkları kezzap gibi zehirli sular bulundu. Tüm planları ortaya çıkınca Hristiyanlardan ikisi Nureddin'i öldürmek için girişimde bulunsa da başarılı olamadı. Bundan sonra diğer suç ortaklarını da itiraf eden heyet, kazdıklarını çöpçü ve hamallık yapan arkadaşları sayesinde şehirden çıkardıklarını söyledikten sonra lağımın yerini gösterdi. Bunun üzerine tüm failer yakalandı. İşkenceye uğrayan melunlar tüm gerçekleri itiraf ettikten sonra papadan gelen mektubu da Nureddin'e gösterdiler. Mektupta "*Gafil olman. Üzerine bir asker varır. Ama zarar etmeyip işinize bakasanız. Ne şekilde olursa olsun eğer Muhammed'in cesedini İspanya'ya getirirseniz defnedip İspanya'yı Kâbe ederiz ve her sene 70-80 bin Arap ve Türk gelirse yüzer altın haraç alır ziyaret ettiririz. Ve sizleri türbedar edip Arap başına onar altın alıveririz*" yazmaktaydı. Neticede tüm gerçekleri öğrenen Nureddin, Hz. Peygamber'in mezarına dokunulmasına bir daha cesaret edilmemesi için faillerden her gün birinin öldürülmesini emretti.⁶¹⁰

Nureddin, Hz. Peygamber'in naaşını kurtardıktan sonra olaki bir daha böyle bir teşebbüse girişilir diye büyük bir imar çalışmasına girişti. Bu kapsamda Şam ve Halep'ten getirttiği ustalara Hz. Peygamber'in mezarının bulunduğu alanda geniş bir çukur açılmasını ve içinin eritilmiş kalay, kurşun ve demirle doldurulmasını emretti. Ayrıca bir surla etrafını da çevirtirdi. Böylelikle lağım kazılarak Hz. Peygamber'in mezarına ulaşmak imkansız bir hale getirildi. Bununla birlikte Nureddin bölgedeki birçok anıtı da tekrar inşa ettirdi.⁶¹¹

⁶¹⁰ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamâmesi*, IX/II, 677-680. Ebu'l-Vefa, sadece gelen iki İspanyol'un öldürüldüğünü kaydetmektedir. bkz. Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 87

⁶¹¹ Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, s. 87; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamâmesi*, IX/II, s680-681; C. Hillendbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 154.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nde ve Ebu'l-Vefa'nın *Ebu'l Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin Eş-Şehîd*'inde geçen bilgileri aktarmamasına rağmen batılı yazar Nikita Elisseeff⁶¹², Nureddin'in hac vasivesini 1161 yılında yaptığını kabul etmektedir. Ayrıca Elisseeff⁶¹³ ve Hillenbrand⁶¹⁴ Nureddin'in Medine'deki anıtları restore ettiği konusunda hem fikirdir.

2.6. Hz. Peygamber'in Nureddin Mahmud'u Cihad'a Teşvik Etmesi

Musul'daki karışıklığa son vermek amacıyla Nureddin Mahmud buraya yönelmişti. 22 Ocak 1171 gecesinde Musul'u teslim alan⁶¹⁵ Nureddin, bölgede düzenlemeler yapmak için yirmi dört gün boyunca burada ikamet etmişti. Ancak Nureddin, Musul'da ikamet ederken bir gün rüyasında Hz. Peygamber ona, “*Kalbin makam sevdasıyla doldu. Sen cihadı ve din düşmanları ile savaşı terk ettin!*” demişti.⁶¹⁶ Bunun üzerine Nureddin, Musul'daki işlerini süratle hallettikten sonra Halep'e giderek cihada kaldığı yerden devam etti.

⁶¹² Elisseeff, II, 558-559.

⁶¹³ Elisseeff, II, 559.

⁶¹⁴ C. Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 151.

⁶¹⁵ İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s. 160; İbnü'l-Esir s. 292; Süryani Mikhael, II, 216; Abû'l-Farac, II, 411; Gök, s. 145.

⁶¹⁶ Elisseeff, II, 661-662; Gök, s. 150.

SONUÇ

I. Haçlı seferi sonucunda Batının istilacı orduları Ortadoğu topraklarına yerleşmiştir. Bunun sonucunda sırasıyla Urfa Kontluğu, Antakya Prinkepsliği, Kudüs Krallığı ve Trablus Kontluğu kurulmuştur. Böylece bölgede etkin bir rol oynayan Haçlılar, Avrupa'dan gelen yardımlar ve bölgedeki Müslümanların birbirleriyle mücadelesi nedeniyle sınırlarını genişletmeyi başarmışlardır. Mevdud, İlgazi, Belek ve Aksungur gibi önemli emîrlerin giriştikleri mücadeleler dahi Haçlıları bölgeden atmak için yeterli olamamıştır.

1127 yılında Musul valisi ve Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un çocuklarının atabeyi olan İmâdeddin Zengî'nin 1128 yılında Halep'i alması Haçlılarla mücadelede bir milat olmuştur. Bu tarihten sonra Haçlı ilerleyişi tamamen durdurulmuş ve Müslümanların yükselişi başlamıştır. Bu yükseliş Kuzey Irak, el-Cezire ve Kuzey Suriye'deki Müslümanları tek bayrak altında toplayan Zengî'nin 1144 yılında Urfa'yı fethetmesiyle zirveye ulaşmıştır. Haçlıların bölgeye geldikleri tarihten itibaren aldıkları en ağır kayıp olan Urfa'nın düşüşü II. Haçlı Seferi'nin de başlangıcını teşkil etmiştir. Ancak Zengî'nin Haçlı orduları bölgeye ulaşmadan evvel 1146 yılında Câber Kalesi önünde şehit düşmesi neticesinde Atabeylik, Halep ve Musul Merkezli olmak üzere ikiye bölünmüştür. Zengî'nin büyük oğlu Seyfeddin Musul'a diğer oğlu Nureddin ise Halep'e hâkim olmuştur. Bu iki kardeş arasında iktidar mücadelesinin yaşanmaması Atabeyliği olası bir yıkılış sürecinden kurtarmış, kısa süreli karışıklık nedeniyle elden çıkan Urfa'nın tekrar fethini sağlamıştır.

Doğu'da bunlar yaşanırken batıda Bernard'ın Aralık 1145 tarihinden itibaren Haçlı ruhunu oluşturabilmek için yaptığı çağrılar 1147 yılında sonuçlanmıştır. Bu tarihte yola çıkan Alman ve Fransız krallarının emrindeki iki büyük bir ordu Filistin'e doğru harekete geçmiştir. İlk defa bir Haçlı seferine kralların katılması Zengî'nin başarısının bir göstergesi niteliğindedir.

Alman ve Fransız birliklerinin Anadolu'da Sultan I. Mesud karşısında, ağır yenilgiye uğramaları, Haçlıların deniz yoluyla kutsal topraklara gelmesine sebebiyet vermiştir. Tüm Haçlı birliklerinin bölgeye varmasından sonra Akka'da yapılan toplantı neticesinde Dimaşk'a saldırılmaya karar verilmiştir. Bölgenin zenginliğiyle iştahı kabaran Haçlıların Müslüman beldeler arasındaki tek müttefiki Dimaşk'a saldırması, Nureddin'in yükselişini hızlandırmıştır. Neticede Dimaşk kuvvetleri, doğulu ve batılı Haçlılar arasında yaşanan karışıklıklar ve büyük bir Zengî ordusunun bölgeye yaklaşması seferin başarısız olmasına neden olmuştur.

II. Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla son bulması Nureddin Mahmud'un Suriye'deki hâkimiyetini daha da arttırmasına sebebiyet vermiştir. O, Alman ve Fransız birlikleri, doğudan ayrılmadan önce Haçlı topraklarına birbiri ardına akınlar düzenlemeye başlamıştır. Haçlı birliklerinin ülkelerine dönmek üzere yola çıkmalarından sonraysa bölgedeki baskısını daha da arttırmıştır. Ayrıca Trablus Kontluğu'nun düştüğü iç karışıklıktan faydalanan Nureddin, Ureyma Kalesini ele geçirerek burayı tamamen yıktırıştır.

Ureyma Kalesini yıktırdıktan sonra kuzeye yönelen Nureddin, İnab savaşında Haçlı-Haşişî müttefik ordusunu yendikten sonra Efâmiye Kalesini de ele geçirerek Antakya Prinkepsliği'ni dar bir sahile hapsetmiştir. Bundan sonra Urfa Haçlı arazisine yürüyen Nureddin, Sultan Mesud ve Timurtaş ile ortak saldırı sonucunda bu kontluğu tarih sahnesinden silmiştir.

Haçlılara art arda darbeler indiren Nureddin 1154 senesinde Dimaşk'ı ele geçirerek tüm Suriye'yi tek bayrak altında birleştirmiştir. Onun bu başarısı Haçlıların Suriye'de genişlemekten ümit kesmesine ve Mısır'a yönelmesine sebebiyet vermiştir. Ancak Haçlılar Suriye'de olduğu gibi Mısır'da da karşılarında Nureddin'i bulmuştur. Büyük gayretlerle desteklediği üç sefer neticesinde Mısır'ı ele geçiren Nureddin, Suriye'de de Haçlı-Bizans-Ermeni müttefik ordusunu tamamen bozguna uğratmıştır. 1174 yılına gelindiğinde Nureddin, Kuzey Irak, el-Cezire, Suriye, Mısır, Hicaz, Yemen, Sudan ve Trablusgarp'a hükmeder duruma gelmiştir. Ayrıca Danişmendliler ile Kilikya Ermenileri de ona bağlanmıştır. Ulaştığı bu geniş sınırlar dahi ne denli büyük bir hükümdar olduğunu gözler önüne sermektedir. Ancak Nureddin siyasî anlamda olduğu gibi dinî, sosyal, kültürel, adlî ve mimari alanlarda da öncü bir liderdir. Onun zamanında Mısır'daki Şii hilafet sona ermiş, bölgede Sünnî İslâm

yayılmaya başlamıştır. Öyle ki Mısır sonraları tamamen Sünni mezheplere ev sahipliği yaptığı gibi Moğol istilası sonrasında Abbasi Hilafetinin merkezi olmuştur. Ayrıca Nureddin'in Haşîşîlere karşı verdiği amansız mücadele bölgede huzurun yayılmasını sağlamıştır. Onun alimlere gösterdiği saygı ve sunduğu imkanlar sayesinde Halep ve Dımaşk birer ilim merkezi haline gelmiş, bölge fen, sosyal ve dinî ilimlerde hızla ilerlemiştir. Nureddin'in Suriye'de yaşanan sayısız depreme rağmen büyük bir imar çalışmasıyla bölgeyi bayındır hale getirmesi ve sayısız eseri bölgeye kazandırması Zengî mimarisinin en üst noktalara ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca adalete büyük önem veren Nureddin, Suriye'de "Adliye Sarayı"(Dâru'l-Adl) adında kurumlar kurduştur. Bu kurumların Türk-İslam geleneğinde belirli bir binaya sahip olan ilk mahkemeler olması ve Nureddin'in haftada en az iki kere burada başkanlık yapması adalete verilen önemi göstermektedir.

Çok yönlü bir lider olan Nureddin zamanında Zengîler en parlak zamanını yaşamış ve adını tarihe altın harflerle yazdırmıştır. Başarılarını sadece siyasî anlamda sınırlandırmayan Nureddin, başta Suriye olmak üzere Kuzey Irak, el-Cezire, Mısır ve Hicaz'a Zengî mimarisi, adaleti ve kültürünü yaymıştır. Bu nedenle Türk kültürünün izlerini Selçukluların ulaşamadığı noktalara dek uzatmıştır. Kaynağın ifadesine göre Dört Halife ve Ömer b. Abdülaziz'den sonra adaleti en doğru uygulayan Nureddin, 1174 yılında vefat etmiştir.

İmâdeddin Zengî ve Nureddin Mahmud'un ortak amacı Müslümanları tek sancak altında birleştirerek Haçlılarla mücadele etmek olmuştur. Bu sayede Haçlıları dar bir sahile hapseden iki lider, birçok beldeyi fethetmekle kalmamış sonraki nesillere de Haçlılarla mücadelede de yol göstermiştir. Bunun sonucunda İmâdeddin Zengî ve Nureddin Mahmud'un vizyonunu üstlenen Selâhaddin Eyyubi, Kudüs'ü fethetmiştir. Dünya'da Kudüs'ün fethiyle ve karakteriyle haklı bir şöhrete ulaşan Selâhaddin Eyyubi'ye göre çok daha az değer gören bu iki lider Haçlılarla mücadele de bir milat olmuştur. Bu çalışma başta Nureddin Mahmud olmak üzere Zengîlerin hak ettiği ilgiyi gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Kaynaklar

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, Seçme Tercüme ve Değerlendirme: Sevim, Ali. Ankara 2014.

Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, I-II, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.

Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana History of The Journey to Jerusalem*, Edited and Translated: Susan B. Edgington, Oxford 2007.

Altan, Ebru, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum(Denizaşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserin XI. ve XII. Kitaplarının Türkçe çeviri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1995.

Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996.

Anonim *Süryani Vekayinamesi*, ing. çev. A.S. Tritton ve H.A.R. Gibb, "The First and Second Crusade from an Anonymous Syrac Chronicle", *JRAS*, 1933, s. 69-101, 273-305.

Ayan, Ergin, *Willermus Tyrensis' Historia Rerum in Patribus Tranmarinis Gestarum (Denizaşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI. XVII. Ve XVIII. Kitaplarının Çevirisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1994.

el-Azimî, *Tarih*, yay. Ali Sevim, *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler(h.430-538=1038/1039-1143/1144)*, Ankara 2006².

Bahaaddin ibn Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi en-Nevadir'üs-Sultaniyye ve el-Mahasin'ül-Yusüfiyye (Yusuf'un İyilikleri ve Sultan'ın Nadireleri)*, çev. Mehmet Selim Bilge, Diyarbakır 2015.

Başkumandan Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Kütüphanesi.

el-Bündârî, *Senâ el-Barku 'ş-Şâmî*, I, thk. Ramazan Şeşen, Beyrut 1971.

Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, İstanbul 2014.

Ebû Şâme el-Makdisi, *Kitâbu'r-Ravzeteyn Fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, I, thk. İbrâhim ez-Zeybek, Beyrut 1997.

Ebu'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017.

_____, *Tarihu Ebi'l-Fidâ*, I-IV, İstanbul 1331.

Ebu'l-Hasan, Şadruddîn, 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali el-Huseynî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, Ankara 1943.

Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamâmesi*, IX/II, çev. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2011.

Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul 2009.

Galterius Cancellarius, *Walter the Chancellor's the Antiochene Wars*, ing. çev. Thomas S. Asbridge and Susan B. Edgington, Hampshire, 1999.

Gesta Froncorum Et Aliourum Hierosolymitanorum, çev. Ergin Ayan, Anonim Haçlı Tarihi, İstanbul 2013.

Abû'l-Farac, Gregory, *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987².

Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyan)*, çev. Erkan Göksu, İstanbul 2015.

İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye (Selçuk Name)*, I, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 13

İbn Cübeyr, *Seyahatname Endülüsten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler, İstanbul 2008.

İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, trans. Baron Mac-Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, I,III-IV, Lübnan 1970.

İbn Hazm el-Endelusî, *Esmâu'l-Hulefa ve Fütûhu'l-İslâm* (Halifeler ve Fetihler), çev. Şaban Öz, Ankara 2004.

İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl -I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev. Onur Özatağ, İstanbul 2015.

İbn Kalânîsî, *The Damascus Chronicle of The Crusades*, ing. trans. H.A.R. Gibb, London 1967.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, çev. Mehmet Keskin, Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 2000.

İbn Şeddâd, *Cizre Tarihi*, çev. Hüseyin Güneş, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/III (2011), s. 135-150.

İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâri Beni Eyyûb*, I, Neşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl, Kahire 1953.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam Fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Ümem*, X, Haydarâbâd 1359.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, X-XI, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.

İbnü'l-Esîr, *et-Tarihü'l-Bâhir fî'd-devleti'l-Atabegiyye bi'l-Mavsıl*, Tahkik ve Neşreden: Abdulkadir Ahmet Tuleymat, Kahire 1963.

İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmîd Tarihi (Artuklular Kısım)*, Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran, Erzurum 1992.

İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, çev. Mustafa Alican, İstanbul 2017.

İbnü't-Tiktaka, *el-Fahri (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2016.

Ioannes Kinnamos, *Historia (1118-1176)*, yay. haz. Işın Demirkent, Ankara 2001.

İmad ad-Dîn al-Katîb al-İsfahânî'nin al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat al-Nuşra ve Nuhbat al 'Usra Adlı Kitabın Tercümesi, Çev. Kıvameddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Ankara 2015.

İbnü'l-Adîm, Kemâlüddîn, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, Çeviri Notlar Açıklamalar: Ali Sevim, Biyografilerle Selçuklu Tarihi (Seçmeler), Ankara 1982.

_____, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Ankara 2014.

_____, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, I-II, thk. Süheyl Zekkar, 1997 Dimaşk.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.

Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmeşâhlar*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, Ankara 2015.

Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, I-II, çev. Ahmed Ateş, Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Âlameti, Ankara 1999².

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mirhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, Ankara 2015.

Mustafa Eğilmez, *Muhammed b. Ebu Bekr İbn-i Ebu'l-Vefa'nın Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sireti'l-Meliki'l-Âdil Nureddin Eş-Şehîd Adlı Eserin Türkçe Çevirisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde 1988.

Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, I, Haz. Ali Öngül, İstanbul 2017.

Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1995.

_____, *Historia (İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması 1195-1206)*, çev. Işın Demirkent, İstanbul 2004.

_____, *Historia (Komnenos Hanedanı'nın Sonu ve II. Isaaklios Angelos Devri 1180-1195)*, çev. Işın Demirkent, İstanbul 2006.

Odo de Deuil, *Odo of Deuil, De Profectione Ludovici VII in Orientem: The Journey of Louis VII to the East*, çev. V.G. Berry, New York 1948.

Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selçuklu Devleti, İstanbul 2010,

Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z – zamân fî Târîhi'l – âyan'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Ankara 2011.

Süryanî Mikhael, *Süryanî Patrik Mikhael Vekayinamesi*, II, çev. Hrant D. Andriasyan, TTK Kütüphanesi.

Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, çev. D.Ahsen Batur, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, İstanbul 2014.

Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme), Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Çoşkun, Ankara 2014.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesî, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andriasyan, Ankara 2000.

Üsâme İbn Munkız, *Kitâtü'l-İtibâr*, çev. Selahattin Hacıoğlu, İbn Munkız Haçlılara Karşı, İstanbul 2006.

Vahram, *Vahram's Chronicle of The Armenian Kingdom in Cilicia, During The Time of Crusades*, Trans. Charles Fried Neumann, London 1831.

Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2016.

Willermus Tyrensis, (William of Tyre), *Historia rerum in partibus tranmarinis gestarum*, trans. A. C. Krey - E. A. Babcock, *A History of Deed Done Beyond the Sea*, I-II, New York 1943.

Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuzname-Selçuklu Tarihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2017.

2. Araştırma Eserleri

Aktaş, Yasemin, “II. Kılıç Arslan Döneminde Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyûbî ile İlişkiler”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, say. 54 (2015), s. 261-271.

Akyol, Hasan, “Atabeglikler”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 235-250.

Akyol, Hasan, Erol Kara .“Fetret Devri (1092-1117)”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012.

Alptekin, Coşkun, “Aksungur el-Porsukî”, *DİA*, II, s. 297.

_____, “Belek b. Behram”, *DİA*, V, s. 402-403.

_____, *Dımaşk Atabegliği(Böriler)*, Erzurum 1978.

_____, *Dımaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, İstanbul 1985.

_____, “Dımaşk Atabegliği(Tugtekinliler)”, *DGBİT*, VII, İstanbul 1992, s. 471-531.

_____, “Irak Selçukluları”, *DGBİT*, VII, İstanbul 1992, 293-337.

_____, “Musul Atabeyliği”, *DGBİT*, VII, İstanbul 1992, s. 533-578.

_____, “Suriye Selçukluları”, *DGBİT*, VII, İstanbul 1992, s. 338-470.

_____, *The Reign Of Zangi, 521-541/1127-1146*, Erzurum 1978.

_____, “Türkiye Selçukluları”, *DGBİT*, VIII, İstanbul 1992, s. 209-406.

Altan, Ebru. “Haçlıların Anadolu’da Geçtiği Yollar”, *Belleten*, LXV/ CCXLIII (2001), s. 571-582

_____, *İkinci Haçlı Seferi(1147-1148)*, Ankara 2003.

_____, “İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular”, VI, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 681-686.

_____, “Nur al-Din Mahmud b. Zangı(1146-1174): One of The Prominent Leaders of The Struggle against The Crusaders” *Tarih Dergisi*, say. 59 (2014/1), s. 57-78.

_____, “Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi(1153-1160), Mâverâ-i Ürdün Senyörü(1177-1187), *Tarih Dergisi*, say. 55 (2012/1), s. 1-30.

_____, “Suriye Selçuklu Meliklerinin Haçlılarla İlişkileri”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 12 (2014), s. 51-65.

_____, “Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu”, *Belleten*, LXVI/ 245 (2002), s. 87-94.

Artuk, İbrahim, *Artuk Oğulları Tarihi*, İstanbul 1944.

Arayancan, Ayşe Atıcı, *Dağın Efendisi Hasan Sabbâh ve Alamût*, İstanbul 2016.

Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı Başlangıcından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*, I-II, Ankara 1990.

Aşıkoğlu, Yücel, *Aziz Bernard ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2009.

Ayönü, Yusuf. *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014, s. 162-174.

el-Azhari, Taef, *The Saljugs of Syria During The Crusades 463-549 A.H/1070-1154 A.D*, Berlin 1997.

_____, *Zengi and the Muslim Response to the Crusades*, London 2016.

Bauer, Susan Wise, *Ortaçağ Dünyası Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un Hristiyanlığı Kabul Etmesinden I. Haçlı Seferi'ne*, I, çev. Mehmet Moralı, İstanbul 2014.

Başuguy, Bedrettin, “Salâhaddîn-i Eyyûbi ve Râşidüddîn Sinân: Nizârî Fedâiler ve Suikastlar”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, IX/2 (2017), s. 747-770.

Bayat, Fazıl. “İmaduddin Zengi ve Musul Atabeyliği”, *TÜRKLER*, IV, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 814-824.

Beksaç, Engin, “Nûreddin Zengî Bîmâristanı”, *DİA*, XXXIII, s. 262-263.

Bosworth, Clifford Edmund, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996.

Bozkurt, Nahide, *Abbâsîler(750-1258)*, İstanbul 2016.

Cheyne, Jean-Claude, *Bizans Tarihi*, Ankara 2008.

Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, İstanbul 2016³.

_____, *La Syrie du Nord*, Paris 1940.

_____, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2012.

Çakmak, Mehmet Ali, Rıfat Dağlı, “II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 311-343.

Çay, M. Abdulhaluk, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myrikefalon) Zaferi (17 Eylül 1176)*, İstanbul 1984.

Çetin, Atilla, “Dimyat”, *DİA*, IX, s. 309-310.

Çetin, Osman, *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, İstanbul 2012, s. 157.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “Zengîler (Mimari)”, *DİA*, XXXIV, s. 273-274.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997.

_____, “1101 Haçlı Seferleri” *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 17-56.

_____, “Haçlılar”, *DİA*, XIV, s. 525-546.

_____, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, sy. 35, İstanbul 1994, s. 65-78.

_____, “Haçlı Seferi Dönemi Kalelerinden Râvendân”, *Belleten*, LVI/216 (1992), s. 371-389.

_____, “Haçlılara Karşı Mücadelede Başarılı Bir Türk Kumandanı: Savar”, *Belleten*, XLVIII/191-192 (1984), s. 453-479.

_____, “Haçlı Seferleri ve Türkler”, VI, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 651-668.

_____, “Hassân b. Gümüştegin”, *DİA*, XVI, s. 396-397.

_____, “Kürboğa”, *DİA*, XXVI, s. 562-563.

_____, “Mevdûd b. Altuntegin”, *DİA*, XXIX, s. 427-429.

_____, Mustafa Korkmaz, “İslâm Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Urfa’nın Siyasî ve Sosyal Tarihi”, *Edessa’dan Urfa’ya*, ed. Mehmet Çelik, II, Ankara 2007, s. 25-226.

_____, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 2014

_____, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, Ankara 2013

_____, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, II, Ankara 1994.

Derin, Süleyman, “Şamlı bir Sûfî: Şeyh Arslan Dımaşkî ve Tevhîd Risâlesi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 26 (2010), s. 91-124.

Ekinci, Abdullah, *Ortaçağ’da Urfa Efsane, Tarih, İnanç, İlim ve Felsefe Kenti*, Ankara 2006.

Eğilmez, Mustafa, “Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud”, *TÜRKLER*, IV, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 826-835.

Elisseeff, Nikita, *Nur Ad-Din Un Grand Prince Musulman De Syrie Au Temps Des Croisades (511-568/1118-1174)*, I-III, Dımaşk 1967.

Erer, Raşid, *Türklere Karşı Haçlı Seferler*, İstanbul 1993.

Ersan, Mehmet, “Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepsliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına/ in Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent*, İstanbul 2008, 335-346.

_____, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007.

Fuâd es-seyyid, Eymen, “Kahire (Kuruluşu ve Osmanlı Öncesi)”, *DİA*, XXIV, s. 173-175.

Francesco Gabrieli, *Arab historians of the Crusades*, Berkeley, 1969.

Gibb, H.A.R., *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. Kadir Durak-Atilla Özkök-Hayrettin Yücesoy-Kenan Dönmez, İstanbul 1991.

_____, *Saladin: Studies in Islamic History*, Beyrut 1972,

_____, “The Career of Nur-ad-din”, *A History of the Crusades, First Hundred Years*, ed. Kenneth M. Setton, Madison 1969, s. 513-528.

Girolamo, Catia Di., “Şarلمان'dan Bin Yılına”, *Ortaçağ Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar*, I, ed. Umberto Eco çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2015, s. 173-177.

Gök, Halil İbrahim, *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, Ankara 2013.

Gregory, Timothy E., *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, İstanbul 2016.

Gül, Muammer, “Önasya'da Bir Türk Devleti: Eyyûbîler (1175-1250)”, *TÜRKLER*, V, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 77-85.

Gürbüz, Osman, “XII. Yüzyıl İslâm Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmâdeddin Zengî” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 38 (2012), s. 51-66.

Hasan, Hasan İbrahim, “Fatimiler”, *DGBİT*, V, İstanbul 1992, s. 79-310.

_____, *İslâm Tarihi Abbasilerin İkinci Dönemi (447-656/1055-1258)*, IV/V, İstanbul 1986.

Hillenbrand, Carole, *A Muslim Principality in Crusader Times*, İstanbul 1990.

_____, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2015.

Hinz, Walter, “İslâmda Ölçü Sistemleri”, çev. Acar Sevim, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 5, (1990), s. 1-88.

Hitti, Philip K., *A Short History of the Near East*, New Jersey 1966.

_____, *History of Syria*, London 1951.

_____, *History of The Arabs*, London 1953.

Holt, P.M., *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul 1999.

_____, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2007.

Humphreys, R. S., *From Saladin to the Mongols*, New York 1977.

Işıltan, Fikret, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960.

Kafesoğlu, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, İstanbul 1973.

_____, Hakkı Dursun Yıldız, Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi (Osmanlılar Hariç)*, İstanbul 1999.

Kapaşahin, Muhittin, “Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri”, *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, yay. haz. M. Metin Hülagü, Abdulkadir Yuvalı, Ali Aktan, Erhan Yoska, Muhittin Kapaşahin, Ankara 2014, s. 399-434.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, “Hamdânîler”, *DİA*, XV, s. 446-447.

Karakuş, Nadir, “Haçlı Seferlerinde üç Kadın ve İslâm Birliğinin Sağlanması”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43 (2017), s. 253-282.

Karatay, Osman, “Macarlar”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2016, s. 409-448.

Kaya, Selim, “Antakya’da Ortaçağ’da Meydana Gelen Doğal Âfet ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI/12, s. 403-418.

Kayhan, Hüseyin, “Abbasiler Dönemi (750-1258), *Orta Çağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İstanbul 2016, s. 155-199.

_____, *Irak Selçukluları (514-590/1120-1194)*, Konya 2001.

_____, “Irak Selçukluları”, *TÜRKLER*, IV, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 786-794.

_____, “Müstencid-Billah”, *DİA*, XXXII, s.143-145.

_____, “Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri”, *TÜRKLER*, IV, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 669-677.

Kesik, Muharrem, *Danışmendliler(1085-1178) Orta Anadolu’nun Fâtihleri*, İstanbul 2017.

_____, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi(1116-1155)*, Ankara 2003.

_____, “Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan’ın İstanbul Ziyareti ve Türkler’in Tarihteki İlk Uçuş Denemesi”, *Belleten*, LXVI/247 (2002), s. 839-848.

Kılıç, Mustafa, “Haçlıların Dimyat Muhasaraları ve Eyyûbîlerin Mücadeleleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/4 (2007), s. 413-444.

_____, “Şîrkûh el-Mansûr”, *DİA*, XXXIX, s. 203-204.

Kihtir, Tuğrul, *XI-XIII. Yüzyıl Kaynaklarıyla Anadolu’da Bizans, Haçlılar, Selçuklular*, İstanbul 2017.

Kök, Bahattin, “Mısır’ın Alınmasında Sonra Nuruddin Mahmut’la Selahuddin Eyyûbî Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri”, *Belleten*, LVII/219 (1993), s. 413-446.

_____, “Musul ve Halep Atabeyi Mevdûd ve Zamanı”, *TÜRKLER*, IV, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 836-839.

_____, *Nureddin Mahmud Bin Zengi ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul 1992.

_____, “Nûreddin Zengî, Mahmud”, *DİA*, XXXIII, s. 259-262.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu , II, İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 2017.

Kural, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937.

Küçüksipahioğlu, Birsal, “Haçlı Devletleri”, VI, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 687-694.

_____, “Mosul&Aleppo Governor Imad al-Din Zangi’s Fight Against The Crusader”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/II (2014), s. 79-96.

_____, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 2007.

Lane-Pole, Stanley, *Selahaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*, çev. Nice Damar, İstanbul 2012.

Lemerle, Paul, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İstanbul 1994.

Lewis, Bernard, *Haşhaşiler İslâm’da Radikal Bir Tarikat*, çev. Kemal Sarısözen, İstanbul 2014.

Maalouf, Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. M.A. Kılıçbay, İstanbul 1998, s. 144-145

Mantran, Robert, “Humus”, *DİA*, XVIII, s. 370-373.

Merçil, Erdoğan, “Mirdâsiler”, *DİA*, XXX, s. 149-151.

_____, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2015¹⁰.

_____, “Selçukluların Anadolu’ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa’nın Durumu”, *Belleten*, LII/203 (1988), s. 461-474.

Michaud, J.F., *Haçlı Seferlerinin İlginç olayları*, haz. Güray Kırpık, Ankara 2011.

Mitchell, Piers D., *Medicine in the Crusades*, New York 2004, s. 51.

Newby, P. H., *Saladin in His Time*, London 1983, s. 48.

Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99 Kutsal Topraklar İçin Mücadele*, çev. L. Ece Sakar, İstanbul 2013

_____, *İkinci Haçlı Seferi 1148*, çev. L. Ece Sakar, İstanbul 2014², s. 57.

Norwich, John Julius, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, III, çev. Hamide Koyukan, İstanbul 2013.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2015.

Öğün Bezer, Gülay, “İldenizliler”, *DİA*, XXII, s. 82-84.

_____, “İldeniz, Şemseddin”, *DİA*, XXII, s. 81-82.

_____, “Müslim b. Kureys”, *DİA*, XXXII, s. 94-96.

_____, “Seyfeddin Gazi I”, *DİA*, XXXVII, s. 31.

_____, “Tuğteginliler”, *DİA*, XXXXI, s. 349-351.

_____, “Zengîler”, *DİA*, XXXIV, s. 268-272.

_____, “Zengiler (1127-1233)”, *TÜRKLER*, IV, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 803-813.

Özaydın, Abdülkerim, “Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa”, *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 2000, s. 405-421.

_____, “Bündârî”, *DİA*, VI, 489-490.

_____, “Dânişmedliler”, *DİA*, VIII, s. 469-474.

_____, “Dübeys b. Sadaka”, *DİA*, X, s. 14.

_____, “Efdal b. Bedr el-Cemâlî”, *DİA*, X, s. 452-453.

_____, “İbnü'l Esîr, İzzeddin”, *DİA*, XXI, s. 26-27.

_____, “İbn Kesîr, Ebü'l Fidâ”, *DİA*, XX, 132-134.

_____, “Mahmûd b. Muhammed Tapar”, *DİA*, XXVII, s.371-372.

_____, “Mezyedîler”, *DİA*, XXIX, s. 550-551.

_____, “Râşid-Billâh”, *DİA*, XXXIV, s.465-466.

_____, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990.

_____, “Tutuş”, *DİA*, XXXXI, s. 446-449.

Özel, Ahmet, “Emeviyye Camii (Sosyal Hayattaki Yeri)”, *DİA*, XI, s. 109-111.

Özgüdenli, Osman Gazi, “Müsterşid-Billâh”, *DİA*, XXXII, s. 145-147.

_____, “Selçuklu Hilâfet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halîfe el-Müsterşid’in Katli Meselesi”, *İÜEFTD*, Sayı 39, İstanbul 2004, s. 1-35.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, II, İstanbul 1983.

Paine, Mike, *Haçlı Seferleri*, çev. Cumhur Atay, İstanbul 2011.

Phillips, Jonathan, *The Second Crusade: Extending The Frontiers of Christendom*, London 2007.

Piyadeoğlu, Cihan, “Büyük Selçuklu Emiri Atabeg Çavlı Sakavu”, *Tarih Dergisi*, sy.38 (2003), s. 37-60.

_____, *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, İstanbul 2017.

Polat, İbrahim Ethem, *Haçlılara Kılıç& Kalem Çekenler*, İstanbul 2016².

Polat, Ziya, *Tarihçi Olarak İbn Kesîr*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2006.

Riley-Smith, Jonathan, *The Knights Hospitaller in The Levant, c. 1070-1309*, New York, 2012.

Roberts, J.M., *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İstanbul 2015, s. 182-183.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-II, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2008.

Saatçi, Suphi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul 1996.

Sallâbi, Muhammed, *Eyyûbîler Devleti Selahaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan, İstanbul 2010.

Sauvaget, J., “Aleppo”, *Historic Cities of the Islamic World*, ed. C. Edmund Bosworth, Boston 2007, s. 6-13.

Solmaz, Sefer, “Dânişmendliler”, *TÜRKLER*, VI, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 430-451.

Sevim, Ali, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleyman Şah*, Ankara 2015², s. 34

_____, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara 1988.

_____, “Artukoğlu İlğazi”, *Belleten*, XXVI/104 (1962), s. 649-692

_____, “Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri”, *Belleten*, XXVI/103 (1962), s. 501-520.

_____, Erdoğan Merçil. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara 1995.

_____, “İbnü'l Adîm”, *DİA*, XX, s. 478-479.

_____, “İlgazi, Necmeddin”, *DİA*, XXII, s.89-90.

_____, “İnaloğulları”, *DİA*, XXII, s. 257-258.

_____, “Sökmen b. Artuk”, *DİA*, XXXVII, s. 392-394.

_____, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti*, Ankara 1989.

_____, “Süleyman Şah I”, *DİA*, XXXVIII, s. 103-105.

_____, “Temürtaş'ın Halep Hâkimiyeti”, *Belleten*, XXV/100 (1961), s. 571-594.

_____, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Ankara 2011².

_____, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fethi, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.

Sırma, İhsan Süreyya, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 2014.

Stevenson, William Barron, *The Crusaders In The East*, Beyrut 1968.

Sümer, Faruk, “Ahlatşahlar”, *DİA*, II, s.24-28.

_____, “Arslanşah b. Tuğrul”, *DİA*, III, s.404-406.

_____, “Mes’ûd b. Muhammed Tapar”, *DİA*, XXIX, s. 349-351.

_____, “Selçuklular (Anadolu Selçukluları/ Tarih)”, *DİA*, XXXVI, s 380-384.

_____, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, Ankara 2015.

Şeşen, Ramazan. *Eyyubiler (1169-1260)*, İstanbul 2012.

_____, “Eyyubîler Devleti”, *DGBİT*, VI, İstanbul 1992, s.331-432.

_____, “Eyyûbîler”, *TÜRKLER*, V, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, 60-76.

_____, *Harran Tarihi*, Ankara 1996.

_____, “İmâd Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî’nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III (1971), 249-369.

_____, “İmâdüddin el-İsfahânî”, *DİA*, XXII, 174-176.

_____, *Kudüs Fatihi Selâhaddin Eyyûbî*, İstanbul 2016.

_____, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.

_____, *Salahaddin Eyyubi ve Devlet*, İstanbul 1987.

_____, *Selahaddin Eyyubî ve Devri*, İstanbul 2000.

_____, “Salahaddin Eyyûbî Devrinde Libya’da Türkler ve Karakuş Meselesi”, *Tarih Dergisi*, sy. 33 (1981), s. 169-198.

_____, “Selâhaddin-i Eyyûbi”, *DİA*, XXXVI, s. 337-340.

Taneri, Aydın, “Ca’ber Kalesi”, *DİA*, VI, s. 525-527.

Tomar, Cengiz, “İbn Vâsıl”, *DİA*, XX, 438-440.

Tunç, Osman, “Revadi Aşiretinden Eyyubi Devletine”, *Haçlı Seferlerinin 900. Yıldönümünde Uluslararası Selâhaddin-i Eyyubî Sempozyumu*, Diyarbakır 1996, s. 205-214.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1969².

_____, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1980.

Uluçam, Abdüsselâm, “Halep Ulucamii”, *DİA*, XV, s. 248-249.

Usta, Aydın, “Artuklular”, *Türkler*, VI, Ankara 2000, s. 471-483.

_____, “Artuklular ve Haçlılar, Haçlıların Bölgeye gelişlerinden Belek’in Ölümüne Kadar(1098-1124)”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, sy. 37, İstanbul 2002, s.358-374.

_____, “Artukoğlu Belek Gazi’nin Siyasi Faaliyetleri”, *Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul 2006, s. 355-367.

_____, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul 2016.

_____, *Haçlı Hikayeleri*, İstanbul 2017.

_____, “Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler”, *Belleten*, LXXVII/279 (2013), s. 365-402.

_____, “Haçlı Seferleri Döneminde Din Değişirme Vakaları”, *Belleten*, LXXV/274(2011), s. 691-718.

_____, “Haçlı Seferleri Döneminde Suriye ve Filistin’de Meydana Gelen Doğal Afetler”, *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’na Armağan*, ed. Hayrunisa Alan, Abdülvahap Kara, Osman Yorulmaz, İstanbul 2015, 343-365.

_____, “Haçlı Seferlerinde Kadın”, *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, İstanbul 2011, s. 297-333.

_____, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, İstanbul 2015.

_____, “İmadeddîn Zengi ve Artuklular” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/2 (2007), s. 120-137.

_____, “Latin (Haçlı) Kronikleri ve Yerli Hristiyan Kaynaklarında Artuklular”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri 1st International Symposium of Artuqy Papers*, I, ed. İbrahim Özçoşar, Mardin 2008, s. 58-72.

_____, “Müslüman Haçlı Mücadelelerinde Haşhaşîler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 44 (2006), s. 1-23.

_____, “Selçuklu Sultanlarının Gözüyle Haçlılar”, *Selçuklu Siyasi Tarihi(Bildiriler)*, yay. haz. M. Metin Hülagü - Abdulkadir Yuvalı - Ali Aktan – Erhan Yoska-Muhittin Kapanşahin, Ankara 2014, s. 113-132.

_____, *Sorularla Bizans İmparatorluğu*, İstanbul 2016.

_____, “Zübdetü’l-Haleb’e Göre Artukluların Haleb’deki Hakimiyeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII/2(2008), s. 227-260.

Yakupoğlu, Cevdet, “Sultan Sancar Devri”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 153-168.

Yavuz, Nuri, “Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah’ın Kuzey Suriye’deki Faaliyetleri ve Sonuçları”, *Beşinci Uluslar Arası Orta Doğu Semineri İslamiyet’in Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu*, ed. Mustafa Öztürk-Enver Çakar, Elazığ 2012, s. 215-229.

Yâzîcî, Tâlib, “Emeviyye Camii”, *DİA*, XI, s. 108-109

_____, “Halep”, *DİA*, XV, s. 239-244.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Bizans Tarihi”, *Anadolu Uygarlıkları-Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, III, İstanbul 2000, s. 488-566.

Yücel, Mualla Uydu, “Kumanlar(Kıpçaklar)”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2016, s. 541-575

_____, “Peçenekler”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2016, s. 449-527.

Yürekli, Tülay, “Zengilerde ve Eyyûbîlerde İstihbarat”, *Türkiyat Mecmuası*, XXVII/II (2017), s. 293-311

Zakkar, Suhayl, *The Emirate of Aleppo*, Beyrut 1971.

ÖZGEÇMİŞ

Çağatay Gençtürk 18.02.1994 tarihinde İstanbul’da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini aynı şehirde 2012 senesinde tamamladı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünü kazandı. 2016 yılında Pedagojik Formasyon Sertifikası da alarak Tarih Bölümünden mezun oldu. Yine 2016 senesinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Anabilim Dalında tezli yüksek lisans programına kayıt oldu. İstanbul’da çeşitli kurslarda İngilizce eğitimi aldı. 2017 yılında ders aşamasını 4.00 not ortalamasıyla tamamlayarak Prof. Dr. Aydın Usta ile tez çalışmalarına başladı. İyi derece İngilizce bilmesinin yanında Arapça eğitimi de almaktadır.